Ярема Кваснюк
Роман Чорненький
Петро Гаврилишин

Військові некрополі Станиславова – Івано-Франківська

Серія «Цікава історія»
№3

Дискурсус
Брустури – 2022

УДК 94(477.86-21)]355.01:351.776 “1806/2020”
К 32

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 6 від 26 червня 2020 р.)

Кваснюк Я.Б., Чорненький Р.В., Гаврилишин П.М. Військові некрополі Станиславова–Івано-Франківська (1809–2020 рр.): монографія. – Брустури : Дискурсус, 2022. 480 с.

ISBN 978-617-7411-88-7

У монографії комплексно висвітлено військові поховання в м. Івано-Франківську протягом XIX – поч. XXI ст. На багатому джерельному матеріалі розглядається історія їх появи, збереження та вшанування. Для науковців, викладачів, студентів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться проблемами вітчизняної та всесвітньої історії нової і новітньої доби

Рецензенти:

Микола Литвин – доктор історичних наук, завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин» Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України (м. Львів);

Адам Останек – доктор історичних наук, професор, керівник відділу історії і виховання Військової технічної академії у Варшаві.

На обкладинці фото з колекції Тараса Зеня:
Українські пластуни на могилах вояків УГА на головному християнському кладовищі по вул. Сапєжинській в Станиславові (суч. Меморіальний сквер). 1922 р.

© Ярема Кваснюк, Роман Чорненький, Петро Гаврилишин, текст, 2022
© Дискурсус, видання, 2022

ВСТУП

Перефразовуючи відомий вислів, війни теж є своєрідними повитухами історії. Їх наслідком є поява нових держав, зникнення попередніх, їх розпад чи об'єднання, поява переможців і переможених. Але за простою датою війни криються людські долі, зусилля, переживання, надія і розпач, радість і сум, а, подекуди, навіть і життя тих, хто впав в боротьбі. Чи була та боротьба виправданою? Можемо дискутувати з приводу кожного окремого випадку, зрештою, чи вмирала людина за свої ідеали. Втім, кожний вояк воюючої армії вам признається, що він психологічно приймає ту думку, що може померти. Тільки в цьому випадку солдат може професійно воювати, адже для цього, як і в інших серйозних професіях, потрібний спокій.

Не оминули війни і наш рідний, на перший погляд вічно спокійний, Станиславів/Івано-Франківськ. По собі вони залишили не тільки лаври переможців чи ганьбу поразок, але й могили учасників – звичайних людей, таких як ми з вами, що волею фатуму опинилися в конкретному місці в конкретний час на траєкторії руху кулі.

Кожен, хто загинув у війні, залишив після себе скорботу рідних та близьких. Вбивці після себе залишили цифри. Потрапити ж після смерті у велике число – це розчинитися в морі анонімності, принести в жертву свою індивідуальність. Фактично це означає бути покинутим історією, викресленим із людської пам'яті, забутим навіки. На жаль, «…культури пам'яті багатьох народів оперують округленими цифрами, але пам'ятати мертвих легше, коли цифри не округлені, коли останнє число не нуль…». Такими рядками наприкінці свого бестселера «Криваві землі: Європа між Гітлером та Сталіним» американський історик Тімоті Снайдер червоною ниткою проводить думку, що кожен, хто потрапив у жорна історії та загинув, має право ніколи не бути забутим.

Об'єктом дослідження виступають військові підрозділи армій різних народів, які в історичній ретроспективі перебували у Станиславові – Івано-Франківську та їхні загиблі чи померлі військовослужбовці поховані на території Станиславова – Івано-Франківська та округи.

Предметом вивчення є військові поховання на території м. Івано-Франківська та найближчих околиць.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі процесу виникнення та розміщення військових поховань на території Івано-Франківська.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких дослідницьких **завдань**:

• не виокремлюючи окремий розділ, проаналізувати джерельну базу та історіографію проблеми;

• з'ясувати історичні причини появи тих чи інших захоронень військових та їх особливості;

• виявити кількісні показники військових захоронень вояків різних армій;

• на скільки це можливо максимально чітко з'ясувати місце розташування військових поховань;

• принагідно охарактеризувати державну політику стосовно цих поховань в той чи інший період.

У монографії використано наступні методи дослідження: порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, метод польових досліджень та метод статистичної обробки матеріалів.

У праці широко застосовано проблемно-хронологічний метод. У викладі матеріалу враховувалися багатогранні явища політичного, соціально-економічного та культурного життя Центрально-Східної Європи поч. XIX – поч. XXI ст. та їх вплив на військові поховання, включаючи і їхнє збереження.

Порівняльно-історичний метод застосовано при узагальненні та аналізі однотипних фактів, механізмів і чинників. У його основу покладено критичне вивчення, порівняння та синтез інформації з першоджерел.

Використання методу польових досліджень сприяло зіставленню здобутих архівних відомостей із ре-

альним розташуванням могил, що дозволило провести точне маркування.

Використання методу статистичної обробки матеріалу слугувало відтворенню цілісної картини чисельності поховань вояків тих чи інших армій.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з 1809 р. до 2020 р.

Нижньою межею є перші відомі нам поховання військових – це були два офіцери армії Варшавського герцогства, союзники французького імператора Наполеона І Бонапарта.

Верхню межу становить поховання учасників Антитерористичної операції/Операції об'єднаних сил (АТО/ООС) на сході України.

Висловлюємо подяку за допомогу у зборі джерельного матеріалу працівникам Державного архіву Івано-Франківської області: директорам архіву різних років – Катерині Мицан, Ігорю Гринику, виконуючому обов'язки директора Любомиру Харуку; науковому співробітнику відділу організаційно-аналітичної та режимно-секретної роботи Марії Римарук; начальнику відділу звернень громадян, діловодного обліку та контролю Андрію Сміжаку; заступнику начальника відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату Віталію Гапишину; головному спеціалісту відділу використання інформації документів Тарасу Галяну. Також висловлюємо подяку працівникам Державного архіву Львівської області: директору архіву Ірині Мартенс; заступниці директора архіву Галині Кордіяці; науковому співробітнику відділу використання інформації документів Володимиру Мирошу; колишній співробітниці архіву, головному спеціалісту відділу використання інформації документів Оксані Білас; Військовому комісарові Івано-Франківського обласного територіального центру комплектування та соціальної підтримки полковникові Володимиру Ярмошуку; головному спеціалістові відділу соціального забезпечення Івано-Франківського ТЦК та СП Наталії Спетрук; завідувачеві архіву УМВС України в Івано-Франківські області Володимиру Русину.

Вдячність за фінансову підтримку видання ректору Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника проф. Ігорю Євгеновичу Цепенді. Також висловлюємо подяку за збір матеріалів та консультації старшому викладачеві кафедри етнології і археології факультету історії, політології і міжнародних відносин ПНУ ім. Василя Стефаника Ігорю Кочкіну; співробітникові Військово-історичного інституту і музею Міністерства оборони Угорщини д-ру Андору Біро; колишньому начальникові Відомства зв'язків з громадськістю та військово меморіальної роботи Міністерства оборони Угорщини полковнику д-ру Ласло Телл і його заступникові підполковникові Роланду Маруж; колишньому заступникові військового комісара Івано-Франківського ОВК підполковникові Володимиру Симончуку; заступникові військового комісара з морально-психологічного забезпечення Івано-Франківського ТЦК та СП підполковнику Юрію Мухіну; начальникові відділу Міністерства у справах ветеранів в Івано-Франківській області Володимиру Веркальцю; колишньому начальнику відділу оборонної роботи Івано-Франківської ОДА Валерієві Іваненку; провідному інспекторові відділу оборонної роботи Івано-Франківської ОДА Ігорю Ковельському; керівникові робочої групи представництва Німецької народної Спілки в Західному регіоні України Мирону Старку, завідувачеві кафедри судово-медичної експертизи Івано-Франківського медичного університету Єлизаветі Новоземцевій; колишньому депутату Івано-Франківської міської ради Олександру Волкову. Окрему подяку висловлюємо працівникам комунального підприємства «Міська ритуальна служба».

Маю надію, що Вам, читачі, буде до вподоби це видання. У нього вкладено багато клопіткої праці – не тільки нашої, але й близьких людей.

РОЗДІЛ 1.
ПОХОВАННЯ XIX СТ. ТА ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Гарнізон Станиславова на початку Першої світової війни

Перед вибухом Великої війни гарнізон Станиславова був досить чисельним. За даними львівського військового історика Михайла Слободянюка, у травні 1914 р. в Станиславові дислокувалися: плацкоманда (управління гарнізону), штаб 8-ї кавалерійської дивізії (комендатура), штаб 13-ї кавалерійської бригади, 58-й полк піхоти «Ерцгерцог Людвиг Сальватор», полк драгунів «Герцог фон Лотрінген», 8-й полк уланів «Граф Ауерсперг» (лише команда призову і поповнень), 31-й полк польових гармат, 33-й полк польових гармат, 20-й полк ландверу «Станиславів», команда ландштурму № 20, відділ жандармерії № 6, гарнізонний суд, гарнізонні шпиталь та аптека, військовий продовольчий склад.

Піхотних полків у Станиславові було два – 58-й і полк ландверу «Станиславів». 58-й піхотний полк – найстаріший у місті. У місцевих хроніках він фігурує з початку XIX ст. За Австро-Угорщини існувала система комплектування за територіальним принципом, згідно з якою кожна військова частина мала свій призовний округ. Мешканці Станиславова та околиць йшли служити саме до 58-го полку. Тому в 1914 році 72 % його вояків були українцями. Полк входив до складу 22-ї піхотної бригади 11-ї піхотної дивізії XI корпусу, штаб якого знаходився у Львові. Полк складався з чотирьох батальйонів, але у Станиславові були лише два, 2-й батальйон дислокувався у Заліщиках, а 4-й аж у Боснії – в містечку Фоча. Перед війною частиною командував полковник Іоганн Коншегг. Казармовий комплекс 58-го полку одним боком виходив на вулицю Камінського (сучасна І. Франка), а іншим на сусідню,

новопрокладену вуличку, що отримала відповідну назву – Кошарова (сучасна О. Гончара). На жаль, ці триповерхові казарми напроти адміністративного будинку, який в народі називають «Біла хата», не збереглися. Їх викупила фірма «КГД», яка у 2001 р. знесла старі споруди та побудувала житловий комплекс із бізнес-центром. Крім того, до 58-го полку відносилися великі військові склади, які були на перехресті сучасних вулиць Вовчинецької та Василіянок, лівіше від статуправління. Тепер тут стоять дві житлові триповерхівки.

Другим піхотним полком в Станіславові був 20-й полк ландверу «Станиславів», який у спогадах мешканців міста та на австрійських планах фігурує як «полк крайової оборони». Усі піхотні полки ландверу носили назви від міст, де вони дислокувались. 20-й полк крайової оборони «Станиславів» був сформований у 1889 р. Його казарми розташовувалися між сучасними вулицями Озаркевича й Желехівського, виходячи фронтом на вул. В.Чорновола. Наприкінці XIX ст. військове містечко розширили до сучасної вулиці Курінного Чорноти. Воно складалось із триповерхового штабного будинку та довгих, подібних на стайні, бараків. Полк входив до складу 86-ї піхотної бригади 43-ї піхотної дивізії III корпусу ландверу. Командування корпусу було далеко – аж у австрійському Граці. У 1914 р. 20-м полком крайової оборони «Станиславів» командувала людина, яка на думку краєзнавця І. Бондарева могла б із гордістю очолити відому чеську броварню – полковник Антон Козел. За національним складом полк також був переважно українським – 72%. Вже перед самою війною один батальйон полку переїхав до щойно звільненого приміщення колишньої скарбової дирекції на сучасну вул. І Франка (тепер школа № 5). Довжелезні бараки полку крайової оборони були зруйновані від артобстрілів під час Першої світової війни. Вціліли лише штабні корпуси, де у міжвоєнний період поляки розмістили піхотну частину. Тепер тут ще один житловий комплекс – на вул. Курінного Чорноти[1].

1 Бондарев І. Австрійська залога Станиславова:[історія в поштівках] // Репортер. – 2013. – 10 січня. – № 2. – С.16.

Також у Станиславові було два артилерійські полки: 31-й і 33-й полки польових гармат належали до львівської 11-ї артилерійської бригади. З 1886 р. артилеристи займали казарми на розі сучасних вулиць А. Сахарова й Є. Коновальця. Наприкінці XIX ст. для артилеристів збудували ще одне військове містечко – вище по вул. Є. Коновальця, одразу за перехрестям із вулицею Національної Гвардії. Перші казарми збереглись (тепер тут військова кафедра університету нафти і газу). Правда частина цього військового містечка в радянський час також була зруйнована. Сьогодні на цьому місці гуртожиток для військовослужбовців гарнізону, а перед ним сквер з пам'ятником Є. Коновальцю, а ось іншим приміщенням – на розі Національної гвардії і Коновальця пощастило менше – частину займає невеликий ринок, решту майже всю територію на початку 1990-х рр. забудували житловими будинками. Артилеристам належав великий пороховий склад, т. зв. «порохівня», між сучасним Меморіальним сквером та вул. А. Сахарова.

Поховання вояків загиблих під час Першої світової війни в м. Станиславові

Під час Першої світової війни Станиславів тричі захоплювали російські війська. Після марної спроби утримати місто 30 серпня 1914 р. австрійці відступили в гори, а до Станиславова 3 вересня увійшла російська імператорська армія. Після тривалих боїв 7-8 лютого 1915 р. австрійським військам вдалося на декілька днів захопити місто, проте 19 лютого 1915 р. російська армія повернулася до Станиславова. У червні 1915 р. місто знову опинилося під владою австрійців. В серпні 1916 р. в результаті «Брусиловського прориву» російські війська втретє за війну увійшли до Станиславова, де перебували до липня 1917 р.[2] Тобто, під час Першої світової, або як її називали галицькі українці в міжвоєнний

2 Храбатин Н. Станиславів у часи війни // Галицький кореспондент. – 2012. – 13 травня // Режим доступу: https://gk-press.if.ua/x6728/

період «Великої війни», росіяни контролювали місто з 3 вересня 1914 по 20 лютого 1915 р., з 4 березня по 8 червня 1915 р. та з 11 серпня 1916 по 24 липня 1917 р. Зрештою, Галичина була в числі основних театрів активних бойових дій впродовж усієї війни[3].

Повної картини про число і персоналії загиблих в боях за здобуття Станиславова за всі три рази і місця їх поховань у нас немає. Частково проливають світло документи, які зберігаються у Державному архіві Івано-Франківської області. Дещо більше інформації дають отримані у 1991 р., на звернення голови російської общини м Івано-Франківська Олександра Волкова, з Російського державного військово-історичного архіву фотоплівки зі списками загиблих і померлих від ран та хвороб чинів частин російської армії, з вказаними місцями поховань і доданими до них «крокаами» (схемами). У грудні 2011 р. ці плівки були передані ним на постійне зберігання до філії Національного

Цвинтар в мікрорайоні Княгинин на вул. Церковній

3 Адамович С. Станиславів в часи лихоліть Великої війни (1914–1918). – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2013. – С. 4. – (Серія «Моє місто», № 38).

військово-історичного музею України – музею «Герої Дніпра» (м. Івано-Франківськ) і опрацьовані його науковим співробітниками.

Поховання вояків Російської імператорської армії

Про поховання російських солдатів на кладовищі в Княгинині згадується в декількох документах. Перший раз в рапорті пристава 2-ї дільниці Станиславівському поліцмейстеру від 28 березня 1915 р.: «В районі довіреної мені дільниці офіційних могил де були би поховані російські нижні чини нема, тільки в передмісті міста під назвою «Книгин-город» на православному кладовищі в одній братській могилі поховано 23 чоловіки нижніх чинів. На цій могилі поставлений дерев'яний великий хрест з написом, який вказує число похованих. Кладовище розташоване на відстані 200-250 сажнів від полотна залізниці, яка йде на Галич від Галицької вулиці приблизно 300 сажнів і за 150 сажні від річки Солотвинської Чорної Бистриці, яка служить кордоном міської території і повітів»[4].

Другий раз в рапорті від 8 квітня 1915 р.: «…В передмісті м. Станиславова – Княгин-гірка – одна братська могила, в якій поховані 23 воїни. На братській могилі в Княгинині Гірка, поставлений великий дерев'яний хрест з написом, який вказує число похованих в цій могилі». До цього рапорту були додані «кроки» схема місця знаходження могили[5]. Третій раз про кладовище згадується в рапорті від 22 травня 1915 р: «В Книгин-город» по Церковній вулиці на русинському кладовищі є одна братська могила, де поховано 23 російських нижніх чинів. Могила ця розташована на окраїні міста на відстані від ріки Бистриці 100 сажнів, від полотна залізниці в напрямку на Галич 120 сажнів і від Русинської церкви 150 сажнів. Вся обкладена дерном, поставлений хрест

4 ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 13-14.

5 ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 14-15.

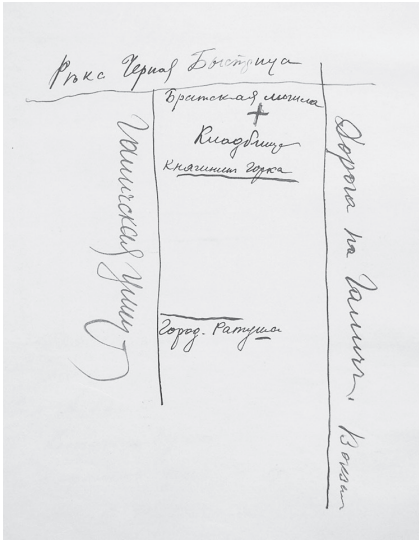

Схема розташування могили російських вояків на цвинтарі Книгянин-місто додана до рапорту пристава

з написами і знаходиться в повній справності»[6]. В рапортах від 28 березня і від 22 травня 1915 року відрізняються відстані до кладовища від Бистриці і полотна залізниці на Галич. Але мова йде про одне і теж кладовище.

Повного списку похованих та інформації про їхню приналежність до конкретної військової частини немає. Вивчаючи сфотографовані на плівках документи Російського державного військово-

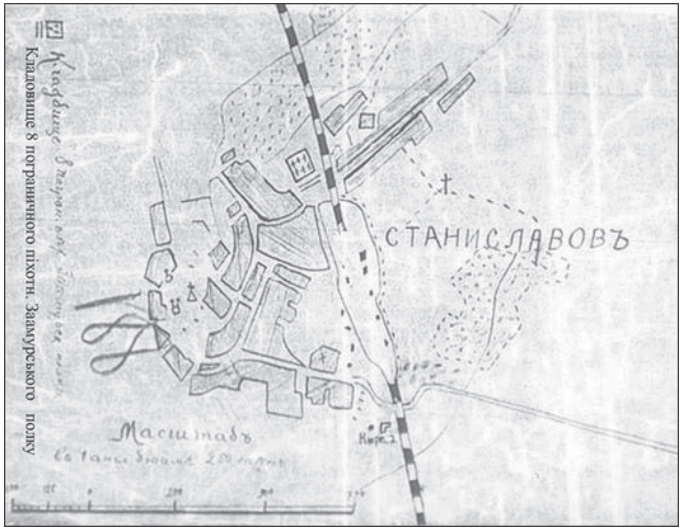

Схема «крок» поховання рядового І. І. Ковнеровича, «крок» А. Н. Просянкіна аналогічний.

6 ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 51. – Арк. 136.

Російське військове кладовище на грунті Філіпа Лібермана поблизу залізниці Львів-Чернівці у Княгинині-*місті.*

історичного архіву, встановлено, що в Княгинині російські солдати були поховані: «На братском кладбище 8-го пограничного Заамурского полка у полотна железной дороги, на окраине, северо-западная сторона Станислава»[7]. Тут 29 березня 1917 р. в одиночній могилі був похований єфрейтор 654-го Рогатинського піхотного полку 12-го армійського корпусу 8-ї армії Аркадій Никифорович Просянкін. Між 1 і 7 квітня 1917 р. в одиночній могилі – рядовий цього ж полку Іван Іванович Ковнерович[8].

Поховання військовополонених італійців

Окрім вояків російської армії в «Княгинин (Станиславів) – руський цвинтар біля руської церкви» – («KNIHININ /Stanislawow/ – Cmentaz Ruski przy Cerkwi Ruskiej») поховано 25 військовополонених італійських вояків і один з російським прізвищем – Nowyk Mitrofan Bozisow, померлих від ран і хвороб за період з 20 травня по 28 листопада 1918 р. в концентраційному таборі[9]. Прізвища всіх

7 РГВИА. – Ф. 2202. – Оп. 1. – Д. 361. – Л. 8.

8 РГВИА. – Ф. 2202. – Оп. 1. – Д. 361. – Л. 9.

9 ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 30. – Спр. 2362. – Арк. 19.

їх відомі. Дати смерті кожного і нумерація гробів вказують на те, що це були індивідуальні могили.

Документи, які би проливали світло, де був табір поки не знайдено, але спробуємо висунути декілька версій:

– Івано-Франківський краєзнавець Леонід Орел припускає, що полонених, могли утримувати в «Діброві», де вже була в'язниця. Чому ж тоді померлих не поховали на вже існуючому на той час братському військовому кладовищі, через дорогу від тюрми в міському парку, або в крайньому випадку на кладовищі по вул. Сапєжинській.

– Більш імовірною нам видається версія того, що їх утримували в Княгинині, де були промислові підприємства. Наприклад, фабрика спирту і пресованих дріжджів Філіпа Лібермана. Це було велике підприємство, до якого в 1906 р. навіть була прокладена окрема залізнична гілка. Під час війни фабрика дуже постраждала, особливо під час захоплення міста росіянами. Під час відступу російські солдати демонтували та вивезли ректифікаційний апарат, фабрику розграбували. В 1918-1920 рр. фабрика успішно відновила свою роботу і навіть наростила випуск продукції. Очевидно не

Табличка на місці, де стояла стара дерев'яна церква, в південній частині княгиницького цвинтаря

обійшлося без участі дармової робочої сили у вигляді полонених солдатів армії противника.

Утримували їх очевидно десь там, тому і місце захоронення – «Княгинин (Станиславів) – руський цвинтар біля руської церкви» («KNIHININ /Stanislawow/ – Cmentaz Ruski przy Cerkwi Ruskiej»). Щоби читачам було зрозуміло, не дивлячись на те, що в 1905 р. в Княгинині була побудована нова мурована церква, на той час на цвинтарі ще стояла дерев'яна церква в «гуцульському стилі», яку в 1920 р. громада подарувала с. Угринів, коли там згоріла церква[10].

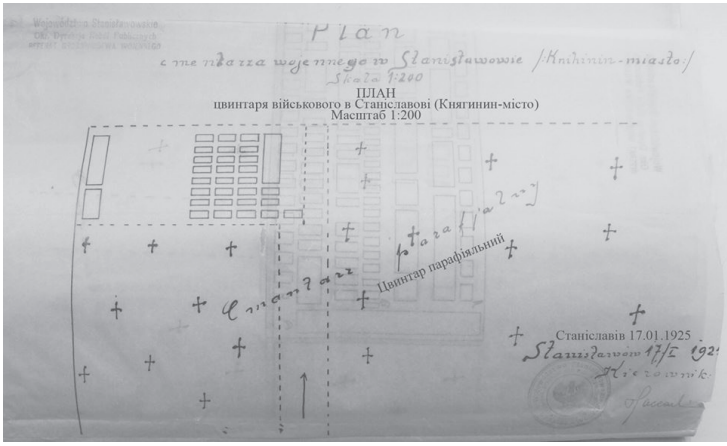
Список похованих:

1. Ardisio Pietro	um 20. V. 18
2. Nowyk Mitrofan Bozisow	3. VI. 18
3. Prosperi Giuliano	31. V. 18
4. Romano Vinzenzo	30. IV. 18
5. Barbero Rocco	10. II. 18
6. Blancheta Luigi	2. VI. 18
7. Bergantin Angelo Fante	2. IV. 18
8. Bertoletti Leopoldo	10. VI. 18
9. Damasko Giovanni	20. II. 18
10. Fabro Celeste	6. II. 18
11. Gallo Antonio	7. I. 18
12. Gemin Francesco	13. II. 18
13. Lamdardini Giovanni	2. III. 18
14. Melis Salvatore	2. II. 18
15. Menego Napoleone	28. II. 18
16. Niedaa Pietro	12. II. 18
17. Peras Giuseppe	7. II. 18
18. Peasci Lupo	2. V. 18
19. Ronschi Carlo	24. IV. 18
20. Teneguzzo Giovanni	21. IX. 18
21. Vaechino Michele	2. II. 18
22. Angeli Domeniko	23. X. 18
23. Camisso Guiseppe	23. XI. 18
24. Di Genassso Ignazio	4. X. 18
25. Morelli Pietro	31. X. 18
26. Rodazzan Guiseppe	28. XI. 18

10 Грабовецький В. В. Нарис історії Княгинина. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2000. – С. 88.

Після завершення Першої світової війни польська влада, згідно з Версальською угодою, проводила упорядкування військових поховань. В ході проведення ексгумації військових цвинтарів Станиславова у IV кварталі 1924 р., було вирішено в силу фінансових витрат залишити на місці військовий цвинтар на передмісті Княгинин-колонія, та утворити новий військовий цвинтар на парафіяльному цвинтарі передмістя Княгинин-місто. На новий військовий цвинтар з церковного подвір'я греко-католицької церкви Святої Покрови Матері Божої у Княгинин-місті були ексгумовані 23 одиночних, 10 подвійних, 11 братських могил та із землі приналежної спиртовій рафінерії Філіпа Либермана були ексгумовані 13 одиночних, 3 подвійних, 9 братських могил[11]. У III кварталі 1925 р. на військовому цвинтарі було упорядковано 42 одиночні та 7 братських могил[12].

Як бачимо, останки загиблих ексгумували з двох місць. Якщо з першим похованням все зрозуміло, то повної картини про братське кладовище 8-го піхотного Заамурського полку ні в Державному архіві Івано-

План військового цвинтаря в Княгинині-місті на етапі впорядкування 17 січня 1925 р.

11 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 461. – Арк. 29.

12 Там же. – Арк. 54.

Франківської області, ні у Російському державному військово-історичному архіві немає. Наявні схеми місця поховання рядових 654-го Рогатинського піхотного полку І. І. Ковнеровича і А. Н. Просянкіна не точно вказують його місце знаходження. Відсутність на наведеній схемі позначки церкви, говорить про те, що військовий цвинтар 8-го Заамурського піхотного полку міг бути на землях рафінерії Філіпа Лібермана.

Військова ділянка в північній частині цвинтаря в Княгинині. Вид з південного сходу

Нинішній прямокутний цвинтар розташований на північно-західній окраїні мікрорайону Княгинин на вул. Церковній. Найдавніші поховання, що збереглися до нашого часу, датуються 1916-1919 рр. Вони розташовані в центральній частині цвинтаря. В 1970-х рр. у зв'язку з браком вільного місця цвинтар закрили. Виняток роблять тільки для заслужених жителів передмістя Княгинин і тих людей які мають власні гробниці, або за спеціальним дозволом здійснюють поховання в могили родичів[13]. Через брак вільного місця ділянка де був військовий цвинтар частково запохована місцевими жителями.

13 Пам'ятники історії та культури Івано-Франківська. Книга IV. Некрополі Івано-Франківська. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2012. – С. 88.

Залишки бетонного хреста на одній з могил встановленого в *1925 р.* під час впорядкування військового цвинтаря

У міжвоєнний період на цвинтар по вулиці Церковній щорічно здійснювали походи в час «Зелених свят» – в день Празника Святої Трійці. Із збережених поліційних звітів нав відомо, що 8 червня 1925 р. до цвинтаря прибули дві процесії – з церкви Святої Покрови Матері Божої у Княгинин-місті з вулиці президента Войцехівського *(сучасна Княгинин – авт.)* та церкви Святого Йосифа Обручника на «Гірці». Процесія чисельністю близько 100 осіб з Княгинин-міста вирушила о 15:00 від церкви, очолювали її два місцеві греко-католицькі священники, під час походу несли два вінки із зелені, до яких на цвинтарі прикріпили стрічки з написами «Слава – не поляже» та «Слава героям». Друга процесія чисельністю близько 100 осіб на чолі з двома отцями редемптористами в той же самий час вирушила від церкви Святого Йосифа Обручника та об'єдналася з процесією із Княгинин-міста уже на цвинтарі. На ньому відправляли молебні по могилах, а загальне казання виголосив отець Юліан Вольницький, після завершення походу о 18:30 дві процесії повернулися до церков. Під час походу жодних пісень не виконували[14].

Поминальний похід 20 червня 1932 р. був досить чисельним, у ньому взяло участь близько 600 осіб. Були дві процесії з церкви Святої Покрови Матері Божої та церкви Святого Йосифа Обручника. На початку походу

14 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 327. – Арк. 47.

молебень відправив парох катедрального храму Святого Воскресіння отець Роман Лободич, а далі усі процесійно вирушили до цвинтаря на вулицю Церковну. У поході взяли участь ще три греко-католицькі священники – катехит Петро Мельничук, Юліан Вольницький, Станислав Герус. На цвинтарі загальне казання виголосив отець Роман Лободич в релігійному дусі, після чого відправлялися молебні на могилах[15].

На поминальному поході 1 червня 1936 р. були присутні близько 400 осіб, і що цікаво, там були як українці, так і поляки. Розпочався він о 14:30 від церкви Святої Покрови Матері Божої, до нього долучилися процесії від церкви Святого Йосифа Обручника та з каплиці отців редемптористів із дяківським хором під регентством Івана Двірака, організатора у Станиславові дяківських курсів. На цвинтарі молебень відправив та промовив казання адміністратор парафії отець Йосиф Савраш, який закликав усіх присутніх єднатися, «бо тільки єдність може дати добрий плід». Релігійні пісні виконував дяківський хор. У поході були присутні ще три греко-католицькі священники – Дмитро Валіхновський, Іван Чугайда, Юліан Вольницький. Як зауважено у поліційному звіті, під час поминального походу не було використано жодного вінка[16].

Найбільший поминальний похід відбувся 29 травня 1939 р. за участі близько 1 500 осіб з цілого Станиславова. У поході йщли три процесії із трьома греко-католицькими священниками на чолі – з церкви Святої Покрови Матері Божої, з церкви Святого Йосифа Обручника та катедрального храму Святого Воскресіння. Провадив загальну процесію отець Григорій Закалюк з церкви Святої Покрови Матері Божої. Учасники походу несли один вінок із зелені без жодних написів. На цвинтарі, перед великим загальним хрестом відслужили отці молебень, а після нього один із священників, прізвище якого не вказали у поліційному звіті, виголосив казання суто релігійного змісту. На завершення

15 ДАІФО. – Ф. 68. – Оп. 2. – Спр. 168. – Арк. 8.

16 ДАІФО. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 530. – Арк. 42-43.

походу отці відправили молебні на могилах за проханням родичів покійних. Найважливішим моментом архівного документу є роз'яснення керівника слідчого відділу польської поліції у Станиславові, комісара Бєланува: «Виясняю, що на цвинтарі по вулиці Церковній могил полеглих українських вояків немає»[17].

У радянський час військова ділянка цвинтаря на вулиці Церковній була занедбана. Приведена до ладу вона була у 1991 р. за ініціативи греко-католицького священника Миколи Сімкайла, при участі членів Української молоді Христової, тоді до неї належало на етапі становлення ще мало осіб, тому активну допомогу їм надали українські пластуни під керівництвом голови міської пластової станиці Степана Корчинського, в роки Незалежності багатолітнього директора загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів № 21 м. Івано-

Перша курінна збірка українських пластунів на Соколі, 7 липня 1991 р. Зліва на право сидять – Степан Корчинський, Іван Гавліч, Богдан Олексій, Богдан Мисюга; стоять – Іван Нецько, Василь Іваночко, Василь Щекун. Фото Віталія Окуневського.

17 ДАІФО. – Ф. 68. – Оп. 2. – Спр. 517. – Арк. 45зв.

Франківська. Коли молодь впорядковувала військову ділянку, старожили дивувалися – «Адже це могили російських солдатів часів Першої світової», хоч доказів щодо цього не мали. У той час була версія, що то є могили українських січових стрільців[18]. Істину вдалося встановити авторам цього дослідження, які віднайшли архівну інформацію про поховання на військовій ділянці цвинтаря по вулиці Церковній вояків російської імператорської армії, серед яких було багато українців із Надніпрянської України та італійських військовополонених.

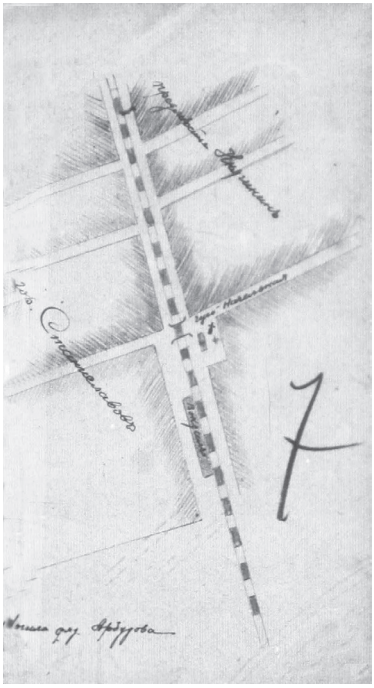

Схема місця знаходження могили К. М. Арбузова

Ще одне поховання в цьому районі – 7 травня 1917 р. рядовий 74-го піхотного Ставропольского полку Кузьма Матвійович Арбузов був похований в подвір'ї церкви Св. Йосифа Обручника (Гірка) – «г. Станислав предместье Княгинин ул. Гурка Начальная в ограде церкви» Сьогодні вул. Вовчинецька 54[19].

18 Ципердюк І., Андрусяк І. Дорогами забутих епітафій (трагедії Станіславівських цвинтарів) // Західний кур'єр. – 1991. – 17 серпня. – № 38. – С. 4–5.

19 РГВИА. – Ф. 2202. – Оп. 1. – Д. 361. – Л. 7.

Військові поховання за межами чинних міських цвинтарів. Поховання в парку і за парком цісарівни Єлизавети

Як видно з рапорта пристава першої дільниці від 28 квітня 1915 р. Станіславському поліцмейстеру: «…вільні площі «Діброви» зайняті під команду 1-го лазарету 71-ї піхотної дивізії. У головній будівлі розміщено 100 нижніх чинів, сестри милосердя, 1 священник і школа фельдшерів. У в'язничній канцелярії тепер лікарська канцелярія і адміністрація: 5 лікарів, 1 доглядач і команда писарів. Нарешті, в останній будівлі, з заднього боку тюрми, утримуються хворі і поранені, яких налічується 324 особи. В'язничне подвір'я зайняте санітарними двоколками та возами, у сараях поставлені коні»[20].

То ж не дивно, що ховали померлих тут буквально за декілька сот метрів. Очевидно вже тоді і було закладене одне з двох кладовищ, які пізніше продовжували використовувати. З 1 по 8 серпня 1916 р. в Станиславові в парку цісарівни Єлизавети були поховані: молодший унтер-офіцер Микола Самійлович Бондарчук і рядовий Іван Семенович Виноградов (обидва в одній могилі); єфрейтор Борис Семенович Козловський, рядові: Іван Васильович Бибар, Феодосій Іларіонович Батлей, Степан Васильович Мовчанюк, Микола Степанович Білобородов і старший унтер-офіцер Яків Григорович Вєтров в одиночних могилах[21].

В списку це місце названо: «г. Станислав парк цисаревны Елизаветы. крок № 1». Де саме в парку вони були поховані не відомо, бо «кроку № 1» нам не вдалося віднайти. Однак це не так важливо, бо з 1 листопада 1924 р., було розпочато проведення ексгумації останків солдат з 4-х військових цвинтарів Станиславова на головний військовий цвинтар за міським цвинтарем по

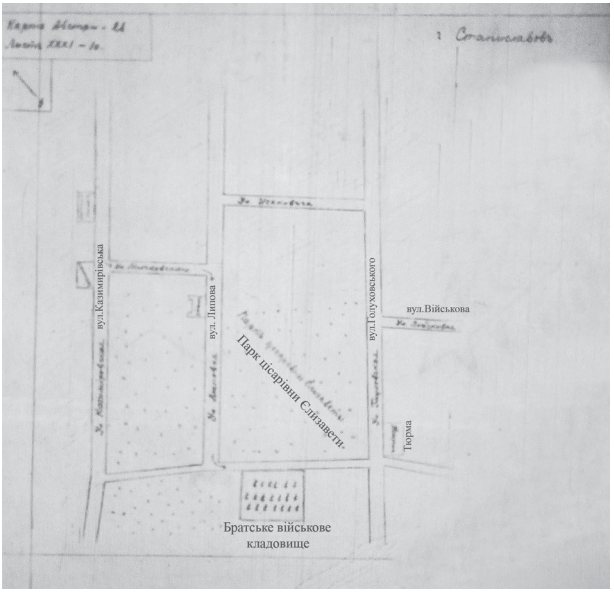
20 Бондарев І. Тюрма і війна. Життя в'язнів Станиславова під час Першої світової війни // Репортер. – 2016. – 4 лютого. – № 5. – С. 20.

21 РГВИА. – Ф. 2260. – Оп.1. – Д. 161.

вулиці Сапіжинській (тепер Незалежності). Серед інших з міського парку ексгумували 7 одиночних могил[22].

Ще одне кладовище, де були поховані вояки російської імператорської армії, – ділянка за парком цісарівни Єлизавети. В архівних документах названо: «г. Станислав за парком»[23], «в г. Станиславе за парком цисаревны Елизаветы на военном полковом русском кладбище»[24].

З 14 по 28 серпня 1916 р. в 5 одиночних і 6 братських могилах тут були поховані 15 рядових 293-го Іжорського піхотного полку. Із 3 по 28 вересня в 12 братських і 3 одиночних могилах тут були поховані 33 рядові і один унтер-офіцер 293-го Іжорського піхотного полку. У період з 29 вересня по 29 жовтня в 19 братських і 9 одиночних могилах поховані 42 загиблі і померлі від

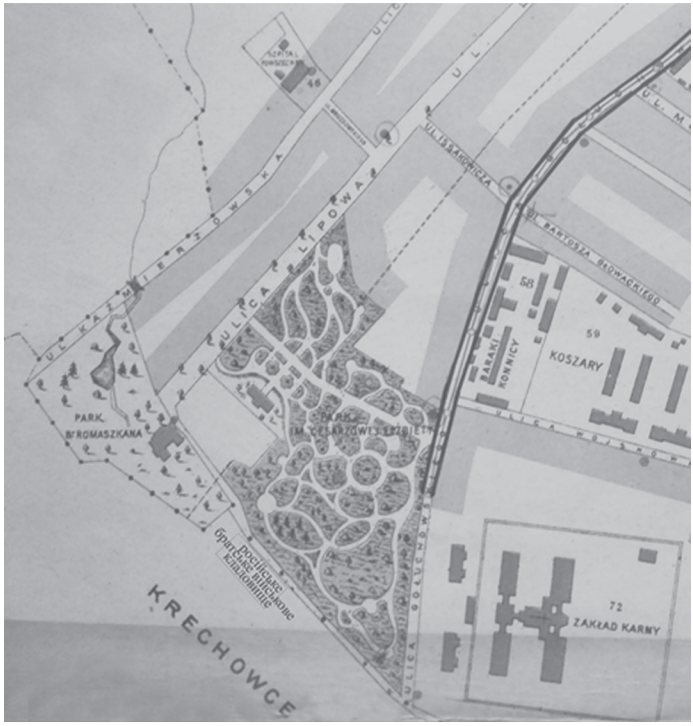

Місце знаходження російського братського військового кладовища. РГВИА. – Ф. 2260. – Оп.1. – Д. 162. – Л. 32.

22 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 461 – Арк. 29.

23 РГВИА. – Ф. 2260. – Оп. 1. – Д. 162.

24 РГВИА. – Ф. 2260. – Оп. 1. – Д. 161.

План Станиславова 1904 р. Позначено російське братське військове кладовище. Сьогодні тут міський стадіон.

ран Іжорського, один 295-го Сквирського і один 296-го Градовицького піхотних полків, разом 44 вояки.

Усього згідно з наявними списками з 14 серпня по 29 жовтня 1916 р. тут поховали 93 загиблих. Прізвища всіх є відомі, зберігаються у філії НВІМУ – музеї «Герої Дніпра». Але похованих очевидно було більше. В 1924 р. останки звідси були ексгумовані. А на місці цвинтаря побудували стадіон міської Каси ощадності.

Ще одне велике військове кладовище було на розі вул. Баторія і Фабричної (тепер Короля Данила і Ленкавського): «Предместье Станислава по шоссе ведущему в Загвиздье». Тут поховали 29 березня 1917 р. в одиночних могилах рядових Олексія Івановича Більдякова і Петра Павловича Гайдарчука, 30 березня Петра

Сауляка, а 1 квітня Андрія Степановича Кірєєва з 655-го Драгомирчанського піхотного полку[25].

З 30 серпня по 17 вересня тут поховали 17 рядових 295-го Сквирського піхотного полку вбитих і померлих від ран: 11 чол. в одиночних і 6 в братській могилі[26]. Є ще один «Список воинских чинов 295 Сквирского полка убитых и умерших от ран за время с 30 августа по 30 сентября 1916 г.», який відрізняється від першого тим, що в ньому вказані тільки рота, чин, прізвище, ім'я і по батькові, дата поховання і номер могили на плані.

На плані напис, що це кроки поховань 295-го Сквирського і 294-го Березинського полків. Також написано, що кроки могил № 1-10 295-го Сквирського полку подані на плані № 5 за серпень. На плані № 6 видно, що

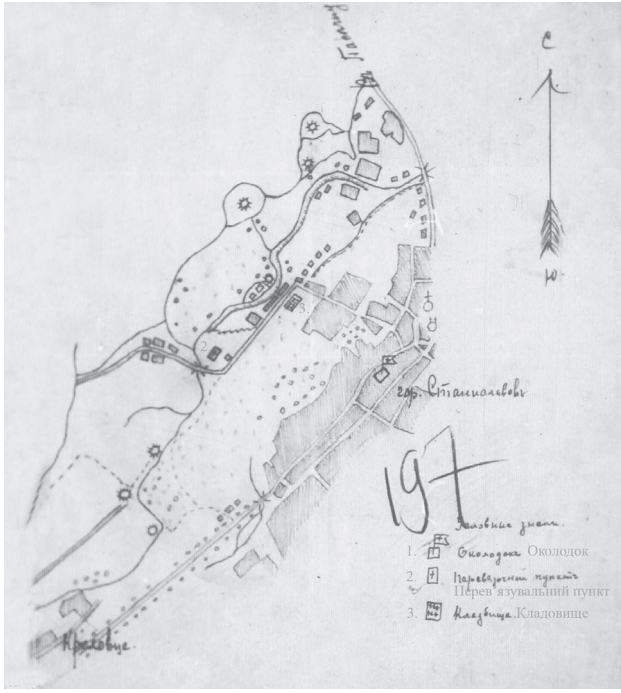

Схема до списку похованих

25 РГВИА. – Ф. 2260. – Оп. 1. – Д. 162.

26 РГВИА. – Ф. 2260. – Оп. 1. – Д. 162.

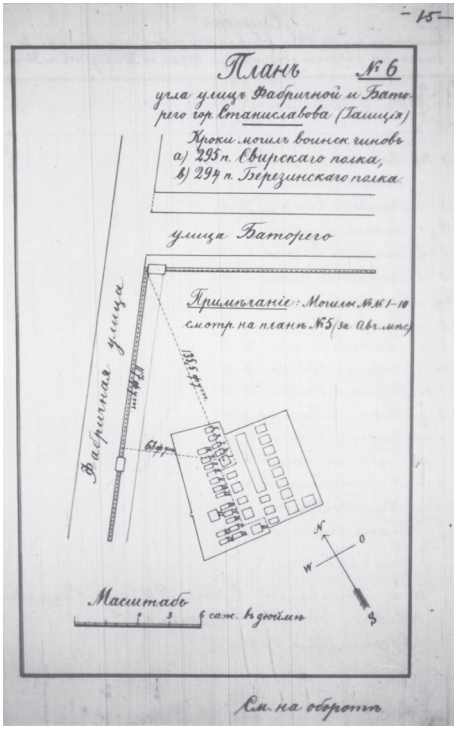

Схема військового цвинтаря на розі вул. Баторія і Фабричної.
РГВИА. – Ф. 2260. – Оп. 1. – Д. 162. – Л. 15.

серед могил № 1-10, могили № 1 і № 6 братські[27]. На цьому ж плані могили 294-го Березинського полку відділені пунктирною лінією і майже всі вони братські. Причому одна досить велика. На жаль, списків похованих за серпень і плану № 5 у нас немає[28].

З 1 листопада 1924 р. було розпочато проведення ексгумації останків солдат з 4-х військових цвинтарів Станиславова на головний військовий цвинтар за міським цвинтарем по вул. Сапіжинській. З міського городу біля міської газовні по вулиці Баторія (Batorego) були ексгумовані 69 одиночних, 30 подвійних, 17 братських могил; з міського парку ексгумували 7 одиночних могил, з міського стадіону Ощадної Каси були ексгумовані 34 одиночних, 29 подвійних, 11 братських могил; з городу єврейського дитячого притулку по вул. Матейки (Matejki) були ексгумовані 2 одиночні могили.

27 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 461. – Арк. 29.

28 РГВИА. – Ф. 2260. – Оп 1. – Д. 162.

Кладовище по вул. Сапіжинській (Радянській / Незалежності). Могили військових XIX століття на кладовищі по вул. Сапіжинській

Головне християнське міське кладовище в м. Станиславові – Івано-Франківську, сьогодні Меморіальний сквер, вул. Незалежності 40-а, у східній частині міста позаду готелю «Надія» і музично-драматичного театру ім. І. Я. Франка, має давню історію, в тому числі пов'язану з військовими подіями. Розташований він на межі з колишнім передмістям Княгинин-Колонія. Закладений у 1782 р. він є старшим від варшавських Повонжок та львівського Личакова та був одним із найбільших цвинтарів свого часу. За час існування він прийняв на вічний спочинок тисячі містян. Перші поховання християн після виникнення Станиславова проводилися біля їхніх храмів. Лише для юдеїв місце для цвинтаря визначили поза межами міста. Однак після декрету австрійського імператора Йосипа II від 11 грудня 1783 р., яким було заборонено робити поховання біля церков і костелів, цвинтарі закладали за містами.

Межі некрополя зазнали суттєвих змін у радянський час. Готель «Україна» (сьогодні «Надія») та театр побудовано не на похованнях, а на місці знесених індивідуальних будинків та військових складів. Північна межа сьогоднішнього Меморіального скверу точно збігається з північною межею цвинтаря, а двометровий цегляний мур, що ще зберігся – це цвинтарна огорожа. Там же був і головний вхід на кладовище з адміністративною та технічною будівлями (фактично в'їзд), тільки колись він запирався воротьми, а зараз тут побудовано три декоративні арки, які не закриваються. Зразу ж біля входу була передпоховальна капличка, одна для всіх трьох визнань (римо-католиків, греко-католиків, вірмено-католиків), якої вже немає. Від центральної дороги, тобто – вулиці Незалежності (за Польщі – Сапіжинської), до цвинтаря вела попри вже неіснуючу євангелистську кірху нешироka вуличка, так і звана Цвинтарною. Безпосередньо біля колишньої каплиці збереглася могила

впливового громадянина міста та українського діяча Івана Яхна з дорогим пам'ятником. Західною межею цвинтаря була огорожа та будівлі фабрики братів Ясінських «Край» – сучасний завод «Промприлад». Вулиця А. Мельника була прокладена вже за незалежної України, тобто територією поховань є проїзна частина та обидва тротуари названої вулиці, а також ділянка під торговельним рядом квіткового ринку. У радянський час завод «Промприлад» на декілька метрів пересунув свою огорожу, забравши частину цвинтарної землі.

Зі сходу територію кладовища теж «впорядкували» – цвинтарний мур без хвіртки, зате з проламаною дірою проходив приблизно на місці теперішньої осьової лінії вулиці С. Бандери. За Польщі вулиця називалася Л. Желіговського, в радянський час – В. Куйбишева і до реконструкції в 1970-тих роках мала ширину тільки 6 метрів. Якщо попередня, тобто західна частина кладовища була непрестижною через віддаленість від центрального входу та підмоклість ґрунту, то на східних ділянках стояли дорогі пам'ятники. Завдяки підвищенню місцевості тут ховали заможніших мешканців Станиславова. Варто пам'ятати, що колись за місце на цвинтарі платилося за кожне десятиріччя. Більший клопіт справляє встановлення південної межі. До початку XX століття цвинтар був меншим і мав форму витягнутого по лінії північ-південь прямокутника. Через приріст населення, епідемії, а також наявність у місті потужного військового госпіталю (до речі, найстарішого в Європі) до існуючої території кладовища із заходу приєднали поля, тобто нову ділянку за площею більшу ніж існуюче. Так з'явилося поняття «старе» та «нове» поле (цвинтар). Друга частина займала простір від сучасного південного входу з боку міського управління освіти (колишнього дитячого садка) та житлової п'ятиповерхівки № 8а з боку вулиці С. Бандери до готелю «Надія». На карті Станиславова «нове» поле з'являється у 1904 р., стара і нова ділянка відділені лінією, в центрі обох ділянок великі хрести[29]. В обох випадках

29 ДАІФО. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 219а. – Арк. 1.

поховання відбувалися рядами, заповнюючи поля, сектори та підсектори, що мали свої номери. Між полями поховань у напрямі схід-захід були доріжки, а вся територія як старого, так і нового кладовища, перетиналася спрямованими у південному напрямі алеями, доступними для проїзду транспорту. Офіційних назв алеї не мали, їх називали, і так залишилося в документах, відповідно до визначних пам'ятників чи поховань – «алея Легіоністи», «алея Повстанців», «алея Гіллера», «алея Хованців», «Головна алея», «алея Каштанова», «алея Єзуїтів», «алея Вертха», «алея Волянських».

Найстарішими відомими військовими похованнями головного міського кладовища були могили польських вояків армії Наполеона I Бонопарта, належали вони до війська Варшавського герцогства, колишньої польської держави, заснованої французьким імператором у 1807 р. на польських теренах, відданих Королівству Пруссії Тільзітським договором. Під час російсько-французької війни 1812 р., армія Варшавського герцогства нараховувала майже 200 000 вояків та офіцерів, при загальній чисельність населення приблизно 4,3 мільйона осіб. Внаслідок поразки французької армії та її союзників у Росії, герцогство було зайняте прусськими та російськими військами, у 1815 р. країна була формально розділена між двома державами згідно з рішеннями Віденського конгресу. На початок XX століття відомо було про поховання на кладовищі двох офіцерів Яна Копистинського (Jan Kopystyński) (1787-28.07.1809) та Антоні Фальковського (Antoni Falkowski) (1783-09.10.1809)[30]. Вони померли у той час, коли Станиславів два місяці займало військо Варшавського герцогства. Згідно інформації Станіслава Ніцеї, це були найстаріші збережені надгробні пам'ятники цілого кладовища, які були знищені у 1980 р[31].

30 Chołodecki Józef. Cmentarzyska i groby naszych bohaterów z lat 1794-1864 na terenie Wschodniej Małopolski. – Lwów: Nakładem Pol. Tow. Opieki nad Grobami Bohaterów we Lwowie Czcionkami drukarni «Mieszczańskiej», 1928. – S. 44.

31 Nicieja S. Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast Kresowych. – T. 1.: Lwów, Stanisławów, Tarnopol, Brzeżany, Borysław. – Opole: Wydawnictwo MS, 2012. – S. 85.

На головному міському кладовищі були поховані учасники польських повстань 1830-1831 та 1863-1864 рр. та учасники революції «Весни народів» 1848-1849 рр. Національно-визвольне повстання 1830-1831 рр. поляків та литовців у Російській імперії отримало назву «листопадове» від місяця його початку, поширилося воно і на українські землі, зокрема Правобережну Україну. Повстанці створили армію, яка за різними підрахунками нараховувала до 150 000 вояків та офіцерів. Незважаючи на запеклий опір, 27 вересня 1831 р. російські війська здобули Варшаву. Сейм, уряд та залишки польської армії перетнули кордони Австрії та Пруссії, де були інтерновані. Більшість похованих учасників «листопадового» повстання належали до корпусу генерала Юзефа Дверніцького, який попав в оточення російських військ на Волині, корпус з боєм вийшов із оточення, перейшов до Галичини, де 1 травня 1831 р. склав зброю австрійській владі[32]. На кладовищі було поховано 30 учасників «листопадового» повстання, згодом цілу алею так і називали – «алея Повстанців»[33]. Серед відомих його учасників були: Гіполіт Бронєвський (Hipolit Broniewski) (1799-1880) вахмістр батареї капітана Пузини в корпусі генерала Ю. Дверніцького; Бальтазар Чарковський (Bartazal Czarkowski) (1777-02.05.1879) воював у полку стрільців любельських, неодноразово відзначений за відвагу у бою, учасник повстання, який прожив 102 роки; Станіслав Міхал Грудзінський (Stanisław Michał Grudziński) (1797-12.02.1862) капітан волинської кавалерії; Гіполіт Лопатинський (Hipolit Łopatyński) (1812-15.07.1890) ад'ютант генерала Ю. Дверніцького, у Станиславові був відомим вчителем французької мови; Миколай Болоз-Антонєвіч (Mikołay Bołoz-Antoniewicz) (1801-1885) вірменський поет, організатор польської Народної гвардії у Станиславові під час революції «Весни народів» 1848-1849 рр.; Юзеф Василевський

32 Там же. – S. 89.

33 Spoczną i wstaną! Mogiły uczestników walk o niepogległość narodową na cmentarzu stanisławowskim / Zebrali Justyn Sokulski i Leon Krzemieniecki. – Stanisławów: Druk. i Lit. St. Chowaniec, 1906. – S. 7-12.

(Józef Wasilewski) (1806-30.10.1886) поручник артилерії, нагороджений орденом «Virtuti Militali»; Вінцентій Новіна-Шмагловський (Wincenty Nowina-Smagłowski) (1806-1883) поручник, поет, уродженець м. Броди, навчався у Варашавському університеті, під час коронації російського імператора Миколи I на польського короля у 1825 р. був арештований та ув'язнений за патріотичні гасла, був важко побитий під час погрому Якуба Шелі під Тарновом у 1846 р., взяв участь у подіях революції «Весни народів» 1848-1849 рр. у Львові та Відні, за що був ув'язнений на 6 років у казематах Йозефштадту (район м. Відень – авт.) та Оломунцу, після звільнення переїхав у 1859 р. до Франції, де працював у польській школі, був відомим бібліофілом, зібрав велику колекцію рідкісних книг, у 1873 р. переїхав із нею до Станиславова, де подарував її місту, на основі неї виникла перша міська бібліотека, а він був призначений пожиттєвим бібліотекарем та міським архіваріусом, після смерті у 1883 р. бургомістр Ігнацій Камінський розпорядився встановити надгробний пам'ятник на його могилі за кошти міста[34].

Єдиним збереженим пам'ятником учасників «листопадового» повстання є могила Маурицію Гославського (Маугусу Gosławski) (05.10.1802–17.11.1834) підпоручника, відомого польського поета, представника української школи у польській літературі – «співака Поділля». Народився він у Фрамполі (сучасна назва село Косогірка) теперішнього Ярмолинецького району Хмельницької області. Навчався у школі в Кам'янці-Подільському та у ліцеї у Кременці, де згодом працював

Маурицій Гославський, учасник «листопадового» повстання 1830-1831 рр.

34 Там же. – S. 7-12.

вчителем у ліцеї Тадеуша Чацького та давав приватні уроки. Через нещасливе кохання Маурицій Гославський залишив мирне життя, та вступив до польського війська Варшавського королівства, яке перебувало у складі Російської імперії. Брав участь у турецькому поході 1829 р. на Балкани російського генерал-фельдмаршала Ганса Карла фон Дібіча. Після походу служив у Варшаві, прийняв активну участь у «листопадовому» повстанні 1830-1831 рр. Воював у кавалерійській частині «Легіон Литовсько-Руський», де отримав звання підпоручника. Під час оборони Замостя належав до числа семи офіцерів, які виступали проти здачі фортеці. Після її капітуляції у серпні 1831 р. перейшов до Галичини. Мешкав у Львові, а згодом перебрався до Чортківського циркулу (району – авт.) під іменем Маурицію Ясінського. У 1833 р. під час розшуку у Галичині учасників походу полковника Юзефа Залівського, невдалої спроби підняти польське повстання у Російській імперії, був викритий Маурицій Гославський. Його поліція заарештувала на забаві у Ягельниці, спочатку утримували у в'язниці м. Заліщики а згодом перевели до Станиславова. Тоді в'язниця містилася у будинку колишнього монастиря ордену Тринітаріїв (сучасна військова поліклініка на вул. Старозамковій). У ній Маурицій Гославський доглядав свого товариша хворого на тиф, та від нього сам заразився, що і стало причиною його смерті. Римо-католицьке духовенство Станиславова відмовилося ховати непокірного повстанця. Чин похорону звершив греко-католицький священник, парох катедрального собору Святого Воскресіння отець Йоан Поглодовський. Дотепер існує три версії, у якому саме храмі відспівували Маурицію Гославського – у церкві Святої Варвари (була на місці теперішнього Івано-Франківського музичного училища імені Дениса Січинського на вул. Січових Стрільців), у церкві Святої Параскевії П'ятниці в селі Опришівцях, у в'язничній каплиці. Похорон організувала польська громада міста, а колишній повстанець Теофіл Вішньовський влаштував спорядження тіла Маурицію Гославського в мундир польського улана зразка 1831 р. Старанням бурмістра Станиславова

Ігнація Камінського та директора Ощадної каси Феліціана Мілеровіча у 1879 р. на могилі Маурицію Гославського встановлений надгробний пам'ятник скульптора Яна Бебновіча[35].

На кладовищі було поховано 9 учасників революції «Весни народів» 1848-1849 рр., друга назва «Весна Націй», вона досі залишається наймасштабнішою у європейській історії хвилею революцій. Жертвою політичного свавілля австрійських чиновників став 16-літній гімназист Станиславівської гімназії Стефан Гошовський (Stefan Hoszowski) (1832-27.04.1848). Тоді протестуючі використовували тактику «котячих музик» для висміювання австрійських чиновників. Під час такої демонстрації влаштованої проти камерального радного Жулавського, якого незлюбило все населення, австрійські вояки догнали на Тринітарській площі Стефана Гошовського, один із них проткнув його багнетом. Похорон гімназиста перетворився на велику маніфестацію, учасниками якої були окрім містян мешканці довколишніх сіл. Його тіло по черзі несли представники різних станів, як того, хто віддав своє життя за свободу. Активним учасником революційних подій 1848-1849 рр. у Станиславові був його майбутній бурмістр Ігнацій Камінський (Ignacy Kamiński) (24.01.1819-21.05.1902). Народився він у давньому містечку Вишнівчик сучасного Теребовлянського району Тернопільської області, навчався у школі та гімназії у Бучачі та згодом у гімназії у Львові, де опісля закінчив Львівський університет та отримав ступінь доктора права та філософії. Протягом 1841-1846 рр. був членом багатьох польських таємних політичних товариств, перебував під наглядом австрійської поліції. У 1846 р. переїхав до Відня, де незабаром був арештований, після амністії у 1848 р. прибув до Станиславова, де включився у політичне життя міста, був членом Станиславівської народної ради. Після подій «Весни народів» працював у місті адвокатом. В час «січневого» повстання 1863 р. займався нелегальним постачанням зброї для

35 Там же. – S. 7-8.

польських повстанців у Російську імперію. У 1864 р. тікаючи від переслідування австрійської влади за торгівлю зброєю переїжджає до Швейцарії, а в Австрійській імперії йому був винесений заочний вирок та заборонено займатися адвокатською практикою. У Швейцарії отримує громадянство кантону Санкт-Ґаллен, був секретарем представництва еміграційного польського уряду у Швейцарії, став мужем довіри швейцарського уряду, познайомився та приятелював з польським генералом Юзефом Гауке-Босаком, який після поразки «січневого повстання» емігрував до Франції. Після оголошення амністії у 1865 р. повертається до Станиславова, де протягом 1869-1889 рр. був його бурмістром, окрім цього, чотири рази обирався послом (депутатом) до Галицького сейму у 1867-1883 рр. від Станиславова, а у 1883-1884 рр. був послом до австрійського парламенту, повноваження склав достроково через стан здоров'я та обов'язки бурмістра. Помер під час відпочинку в Делятині, тіло було перевезено до Станиславова, де відбувся пишний похорон за рахунок міського бюджету[36].

Учасником подій «Весни народів» був батько «Гордої княгині» Юзефи Дзвонковської – другого кохання Івана Франка Владислав Дзвонковський (Władysław Dzwonkowski) (01.01.1818-18.03.1880). Народився він у Варшаві, навчався на правничому факультеті Варшавського університету. За активну участь у польських таємних організаціях у 1843 р. був арештований та ув'язнений терміном на три місяці у Варшавській цитаделі. Уникаючи другого арешту, у 1844 р. тікає до Пруссії. Російський уряд оголосив розшук Владислава Дзвонковського, та навіть визначив грошову винагороду у сумі 1 000 російських рублів за його виявлення. В 1846 р. він був членом Демократичного товариства, організовував повстання у Плоцькому та Познанському воєводствах, а у 1848 р. приймав участь у подіях «Весни народів». Після неї мешкав у Познані, де був редактором газети «Хрест і меч» («Krzyż i miecz»), певний час жив у Парижі, де належав до «Товянчиків» («Towiańczykiw»),

36 Там же. – S. 13-14.

релігійно-філософського напряму польського еміграційного руху. Участі у бойових діях «січневого» повстання 1863 р. не брав через хворобу серця, допомагав в організаційних питаннях висвітлення повстання закордоном. У 1869 р. разом із дружиною Антоніною Дескур (Antoniną Deskur) та дітьми переїхав до Галичини, а у 1873 р. осів у Станиславові[37].

Цікава життєва біографія була в учасника революції в Угорщині 1848-1849 рр. Александра Тжаски Конопацького (Aleksandr Trzaska Konopacki) (05.06.1828-28.09.1906). Народився він у селі Пониковиця сучасного Бродівського району Львівської області. У 1848 р. добровільно вступив до польського легіону, був зарахований до піхотної артилерії, в Угорщині під командуванням генерала Юзефа Висоцького, який воював на стороні угорських повстанців Лайоша Кошута. Угорський повстанський уряд дозволив Юзефу Висоцькому формування польської армії в Угорщині чисельністю 5 000 вояків. Після поразки революції у 1849 р. польський легіон перейшов до Османської імперії, де був інтернований. У Стамбулі Александр Конопацький влаштувався працювати у англійському консульстві. Брав участь у Кримській війні 1853-1856 рр. у званні офіцера англійських гусарів. Після неї продовжив службу в анлійській армії, у званні капітана-перекладача на військово-морському флоті. Під час «січневого» повстання 1863 р. перевозив закуплену в Англії зброю для польських повстанців до Російської імперії. Пізніше як пенсіонер англійського уряду переїхав до Галичини, де оселився у Станиславові. Ще одним учасником революції в Угорщині 1848-1849 рр. був полонізований українець Констянтин Лекавський (Konstanty Łękawski) (30.06.1816-06.08.1872). Взимку 1848-1849 рр. він із товаришем Гжегожем Осадковським (Grzegorz Osadkowski) перейшли через Карпати до Угорщини та вступили до польського легіону генерала Юзефа Висоцького. Після інтернування у Османській імперії Констянтин Лекавський переїхав до Англії, де працював у торгівлі.

37 Там же. – S. 13.

Близько 1866 р. він повернувся до Галичини[38]. Серед інших учасників «Весни народів» були – Станіслав Якса Биковський (Stanisław Jaksa Bykowski) (1815-09.03.1895), поміщик, поручник польської народної гвардії, голова Заліщицької повітової ради; Юзеф Черкавський (Józef Czerkawski) (1825-18.04.1897) гвардієць польської народної гвардії, музикант-капельмейстр[39].

На кладовищі було поховано станом на 1906 р. 38 учасників, а загалом більше 40 учасників польського національно-визвольного повстання 1863-1864 рр. у Російській імперії. Від місяця початку воно отримало назву «січневого», у ньому окрім поляків взяли участь литовці, білоруси, українці. Повстання отримало велику підтримку міжнародної громадської думки. Воно мало характер партизанської війни, під час якої відбулося близько 1200 битв і сутичок, серед повсталих була велика кількість офіцерів та солдатів російської імператорської армії, які перейшли на сторону повстання. Закінчилася боротьба поразкою повстанців, з яких кількадесят тисяч загинули в боях, близько однієї тисячі були страчені, близько 38 000 засуджені до каторги чи заслані до Сибіру, а близько 10 000 подалися на еміграцію. Серед відомих його учасників були: Владислав Ціхорський (Władysław Cichorski) (помер 1877) полковник, псевдо «Zameczek» («Замочок») організатор збройного відділу генерала Жигмунта Падлевського; Владислав Цесєльський (Władysław Ciesielski) (1842-14.05.1893) воював у Свентокшиських горах у південно-східній частині центральної Польщі, після повстання відомий журналіст та письменник, у 1881-1882 рр. редактор «Голосу Станиславіського» («Głos Stanisławowski»), журналіст чернівецької «Газета Польська» («Gazeta Polska») та «Кур'єру Станиславівського» («Kuryer Stanisławowski»); Ян Дабровський (Jan Dąbrowski) (1834-1882) уродженець Волині, разом із своїм поміщиком, у якого служив, брав участь у повстанні, був засланий на Сибір, звідки втік до Румунії, мешкав у місті Ботошані, у південній

38 Там же. – S. 14-15.

39 Там же. – S. 13.

Буковині, де працював на залізниці, згодом переїхав до Станиславова, де на залізничному вокзалі був доглядачем дров; Луціян Дабровський (Łucjan Dąbrowski) (1822-1881) полковник у збройному відділі генерала Маріана Лангевіча, один із найдосвідченіших офіцерів повстання, після нього емігрував до Румунії, а через декілька років перебрався до Станиславова; Болеслав Сас Дрогомірецький (Bołeslaw Sas Drohomirecki) (1839-1888) офіцер повстання, брав участь в боях у Литві, в Станиславові працював інженером залізниці; Юліан Монтвіль Ейтміновіч (Julian Montwiłł Ejtminowicz) (помер 13.03.1873) народився у Литві, капітан Лібавського піхотного полку імені принца Карла Пруського російської імператорської армії, перейшов на бік повстання, отримав звання полковника, в ході бойових дій був важко поранений у стегно; Агатон Гіллер (Agaton Giller) (10.01.1831-18.07.1887) один із керівників повстання, розробив план збройного повстання, член та голова Тимчасового національного уряду Польщі, очолював відділ закордонних справ, після еміграції у Прусії та Швейцарії у 1870 р. переїжджає до Львова, звідки був депортований у 1876 р. за активну участь у підготовці нового польського повстання у Російській імперії, австро-угорська влада дозволила йому повернутися до Галичини у 1884 р., вибравши для його проживання Станиславів, де він мешкав у своєї сестри Агрипіни Коперницької, у 1886 р. заснував польськомовну газету «Кур'єр Станиславівський» («Kuryer Stanisławowski»), яка виходила до 1939 р., у 1981 р. останки Агатона Гіллера були перепоховані на Головну алею варшавського кладовища Повонжки; Францішек Коперницький (Franciszek Kopernicki) (01.04.1825-25.11.1892) шваґер Агатона Гіллера, народився у селі Чижівка Київської губернії (сьогодні село Звенигородського району Черкаської області), з 1843 по 1862 рр. служив у російській імператорській армії, учасник Кримської війни 1853-1856 рр., у вересні 1862 р. вийшов у відставку у званні майора, у квітні 1863 р. приєднався до повстання, де отримав звання полковника, був начальником штабу та командуючим кавалерії при бригаді генерала Едмунта Тачановського,

згодом військовим комендантом Пйотерківського, Серадзького, Вєлунського, Калішського повітів, емігрував із сім'єю до Швейцарії, а згодом переїхав до Станиславова, де був директором Ощадної каси; Станіслав Гжегожевський (Stanisław Grzegorzewski) (1842-25.01.1903) поручник у збройному відділі генерала Маріана Лангевіча, жив на еміграції у Франції та Бельгії, в останній навчався у політехніці, після повернення до Галичини працював старшим інженером Крайового відділу, головою та почесним членом польського «Соколу» у Борщеві; Анджей Камінський (Andrzej Kamiński) (1832-18.04.1883) учасник повстання, арештований та ув'язнений у Жешові, після звільнення брав участь в Мексиканській експедиції 1861-1867 рр. молодшого брата австрійського цісаря Франца Йосифа I, Максиміліана; Владислав Коссовіч (Władysław Kossowicz) (помер 21.04.1890) учасник революції в Угорщині 1848-1849 рр., воював у корпусі генерала Юзефа Бема, під час «січневого» повстання 1863-1864 рр. був ротмістром у збройному відділі генерала Артура Голуховського на Поділлі; Феліціян Мілеровіч (Felicyan Milerowicz) (19.10.1837-15.11.1904) до повстання працював податковим чиновником, був рядовим у збройних відділах генералів Маріана Лангевіча, Юзефа Висоцького, полковників Юзефа Міневського, Марціна Бореловського, отримав декілька поранень, у Станиславові був директором Ощадної каси; Мечислав Мокловський (Mieczysław Mokłowski) (1842-10.11.1905) навчався у польській військовій школі у Генуї в Італії, учасник повстання, отримав важке поранення, був ув'язнений у Жешові, працював секретарем гміни Княгинин; Александр Нецький (Aleksandr Nęcki) (24.12.1844-15.03.1892) капітан косинерів у збройному відділі генерала Маріана Лангевіча, навчався у польській військовій школі у Генуї в Італії; Броніслав Рапацький (Bronisław Rapacki) (01.06.1842-14.06.1880) член Центрального Національного Комітету Польщі, учасник повстання, арештований російською владою у 1861 р., засуджений до смертної кари, амністований у 1863 р., на еміграції проживав у Норвегії та Прусії, в останній був ув'язнений протягом одного року, мав бути переданий російській владі,

звільнення отримав завдяки наявності норвезького громадянства, у Станиславові працював фотографом[40].

Окремої уваги заслуговує життєпис Романа Равіча Бохенського (Roman Rawicz Bocheński) (1842-11.11.1907) підпоручника драгунів російської імператорської армії, який перейшов на бік повстання, отримав звання ротмістра у збройному відділі майора Александра Люттіха, у бою 5 липня 1863 р. під Хоженіцами Ченстоховського повіту Сілезького воєводства був оточений та порубаний козаками, отримав 18 ран, перебував на межі життя та смерті, після одужання отримав звання майора, емігрував до Швейцарії, а згодом виїхав добровольцем до США, для участі у громадянській війні 1861-1865 рр. на стороні північних штатів, однак на той час війна уже припинилася, і добровольців більше не приймали до американської армії[41].

Єдиною збереженою могилою учасників «січневого» повстання є могила Кароля Свідзінського (Karol Świdziński) (04.07.1842-04.06.1877) польського поета, народився у селі Скорнорохах Грубешівського повіту Люблінського воєводства, навчався у школі та гімназії у Любліні, Агрономічному інституті у Маримонці під Варшавою, а після його закриття у політехнічній школі у Пулавах, був членом таємних польських товариств, тісно співпрацював у підпіллі із своїм кузином (чоловіком сестри) Ярославом Домбровським, загітував до участі у повстанні більшість учнів політехнічної

Францішек Коперницький, учасник Кримської війни 1853-1856 рр., «січневого» повстання 1863-1864 рр.

40 Там же. – S. 16-21.

41 + Roman Rawicz Bocheński // Kurjer Stanisławowski. – 1907. – Nr. 1158. – 17 listopada. – S. 1.

школи у Пулавах, які вступили до збройного відділу поручника Александра Ждановича, згодом був у збройному відділі полковника Леона Чеховського начальником жандармерії Грубешівського повіту, сформував добровольчий загін кінних стрільців, яких очолював, самостійно провадив партизанські дії. Після поразки повстання деякий час проживав у Галичині, а згодом виїхав до Бельгії, де навчався в університеті у Генті, через брак коштів у 1866 р. переїжджає до Франції, у Парижі працює креслярем, торговим агентом, за допомоги кузина Ярослава Домбровського стає викладачем польської мови та літератури у польській школі у районі Батіньоль, належав до «Об'єднання польської еміграції», під час франко-пруської війни 1870-1871 рр., добровольцем вступив до 223-го батальйону Національної гвардії, де воював у ранзі сержанта, після проголошення Паризької комуни у цьому ж підрозділі отримав звання капітана, брав участь у битвах при Нейї та Аньєрі, був членом штабу генерала Паризької комуни Ярослава Домбровського, отримав доручення сформувати відділ кінної гвардії, командував ескадроном кінної розвідки XI-ї дільниці Парижа, 1 травня 1871 р. отримав звання підполковника Національної гвардії Паризької комуни, 13 травня подав у відставку через перехід офіцерів його частини до генерала Жуля Бержере, командувача Національної гвардії, був арештований, звільнений за сприяння Ярослава Домбровського, був

Кароль Свідзінський, учасник «січневого» повстання 1863-1864 рр., Паризької комуни 1871 р.

членом його штабу, 23 травня 1871 р. був поруч з ним на барикаді на вулиці Мирха району Монмартр, де Ярослав Домбровський отримав смертельне поранення, від якого помер у шпиталі Ларіабузьєр того ж дня, після поразки Паризької комуни наприкінці травня 1871 р. разом із братом Ярослава Домбровського Теофілом емігрує до Великобританії, де у Лондоні мешкала дружина із дітьми генерала, саме у Лондоні стає членом Першого Інтернаціоналу, мешкає на фінансову допомогу Карла Маркса, який сам отримував гроші від Фрідріха Енгельса, батько якого мав фабрики у Німеччині, перед поверненням до Галичини у 1872 р. отримує кошти від Карла Маркса для розгортання соціалістичної пропаганди, в Кракові Кароль Свідзінський працює у редакції газети «На сьогодні» («Na dziś»), дописував до газет «Мурашка» («Mrówka»), «Тижневик Великопольський» («Tygodnik Wielkopolski»), «Солома» («Strzecha»), у 1873 р. влаштовується на роботу у побудові залізниці ерцгерцога Альбрехта (лінія Львів-Стрий-Станиславів) та переїджає до Станиславова, де одружується, помирає від туберкульозу, після смерті дружина в 1878 р. видає у Львові

Головне християнське кладовище на плані Станиславова, 1904 р.

збірку віршів поета – «Поезії» («Poezje»). Під час руйнації кладовища на початку 1980-х рр. радянська влада залишила могилу Кароля Свідзінського як учасника Паризької комуни, як тоді казали першого комуніста Станиславова[42].

Військові поховання вояків Російської імператорської армії. Створення головного військового цвинтаря Станиславова

Від початку Першої світової війни супротивники несли значні втрати. Як уже було сказано вище, Станиславів неодноразово переходив з рук в руки, також в місті дислокувалися військові шпиталі.

Найбільше вояків російської імператорської армії було поховано на військовому цвинтарі по вул. Сапіжинській. В деяких документах з Російського державного військово-історичного архіву його називають «на католическом» і «на германском кладбище», очевидно пов'язуючи з близько збудованою у 1885 р. німецькими колоністами євангелістською церквою (кірхою), але з доданих до списків похованих схем («кроків») видно що це одне і теж міське кладовище по вул. Сапіжинській.

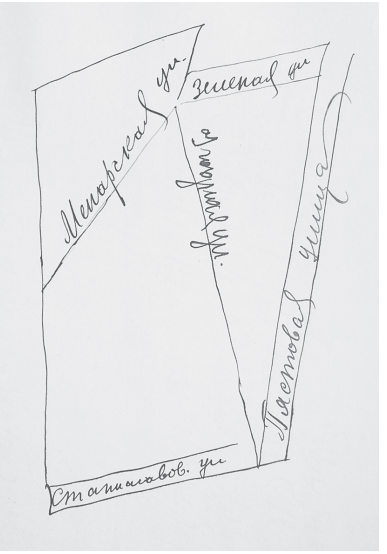
З 8 до 19 лютого 1915 р. тривали важкі бої за Станиславів, т. зв. «перша станиславівська битва». За цих 12 днів було обстріляно та пошкоджено ратушу, яку росіяни обрали за спостережний пункт. З рапорту пристава 1-ї дільниці Станиславівському поліцмейстеру від 29 березня 1915 р. ми дізнаємося, що бої відбувалися на вул. Млинарській (в радянський час І. Вагилевича, нині знову Млинарська, Угодній (нині Українській), П'ястовій (нині І. Пулюя), Станиславівській[43]. Було пошкоджено не більше 15 будинків на околицях міста

42 Wyczańska K. Polacy w Komunie Paryskiej. – Warszawa: Wyd. MON, 1971. – S. 311;Wł. B. Karol Świdziński (wspomnienie pośmiertne) // Karol Świdziński. Poezje. – Lwów: I Związkowa Druk., 1878. – S. IX-XV.

43 ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 16 – Арк. 12.

в районі Княгинин-Гірка і Княгинин-колонія[44].

Уже 7 лютого російські війська перейшли в наступ і до 17:00 вели важкий бій на околицях міста. Розпочалися пожежі, австро-угорські вояки зайняли оборону в будинках і вели звідти вогонь. Згідно з даними росіян, вони взяли в полон 610 австро-угорських вояків і захопили 2 ящики гранат. А вже 8 лютого під Станиславовом було взято в полон 17 австро-угорських офіцерів, 807 солдатів, захоплено 346 коней[45].

Вулиці на яких йшли бої 7-19 лютого 1915 р. ДАІФО. – Ф. 528. – Оп.1. – Спр. 16. – Арк. 17.

У захопленні міста в лютому 1915 р. разом з піхотними полками активну участь в боях брали підрозділи Черкеського і Інгурського полків 3-ї бригади Кавказької туземної дивізії, про що писала тогочасна російська газета «Новое время». Учасник боїв під Станиславовом, молодший брат російського імператора, великий князь Михайло Олександрович навіть отримав орден Святого Георгія IV ступеня[46].

8 квітня 1915 р. Станіславський поліцмейстер доповідав: «Що стосується могил російських воїнів, то на загальному руському, польському і німецькому кладовищі на вул. Франца-Йосифа знаходяться 132 окремих могили». В цьому ж документі він вказує могилу 32 нижніх чинів в братській могилі на православному кладовищі у передмісті Княгинині (про яке ми вже вели мову).

44 ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 171, 177.

45 ДАІФО. – Ф. Р-909. – Оп.1. – Спр. 1186 – Арк. 13.

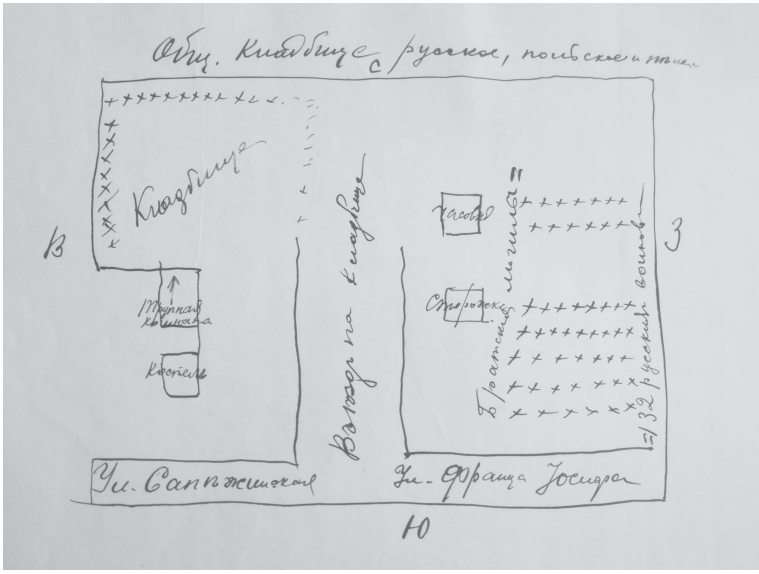
46 Бондарев І. Останній імператор // Репортер. – 2012. – 12 квітня. – С. 24.

При цьому додавав: «Інших пам'ятників, які би були встановлені військами на братських могилах нема»[47].

В документі є листок «Хоронили офіцера 6-го стрілецького піхотного полку капітана Федора Устиновича Голубєва, вбитий в бою. 26 квітня 1915 р.»[48]. До донесення додані «кроки» (схема), де відбувалися бої і де є братські могили.

Схема досить примітивна. Але з неї видно, що могили були з правого боку при вході на кладовище позаду каплиці.

Крім уже згаданих 132 військових могил, в межах цвинтаря було і багато інших. На ньому поховали загиблих мирних жителів Станиславова, у боях за місто від шрапнельних осколків загинуло 80 осіб, поранення отримали 60 осіб, окрім того за співпрацю з російською владою австро-угорці повісили у Станиславові трьох

«Кроки» схема місця знаходження 132 могил російських військових на міському кладовищі.

47 ДАІФО. – Ф. 528. – Оп.1. – Спр. 16. – Арк.14-15.

48 ДАІФО. – Ф. 528. – Оп.1. – Спр. 16. – Арк. 6.

Звезення загиблих на головне міське кладовище. Лютий 1915 р. Фото з газети «Тижневик Ілюстрований» («Tygodnik Illustrowany») № 13 від 27 березня 1915 р.

Тіла російських вояків перед похованням на головному міському кладовищі біля поховальної каплиці. Лютий 1915 р. Фото з газети «Тижневик Ілюстрований» («Tygodnik Illustrowany») № 13 від 27 березня 1915 р.

Поховальна каплиця на головному міському цвинтарі, позаду за парканом готель «Україна» *(нині «Надія»). 1970-ті рр.* **Фото з колекції Л. Орла**.

селян[49]. Братська могила мирних жителів була на Новому полі, неподалік паркану сучасного заводу «Промприлад» в напрямку вулиці Незалежності.

Міське кладовище було переповнене і на ньому не було місця для поховання вбитих і померлих. Тому 9 листопада 1916 р. Станиславівський поліцмейстер дав доручення міському магістрату виділити земельну ділянку для поховання військовослужбовців. Наступного дня, міський магістрат повідомляв, що його доручення задоволене санітарною комісією в присутності пристава 1-ї дільниці і поінформував, що на новому кладовищі є «приміщення» на 200 гробів. Біля міського цвинтаря є новостворене кладовище гміни Княгинин-Колонія, куди веде добра дорога з боку Зосиної Волі і Сапіжинської. Тут є «приміщення» на 1000 гробів. Слово «приміщення» в документі вжито в розумінні місця, де можна поховати 200 і 1000 останків. Крім того, в цьому повідомленні міська влада скаржилася, що солдати під час копання ям не слухають вказівок управителя кладовища, через що залишається багато вільного місця і просила на це вплинути.

49 Stanisławów // Tygodnik Illustrowany. – 1915. – Nr. 13. – 27 marca. – S. 197.

Пристав 1-ї дільниці 12 листопада 1916 р. доповів Станиславівському поліцмейстеру, який письмово зобов'язав його прийняти особисту участь в роботі комісії, що: «кладовища для поховань нижніх чинів відведені по вул. Сапіжинській при міському кладовищі де вже почали ховати і в передмісті Княгинин-Колонія де є достатня площа землі»[50]. Площа нововідведеного військового кладовища на Сапіжинській становила близько 3 400 м, розмір складав 199 х 17,70 м.

На початок робіт з впорядкування у 1923 р. тут було 317 могил, в яких поховано до 800 російських солдат[51]. Інформація про похованих далеко не повна, але проаналізуємо наявну в хронологічному порядку.

Список воинских чинов 296-го Градовицкого полка убитых и умерших от ран за сентябрь 1916 г[52].

№ п/п	Рота или команда	Чин	Фамилия имя и отчество	Место погребения
1.	15	Ефрейтор	Иван Рожников	на военном кладбище г. Станислава по ул. Сапижинской, что рядом с общим.
2.	2		Павел Темчинов	
3.	5		Алексей Крыса	
4.	1		Павел Шевченко	
5.	8		Николай Сергеев	
6.	15		Семен Потин	
7.	13		Гавриил Макаренко	
8.	13		Павел Гусев	

50 ДАІФО. – Ф. 528. – Оп. 1. – Спр. 16. – Арк. 44-46.

51 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 394. – Арк. 97.

52 РГВИА. – Ф. 2260. – Оп. 1. – Д. 162. 296-й Грязовецький полк. Схеми (кроків) до цього списку немає.

9.	1		Антон Шалковский	
10.	1	Ефрейтор	Бронислав Русецкий	
11.	1		Василий Зайцев	
12.	1		Нестор Курочка	
13.	1		Илья Ботенков	
14.	1		Мойсей Левченко	
15.	1		Филлип Сова	
16.	1		Павел Клевцов	
17.	1		Николай Павленко	
18.	1		Игнатий Шепелев	
19.	1		Герасим Гапицкий	
20.	1		Яков Назаров	
21.	1		Григорий Доценко	
22.	1		Дмитрий Шемякин	
23.	пул. ком.		Архип Словков	
24.	пул. ком.		Иван Иванов	
25.	14		Николай Чудинов	
26.	13	Ефрейтор	Тимофей Бировский	
27.	14	Рядовой	Семен Михайлов	
28.	14	ст. унтер оф.	Роман Головцев	
29.	9	рядовой	Иван Гаврилов	

№ 982
30 сентября 1916 г. Корпусному врачу
41 армейского корпуса

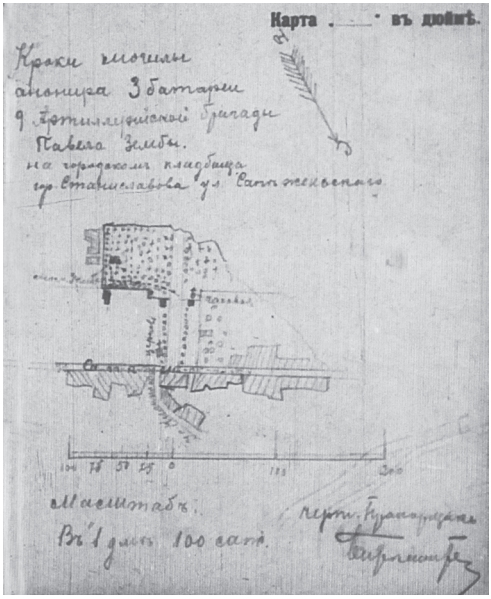
Список нижних чинов скончавшихся от ран в перевязочном отряде
Государственной думы и похороненных в г. Станислав[53].

№ п/п	Фамилия имя	Какой части	Дати смерти
1.	Юрченко Ефим	295 Сквирский	2 сентября 1916 г.
2.	Баурин Александр	294 Березинский	2 сентября
3.	Кицко Антоний	36 саперного бат.	3 сернтября
4.	Коваленко Павел	296 Грязовецкий	3 сентября
5.	Алексей Кургирги	294 Березинский	4 сернтября
6.	Неизвестный нижний чин привезен без сознания		4 сентября
7.	Романовский Владимир	296 Грязовецкий	4 сентября
8.	Савельев Иван	296 Грязевецкий	4 сентября
9.	Тырнов Алексей	294 Березинский	5 сентября
10.	Сава Севастьян	294 Березинский	5 сентября
11.	Кирилов Андрей	294 Березинский	5 сентября
12.	Дидек Дмитрий	294 Березинский	7 сентября
13.	Ларин Ефим	295 Сквирский	7 сентября
14.	Кобец Александр	293 Ижорский	7 сентября
15.	Васильев Константин	294 Березинский	8 сентября
16.	Бинь Харитон	294 Березинский	8 сентября
17.	Демянюк Петр	295 Сквирский	9 сентября
18.	Кулинюк Федор	296 Грязевецкий	9 сентября
19.	Шакиров Мазалин	293 Ижорский	10 сентября
20.	Осипенко Павел	294 Березинский	10 сентября

53 РГВИА. – Ф. 2260. – Оп. 1. – Д. 162. Схеми (кроків) до цього списку немає.

21.	Васюта Павел	294 Березинский	10 сентября
22.	Калинин Павел	294 Березинский	10 сентября
23.	Дмитренко Артемий	295 Сквинрский	10 сентября
24.	Уткин Тихон	296 Грязовецкий	10 сентября
25.	Неизвестный умер еще до внесения в списки		10 сентября
26.	Волынец Никита	296 Грязовецкий	11 сентября
27.	Таранущенко Афанасий	293 Ижорский	11 сентября
28.	Непейвода Дмитрий	296 Грязовецкий	12 сентября
29.	Гевелюк Терентий	294 Березинский	12 сентября
30.	Орел Леонтий	294 Березинский	12 сентября
31.	Иванов Иван	293 Ижорский	12 сентября
32.	Вербенюк Михаил	294 Березинский	14 сентября
33.	Клевцов Роман	293 Ижорский	14 сентября
34.	Петухов Иван	296 Грязовецкий	15 сентября
35.	Томилин Петр	295 Сквирский	16 сентября
36.	Казаков Михаил	31 автомоб. отд.	16 сентября
37.	Докучаев Семен	295 Сквирский	16 сентября
38.	Долбин Роман	293 Ижрский	17 сентября
39.	Лаевский Хаим	296 Грязовецкий	22 сентября
40.	Химич Максим	294 Березинский	22 сентября
41.	Пащенко Василий	295 Сквирский	24 сентября
42.	Пикулинецкий Юлиан	293 Ижорский	24 сентября
43.	Вьюнов Николай	296 Грязовецкий	25 сентября
44.	Степанов Иван	296 Грязовецкий	25 сентября
45.	Лапинский Флоритан	296 Грязовецкий	26 сентября
46.	Гаврилов Иван	296 Грязовецкий	27 сентября
47.	Зуев Николай	293 Ижорский	28 сентября
48.	Науменко Иван	293 Ижорский	29 сентября
49.	Зайцев Петр	294 Березинский	30 сентября
50.	Валеталин Павел	296 Грязовецкий	30 сентября

И. Д. Начальника Отряда Врач Соколовский

Кроки могили каноніра Павла Земби

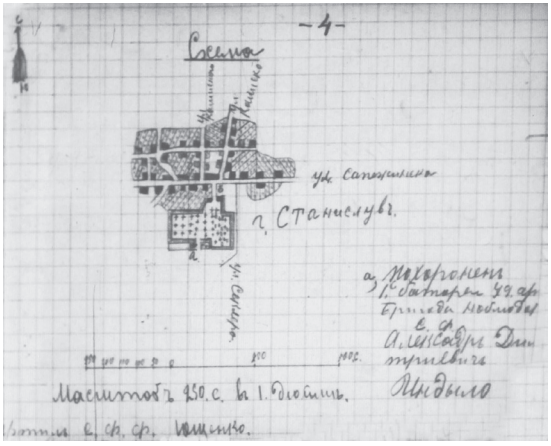

Схема місця знаходження могили Олександра Індиго

В одиночній могилі в межах цвинтаря 28 вересня 1916 р. був похований канонір 3-ї батареї 79-ї артилерійської бригади Павло Агустович Земба, уродженець с. Турчинці Проскурівського повіту (сучасна Хмельницька область)[54].

54 РГВИА. – Ф. 2260. – Оп. 1. – Д. 162. – Л. 5.

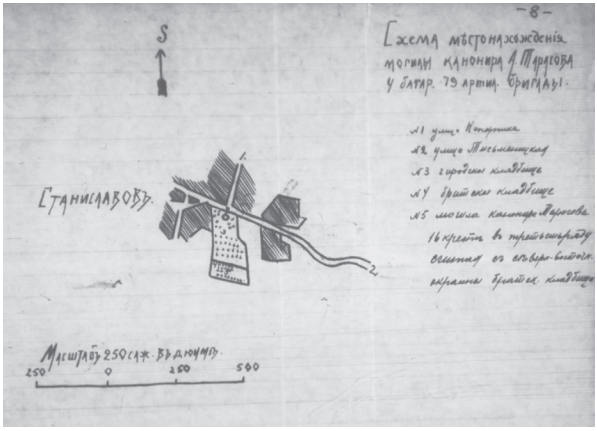

Схема місця розташування могили канонірa Андрія Тарасова

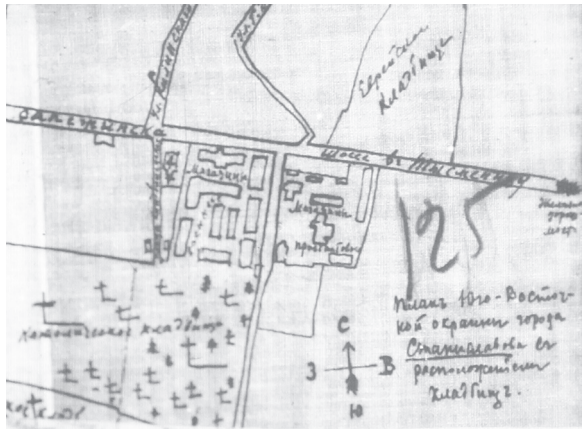

Схема поховання померлих від ран в Петроградському перев'язувальному загону Червоного хреста за березень 1917 р.

В одиночній могилі 2 жовтня 1916 р. тут був похований феєрверкер 1-ї батареї 79-ї артилерійської бригади Олександр Дмитрович Індиго «на кладбище при Лютеранско-Евангелистской церкви, на ул. Собесского в г. Станиславе Карта XXXI р.10 – 2 вер. в дм.»[55].

В одиночній могилі 27 жовтня 1916 р. тут був похований померлий від ран канонір 4-ї батареї 79-ї артилерійської бригади Андрій Тарасович Тарасов: «г. Станислав городское кладбище Тисменицкая ул. против улицы Коперника. На восточной окраине братского кладбища

55 РГВИА. – Ф. 2260. – Оп. 1. – Д. 162. – Л. 6.

в третьем ряду 16 крест северовосточного края кладбища»[56].

З 2 по 31 березня 1917 р. в 8 одиночних і 1 двійній могилі поховали 10 рядових Севастопольського, Ставропольського і 655-го Драгомирчанського піхотних полків померлих в 20-му Петроградському перев'язувальному загоні Червоного хреста[57].

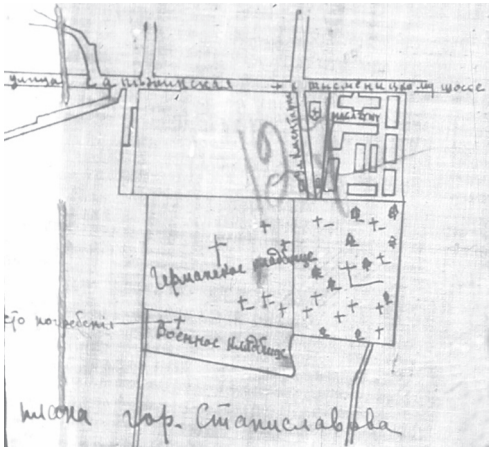

Схема поховання померлих від ран в Петроградському перев'язувальному загоні Червоного хреста за квітень 1917 р.

В одиночних могилах 17-24 квітня 1917 р. тут поховали рядових 655-го Драгомирчанського полку Гончарова Дмитра Яковича, Чупрунова Сергія Захаровича, Супрунова Василя Петровича і рядового 654-го Рогатинського піхотного полку Паньковського Микиту Дмитровича. «В г. Станиславе на братском кладбище рядом с германским католическим кладбищем»[58].

Протягом 27 березня – 4 червня 1917 р. в одиночних могилах тут поховали померлих від ран у 2-му лазареті 19-ї піхотної дивізії: 27 березня – Хайма Мошковича Баюканського; 5 травня – Афанасія Скрильникова, 4 червня – Степана Савелійовича Уса: «г. Станислав за немецкой кирхой к юго-западу от города на военном кладбище»[59].

Із 12 по 27 травня 1917 р. в одиночних могилах тут поховали: 12 травня рядового 656-го Богородчанського

56 РГВИА. – Ф. 2260. – Оп. 1. – Д. 162. – Л. 4.

57 ЦАМО РФ. – Ф. 2201. – Оп.1. – Д. 361. – Л. 125.

58 ЦАМО РФ. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Д. 361. – Л. 127.

59 ЦАМО РФ. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Д. 361. – Л. 35.

піхотного полку Попова Федора Никифоровича; 17 травня рядового 76-го Кубанського піхотного полку Мезенцева Савелія Тимофійовича; 24 травня рядового цього ж полку Венікова Дмитра Івановича та 27 травня рядового 75-го Севастопольського піхотного полку Агафонова Григорія Трофимовича: «В г. Станиславе на братском кладбище рядом с германским по Тисменицкой дороге»[60].

А протягом 9–15 квітня 1917 р. в одиночних могилах були поховані рядові: 4 квітня – Іван Михайлович Чурпіта, 5 квітня – Петро Іванович Просяний, 14 квітня – Іван Олексійович Ангел, 15 квітня – Григорій Степанович Похильченко і Афанасій Брежнєв; 9 квітня – старший унтер-офіцер Макар Демидович Крупатін і рядовий Омелян Григорович Ткачук в братській могилі. Поховані належали до 465-го Уржумського і 466-го Малмижського піхотних полків[61].

Могила бомбардира 5-ї батареї 19-ї артилерійської бригади Івана Лузанова. Внизу на фото напис: «г. Станислав. Городское кладбище. Улица Сапижинская»

В одиночних могилах 30 травня і 5 червня 1917 р. тут поховали вбитих рядових 73-го Кримського полку 19-ї піхотоної дизії Івана Карповича Тяжкорова і Олександра Миколайовач Пожидаєва «г. Станислав у Лютеранской церкви против ул. Килинского» і «г. Станислав у Лютеранской церкви при вьезде из г. Тисменица в г. Станислав. австрийская 2-х верстная

60 ЦАМО РФ. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Д. 361. – Л. 128.

61 РГВИА. – Ф. 2260. – Оп. 1. – Д. 162. – Л. 334.

карта»[62]. У липні 1917 р. на цвинтарі був похований ротмістр Олександр Гусєв «В г. Станиславе на русинском кладбище»[63].

В одиночній могилі 28 серпня 1917 р. тут був похований бомбардир 5-ї батареї 19-ї артилерійської бригади Іван Омелянович Лузанов «На городском кладбище г. Станислава по Сапижинской улице»[64].

Згідно з пунктами 225 та 226 Версальського мирного договору від 28 червня 1919 р. всі військові поховання, розташовані поза цвинтарями, мали бути перенесені до них[65]. У Галичині після Першої світової війни залишилася велика кількість військових цвинтарів та одиночних поховань. У Східній Галичині було 2 261 військових цвинтарів, з них 1 317 окремих та 944 розташованих в межах парафіяльних цвинтарів[66]. Найбільше військових цвинтарів було у Тернопільському воєводстві – 1 043, з них 463 військових та 580 у межах парафіяльних цвинтарів; у Львівському воєводстві було 765 військових цвинтарів: 569 військових та 196 у межах парафіяльних цвинтарів; у Станиславівському воєводстві було 453 військових цвинтарів: 285 військових та 168 у межах парафіяльних цвинтарів[67]. Загальна кількість військових могил у межах Станиславівського воєводства становила приблизно 60 000[68]. На початок 1920-х рр. військові цвинтарі перебували у дуже занедбаному стані. У сільській місцевості на військових цвинтарях часто випасали худобу, яка ламала цвинтарну огорожу та самі хрести, які в більшості були виготовлені з дерева. Багато могил через недогляд просіло. У містах ситуація була аналогічною, військовий цвинтар у Станиславові за головним міським цвинтарем по вул. Сапіжинській (Sapieżyńska)

62 РГВИА. – Ф. 2260. – Оп. 1. – Д. 162. – Л. 335.

63 РГВИА. – Ф. 2260. – Оп. 1. – Д. 162. – Л. 336.

64 ЦАМО РФ. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Д. 361. – Л. 49.

65 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 394. – Арк. 131зв.

66 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 461. – Арк. 104зв.

67 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 461. – Арк. 104.

68 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 394. – Арк. 131зв.

перебував «у такому занедбанні, що незабаром неможливо на ньому було б віднайти могили»[69].

Упорядкуванням військових цвинтарів у Польщі займалось Міністерство громадських робіт (Ministerstwo Robót Publicznych), яке у своїй структурі на місцях створило відділення військових поховань (Referat Grobownictwa wojennego). В складі Станиславівської окружної Дирекції громадських робіт (Okręgowa Dyrekcja Robót Publicznych) було створене відділення військових поховань, яке в адміністративному відношенні підпорядковувалося Львівській окружній Дирекції громадських робіт. У Станиславівському відділенні військових поховань було тільки три працівники – керівник, канцелярійний урядник та контрактовий урядник[70]. Хоча згідно з розпорядженням Міністерства громадських робіт № 171 від 22 грудня 1922 р. передбачався штат відділення військових поховань у кількості 4 працівників. Керівник Станиславівського відділення військових поховань неодноразово просив найняти до його відділення ще одного контрактового урядника, однак його клопотання не було задоволене[71]. У відповідному відділенні військових поховань Тернопільського воєводства працювало чотири урядники, які займались виключно справами військових поховань. Натомість Станиславівське відділення військових поховань займалося, окрім своєї безпосередньої роботи ще й справами туризму та автомобільними питаннями, а саме реєстрацією транспортних засобів, організацією водійських екзаменів. Таке розпорошення призвело до того, що безпосередньо справами військових поховань у Станиславівському воєводстві займався тільки один урядник, а весь персонал відділення працював у 1926 р. без відпусток[72].

Складне економічне становище у Польщі та постійна інфляція польської марки на початку 1920-х рр. не

69 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 461. – Арк. 16.

70 Там же. – Арк. 76.

71 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 393. – Арк. 41зв.

72 Там же. – Арк. 41зв.

давали змоги активно приступити до робіт з упорядкування військових поховань. Через відсутність належного фінансування, відділення військових поховань не мало змоги найняти потрібної кількості робітників для упорядкувальних робіт. У грабарській бригаді працювало четверо робітників, які могли за робочий день тривалістю вісім годин ексгумувати близько дев'яти могил. При цьому працювало тільки троє робітників, без їхнього керівника, один робітник міг ексгумувати дві-три могили. В період з 1 по 15 квітня 1925 р. ця грабарська бригада за 12 робочих днів провела ексгумацію 108 могил. Вартість робіт становила 300 злотих: вартість ексгумації однієї могили складала 3 злотих 57 гріш: де вартість праці робітника становила 2 злотих 77 гріш, а ціна транспортних послуг підводи для перевезення на призначений цвинтар складала 80 гріш[73]. У І кварталі 1926 р. в грабарській бригаді працювало тільки двоє робітників[74]. Подібна ситуація була і по інших воєводствах Східної Галичини[75].

Керівники відділень військових поховань вираховували скільки часу потрібно було б на упорядкування військових могил при такому фінансуванні та кількості робітників. У Східній Галичині можна було б упорядкувати такими темпами близько 200 військових цвинтарів за рік, роботи з упорядкування тривали б близько десяти років, після цього часу упорядковані цвинтарі «будуть знаходитись в такому стані, що потрібно їх по новому упорядковувати, і таким чином діяльність [відділення] військових поховань ніколи не закінчиться»[76].

Роботи з упорядкування військових могил у Станиславівському воєводстві розпочалися у 1923 р., однак були досить обмеженими через брак належного фінансування, тільки завдяки допомозі військових провели

73 ДАІФО – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 461. – Арк. 44зв.; Арк. 45.

74 Там же. – Арк. 75.

75 Там же. – Арк. 65.

76 Там же. – Арк. 105.

нечисельні роботи. Не вистачало коштів не тільки на впорядкування могил чи закладання нових військових цвинтарів, а й на заробітну плату працівникам відділення військових поховань. Того ж року були проведені перші ексгумації військових могил та перепоховання[77]. При проведенні ексгумацій згідно до інструкцій були присутніми представники гмінного уряду та постерунку державної поліції[78]. Нагальною проблемою при землевідведенні під військові цвинтарі постало питання викупу земель. Часто на це необхідні були великі кошти.

Активізація робіт з упорядкування військових поховань у Станиславівському воєводстві почалась у 1924 р., коли почали виділяти кошти на ці потреби та відбулись кадрові зміни у відділенні військових поховань. Замість попереднього керівника інженера, референта будівельного Густава Рогавського (Gustaw Rogawskij), 6 лютого 1924 р. був призначений новий керівник – інженер, старший референт будівельний Кароль Гачевський (Karol Haczewski), колишній керівник ліквідованої Станиславівської Експозитури O.D.R.P. (Ekspozytury Stanisławowskiej Okręgowa Dyrekcja Robót Publicznych). На зміну канцелярійного урядника IX ступеня Яна Малажа (Jana Malarza), який вийшов на пенсію, був прийнятий канцелярійний урядник IX ступеня Юзеф Возняк (Józef Woźniak). На своїй посаді залишився у відділенні військових поховань працювати помічник канцелярійний X ступеня Павло Вінніков (Paweł Winnikow), прийнятий на роботу у IV кварталі 1923 р. Із колишньої Станиславівської Експозитури O.D.R.P. до відділення військових поховань був переведений сторож XV ступеня праці Микола Пітула (Mikołaj Pituła), який працював до свого виходу на пенсію 28 червня 1924 р., замість нього відділення військових поховань наймало сторожів за щоденну оплату[79].

Полагодивши усі адміністративні справи пов'язані

77 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 393. – Арк. 1; Арк. 1зв.

78 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 394. – Арк. 160 зв.

79 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 461. – Арк. 11зв.; Арк. 12; Арк. 22зв.

зі своїм призначенням, інженер Кароль Гачевський приступив до упорядкування військових поховань у Станиславові. Було розпочате активне листування з магістратом міста про визначення місця на головному парафіяльному цвинтарі по вулиці Сапіжинській для поховання ексгумованих останків солдатів. Однак магістрат Станиславова зволікав з визначенням такого місця, бо головний цвинтар був уже переповненим, що не вистачало місця для поховання цивільного населення, військові ховали своїх померлих по заміських цвинтарях[80]. Попередній керівник відділення військових поховань Густав Рогавський в порозумінні з представниками магістрату Станиславова прагнув закласти новий військовий цвинтар, на який були б звезені ексгумовані останки солдатів з усього Станиславова. Однак переговори з цього питання затягнулися, а новий керівник інженер Кароль Гачевський при детальному вивченні питання з'ясував, що магістрат Станиславова не мав відповідного місця на міському цвинтарі та не володів необхідною для військового цвинтаря земельною ділянкою. Відділення військових поховань не мало можливості через слабке фінансування викупити у приватних власників необхідну земельну ділянку площею близько 2 га[81]. Тому після обстеження усіх 8 військових цвинтарів у Станиславові у II кварталі 1924 р., відділення військових поховань прийняло рішення найбільший за площею військовий цвинтар, розташований вздовж паркану головного парафіяльного цвинтаря по вулиці Сапіжинській на землях греко-католицької капітули, зробити постійним військовим цвинтарем Станиславова. На ньому було достатньо місця для перенесення ексгумованих останків солдат, його площа становила близько 3 400 м, розмір складав 199 х 17,70 м, тут було 317 могил, в яких було поховано до 800 російських солдат[82].

80 Там же. – Арк. 4.

81 Там же. – Арк. 28 зв.

82 Там же. – Арк. 16; Арк. 28 зв.; ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 394. – Арк. 97.

Роботи з упорядкування головного військового цвинтаря Станиславова розпочали 12 травня 1924 р. За II квартал бригада робітників, у якій працювало залежно від часу від 4 до 7 робітників, упорядкувала 135 одиночних, подвійних, братських могил шляхом їх одернування та насипання, також було вирівняно і очищено головні алеї та проходи між могилами довжиною 60 м, шириною 17,70 м[83]. У III кварталі 1924 р., було упорядковано 112 могил, очищено всі цвинтарні алеї та проходи площею близько 500 м[284]. З 1 листопада 1924 р., було розпочато проведення ексгумації останків солдат з 4 військових цвинтарів Станиславова на головний військовий цвинтар за міським цвинтарем по вулиці Сапіжинській. З міського городу біля міської газовні по вулиці Баторія (Batorego) були ексгумовані 69 одиночних, 30 подвійних, 17 братських могил; з міського парку ексгумували 7 одиночних могил, з міського стадіону Ощадної Каси були ексгумовані 34 одиночних, 29 подвійних, 11 братських могил; з городу єврейського дитячого притулку по вулиці Матейки (Matejki) були ексгумовані 2 одиночні могили[85]. Тоді ж було вирішено після завершення робіт на військовому цвинтарі та після обгородження сполучити його з головним міським цвинтарем через відкриття існуючих воріт, щоб на нього могли потрапити відвідувачі з центральної вулиці Станиславова[86]. Завершальні роботи з упорядкування головного військового цвинтаря Станиславова з поспіхом відбулися у III кварталі 1925 р., бо недостатнє фінансування пізніше не дозволило їх б закінчити. Тоді було упорядковано 91 одиночну та 109 братських могил, обгороджено колючим дротом головний військовий цвинтар на довжину 220 м[87]. Наступного року, у II кварталі 1926 р., довелось уже ремонтувати

83 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 461. – Арк. 16.

84 Там же. – Арк. 22.

85 Там же. – Арк. 29.

86 Там же. – Арк. 29.

87 Там же. – Арк. 54; Арк. 55.

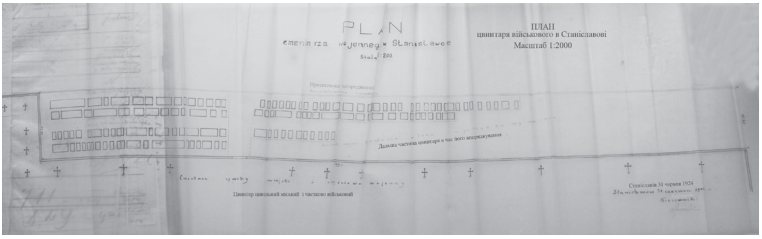

Схема військового цвинтаря в Станіславові на 31 червня 1924 р. після початку з 12 травня 1924 р. впорядкування. Розміри 199 х 17,7 м. Справа читаємо: «Дальша частина цвинтаря в час його впорядкування». Сюди в подальшому були перенесені останки з інших місць поховань в Станиславові.

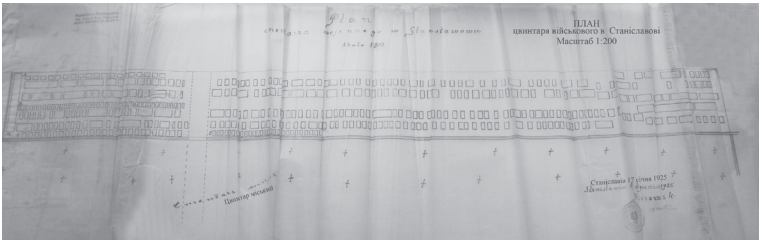

Схема військового цвинтаря в Станиславові на 17 січня 1925 р. Після завершення впорядкування і перенесення останків з інших місць. Розміри 199 х 17,7 м,площа 3522,3 м². ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 461. – Арк. 16.

На фото військовий цвинтар в Станиславові. Фото зроблене після 1927 р. На задньому плані видно встановлений у 1927 р. пам'ятник польським легіоністам. Джерело: NAC, sygn. 1-U-5897.

огородження, бо взимку хулігани пошкодили його, розірвавши дроти в декількох місцях по всій його довжині, тоді ж також було виконано консервацію 134 одиночних могил через підсипання насипів[88]. Облагородження цього цвинтаря було завершено у І кварталі 1927 р., коли на ньому та на військовому цвинтарі у Княгинин-колонії (Knihinin-Kolonja) було висаджено 500 саджанців ялини та липи як живопліт довжиною 470 м[89]. Загалом після допоховання ексгумованих останків солдат на головному військовому цвинтарі Станиславова знаходилось 665 могил Першої світової війни[90].

Могила польських легіоністів

На головному міському цвинтарі Станиславова було 5 братських могил польських легіоністів ІІ-ї «Залізної» Карпатської Бригади, усі вони після бою під Молодьковом 29 жовтня 1914 р., потрапили пораненими в російський полон та померли від ран у військовому госпіталі Червоного Хреста у Станиславові. Під час проведення облагороджувальних робіт на цвинтарі в Княгинин-колонії у IV кварталі 1924 р., були впорядковані і могили легіоністів[91]. За ініціативи польської громадськості Станиславова було вирішено у 1926 р., перепоховати легіоністів до спільної могили та спорудити на ній пам'ятник. Для цього був створений відповідний Комітет з будівництва пам'ятника Легіоністам. У ІІ кварталі 1926 р., були ексгумовані 3 братські могили з 7 останками легіоністів з міського цвинтаря на головний військовий цвинтар та поховані вони були за воротами алеї міського цвинтаря, де був зроблений головний вхід з нього на військовий цвинтар[92]. Згодом ця алея міського цвинтаря

88 Там же. – Арк. 80.

89 Там же. – Арк. 125.

90 Там же. – Арк. 89 зв.

91 Там же. – Арк. 28.

92 Там же. – Арк. 79зв.

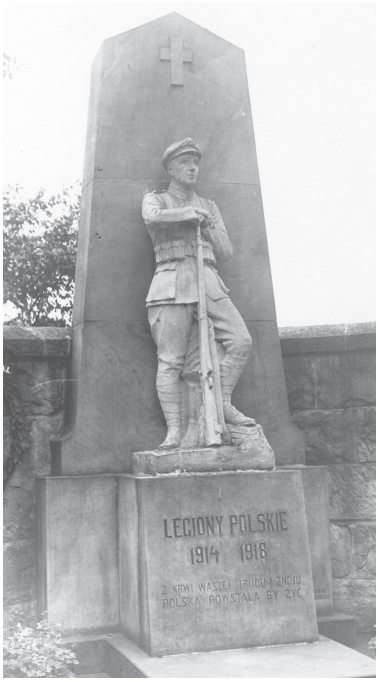
отримала назву «алея Легіоніста». На міському цвинтарі залишилось 2 братські могили легіоністів, родичі яких напевно не погодились переносити їхні останки на нове місце. Пам'ятник легіоністам на військовому цвинтарі планувалося звести ще 1926 р., однак в силу незнаних нам причин, пам'ятник роботи відомого станиславівського скульптора Мар'яна Антоняка був поставлений у 1927 р. Обеліск прикрашала кількаметрова скульптура легіоніста в повний зріст з гвинтівкою в руці, під ним розміщувався напис – «Польські Легіони. 1914–1918. З вашої крові та важкої праці Польща відродилась щоб жити» («Legiony Polski. 1914–1918. Z krwi waszej trudu i znoju Polska powstala by żyć»).

Згідно дослідження польського історика Ярослава Краснодембського (Krasnodębski J. Nie tylko Mickiewicz… Wybrane pomniki i tablice pamiątkowe Stanisławowa. Warszawa, 2021. – S. 84) відкриття пам'ятника відбулося 18 вересня 1927 р. Комітет побудови звернувся з проханням його відкрити до Маршала Польщі Юзефа Пілсудського. Однак він не міг особисто приїхати на відкриття, тому з цією метою делегував інспектора польського війська у Львові генерала Мечислава Норвід-Неуґебауера. На пам'ятнику були розміщені таблиці з прізвищами похованих легіоністів: Іґнацій Залевський (Ignacy Zalewski) (1895–20.11.1914) – студент із Стрия, підпоручник 3-го піхотного полку; Францішек Бізун (Franciszek Bizun) (1896–10.11.1914) – селянин з Інвальду, рядовий 2-го піхотного полку; Станіслав Фялковський (Stanisław Fiałkowski) (1896–1.11.1914) – учень з Ярослава, рядовий 3-го піхотного полку; Генрік Хірл (Henryk Hörl) (1897–6.11.1914) – учень з Підгужа, міського району Кракова, рядовий 3-го піхотного полку; Ян Жежнік (Jan Rzeźnik) (1894–12.11.1914) – тесля з Плутова, рядовий 2-го піхотного полку; Анжей Шміґєль (Andrzej Szmigiel) (1897–10.02.1915) – тесля з під Ряшева, рядовий 2-го піхотного полку; Міхал Зєлонка (Michał Zielonka) (1897–3.11.1914) – селянин з під Ярослава, рядовий 3-го піхотного полку.

Також нам відоме ще одне прізвище легіоніста, похованого на головному міському цвинтарі Станиславова. Це поручик Тадеуш Гаврись (Tadeusz Gawryś) (1881–1914)

Польські пластуни на могилі легіоніста. Головне міське кладовище. 1914-1918 рр.

Пам'ятник 7 полеглим легіоністам на головному міському цвинтарі Станиславова по вулиці Сапіжинській (сучасна вулиця Незалежності), робота скульптора Мар'яна Антоняка (1881–1951), 1927.

Участники встановлення меж головного військового кладовища та локалізації могили польських легіоністів, з ліва на право – Роман Чорненький, Леонід Орел, Петро Гаврилишин, 5 серпня 2014 р., Меморіальний сквер.

Польські учні на могилі 7 полеглих легіоністів у Станиславові, другий з права Тадеуш Ольшанський, 11 листопада 1938.

Встановлення металевого хреста на орієнтовній могилі 7 полеглих легіоністів, учасники відновлення стрілецьких могил, третій з права Леонід Орел, травень 1990 р., Меморіальний сквер.

із Дембіци (Dębicy), який отримав важке поранення живота у бою під Молодьковом та помер від ран 4 листопада 1914 р. у військовому госпіталі Червоного Хреста у Станиславові, а 5 листопада був похований на міському цвинтарі[93]. Довший час місцеві краєзнавці вважали,

93 Więch A. Wychowawca Polskości.Tadeusz Gawryś (1881-1914). – Dębica: Drukarnia Cyfrowa ZET, 2013. – S. 29.

що могила польських легіоністів була зруйнована у радянський час. Однак, у 2016 р. музей «Герої Дніпра» отримав з Відомства зв'язків з громадськістю та військово-меморіальної роботи Міністерства оборони Угорщини фотографії угорського військового кладовища 1944 р. у Станиславові, де на одному з фото зображена дорога на місці могили польських легіоністів. Тобто, навесні або на початку літа 1944 р. за наказом німецької влади була зруйнована могила польських легіоністів з метою прокладення прямої дороги з цвинтарної алеї до новозакладеного угорського військового кладовища за межами головного міського цвинтаря. Як видно на фотографії, від пам'ятника залишилася лишень одна бічна фіртка.

Після руйнації цвинтаря у 1980-х рр., було втрачене місце розташування могили польських легіоністів. Під час відновлення могил вояків УСС-УГА на кладовищі у травні 1990 р., Леонід Орел придбав за власні кошти металевий хрест, який робітники допомогли йому встановити неподалік стрілецьких могил. Зараз цей хрест розташований поблизу могили Героя Небесної сотні Романа Гурика.

Під час роботи над пошуком матеріалів до історії військових некрополів Івано-Франківська, в Державному архіві Івано-Франківської області були віднайдені документи відділу військових поховань Станіславівської окружної дирекції громадських робіт, а детальний план головного військового кладовища Станиславова та наявні старі фотографії допомогли встановити точне місце розташування могили польських легіоністів. Польові виміри меж головного військового кладовища та локалізація могили польських легіоністів зроблені 5 серпня 2014 р. у Меморіальному сквері за участі кандидатів історичних наук Романа Чорненького і Петра Гаврилишина, та члена Національної спілки краєзнавців України Леоніда Орла. При проведенні обмірів дослідники встановили, що близько 5 м головного міського цвинтаря було свого часу забрано під територію заводу «Промприлад». Могила польських легіоністів була перед встановленим у 2002 р. пам'ятним знаком полеглим воякам УПА, Першої Української дивізії «Галичина» та членам ОУН.

**Польки, колишні мешканки Станиславова,
біля відновленої Л. Орлом символічної могили 7 легіоністів, 2000-ні роки,
Меморіальний сквер.**

Похорон улана креховецького Яна Ведлера, похоронна процесія проходить вулицею Сапіжинською. Липень 1917 р. Фото з газети «Тижневик Ілюстрований» («Tygodnik Illustrowany») № 33 від 18 серпня 1917 р.

РОЗДІЛ 2. ПОХОВАННЯ ЗАГИБЛИХ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІЙ ВІЙНІ 1918-1919 РР. ТА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКО-БІЛЬШОВИЦЬКІЙ ВІЙНІ 1920 Р.

Могили вояків УГА, армії УНР та польських військовополонених

У період Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) у Станиславові, з 1 листопада 1918 р. до 25 травня 1919 р. розміщувався великий військовий гарнізон та функціонували два військові шпиталі. У місті дислокувалися три запасні піхотні полки Української Галицької армії (УГА) та Кіш (запасний полк) Українських Січових Стрільців (УСС), кінний запасний полк, гарматний запасний полк, полк зв'язку (із старшинською та підстаршинською школами підготовки зв'язківців), залізничний курінь, старшинська школа артилерії[94]. Окружну Військову Команду у Станиславові очолював комендант Теодор Рожанковський. Відповідно до розпорядження, колишній 58-й та 20-й піхотні полки австро-угорської армії, які розташовувалися у Станиславові, були реорганізовані у 1-й та 2-й запасні піхотні

94 Сохоцький І. Станиславів – тимчасова столиця ЗУНР (ЗОУНР) // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріялів до історії Станиславова і Станиславівщини: у 3 т. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен: Друкарня д-ра Петра Белея в Мюнхені, 1975. – Т. 1. / [ред-упоряд., Б. Кравців]. – 1975. – С. 116.

полки, а 8-й полк уланів у кінний запасний полк[95].

Військові шпиталі УГА утворювалися у більшості випадків на базі шпиталів австро-угорської армії. Подібна ситуація була і у Станиславові: військовий шпиталь № 1 був утворений на основі австро-угорського військового шпиталю, який дислокувався у колишньому палаці Потоцьких, а військовий шпиталь № 2 був сформований на основі австро-угорського резервного шпиталю товариства «Червоного Хреста», який дислокувався у в'язниці «Діброва»[96]. Комендантом військового шпиталю № 1 був підполковник, доктор Осип Маланюк (1873-1949), батько відомої оперної співачки Ірини Маланюк, ім'я якої носить Івано-Франківська обласна філармонія. Що ж до коменданта військового шпиталю № 2 є невелика розбіжність, у своїх спогадах сотник медичної служби УГА Володимир Щуровський називає полковника, єврейського доктора Теофіла Бардаха (1866-1942), а сучасний військовий історик Ярема Кваснюк віднайшов інформацію, що Теофіл Бардах був комендантом окружного шпиталю у Бережанах, а комендантом військового шпиталю № 2 у Станиславові був полковник Осип Кос (1875-1933), батько відомого українського композитора і співака Анатолія Кос-Анатольського[97]. Лікарями у військових шпиталях Станиславова працювали: окружний військовий лікар, сотник Осип Прийма (1886-1937), після 20 листопада 1918 р. голова товариства «Українського Червоного Хреста» ЗУНР, Михайло

95 Шанковський Л. Піхота Української Галицької Армії // Українська Галицька Армія у 40-річчя її участи у визвольних змаганнях (матеріяли до історії) / [ред-упоряд. Д. Микитюк]: у 5 т. – Вінніпег: «Канадійський Фармер», 1958. – Т. 1. / [ред-упоряд. Д. Микитюк]. – 1958. – С. 153; Ганицький О. Кіннота Української Галицької Армії // Українська Галицька Армія у 40-річчя її участи у визвольних змаганнях (матеріяли до історії) / [ред-упоряд. Д. Микитюк]: у 5 т. – Вінніпег: «Канадійський Фармер», 1958. – Т. 1. / [ред-упоряд. Д. Микитюк]. – 1958. – С. 205.

96 Щуровський В. Медична і санітарна служба // Українська Галицька Армія у 40-річчя її участи у визвольних змаганнях (матеріяли до історії) / [ред-упоряд. Д. Микитюк]: у 5 т. – Вінніпег: «Канадійський Фармер», 1958. – Т. 1. / [ред-упоряд. Д. Микитюк]. – 1958. – С. 279; Spital Czerwonego Krzyża w Zakładе karnym // Kurjer Stanisławowski. – 1915. – Nr. 1515. – 19 września. – S. 1.

97 Там же. – С. 279.; Кваснюк Я. Військові шпиталі ЗУНР у Станиславові // Галицький кореспондент. – 2018. – № 40. – 4 жовтня. – С. 11.

Козак (1888-1942), Микола Дикий, Ярослав Грушкевич, Максиміліан Мондшайн, студенти медицини – поручник Леонтій Максимонько (1893-1965), хорунжа Наталія Полотнюк (1895-1975), Селянська[98].

Також у Станиславові Державний Секретаріат Військових Справ ЗУНР організував Головний склад санітарного матеріалу, який очолював підполковник Володислав Білинський. Потреба у медикаментах та перев'язувальному матеріалі була досить великою, українській владі не вдалося повністю перейняти усі склади медикаментів у Східній Галичині, частина з них була розкрадена. Начальна Команда УГА постійно видавала накази про економію ліків та перев'язувального матеріалу. Значну допомогу у цій справі ЗУНР надавало товариство «Українського Червоного Хреста» УНР, яке передало велику кількість необхідних медикаментів. Частину ліків закуповували закордоном, однак перевезення їх було досить ненадійним, більшість замовлення не доходила до місця призначення. Зокрема із чотирьох вагонів санітарного майна, яке передала австрійська ліквідаційна комісія із Відня, до Станиславова прибуло тільки чотири скрині, а решта майна пропало на території Угорщини. Ситуація із забезпеченням медикаментами була досить складною, що змусило український уряд на сторінках періодичної преси публікувати оголошення про закупівлю ліків та перев'язувальних матеріалів у населення. В урядовій газеті «Република» («Республіка») від 18 та 20 лютого 1919 р. був надрукований у рубриці «Оповістки» відповідний заклик: «Ліки і санітарний матеріял до військового ужитку наміряє закупити Держ. Секретаріят військових справ. Зголошувати оферти у Санітарського референта ДСВС. Будинок Дирекції Держ. залізниць, II пов. бюро 144»[99].

98 Там же. – С. 279.; Олесницький Б. Наші лікарі // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріялів до історії Станиславова і Станиславівщини: у 3 т. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен: Друкарня д-ра Петра Белея в Мюнхені, 1975. – Т. 1. / [редупоряд. Б. Кравців]. – 1975. – С. 606.

99 Там же. – С. 280; Ліки і санітарний матеріял // Република. – 1919. – Ч. 14. – 18 лютого. – С. 4; Ліки і санітарний матеріял // Република. – 1919. – Ч. 16. – 20 лютого. – С. 4.

Маловідомим фактом є те, що у Станиславові був створений Бактеріологічний інститут – єдина установа теоретичної медицини УГА, який очолював доктор Максим Музика (1889-1972), працювали в ньому студенти медицини, санітарний четар Степан та Ольга Кривокульські. На випадок потреби, інститут мав виконувати різноманітні досліди, як з судово-медичної галузі так і інших[100]. Транспортували хворих та поранених вояків УГА до Станиславова за допомогою санітарних поїздів. У складі армії було три таких поїзда, які раніше належали австро-угорській армії: санітарний поїзд Легіону УСС, який в УГА отримав порядковий номер 1, його комендантом був студент медицини, четар Роман Гаванський, санітарний поїзд № 2, комендант поручник Осип Гробельний (1899-1957), санітарний поїзд № 3, комендант четар Володимир Скоморовський[101]. Перші хворі та поранені до Станиславова прибули на початку листопада 1918 р., коли точилися бої за Львів. Із збірного пункту на Личаківському вокзалі до шпиталів Стрия та Станиславова їх перевозив санітарний поїзд Легіону УСС[102]. Важкохворих залишали у Стрию, легких транспортували до Станиславова. На лікуванні у військових шпиталях та цивільних лікарнях Станиславова перебували поранені польські військовополонені. За недатованими даними Державного архіву Львівської області в період українсько-польської війни у 1919 р. в місті лікувалося 38 польських військовополонених[103].

Розпорядок дня у військових шпиталях УГА був однаковим, залежав від бойової обстановки та переміщення лінії фронту. Ми наведемо, як приклад на основі збережених документів, розпорядок дня польового шпиталю УГА у Радехові, та вважаємо, що подібний розпорядок дня був і в шпиталях Станиславова. На кожного пацієнта заводилася амбулаторна картка, в яку

100 Там же. – С. 273.

101 Там же. – С. 280.

102 Там же. – С. 276.

103 ДАЛО. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 570. – Арк. 12зв.

Німецькі вояки і місцеве населення біля воріт військового шпиталю в палаці Потоцьких. Перша світова війна.

записували дані про вид хвороби чи поранення, особисту інформацію про хворого. У шпиталях підйом відбувався о 6 годині ранку, о 7 годині – сніданок, о 8 годині відбувалися лікарські огляди, о 10 годині був другий сніданок, 12:30 – обід, 15:30 відбувався другий лікарський обхід, 16:30 – підвечірок, о 18 годині була вечеря, після неї, до 19 години відбувалося прибирання приміщень. До обов'язків чергового лікаря належав прийом хворих, нічна перевірка несення служби черговим медичним персоналом. Кожного дня о 7:30 черговий готував денний звіт для коменданта шпиталю. Несення служби у шпиталях розпочиналося об 11 годині, і завершувалося в той самий час наступного дня. Подібні обов'язки виконували нічні медсестри та підстаршини[104].

Більшість вояків УГА до шпиталів Станиславова потрапляла із різноманітними вогнепальними та осколковими пораненнями, інфекційними хворобами. Саме

104 Рутар В. Повсякденна гігієна, методи лікування і профілактики захворювань військовиків Галицької армії (листопад 1918 – листопад 1919 рр.) // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – 2015. – Вип. 16. – С. 176.

останні набули великого розмаху у Східній Галичині на початок зими 1918-1919 рр. Ситуація була зумовлена великою кількістю демобілізованих вояків та звільнених військовополонених, які через Східну Галичину поверталися додому із Західного та Східного фронтів. У більшості випадків вони були основними носіями інфекційних хвороб, які активно поширювалися і серед цивільного населення по повітах краю, що набувало ознак епідемій. Серед інфекційних хвороб найбільшого поширення набув висипний тиф, черевний тиф та паратиф, віспа, траплялися випадки сапу та сказу[105]. Ще однією характерною хворобою того часу був грип «іспанка», який восени 1918 р. охопив цілу Європу, у Станиславові було багато випадків захворювання на нього, що «Кур'єр Станиславівський» писав, «люди є безборонні перед хворобою, а лікарі безсильні»[106].

На початку 1919 р. ситуація із інфекційними хворобами була досить напруженою, у ЗУНР – ЗО УНР не вистачало медичного персоналу для боротьби із поширенням цих хвороб. У газеті «Республика» від 25 лютого 1919 р. було опубліковано спільний заклик державного секретаря внутрішніх справ Івана Макуха та державного секретаря охорони здоров'я Івана Куровця «Лікарі, лікарки, медики, медички», в якому запрошували на роботу усіх охочих медичних працівників. Коротенький текст заклику не потребує коментарів: «Лікарі, лікарки, медики, медички, без ріжниці народности і віроісповідання, охочі до санітарної і лікарської служби в цілі поборювання пошестних хоріб зволять зголоситися в Державнім Секратаріятї внутрішніх справ у відділі санітарнім в годинах від 9 – 1 год. кожного дня»[107].

Щоб запобігти поширенню інфекційних хвороб у Станиславові та допомогти потребуючим демобілі-

105 Щуровський В. Медична і санітарна служба // Українська Галицька Армія у 40-річчя її участи у визвольних змаганнях (матеріяли до історії) / [ред-упоряд. Д. Микитюк]: у 5 т. – Вінніпег: «Канадійський Фармер», 1958. – Т. 1. / [ред-упоряд. Д. Микитюк]. – 1958. – С. 272.

106 Hiszpańska grypa // Kurjer Stanisławowski. – 1918. – Nr. 1605. – 27 października. – S. 3.

107 Лікарі, лікарки, медики, медички // Република. – 1919. – Ч. 20. – 25 лютого. – С. 4.

зованим воякам та звільненим військовополоненим, громадськість міста організувала волонтерський рух. В роки Першої світової війни він набув великого поширення. У Станиславові активно діяв «Комітет опіки над польським вояком» («Komitet opieki nad żołnierzem Polakiem»), який залагоджував різноманітні потреби: демобілізованим чи військовим інвалідам надавав одяг та білизну, грошову допомогу, сприяв у працевлаштуванні; звільненим воякам у відпустку з фронту для здачі шкільних екзаменів надавав утримання та закупляв потрібні книги; матеріально підтримував родини легіоністів, які не отримували державної допомоги[108]. Щоб отримати кошти для діяльності, «Комітет опіки над польським вояком» організовував різноманітні заходи, бо самих членських внесків та пожертв громадськості, які до кінця Першої світової війни ставали все меншими, не вистачало для всіх потреб.

Першим великим заходом Комітету було розповсюдження та продаж відзнак «Об'єднана – Незалежна» («Zjednoczona – Niepodległa») в день свята Конституції Речі Посполитої – 3 травня 1918 р., прибуток від якого склав 2 207 крон 50 галерів. Другий захід не приніс бажаних результатів, наприкінці жовтня 1918 р. у Станиславові Комітет організував два виступи відомої польської письменниці, публіцистки Антоніни Соколіч (1879-1942), однак мала кількість слухачів не принесла достатнього доходу. На задушний день – 1 листопада, коли римо-католики відвідують могили померлих, Комітет підготував продаж наклейок «Честь полеглим» («Cześć poległym»), замість свічок, які через високу ціну не для всіх були доступними. Як показував досвід попередніх років, продаж таких наклейок користувався популярністю серед польської громади. Також Комітет був запланував показ у першій половині листопада 1918 р., у кінотеатрі «Олімпія» фільму «Десятий павільйон», за мотивами п'єси Габріели Запольської «Той», кошти від

108 Z komitetu opieki nad żołnierzem Polakiem // Kurjer Stanisławowski. – 1918. – Nr. 1605. – 27 października. – S. 1.

проданих квитків пішли б на його рахунок[109]. У планах Комітету було створення «Притулку для польських інвалідів» та залучення більшої кількості польських жінок до його роботи, бо «мала горстка жінок відвідує засідання та бере дієву участь у праці»[110]. Збори Комітету відбувалися кожного четверга о 18 годині вечора в залі на другому поверсі по вулиці Сапіжинській № 8 (сучасна вул. Незалежності).

З ініціативи «Комітету опіки над польським воякoм», у Станиславові, 16 листопада 1918 р. був створений загальноміський «Загальний жіночий Комітет допомоги» («Ogólny kobiecy Komitet ratunkowy») для надання допомоги демобілізованим воякам та звільнених військовополоненим, до його складу увійшли представниці української, польської, єврейської, німецької громади. Комітет складався із президії та трьох секцій – прибуткової, санітарної та харчової. До складу президії увійшли – Наталія Бачинська, дружина відомого українського громадського діяча, адвоката Лева Бачинського, Вікторія Німгінова, дружина бургомістра Станиславова Артура Німгіна, Марія Гержабкова, секретарями були обрані Софія Дзєконська та Марія Котилівна, головами секцій: прибуткової – п. Р. Гальперн, поміщиця з села Вовчинця, санітарної – п. Е. Арламовська, харчової – п. Балківна. Головували у Комітеті почергово за алфавітним принципом члени президії, діловодство вели українською та польською мовами, протоколи засідань були двомовними[111].

На залізничному вокзалі Станиславова «Загальний жіночий Комітет допомоги» організував «Станцію допомоги» для демобілізованих вояків та звільнених військовополонених[112]. Кухня Комітету діяла у наданих приміщеннях залізничного ресторану п. Соланського, а у вокзальних бараках були створені два пункти

109 Там же. – S. 1.

110 Там же. – S. 2.

111 Z miłości dla czlowieka... // Znicz. – 1918. – Nr. 3. – 8 grudnia. – S. 3.

112 Там же. – S. 3.

обігріву із 30 ліжкомісцями для відпочинку. З 19 листопада 1918 р. запрацював тимчасовий шпиталь. Медичну допомогу надавали місцеві лікарі п. Стокласа, п. Павлюк та інші, із військових медиків працював сотник Михайло Козак, медична сестра Стефанія Хісановіці від німецької громади, яка володіла декількома мовами. Комітет організував постійне чергування на залізничному вокзалі. Значного сприяння «Станція допомоги» отримувала від Окружної Військової Команди, магістрату Станиславова, Тимчасової адміністративної комісії Станиславівського повіту. На прохання Комітету, духовну опіку потребуючим надавали римо-католицькі отці єзуїти та греко-католицькі священники парафії Станиславова[113]. У період з 17 по 30 листопада 1918 р. «Загальний жіночий Комітет допомоги» зібрав 5 288 корон 50 галерів, а витратив 1 560 корон 40 галерів на утримання «Станції допомоги». Харчова секція протягом цього часу приготувала та видала – 1 838 порцій кави, 1 568 порцій чаю, 33 порції молока, 10 порцій компоту, 1 454 порції супу, з них близько 350 порцій розсолу, 118 порцій м'ясних страв, 41 порцію каші, 397 порцій картоплі із капустою, 360 хлібів, 111 булок[114]. Із кожним днем зростала потреба у приготуванні все більшої кількості порцій. Громадськість Станиславова активно допомагала Комітету, незважаючи на складне матеріальне становище. Волонтерський рух охопив навчальні заклади міста. На сторінках періодичної преси Комітет висловлював подяки школам міста за надану допомогу. У газеті Польського повітового комітету «Свіча» («Znicz») від 15 грудня 1918 р. була вміщена подяка учням, вчителям і дирекції школи імені Адама Міцкевича за підтримку серед молоді такої ініціативи[115]. Наступний номер газети від 19 грудня 1918 р. містив подяку ученицям школи імені королеви Ядвіги та опис зібраної ними допомоги: 308 корон 46 галерів, близько

113 Там же. – S. 3.

114 Там же. – S. 3.

115 Podziękowanie // Znicz. – 1918. – Nr. 5. – 15 grudnia. – S. 4.

2 центнерів картоплі, 10 кг яблук, 20 бочок хліба, декілька кг квасолі, 2 кг гороху, 2 кг кукурудзяної муки, 1 кг пшеничної муки, 1 кг цукру, який тоді був великим дефіцитом, декілька пачок сурогату кави[116]. Зміст подяки засвідчує нам розширення сфери діяльності «Загального жіночого Комітету допомоги», який у грудні 1918 р. розпочав опіку над пораненими та хворими у шпиталях міста.

Протягом п'яти тижнів своєї діяльності «Загальний жіночий Комітет допомоги» зумів стати дієвою інституцією волонтерського руху Станиславова. Починаючи з 24 грудня 1918 р. опіку над «Станцією допомоги» на залізничному вокзалі переймає Окружна Військова Команда, а польські волонтери припиняють роботу у Комітеті. За час спільної праці «Загальний жіночий Комітет допомоги» зібрав 5 342 корон 50 галерів, витратив на утримання «Станції допомоги» 4 679 корон. Харчова секція протягом цього часу видала – 5 940 порцій чаю та чаю з молоком, 2 165 порцій чорної кави з молоком, 357 порцій молока, 95 порцій компоту, 2 080 порцій супу та розсолу, 882 порції картоплі, 775 порцій м'ясних страв, 696 порцій капусти, 470 порцій кулеші з молоком, 790 порцій хліба, 383 булок[117]. У тимчасовому шпиталі медичну допомогу отримали 1 070 осіб, серед них були демобілізовані вояки різних національностей колишньої Австро-Угорської імперії, російські військовополонені. Найбільш ослаблені та вимучені отримували коньяк та вино[118].

У 1919 р. «Станція допомоги» на залізничному вокзалі Станиславова активно продовжувала свою діяльність під опікою товариства «Українського Червоного Хреста». Перші великі загальні збори товариства у Станиславові відбулися 27 лютого 1919 р., на них був прийнятий новий статут та утворено місцевий відділ загально «Українського Червоного Хреста». Очолив

116 Uczenice szkoły wydż. im. król. Jadwigi // Znicz. – 1918. – Nr. 6. – 19 grudnia. – S. 4.

117 W odpowiedzi... // Znicz. – 1919. – Nr. 18. – 30 stycznia. – S. 1.

118 Там же. – S. 1.

його окружний військовий лікар, сотник Осип Прийма, якому доручили організувати нові відділи по всій території Західної Області Української Народної Республіки (назва ЗУНР після проголошення Акту Злуки 22 січня 1919 р.)[119]. До складу правління відділу були обрані: першим заступником – греко-католицький священник Іван Фіголь; заступниками голови – п. Наталія Бачинська, п. Мардаровичева, греко-католицький священник, парох села Підпечари Климентій Кульчицький; секретарем відділу – Ф. Величко, касиром п. Сулима, санітарним референтом доктор Володимир Янович; до складу контрольної комісії увійшли – директор української гімназії у Станиславові Микола Сабат, п. Шмериковська, п. Г. Павлюх, п. Рибчукова, греко-католицький священник Володимир Коропецький. Представником від Станиславівського повітового комісаріату до складу правління відділу увійшов п. Ривюк[120]. На загальних зборах товариства було утворено чотири секції – шпитальну, медичної допомоги на залізничному вокзалі, пропаганди, просвітню. Також було вирішено організувати курси медичних доглядачок для хворих. Пожертви та членські внески для «Українського Червоного Хреста» у Станиславові приймалися у трьох місцях: у Станиславівському повітовому комісаріаті, в бюрі (кабінеті) п. Ривюка, в час його праці з 8:00 ранку до 14:00; у греко-католицькому «Парохіяльному уряді» (парафії) по вулиці Липова (сучасна Т. Шевченка) 11, з 10:00 по 12:00 та з 15:00 по 17:00; у магазині п. Клиновського на вулиці Сапіжинській (сучасна Незалежності) 15, протягом цілого дня[121].

Волонтерам у зборі коштів та допомоги активно сприяла українська влада та різноманітні громадські товариства. Часто гроші зібрані із різноманітних заходів передавали на потреби «Українського Червоного Хреста». Зокрема, дохід від проданих квитків на

119 Загальні збори тов. «Укр. Червоного Хреста» // Республика. – 1919. – Ч. 30. – 8 марта. – С. 1.

120 Там же. – С. 1.

121 Там же. – С. 1.

концерт в честь приїзду до ЗУНР італійської військової місії, який відбувся 19 березня 1919 р. в залі готелю «Австрія» (сучасний готель «Дністер»), був наданий як для товариства так і на утримання «Санітарної Станиці» (мовою оригіналу) на залізничному вокзалі. Тоді для публіки виступали знані артисти Марія Шекун-Коломійченко, Іванна Шмериковська, бандурист Василь Ємець та Чернівецький український театр[122]. Подібні акції описав у своєму «Щоденнику» відомий український громадсько-політичний діяч Іван Боберський, в період ЗУНР – ЗО УНР начальник відділу пропаганди Державного Секретаріату військових справ. Так, у неділю, 16 березня 1919 р. вхід до кав'ярні готелю «Уніон» (сучасний бізнес-центр «Київ») був платним – п'ять корон, які збирали для «Українського Червоного Хреста»[123]. Також у неділю, 11 травня 1919 р. на вулицях Станиславова збирали волонтери кошти для поранених вояків, для цього заходу власник кав'ярні готелю «Уніон» надав два столики, один з яких поставили на розі, біля самого закладу[124]. Попередньої неділі, 4 травня 1919 р., таку ж акцію на вулицях міста проводила «секція несення помочі раненим жовнірам при «Молодій Громаді», яка збирала гроші для поранених вояків УГА, які лікувалися у міських шпиталях[125].

На сторінках періодичної преси публікувалися подяки волонтерам за зібрану допомогу та суми зібраних коштів, волонтерами виступали як цілі громади, так і конкретні особи. В урядовій газеті «Республика» від 14 лютого 1919 р. був надрукований «Виказ жертв на ранених стрільців при Окр. військ. Лічниці в Станиславові». Згідно з ним, читальня товариства «Просвіта» в Галичі зібрала 131 корону; округ Галич зібрав 210 корон; товариство «Січ» з села Парище Надвірнянського повіту із зібраних грошей з коляди склало 250 корон;

122 Концерт в честь чужоземних гостей // Республика. – 1919. – Ч. 39. – 19 марта. – С. 4.

123 Боберський І. Щоденник, 1918–1919 / Іван Боберський // Упоряд. Ю. А. Мицик. – Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – С. 165.

124 Там же. – С. 235.

125 Збірка на ранених жовнірів // Республика. – 1919. – Ч. 76. – 4 мая. – С. 3.

громада села Колодіївка Станиславівського повіту зібрала 233 корони; приватна українська вчительська семінарія СС Василіянок у Станиславові зібрала 200 корон; Микола Коломийчук склав з нагоди вінчання 100 корон; Н. Скасків та Василь Кузів із Бурштина склали 50 корон; Яків Брейер і Фрима Габер із Букачівців склали відповідно 10 та 20 корон. Загалом тоді зібрали 1 204 корони. У попередньому номері «Республики», від 13 лютого 1919 р. була вміщена подяка Державного Секретаріату військових справ товариству «Січ» у Ланівцях та громаді села Коззачина Борщівського повіту за зібрані гроші для потреб поранених українських вояків, які до Станиславова надіслав Петро Смаль, суддя із Борщева. Тоді було зібрано 1 742 корони – 1 192 корони від товариства «Січ» та 550 корон від громади села Коззачини. Цікавим є самий текст подяки: «Держ. Сек. військових справ передає сею дорогою Впов. Добродіям Українських Військ щире Спаси Біг»[126]. Державний Повітовий Комісаріат у Снятині для українського війська зібрав був 10 000 корон та 506 сорочок і 600 підштанників[127]. Навіть молодята із свого весілля робили пожертви на благодійні цілі, так Андрій Лунев і Ірена Навроцька замість повідомлення у газеті про своє вінчання 16 лютого 1919 р. передали через редакцію газети «Республика» 200 корон: 100 корон для «Українського Червоного Хреста» та 100 корон для «Центрального Комітету допомоги жертвам війни». Редакція опублікувала інформацію про благородний вчинок молодят у рубриці «Жертви» («Пожертви»), а кошти передала греко-католицькому отцю мітрату Івану Гордієвському, який займався збором пожертв у Станиславові[128].

Активно збирали волонтерську допомогу і для «Загального жіночого Комітету допомоги», який у номері «Республики» від 21 лютого 1919 р. був зафіксований

126 Виказ жертв на ранених стрільців при Окр. військ. Лічниці в Станиславові // Республика. – 1919. – Ч. 11. – 14 лютого. – С. 4; Жертви // Республика. – 1919. – Ч. 10. – 13 лютого. – С. 4.

127 Жертви // Республика. – 1919. – Ч. 20. – 25 лютого. – С. 4.

128 Жертви // Республика. – 1919. – Ч. 21. – 26 лютого. – С. 4.

під назвою «Жіночий Комітет для несення помочи раненим і хорим жовнірам». На його потреби команда залізничної станції Станиславів передала 120 корон; гімназійний професор Петро Ростинський передав 40 корон; доктор Володимир Янович – 100 корон; товариство «Звязковий Кредит» – 100 корон; пані Бавман із збірки – 70 корон; пані Винярчук із збірки – 209 корон; Окружна Військова Команда у Станиславові із пожертв громади міста – 3000 корон; громада села Чагрів передала через пана Гаврисевича – 300 корон; пані Барановська із збірки – 745 корон та 10 корон від себе; пані Грушкевич та пані Витвицька – по 10 корон кожна; пані Дрогомирецька та пані Ірина Навроцька – по 50 корон кожна; пані Губіцька – 4 корони; товариство «Жіноча Громада» у Станиславові із збірки – 212 корон; власник фабрики спирту та дріжджів у Станиславові, найзаможніша людина міста Філіп Ліберман – 300 корон; громада села Олешів – 40 корон 20 галерів, 62 буханки хліба, 350 покладків (курячих яєць), 2 кг. солонини, 2 кг яблук, 3 кг пшона, 10 кг круп, 15 кг муки; громада села Острів – 34 корони, 67 яєць, фунт масла; громада села Дорогів – 720 яєць, 50 кг муки; громада села Колодіївка – 76 кг жита; громада села Рошнів – 237 корон, 54 буханки хліба, 10 кг сиру; громада села Юрківка – 26 корон, 31 буханку хліба, 159 яєць, 26,5 літри молока, 7 рушників, 12 сорочок, 9 порток, 10 онуч; громада села Вовчинець – 28 корон, 20 яєць, 10 кг муки, 5 мішків картоплі, 1 мішок кукурудзи, 25 кг квасолі[129].

У номері «Републики» від 30 квітня 1919 р. була вміщена подяка Станиславівського військового шпиталю № 1 громадам сіл Устя Зелене та Межигір'я Бучацького повіту за надіслані святкові подарунки до Великодня: «…1258 яєць, 25 хлібів, трохи тютюну, солонини, сира та ин. Роздано се між стрільців третього дня свят. За ті щедрі дарунки та за пам'ять про наших хорих складає отсим Лічниця тим громадам щиру подяку»[130]. Збирали

129 Виказ жертв в хосен Жіночого Комітету для несення помочи раненим і хорим жовнірам // Република. – 1919. – Ч. 17. – 21 лютого. – С. 4.

130 Для жертв війни // Република. – 1919. – Ч. 73. – 30 квітня. – С. 4.

грошову допомогу і для родин полеглих вояків, інформацію про цей збір також публікували на сторінках газет. У цьому ж номері «Республики» було повідомлення про те, що робітники секції утримання залізничних шляхів Станиславів І на перегоні Голосків – Коломия зібрали для «Центрального Комітету допомоги жертвам війни» 150 карбованців та 68 корон[131]. Утворений Комітет був на постійній основі 28 лютого 1919 р. на засіданні у приміщенні Державного Повітового Комісаріату у Станиславові. На його потреби, 22 лютого 1919 р. тільки від десяти відділень української державної жандармерії (поліції) Львівського повіту було передано через сотника жандармерії М. Яворського 29 000 корон, а жандарми повіту обіцяли довести цю суму до 50 000 корон. У цей ж період часу Комітет отримав від «Київського Комітету допомоги Галичанам» 40 000 корон, а по процесу його ліквідації мала сума збільшитися до 100 000 корон[132]. Сама ж газета «Республика» постійно публікувала заклики до населення – «Складайте жертви для жертв війни!», «Жертви на воєнні вдови і сироти»[133].

Для заохочення активнішої волонтерської допомоги для військових шпиталів, у номері «Республики» від 20 березня 1919 р. був опублікований малий фейлетон «У шпиталі»[134]. Ми наведемо його повністю: «Я була у шпиталі. Лежали хорі *(хворі – авт.)* побіч себе, тяжше ранені та лекше. Коли похилилася до хорого та почала питати, відповідав не радо. Поволи запитував і сам розказувати про свою долю-недолю воєнну, про се, як є, як було – далі зітхнув, замовк… йому почали слези котитися, не мав сили казати більше. По хвилі почав далі: Я воюю вже п'ятий рік. Я був вже три рази ранений і був у ріжних чужих шпиталях. І приходили що дня люди відвідувати і хотяй на чужині, приходили свої…

131 Там же. – С. 4.

132 На воєнні вдови і сироти // Республика. – 1919. – Ч. 19. – 23 лютого. – С. 3.

133 Складайте жертви для жертв війни! // Республика. – 1919. – Ч. 39. – 19 марта. – С. 4.; Жертви на воєнні вдови і сироти // Республика. – 1919. – Ч. 38. – 18 марта. – С. 4.

134 У шпиталі // Республика. – 1919. – Ч. 40. – 20 марта. – С. 3.

несли слова розради, кріпили схорілого духа, і радість ставала на душі, коли далеко від своїх почув своє рідне слово. І воно ставало лекше, зносив і біль инакше, і хотілося дальше жити. І се було тоді, коли боровся за чужу справу.

І залунав клич: вільна Україна! Впали відвічні кайдани, а ворог – сусід, який пив кров нашу тільки соток літ. І знова нині простягає руку по нашу землю і хоче в тій хуртовині світа її знова нам видерти. І ми знова станули в ряди, станули боротися за свою справу, боротися до послідної краплі крові, боротися за нашу, нашу святу справу. І я знова опинився у шпиталі ранений, вже поміж своїми. І тут серце заболіло… Де ділися ті ангели розради, які через цілий час війни ходили, вишукували своїх, поміж чужинцями, несли слова розради, приносили книжки, папіроси, випитувалиси, чого нам треба. – Чи їх на Україні нема?

Я лежу тут другий місяць, а до нас тут ніхто не загляне, і слова сердечного не скаже. Чи воно повинно так бути?... Він піднісся на ліжку, вкінці впав безсильний на постіль, не сказав більше і слова. Я йому не уміла дати відповіди, але на жаль не тільки йому одному»[135].

Військова влада сприяла родичам поранених та хворих вояків УГА у можливості їх відвідин. Для цього був виданий спільний «Розпорядок Державного Секретаріяту шляхів пошт і телеграфів і Державного Секретаріяту військових справ з дня 2 мая 1919 в справі безплатної їзди в цілі відвідин ранених або недужих українських жовнірів». За ним, родичам або найближчим членам родини недужого вояка надавалося право одноразового безкоштовного проїзду у вагоні третього класу (найдешевшого) до шпиталю та назад. Це саме право зберігалося і разі проїзду на похорон померлого вояка. Розпорядок найближчими членами родини визнавав жінку, дітей, братів та сестер. Підставою для проїзду була довідка військового шпиталю чи цивільної лікарні про поранення чи хворобу вояка, завірена органом місцевого самоврядування щодо підтвердження

135 Там же. – С. 3.

особи подорожуючого. Для зворотної подорожі необхідно було довідку завірити про відвідини в адміністрації шпиталю. Також довідку потрібно було завіряти в залізничній касі перед поїздкою. За надужиття цим розпорядком передбачалася сувора відповідальність[136].

Із документальних джерел нам відомо про один прикрий інцидент, в якому взяли участь пацієнти військового шпиталю № 1. Справа пов'язана була із небажанням більшості купців та торгівців приймати в грошовий обіг нову валюту молодої республіки – гривню та ходили ще карбованці УНР. Вояки УГА грошове утримання одержували якраз у гривнях, і в більшості рядовий склад іншої валюти у себе не мав, а торговельні заклади хотіли приймати тільки австрійську корону. На основі цього виникали конфліктні ситуації між обома сторонами. Про два таких конфлікти ми довідуємося із офіційного комунікату (повідомлення) окружного коменданта Теодора Рожанковського, опублікованого на першій шпальті газети «Республики» від 27 березня 1919 р. Трапилися події попереднього дня, у середу, 26 березня у Станиславові. Близько 8-ї години ранку із військової рампи на «Майзлях» мав від'їжджати залізницею похідний курінь УГА. Від'їзд поїзда був запізнений, тому вояки маючи ще час, робили покупки у магазинах. Однак місцеві торговці відмовлялися приймати «карбованці». В одному магазині зібралося більше вояків, то вони накинулися та розібрали продукти, залишивши продавцеві дві банкноти по 50 гривень, та вийшли з магазину. Відразу по місту розповсюдилася чутка, що вояки, які від'їжджають грабують магазини[137]. Далі ми наведемо для кращого розуміння пряму мову із комунікату окружного коменданта Теодора Рожанковського: «В ринку, де зібрано було на торзі богато цивільних і жовнярів, трафився о год. 10 в однім шинку подібний інцидент, де трьох жовнярів і кількох

136 Розпорядок Державного Секретаріяту шляхів пошт і телеграфів і Державного Секретаріяту військових справ з дня 2 мая 1919 в справі безплатної їзди в цілі відвідин ранених або недужих українських жовнірів // Республика. – 1919. – Ч. 77. – 6 мая. – С. 1.

137 Комунікат // Республика. – 1919. – Ч. 46. – 27 марта. – С. 1.

цивільних мущин з тої самої причини вивернули стіл шинкареви і позабирали припаси. Старший десятник поліції, вистрілом з револьверу на пострах опорожнив шинок, одначе на крик, який счинився і на галас замиканих склепів (магазинів), кинулася товпа жовнірів і цивільних на инші склепи в цілях рабунку. Поліційні військові, щоб розігнати товпу, дали кілька стрілів у воздух. О г. 10:15 надійшла заалярмована (піднята по тривозі) сотня, одначе ексцеси вже перед тим устали. Поліція арештувала як виновників 35 осіб військових і цивільних, між жовнірами переважно лекше хорих з поблизької лічниці, котрих передано судові»[138]. Яке ж покарання отримали пацієнти шпиталю нам не вдалося встановити через відсутність збережених даних.

Представники міжнародних місій відвідували військові шпиталі Станиславова. З 11 березня 1919 р. у місті перебувала швейцарська місія «Червоного Хреста». ЇЇ очолював доктор Ед. Фрік, до складу входили п. Еренгольд, Міхелі, білорус Превалінський. Завданням місії була організація обміну полоненими з Росії та УНР, вивчення стану санітарних відносин та медикаментозного забезпечення у ЗО УНР. Із місією прибули два відомі журналісти – американський Гіят та французький Жефріє, кореспондент газети «Пель-Мель». Голова місії доктор Фрік у супроводі отамана Ростислава Біласа, начальника санітарної служби УГА, 13 березня 1919 р. відвідав військові шпиталі Станиславова, а наступного дня інспектував цивільні лікарні міста у супроводі доктора Івана Куровця, державного секретаря охорони здоров'я ЗО УНР. Після оглядин лікарень, представники місії зустрілися із головою Ради державних секретарів ЗО УНР Сидором Голубовичем, наступною була зустріч із секретарем внутрішніх справ Іваном Макухом, доктором Іваном Куровцем та представниками «Українського Червоного Хреста» зі Львова[139]. З ініціативи швейцарської місії «Червоного Хреста» та Польського

138 Там же. – С. 1.

139 Швайцарська місія Червоного Хреста у Станиславові // Республика. – 1919. – Ч. 37. – 16 марта. – С. 3–4.

повітового комітету був створений «Жіночий комітет для опіки над хворими та пораненими польськими вояками» («Komitet Pań opieki nad chorymi i rannymi żołnierzami polskimi»), до його правління увійшли – Гелена Лісовська (Helena Lisowska), Ольга Брикчинська (Olga Brykczyńska), Віргінія Проскуруйцька (Wirginia Proskuruicka), Мариля Лещинська (Maryla Leszczyńska), Аліна Дрогомирецька (Alina Drohomirecka), Корнеля Стефанівна (Kornela Stefanówna), Чеслава Лопушанська (Czeslawa Lopuszańska), Марія Графівна (Marya Graffówna), Казимира Насаднікова (Kazimiera Nasadnikówna), Аліна Бачальська (Alina Bączalska).[140] Згодом Комітет отримав назву – «Польський жіночий комітет «Червоного Христа» (Polski Komitet Pań Czerwonego Krzyża), перед Великоднем 1919 р. проводив збір волонтерської допомоги та продуктів для організації за римо-католицькою традицією «Свяченого» («Święcone») для поранених військовополонених та інтернованих осіб, пунктом збору допомоги був магазин Боніковського (Bonikowskiego)[141].

У військових шпиталях Станиславова часто не вистачало допоміжного господарського персоналу. У періодичній пресі публікувалися оголошення про пошук відповідних кадрів. Так у газеті «Республика» від 26 березня 1919 р. було надруковане оголошення Станиславівського військового шпиталю № 1: «Окружна військова лічниця прийме 2 швачки (швеї) з власними машинами, вишколених в крою, також потрібні 4 прачки. Зголошення особисто в команді лічниці»[142].

Тогочасна українська преса друкувала і сумну статистику військових шпиталів, де не зважаючи на надану медичну допомогу та лікування, помирали від ран та хвороб захисники молодої держави. Газета «Республика» вела рубрику «Лягли за волю України», яка стала мартирологом полеглих. У номері від 7 березня

140 Komitet Pań // Znicz. – 1919. – Nr. 32. – 20 marca. – S. 3.

141 Święcone // Znicz. – 1919. – Nr. 40. – 17 kwietnia. – S. 3.

142 Окр. військ. лічниця // Республика. – 1919. – Ч. 45. – 26 марта. – С. 4.

1919 р. у підзаголовку «Наслідком ран і хоріб померли в лічницях» був опублікований недатований список померлих у Станиславові[143]. У ньому вказувалося ім'я та прізвище, місце народження – місто чи село, повіт, номер військової частини, де проходив військову службу померлий. Подаємо список за порядком із газетної публікації: Яворський Осип, Монастириська; Троган Іван, Станиславів; Васік Іван, 95-й пп. (піхотний полк), Підзамче, Бучач; Даньків Василь, 30-й пп., Стара Подліховська; Михальчик Микола, цивільний, Цунилів; Оленчук Михайло, 55-й пп., Кривче, Перемишль; Комаринський Мирослав, четар, 20-й пп.; Кекоши Дмитро, 55-й пп., повіт Перемишль; Гуменюк Степан, 2-й пп., Сіскоц, Буковина; Полляк Григорій, 100-й пп., Косілка, Тернопіль; Якимчук Василь, 95-й пп., Іванє пусте; Баранович Андрій, 35-й пп.; Радович Василь, 1-й полк УСС, Комарно; Білинський Семко, сапер, Рогатин; Грінда Іван, 43-й арт. п., Журавиця[144].

Наступний недатований список померлих вояків УГА у Станиславові був надрукований у номері «Республики» від 13 березня 1919 р.: Душак Іван, 90-й пп., Суховоля, Цішанів; Джубаньчин Яків, 24-й пп., Осівка, Бучач; Робак Іван, десятник УСС, Сінява; Іваницький Василь, Забірче, Рава-Руська; Мельничук Дмитро, 24-й пп., Модилів, Снятин; Чорненко Матвій, 95-й пп., Микитинці; Николяк Антін, 1-й п. УСС, Бровари, Бучач; Гнатюк Дмитро, Юрківці, Заставна; Сірецький Юліан, хорунжий 20-й пп., Богородчани; Яців Михайло, УСС, Богородчани; Юськів Яків, УСС, Кутиська, Товмач; Кордунет Михайло, 90-й пп., Жураків, Цішанів; Козак Гриць, 5 бат., Хотинець; Онуфрич Дмитро, 1-й пп. УСС, Яблуниця; Антонюк Василь, 30-й пп., Корчест, Буковина; Рибак Іван, 1-й пп., Грушка, Товмач; Мислюк Михайло, Кремидів, Станиславів; Воєвода Петро, 1-й пп. УСС, Пациків, Станиславів; Куняк Петро, 1-й пп. УСС, Тисменичани, Станиславів; Павлюк Іван, УСС, Радча, Станиславів; Говера

143 Наслідком ран і хоріб померли в лічницях: Станиславів // Република. – 1919. – Ч. 29. – 7 марта. – С. 4.

144 Там же. – С. 4.

Українські пластуни на могилах вояків УГА. 1922 р. Цвинтарна алея спрямована в напрямку вулиця А. Мельника – вулиця С. Бандери.

Іван, 2-й п. УСС, Нивочин, Богородчани; Гунька Гнат, 20-й пп., Вербів, Бережани, Канюк Михайло, Розсільна, Богородчани; Сикач Семен, 58-й пп., Тисменичани, Станиславів; Павлюк Микола, 58-й пп., Долина, Товмач; Хмарук Петро, 30-й пп., Хоробрів, Сокаль; Васалашко Микола, Отинія[145].

Ще один великий недатований список померлих вояків УГА у Станиславові був опублікований у номері «Републики» від 20 березня 1919 р.: Трудавчук Михайло, 2-й пп., Михальче, Чернівці; Куцал Петро, Боднарів, Станиславів; Шкорута Стефанія, санітетка (медична сестра – авт.), Тисмениця; Паращук Дмитро, УСС, Соколів, Бучач; Радковський Семко, УСС, Узінь, Станиславів; Гавриленко Юрко, 2-й пп. УСС, Фитків, Надвірна; Бакун Дмитро, УСС, Туторів, Бучач; Мельник Микола, УСС, Жураки, Богородчани; Оленчук Ілько, УСС, Росоховатець, Підгайці; Іломба Степан, 1-й пп., Честилів, Тернопіль; Притуляк Іван, гарматник, Кричка, Богородчани; Палій Федір, Копичинці; Басараба Дмитро, Березів, Печеніжин; Герега Семен, по-

145 Наслідком ран і хоріб померли в лічницях: Станиславів // Република. – 1919. – Ч. 34. – 13 марта. – С. 4.

ліціант в Підпечари, Товмач; Романяк Петро, 95-й п., Надорожна, Товмач; Гаврись Бартко, 1-й пп. УСС, Калинівці; Куцій Михайло, 2-й пп., Ляцьке шляхоцьке (сучасна назва с. Липівка Тисменицького р-ну); Горнюк Петро, Золотники, Підгайці; Микитюк Петро, УСС, Слобідка, Коломия; Бойчук Гриць, 24-й пп., Віншана, Снятин; Руснак Василь, Чернонісці (сучасна назва с. Чорнолізці Тисменицького р-ну), Товмач; Мартищук Василь, 24-й пп., Жаб'є (сучасна назва смт. Верховина); Кручай Степан, УСС, Добровляни, Дрогобич; Лукасюк Микола, УСС, Заболотів; Сас Федір, УСС, Бабухів, Рогатин; Скинський Софрон, 30-й пп., Гора, Сокаль; Цупа Гринь, УСС, Гринівці, Товмач; Міхурчук Іван, УСС, Темерівці, Станиславів[146].

У номері «Республика» від 16 квітня 1919 р. був опублікований список померлих в «окружній лічниці» в Станиславові у лютому 1919 р. Подаємо список за порядком із газетної публікації: Тимків Федір, Коропець, Бучач; Хрупис Роман, Вербляни, Яворів; Шмігельський Корнило, Ферліївці, Золочів; Лесик Іван, Пуків, Рогатин;

Могили вояків УГА та польських військовополонених. Міжвоєнний період. Цвинтарна алея спрямована в напрямку до вулиці Незалежності, до сучасного готелю «Надія».

146 Наслідком ран і хоріб померли в лічницях: Станиславів // Республика. – 1919. – Ч. 40. – 20 марта. – С. 4.

Кобрин Федь, 80 пп., Товмач; Пелех Тома, Сороки, Львів; Заремба Іван, Загвіздя, Станиславів; Копців Іван, Бабухів, Рогатин; Боровський Микола, Золотий Потік, Бучач; Король Микола, Станиславів; Далин Максим, Мшанець, Старий Самбір; Халиненко Яків, Ланчин, Надвірна; Гаврилюк Ілько, 58 пп., Хом'яківка, Станиславів; Попик Дмитро, Ценів, Бережани[147].

Один із найбільших стрілецьких похоронів у Станиславові відбувся 16 квітня 1919 р. за участі численної української громадськості. Того дня в останню путь проводжали хорунжого Стефана Сміха. Народився він у 1897 р., за даними некрологу у газеті «Республика» від 20 квітня 1919 р., в селі Гнильче Підгаєцького повіту на Тернопільщині, за списком похованих вояків УГА у Станиславові, вміщеному у журналі «Літопис Червоної Калини», в 1894 р. у селі Гниловоди того ж повіту[148]. Навчався у Коломийській гімназії, поступив на правничий факультет. У період Першої світової війни, у липні 1915 р. добровольцем вступив до Легіону УСС. Брав участь в боях над річкою Стрипою, 2 листопада 1915 р. у чотириденних боях з російським військом під Семаківцями був важко поранений, у ліву ногу потрапила куля «дум-дум» (експансивна куля, або розривна – авт.), внаслідок чого не міг продовжувати військову службу. Лікувався у військовому шпиталі в Мукачеві, з 1916 р. його призначили вістуном, а потім десятником до польової пошти у Пісочній, а в час перебування Легіону УСС у Наддніпрянській Україні, служив у Черкасах та біля Єлисаветграду. Після проголошення української влади у Галичині – 1 листопада 1918 р., служив на залізничній станції Снятин-Залуччя, де роззброював військові транспорти. На початку лютого 1919 р. Стефану Сміху було присвоєне військове звання хорунжого[149].

147 Наслідком ран і хоріб померли в лічницях: В окр. лічниці Станиславів в м. лютім // Республика. – 1919. – Ч. 63. – 16 цвітня. – С. 4.

148 Лягли за волю України // Республика. – 1919. – Ч. 67. – 20 цвітня. – С. 4.; З діяльности Тов. Охорони Воєнних Могил // Літопис Червоної Калини. – 1929. – Ч. 3. – грудень. – С. 12.

149 Лягли за волю України // Республика. – 1919. – Ч. 67. – 20 цвітня. – С. 4.

Українські пластунки на могилах вояків УГА. 1923 р. Цвинтарна алея спрямована в напрямку вулиця А. Мельника – вулиця С. Бандери.

Навесні 1919 року добровільно пішов із 58 сотнею УСС на українсько-польський фронт під Львів. Як командир чоти 1-ї бригади УСС воював в районі Городка і брав участь у наступі на Судову Вишню. У бою 17 березня 1919 р. біля села Довгомостиська на Львівщині був поранений кулеметною чергою в обидві ноги. За спогадами бойового побратима, старшого десятника Луцького: «Стефан Сміх був нервовий, нападистий, рухливий чоловік, правник, що жалувався на страту часу. Почував, що згине. Коло Довгомостиск йшов вперед із своїм відділом, пхав всіх вперед. Польські скорострільники *(кулемети – авт.)* підкосили йому ноги. Не чув болю, а не мав сили в ногах. «Хлопці, лишіть мене, йдіть вперед, відбивайтесь» – сказав до цих, що хотіли його відносити до безпечного місця»[150].

До військового шпиталю № 1 у Станиславові Стефана Сміха доправили 20 березня 1919 р., де за інформацією некролога: «одну ногу вирятовано, другу мусілося

150 Боберський І. Щоденник, 1918–1919 // Упоряд. Ю. А. Мицик. – Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – С. 197.

Упорядковані могили вояків УГА та польських військовополонених. Фото із журналу «Літопис Червоної Калини», 1929 р. Цвинтарна алея спрямована в напрямку від вулиці А. Сахарова, до вулиці Незалежності, сучасного готелю «Надія».

відняти *(відтяти – авт.)*. Поранені ноги спричинили його смерть»[151]. У розмові із Іваном Боберським, старший десятник Луцький дорікав на санітарний стан цього шпиталю: «В шпиталі не було чисто. Мусіли відтяти праву ногу. Давали йому аспіріну, він потився *(пітнів – авт.)*, відкрився і прозябився *(простив – авт.)*. Прийшло запалення легких *(легень – авт.)* і смерть. Якби було чисто, то були б його вирятували. Так думав Луцький, який відвідував раненого, бо служив з ним на двірці *(залізничному вокзалі – авт.)* в Снятині при розоружуванню транспортів»[152]. В час ЗУНР – ЗО УНР гострою була проблема опалення будівель, зима 1918–1919 рр. була досить суворою, а весна 1919 р. прохолодною. Через економічну скруту не вистачало коштів на закупівлю палива для опалення, його постійно економили. Подібною була ситуація у військових шпиталях, де пропалювали по мінімуму. Помер хорунжий Стефан Сміх 14 квітня 1919 р., того ж дня комендант

151 Лягли за волю України // Республика. – 1919. – Ч. 67. – 20 цвітня. – С. 4.

152 Боберський І. Щоденник, 1918–1919. – Там же. – С. 197.

Українські пластуни на могилах вояків УГА на «Зелені свята». Міжвоєнний період.

Коша УСС отаман Роман Дудинський та сотник Йосиф Будзиновський попросили Івана Боберського виголосити прощальну промову під час його похорону[153]. Щоб до неї підготуватися, 16 квітня, Іван Боберський пішов до Коша УСС, який дислокувався у колишній австро-угорській в'язниці «Діброва» по вулиці Голуховського *(сучасна В. Чорновола – авт.)*, у якому ознайомився із автобіографічними даними Стефана Сміха у реєстровій канцелярії. Опісля він поспілкувався із старшим десятником Луцьким, який добре знав покійного[154].

Похорон хорунжого Стефана Сміха відбувся в післяобідній час, в середу 16 квітня 1919 р. На подвір'ї військового шпиталю промову виголосив отаман Роман Дудинський, відспівувало покійного чисельне греко-католицьке духовенство на чолі із Станиславівським єпископом Кир Григорієм Хомишиним. Тіло покійного перевозили на спеціальному домовинному возі, із родичів був присутнім тільки брат, суддя із Коломиї, решта родичів та знайомих із рідного села не змогли прибути до

153 Там же. – С. 196.

154 Там же. – С. 197.

Станиславова[155]. Похоронна процесія від військового шпиталю рушила вулицями до міського кладовища. Подальший її хід досить детально описав у своєму «Щоденнику» Іван Боберський, якого зацитуємо: «Попрощав я Луцького і читав я голосно дати із життя Сміха, щоб мати їх в пам'яти та щоб скріпити гортанну до голосного говорення. Вертав я до міста та вступив на обід. Чубатий, помічник харчівника Гука, роздавав даром чорні опояски. Я хотів одержати одну для себе, але ніхто не хотів відступити. Парадувати хотять, а бесідникові опояска потрійбнійша, чим другим. Сумують страшно… По дорозі бачив я, як уставлявся похоронний похід, однак я мусів пійти до Д.С.В.С. *(Державний Секретаріат Військових Справ розміщувався на вулиці Грюнвальдській, 11 – авт.)* по плащ. Одягнувши в плащ і догнав похорон та йшов в одній чвірці *(четвірці – авт.)* відділу старшин. Хмари надтягали. Вже на місці, де сходяться вулиця Франка із вулицею Шевченка *(сучасні М. Грушевського та Незалежності – авт.)*, зачав кропити дощ. Похід був дивно довгий, музика грала марш Бетховена. Перед воротами кладбища лляв дощ так, що по нас стікала вода. На цвинтарі били громи, неначе б артилерія прощалася з помершим вояком. Ми дісталися до гробу посеред зливи. Преподобник *(головний військовий капелан УГА – авт.)*, отець Микола Їжак промовляв дуже закрученими, патетичними *(риторичними – авт.)* реченнями, окружний комендант, отаман Теодор Рожанківський говорив саркастично і лайливо про людей, що в часі бою за свободу лишень кармани набивають собі грошем.

Надгробна табличка хорунжого УГА Стефана Сміха, із помилковою датою смерті, правильна дата 14 квітня 1919 р.

155 Лягли за волю України // Республика. – 1919. – Ч. 67. – 20 цвітня. – С. 4.

Прийщла черга на мене. Дощ ллє, а тут належало б радше втікати домів, чим говорити. Відчував я, що коли б був якийсь великий парасоль, щоб нас накрив, так могли б всі терпеливо слухати. Ліпше б було нічого не говорити, лишень бігти десь під якусь стріху. Але я мусів говорити. Другі мусіли слухати, а дощ лляв, лляв, лляв. Мене самого обгорнула нетерпеливість. Я станув на поблизьку могилу, щоб стояти вище, чим слухачі, тим різнився я від попередніх промовців, що зникали між товпою. Розповів я про життя померщого і нав'язав до його слів під час бою: «Хлопці, лишіть мене, йдіть вперед, відбивайтесь», які доказують, що це був чоловік обов'язку. Він клав обов'язок вище своїх ран і свого життя. Відвічальність *(відповідальність – авт.)* і обов'язковість потрібні нам у цей великий час, коли український нарід встає і мусить усунути різні перешкоди, щоб випростуватися на взріст *(зріст – авт.)*. «Як цей дощ теплий, – говорив я, – що ллється на землю, дасть добрі жнива, так тепла кров українського війська зробить землю урожайною для свідомости, сили і чести народу. Я мечу тобі, Стефане, галузку свіжої зелені, галузку весни, як знак весни української землі. Нам лишаться твої слова: «Хлопці, лишіть мене, йдіть вперед, відбивайтесь». Прощай нам». Я кинув галузку в отвертий гріб. Дощ переставав і переставав, але ми всі були скупані. Духовенство відійшло разом із єпископом Хомишином. Знаю я, що в лічниці промовляв отаман Дудинський, але я не чув його промови»[156]. Надгробну табличку на хрест хорунжого Стефана Сміха написав відомий художник, очільник мистецького відділу Пресової кватири Легіону УСС, Осип Курилас[157]. Під час упорядкування військових могил на кладовищах Станиславова у міжвоєнний період була відлита табличка для хреста на могилі Стефана Сміха, у ній була допущена помилка, датою смерті вказувалося 9 квітня 1919 р.

Мало хто з українських істориків наважується хоча б згадувати про випадки дезертирства із УГА, а ця

156 Боберський І. Щоденник, 1918–1919. – Там же. – С. 197-198.

157 Там же. – С. 196.

Українські пластуни саджають квіти на могилах вояків УГА. Фото із журналу «Літопис Червоної Калини», 1929 р.

проблема була досить серйозною. Окружна Військова Команда в Коломиї 10 квітня 1919 р. видала «Додаток довірочний до Денного Приказу Ч. 100», в якому закликала проводити виховну роботу серед вояків з метою упередження дезертирства: «Язва дезерції поширяється з надходячою літньою порою в такий застрашаючий спосіб, що сьому лихові треба конечно сей час енергійно зарадити.» Як негативний приклад впливу дезертирства на криміногенну ситуацію у повітах наводився звіт Городенківського повітового відділу жандармерії *(поліції – авт.)*, який зазначав, що у повіті поширилися випадки нападу на двори місцевих поміщиків, які у більшості були поляками по національності: «Цілий безпорядок вводять дезертири, які масми втікають зі своїх полків. За місяць лютий відставили жандарми звиш 1300 дезертирів, які однак в кілька днів знова повертали. Безкарність ширить дезерцію. З трудом вдалося положити край безпорядкам, які мали повний характер большевизму. Скріплення Жандармерії в повіті Городенка, фаховими енергійними людьми конечне. У Снятинським, Городенським і Товмацьким *(Тлумацькому – авт.)* повіті велика скількість дезертирів. Одна станиця *(відділ – авт.)* Нижнів відставила в протягу 3-ох

Українські пластунки на впорядкованих могилах вояків УГА. Міжвоєнний період. Цвинтарна алея спрямована в напрямку вулиця А. Мельника – вулиця С. Бандери.

днів – 103 дезертирів»[158]. З квітня 1919 р. при Окружних Дорожніх Командах був утворений відділ боротьби із дезертирством[159].

У квітні-травні 1919 р., під час відступу УГА активізувалися серед її вояків випадки дезертирства. Покарання за такий вчинок в умовах війни було суворим – смертна кара. Подібні випадки були і у Станиславові, про один показовий написала «Республика» в рубриці «Урядовий відділ» від 18 травня 1919 р. Ми наведемо його повністю: «Вироком Полевого Суду О. В. К. (Окружної Військової Команди – авт.) в Станиславові з дня 14 мая 1919 ч. К. 2432/19 зістав засуджений в доразовім поступованню стр. (стрілець – авт.) Козьма Цимбалюк син Романа і Юстини (коша УСС) з Пасічної повіт Станиславів на кару смерти через розстріляння за злочин з статті 183 з.з.к., бо він як стійковий (постовий – авт.) утік зі стійки враз з крісом (гвинтівкою – авт.) до свого села Пасічної. Кару смерти виконано дня 14 мая 1919 о год. 5.30 по полудни. Окружна Військова Команда

158 ЦДІАЛ. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 146. – Арк. 22.

159 Там же. – Арк. 22.

Станиславів»[160]. Один із перших випадків розстрілу за дезертирство у Станиславові відбувся 29 квітня 1919 р., тоді було засуджено 5 вояків УГА: «вістуна Івана Олещука, с. (син – авт.) Михайла, літ 29, жонатий з Мушкатівки, повіт Борщів; стрільця Стефана Місевича, с. Гната, літ 28, вільного з Касперівців, повіт Заліщики; стрільця Петра Стецького, с. Тимофія, літ 28, жонатий зі Струпківців, повіт Борщів; стрільця Івана Свистуна, с. Проця, літ 21, вільний з Пилатківців, повіт Борщів; стрільця Романа Слободяна, с. Данила, літ 25, вільний з Пилатківців, повіт Борщів»[161]. Розстріляних вояків за дезертирство поховали на спільній ділянці українських військових[162]. Після відступу українського війська з Станиславова, 25 травня 1919 р. у місті була встановлена польська влада, військові шпиталі УГА не були евакуйовані з міста, та залишилися у ньому. Українські жінки з дозволу польської влади організували «Товариство опіки над пораненими вояками та евакуйованими українцями», яке займалося полагодженням потреб останніх[163].

Поминальний похід на могили вояків УГА на «Зелені свята» 1922 р. Фото з «Календаря Червоної Калини на 1923 р.».

Вояків УГА, армії УНР та польських військовополонених, які померли у військових шпиталях Станиславова в період ЗУНР–ЗОУНР ховали на головному

160 Урядовий відділ // Республика. – 1919. – Ч. 88. – 18 мая. – С. 1.

161 Урядовий відділ // Республика. – 1919. – Ч. 75. – 3 мая. – С. 1.

162 З діяльности Тов. Охорони Воєнних Могил // Літопис Червоної Калини. – 1929. – Ч. 3. – грудень. – С. 13.

163 Ruskie panie // Znicz. – 1919. – Nr. 53. – 29 maja. – S. 2.

християнському цвинтарі міста по вулиці Сапіжинській (сучасна Незалежності). Поховання здійснювали на «Новому полі» кладовища на цвинтарній алеї у два ряди в напрямку північ-південь, там були поховані разом українці та поляки. Ми склали повний список похованих вояків УГА та польських військовополонених на основі «Книги Голов. Цвинтаря. I-I до XII-7» («Księgi Cmentaza Glów. I-I do XII-7»), де подано прізвища похованих по секторах цвинтаря. Складена книга була під час інвентаризації могил у 1935 р., до книги вносилися записи могил із збереженими написами. У ній вказувався сектор цвинтаря, порядковий номер могили у секторі, тип могили (гробниця, пам'ятник, земляна), прізвище та рік поховання. Згідно з «Книги Голов. Цвинтаря. I-I до XII-7» на цвинтарній алеї поховано 199 осіб, з них 180 відомих та 19 невідомих, 139 відомих прізвищ вояків УГА та армії УНР, 1 прізвище російського військовополоненого, 34 прізвищ польських військовополонених, 6 прізвищ польських військових інших років: одне поховання 1913 р. – польського легіоніста Фелікса Мазурека, одне поховання 1914 р. – польського легіоніста I Бригади Легіонів Юзефа Висоцького; одне поховання 1917 р. – улана криховецького Яна Ведлера, одне поховання польського легіоніста 1921 р. – Євгеніюша Шаєра; два поховання польських легіоністів початку 1920-х рр. – Владислава Мосціцького та Александра Гринєвіча. Повний список дивись у додатку № 1. За даними місцевої філії українського «Товариства охорони воєнних могил» за жовтень 1929 р., головою якого тоді був гімназійний професор Микола Даниш, скарбником Микола Лепкий, за активної участі пароха Ямниці о. Юстина Гірняка, довіреної особи Станиславівського єпископа Кир Григорія Хомишина, які вони опублікували у журналі «Літопис Червоної Калини», було поховано 143 вояка УГА[164]. Станиславівська філія мала намір звести пам'ятник «Незнаному стрільцеві» та впорядковувати могили у повіті. Для цієї мети оголосили збір грошових

164 З діяльности Тов. Охорони Воєнних Могил // Літопис Червоної Калини. – 1929. – Ч. 3. – грудень. – С. 12-13.

Панахида на могилах вояків УГА на «Зелені свята» 1922 р. В центрі о. Авксентій Бойчук та єпископ Григорій Хомишин, о. Іван Горняткевич (частину обличчя закрила стрічка на хресті), за ними зліва направо: о. Іван Гордієвський, невідомий, декан Симеон Лукач, о. Іван Фіґоль. Фото із збірки о. Миколи Григорука.

Поминальний похід до могил вояків УГА на «Зелені свята». Процесія проходить вулицею Сапіжинською (сучасна Незалежності). 1920-ті рр.

пожертв, усі охочі могли скласти пожертву на номер рахунку 724 в «Українському кооперативному банку» у Станиславові[165]. Через світову економічну кризу, яка

165 Там же. – С. 12.

Українські пластуни перед початком поминального походу до могил вояків УГА. Станиславів, 1927 р.

розпочалася у 1929 р. і тривала до середини 1930-х рр., так і не вдалося зібрати кошти на побудову пам'ятника «Незнаному стрільцеві».

На головному міському кладовищі по вулиці Сапіжинській 6 вересня 1920 р. відбувся похорон командира Богдано-Дорошенківського куреня 1-ї Запорозької дивізії армії УНР хорунжого Григорія Хмеленка. Народився Гриць Хмеленко, як його називали товариші по зброї, на хуторі Хмарин біля міста Лозової на Катеринославщині у 1897 р, за даними з надгробної таблички у 1893 р. Після закінчення гімназії у місті Лозовій у 1915 р. воював у складі російської імператорської армії у Першій світовій війні. У липні 1917 р. Гриць Хмеленко вступив до полку імені Гетьмана Дорошенка, де енергійно працював по організації Українського війська.

Останній бій Гриця Хмеленка відбувся 4 вересня 1920 р. біля села Медуха сучасного Галицького району. Спогади про той бій залишив Максим Ломацький: «Лава за лавою підступали москалі. Градом куль засипали їх оборонці наших позицій, і ворожі лави, як хвилі, зустрінувши опір, відходили назад, то знову набігали. Гриць як вихор літав з одного кінця своєї позиції на другий, давав відповідні розпорядження та, підбадьорюючи козаків, слідкував за полем бою. А поле ревіло, як пекло.

Командир Богдано-Дорошенківського куреня 1-ї Запорозької дивізії Григорій Хмеленко у труні. 6 вересня 1920 р. ЦДАВО України. Ф. 4018. – Оп. 1. – Спр. 83. – Арк. 15.

Командувач Дієвої армії УНР генерал-поручник М. Омелянович-Павленко (зліва направо), генерал О. Загродський, професор П. Зайцев, Головний військовий капелан армії УНР П. Пащевський та інші на похороні Григорія Хмеленка у м. Станиславові. 6 вересня 1920 р. Фото із збірки хорунжого Ф. Грінченка. ЦДАВО України. Ф. 4018. – Оп. 1. – Спр. 83. – Арк. 139.

Козаки та старшини Богдано-Дорошенківського куреня 1-ї Запорозької дивізії армії УНР на могилі свого командира Григорія Хмеленка на головному міському кладовищі по вулиці Сапіжинській (сучасна Незалежності, Меморіальний сквер) у м. Станиславові. 6 вересня 1920 р. ЦДАВО України. Ф. 4018. – Оп. 1. – Спр. 83. – Арк. 141.

Ворог, збільшивши інтенсивність вогню, пустив свіжі резерви, і наша лава, стомлена кількаденними боями, крок за кроком стала відходити. Ззаду було село, а далі – холодні хвилі Дністра. – Краще вмерти тут всім, як переплівати Дністер, – крикнув Гриць, вискочивши вперед куреня. Як електричний пруд пройшов по лаві, залунало «Слава!», і, напруживши останні сили, курінь пішов на багнети... Не витримали москалі цього раптового переходу від (нашого) відступу до атаки і покотились назад. – Слава! Слава! – кричав Гриць, біжачи попереду. – Тікають... тіка... Гостра ворожа куля, врізавшись у голову, не дала докінчити останнього слова, червона кров залила його очі. Відлетіла його шляхетна душа. Не стало дорогого життя для України, воно було віддано за перемогу... Сумно неслися згуки похоронного маршу 6 вересня в м. Станиславові, сумно відбивала кроки по камінню його вулиць сотня Богдано-Дорошенківців, що прийшла віддати останню шану своєму батькові і провадити його до місця вічного спочинку. Болюче

відбилася остання салюва в серцях тих, хто його любив та поважав, і запалила в них жагу помсти за його кров. Прийняла українська земля свій дорогий скарб та заховала його глибоко в своїх грудях»[166]. Поховали Григорія Хмеленка у військовому ряді могил вояків УГА та польських військовополонених 1918–1919 рр. На табличці Григорія Хмеленка написали, що він мав звання полковника, та частково змінили прізвище на Гриць Хміленко (Hryć Chmilenko). При відновленні табличок похованих українських вояків на табличці Григорія Хмеленка помилково написали, що він належав до УГА.

Символічний пам'ятний хрест хорунжого Григорія Хмеленка у Меморіальному сквері м. Івано-Франківська.

Окрім спільного поховання на головному міському кладовищі Станиславова по вулиці Сапіжинській, були ще індивідуальні поховання польських військовополонених у різних місцях на кладовищах міста. За інформацією Державного архіву Львівської області, в період українсько-польської війни від поранень померли та поховані у Станиславові 10 польських військовополонених: Владислав Каганюк (Władysław Kahaniuk), 16 років, учень 4-го класу реальної гімназії, мешканець міста Львова, син Владислава муляра та Розалії, вулиця Зелена 33, був поранений у руку в бою під селом Сокольники. У військовому шпиталі захворів на запалення легень, і згідно з архівним документом: «Внаслідок недостатнього лікування (не допустили до нього цивільного лікаря) помер 14 грудня 1918 р. На цвинтарі похова-

166 Коваль Р. Багряні жнива Української революції: 100 історій і біографій учасників Визвольних змагань: Воєнно-історичні нариси. – Київ: Діокор, 2005. – С. 191-193.

ний в окремій могилі, яку можуть родині показати»[167], однак згідно з некрологом у газеті «Свіча» («Znicz») від 19 грудня 1918 р., Владислав Каганюк лікувався спочатку у шпиталі № 509 на вулиці Третього травня (сучасна вулиця М. Грушевського), де захворів на грип «іспанку», який дав ускладнення запаленням легень, тоді його перевели до загальної міської лікарні Станиславова. Там йому зробили операцію, яка виявилась запізнілою, та відповідно до некрологу: «Після тижня перебування у загальній міській лікарні, де отримав якнайкращу лікарську опіку та турботу сестер черниць, помер 16 грудня (1918 р. – авт.) о годині 7:30 вечора»[168]; Станіслав Гамера (Stanisław Hamera), уродженець Сандомира, колишній російський військовий, помер від грипу «іспанки»; Юзеф Горайський (Józef Horajski), родом з Дзікува, помер від важких поранень 1 грудня 1918 р.; Маєвич (Majewicz), з ярославського полку, помер від важких поранень в листопаді 1918 р.; Губерт Міткєвіч (Hubert Mitkiewicz), народжений на Буковині, мешкав у місті Гамбурзі; Радзєвальський (Radziewalski), родом з колишнього Королівства Польського Російської імперії, помер від грипу «іспанки»; Суста (Susta); Людвік Шал (Ludwik Szal), родом з Пшеворська; Анджей Вархол (Andrzej Warchol) родом з Ніського повіту; Петро Зєленєвський (Piotr Zieleniewski), родом з Варшави, колишній російський військовий, помер від непрохідності кишечника[169]. У газеті «Свіча» («Znicz») від 5 січня 1919 р. був опублікований некролог Станіслава Ватраховського (Stanisław Watrachowski) (1899–24.12.1918) 18-річного польського легіоніста, який проходив військову службу у I та II Бригаді Легіонів, під час служби захворів на хворобу грудної клітки, та помер у батьківському домі в Станиславові[170].

Упорядкування українських та польських військових могил на головному міському кладовищі

167 ДАЛО. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 570. – Арк. 13.

168 Ś. p. Władysław Kahaniuk // Znicz. – 1918. – Nr. 6. – 19 grudnia. – S. 3-4.

169 ДАЛО. – Ф. 257. – Оп. 1. – Спр. 570. – Арк. 13.

170 Śp. Stanisław Watrachowski // Znicz. – 1919. – Nr. 11. – 5 stycznia. – S. 4.

Таблички на могилах польських легіоністів на центральному міському цвинтарі в Станиславові з фондів археологічного музею Прикарпатського національного університету

Станиславова по вулиці Сапіжинській, відбувалося протягом 1924–1927 рр., проводило його за державні кошти Станиславівське відділення військових поховань під керівництвом інженера Кароля Гачевського. На могилах були поставлені бетонні парапети та хрести висотою

Поминальний похід до могил вояків УГА проходить вулицею Сапіжинською (сучасна Незалежності). 27 травня 1923 р.

1 м 30 см., на металевих надгробних табличках були вилиті прізвища похованих, розмір одиночної таблиці становив 11 х 8,5 см, братської таблиці – 26 х 12,5 см, товщина обох таблиць становила 0,5 см, прикручувалася до бетонного хреста таблиця за допомогою чотирьох шурупів. Під час упорядкування, відділення військових поховань, вирішило на кладовищі упорядкувати могили польських солдат, перенести їх до одного місця, бо вони були поховані на Новому полі цвинтаря поміж українськими вояками. Для цього 25 березня 1926 р., відділення надіслало листа з відповідним проханням до міського магістрату Станиславова визначити окреме місце для польських могил. Однак магістрат довго затягував з ухваленням відповідного рішення, а літній час придатний для ексгумації проходив, то інженер Кароль Гачевський вирішив відповідні кошти витратити на упорядкування могил польських солдатів у Галичі, частково у Стрию, і на передмісті Станиславова Княгинин-колонії[171].

171 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 393. – Арк. 40зв.

Могили вояків УГА та польських військовополонених. Фото із німецького видання 1941 р. Цвинтарна алея спрямована в напрямку від вулиці Незалежності, сучасного готелю «Надія» до вулиці А. Сахарова.

Під час створення Станиславівського повітового комітету опіки над військовими могилами 23 березня 1927 р., представник Магістрату, доктор Станіслав Кубішталь, головний санітарний лікар Станиславова, пропонував побудувати на головному міському цвинтарі центральну гробницю для польських солдат, забрати з цвинтарної алеї могили українських вояків УГА, перенести головний військовий цвинтар за міським на цвинтар у Княгинин-колонії[172]. Новостворений комітет прийняв відповідні ухвали, а саме, щоб Магістрат Станиславова у необразливий спосіб почуттів українського народу схилив відповідний комітет, що зважаючи на необхідність комунікації на цвинтарі та витоптування газонів, необхідно перенести могили українських солдат з цвинтарної алеї та схилити його до побудови спільної центральної гробниці для всіх солдатів загиблих в українсько-польській війні, які були поховані на головному міському цвинтарі Станиславова. Також комітет пропонував перенести усі військові поховання Станиславова на цвинтар у Княгинин-колонію[173].

172 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 394. – Арк. 97.

173 Там же. – Арк. 97зв.

Проте, ці ухвали так і не були втілені в життя в силу певних обставин. Переносити уже сформований головний військовий цвинтар на інше місце було не доцільним кроком як з фінансової, так і практичної сторони. Українська сторона не погодилась переносити могили своїх солдатів, окреме місце для могил польських солдатів так і не було виділене, вони залишилися на тому ж місці, біля своїх бойових противників.

У міжвоєнний період в української громадськості Станиславова та округи склалася хороша традиція вшановувати полеглих вояків УГА в час «Зелених свят» – в день Празника Святої Трійці, одного із головних християнських свят церковного року. За давнім українським звичаєм в цей день поминали померлих родичів, на могили вояків УГА на головному міському кладовищі Станиславова влаштовували величаві поминальні походи, які розпочиналися від греко-католицького катедрального собору Святого Воскресіння, проходили центральними вулицями міста до некрополя. Зазвичай поминальний похід розпочинався о 15:00 годині по обіді. На «Зелені свята» 1923 р. похід відбувся 27 травня. Організаційний комітет, який складався із колишніх офіцерів УГА Іллі Феношина, Івана Медведя та відомих українських громадсько-політичних діячів, адвокатів Лева Бачинського та Юліана Олесницького, розставляв по порядку зібраних учасників до походу. Взяли у ньому участь: українські навчальні заклади Станиславова; українські пластуни, хлопці та дівчата в загальній кількості близько 250 осіб; українські жіночі товариства; товариство «Руська Бесіда»; філія товариства «Рідна Школа» у Станиславові; філія товариства «Боян» у Станиславові; філії товариства «Просвіта» у Княгинин-місті та Княгинин-колонії; кооператив «Поміч» та делегація «Ветеранів УГА» з Ямниці; процесії з братствами з навколишніх греко-католицьких парафій – Вікторова, Вовчинців, Єзуполя, Комарова, Крихівців, Опришівців, Павлівки, Підпечар, Рибного, Ямниці, з інших сіл процесії не прибули через дощ[174].

174 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 327. – Арк. 11.

На початку поминального походу несли великий хрест, за ним йшов відділ пластунів в кількості 20 осіб, представники сіл несли тернові вінки, близько 100, з різними написами – «Борцям за волю України», «Слава Героям в бою за Незалежність»[175]. За вінками йшли поволі процесії із церковними хоругвами з навколишніх сіл, які очолював місцевий парох. Організовані вони були окремо з хлопців та дівчат. Під час походу кожна процесія співала жалібні українські пісні. Після процесій йшли в рядах жінки, представники місцевої української інтелігенції. За ними рухалися відділи пластунів в кількості по 60 осіб, окремо хлопці та дівчата. За пластунами йшло шість греко-католицьких священників на чолі з о. Іваном Фіголем, катехитом державної української чоловічої гімназії у Станиславові. Після священників колишні офіцери УГА Ілля Феношин, Іван Медвідь, невідомий, адвокат Юліан Олесницький несли так звану «китайку» – вишитий герб України: тризуб на червоному сукні із чорною шовковою стрічкою на ньому. Далі йшов чоловічий хор товариства «Боян» під керівництвом диригента, гімназійного викладача Івана Смолинського та греко-католицького священника, катехита жіночої гімназії товариства «Рідна школа» Михайла

Поминальний похід до могил вояків УГА на «Зелені свята». Процесія проходить вулицею Сапіжинською (сучасна Незалежності). 1920-ті рр.

175 Там же. – Арк. 11.

Менцінського, співаючи жалібні пісні. За хором йшли викладачі державної української чоловічої гімназії у Станиславові на чолі з її директором Миколою Сабатом, за ними українські вчителі, державні чиновники з числа українців, судді Олекса Ткачук, Євген Барановський, Стах Рубчак. Завершували поминальний похід представники української інтелігенції на чолі з адвокатом Левом Бачинським[176]. Усі учасники походу йшли у «чвірках» *(по четверо осіб в одному ряду – авт.)*.

Прибув поминальний похід на головне міське кладовище по вулиці Сапіжинській (сучасна вул. Незалежності) о 16:45, до нього на кладовищі долучилися в уніформі польські солдати, то були українці, які проходили військову службу в гарнізоні Станиславова[177]. Поминальний молебень за душі полеглих вояків УГА та армії УНР розпочав о. Іван Фіголь, йому допомагали його відслужити усі присутні греко-католицькі священники. Опісля до хрестів могил полеглих українських військових були завішені принесені вінки. Після чого хор заспівав ряд жалібних українських пісень та маршів. Під час українських поминальних походів завжди були присутні представники польської влади та польської поліції, як в уніформі, так і її таємні агенти у цивільному, які слідкували за висловлюваннями та промовами зі сторони українців. Завдяки збереженим їхнім звітам та донесенням, ми можемо відтворити основні тези промовців під час поминальних походів. Так палку двадцятихвилинну промову після співу хору виголосив о. Іван Фіголь, який ставши на найближчий надгробок, роздумував над патріотизмом полеглих добровольців: «які в красивих травневих днях 1919 року йшли під столицю *(Станиславів, тимчасову столицю ЗУНР – ЗО УНР – авт.)* цілими громадами, щоб відбути останній бій за незалежність України. Йшли Івани та Павли, кидаючи серпи і коси, щоби дати свідоцтво, що воліють згинути, аніж жити в неволі. Герої ці полягли лавою, стоячи твердо в рядах супроти переваги

176 Там же. – Арк. 11.

177 Там же. – Арк. 11зв.

Представники громади Загвіздя під час поминального походу на могили вояків УГА. Міжвоєнний період.

ворога, вони не піддалися та не зганьбили свого народу. Могилки наших славних героїв ростуть тут спокійно, а траву на них порушує той самий «вітер», який віяв у році 1919, коли йшли вони з піснею «Ой, у лузі, червона калина похилилася» на останній бій за Україну.

Невідомо, як довго наша Україна буде в неволі, але поки її здобудемо, повинні ми йти слідом полеглих, і справу ними розпочату продовжувати та завершити, бо того ці герої жадають від нас. Їх бажанням є щоб ми, старша громада або наші нащадки в єдності, уникаючи та занедбавши взаємну ненависть і партійність – працювали та внутрішньо об'єдналися. Наші бої за незалежність над Дністром, Золотою Липою, Стрипою, які скільки жертв поглинули, повинні гартувати дух народу і бути пам'ятником наших слушних дій за нашу свободу та незалежну Україну. Звертаючись з любов'ю до полеглих дякуємо їм за труди, героїзм і жертву з життя, зичимо вічного спокою, просимо Бога за вічний спочинок і запевняємо їх, що думку їхніх останніх побажань – позосталі тут на землі українці будуть про їх чини пам'ятати, а діло ними розпочате закінчать в однолітній праці над своєю культурою, уникаючи

Поминальний похід до могил вояків УГА-УНР на «Зелені свята». Процесійно ідуть українські пластуни вулицею Сапіжинською (сучасна Незалежності). 27 травня 1923 р.

взаємної ненависті і занедбавши поділи на партії»[178]. Після промови о. Іван Фіголя збирали грошові пожертви на поправлення могил українських вояків, хор виконав пісню «Ой, у лузі, червона калина похилилася», національний гімн «Ще не вмерла Україна» та початок пісні «Не пора, не пора, не пора, москалеві і ляхові служить!», по декількох словах хор перервав пісню, однак зібрані учасники підхопили мелодію та до кінця виконали пісню[179]. На завершення поминального походу хор ще раз виконав пісню «Ой, у лузі, червона калина похилилася», за іншим документом «Ми – гайдамаки», та о 17:30 усі присутні розійшлися по домівках[180]. У поході взяло участь близько 5 – 6 тис. осіб[181].

Виконання фрагменту пісні «Не пора, не пора, не пора, москалеві і ляхові служить!» та патріотична промова о. Івана Фіголя неабияк обурила польську владу, яка вважала неприпустимим перетворювати релігійну процесію на політичну маніфестацію, не погоджену із

178 Там же. – Арк. 11зв.

179 Там же. – Арк. 8.

180 Там же. – Арк. 12.

181 Там же. – Арк. 11.

владою. Наступного дня після українського поминального походу, 28 травня 1923 р. Станиславівське повітове староство попросило вказівки у президіального відділу Станиславівського воєводського управління, чи притягувати диригента хору товариства «Боян» Івана Смолинського до кримінальної відповідальності за виконання першого куплету пісні «Не пора, не пора, не пора, москалеві і ляхові служить!»[182]. Стосовно ж о. Івана Фіголя, як катехита навчальних закладів, то написали звернення до куратора (директора) Львівського шкільного округу, до якого входили навчальні заклади Станиславівського воєводства, з проханням притягнути його до службової відповідальності як одного з організаторів поминального походу «антидержавного характеру» та виголошення на кладовищі промови: «в дусі неприхильному до польської держави»[183]. Керівник комісаріату польської поліції в Станиславові, підкомісар Шварц у доповіді до президіального відділу Станиславівського воєводського управління від 1 червня 1923 р. зазначав: «З уваги на те, що описана процесія виявила всі ознаки маніфестаційного походу, патріотичного, під прикриттям релігійного обряду, багато чисельна маніфестація викликала зрозуміле обурення місцевого польського середовища, яке було цим чином спровоковане, цілий похід півтора години стояв на вулицях в очікування при бувалих процесій із сіл, чим уповільнював комунікацію. Прошу, щоб на майбутнє староство вимагало подання докладної програми урочистості, щоб в такий спосіб уникнути непередбачених інцидентів»[184]. Також у своє виправдання підкомісар зазначав, що поліція від своїх таємних агентів ще 26 травня дізналася про організацію українцями поминального походу, та про це повідомила повітове староство. Від нього поліція отримала інструкцію, що представником староства під час поминального походу буде комісар Ян Єжовський (Jan

182 Там же. – Арк. 1.

183 Там же. – Арк. 5зв.

184 Там же. – Арк. 8.

Чоловічий хор села Черніїва під час поминального походу до могил вояків УГА-УНР на «Зелені свята» йде вулицею Сапіжинською. Міжвоєнний період. Фото із збірки О. Штундера.

Jerzowski), і до самостійних дій не вдавалася, лишень на випадок заворушень було приготовано 45 поліцейських[185].

Окружний комендант Х-го окружного округу польської поліції у Станиславові повідомляв воєводське управління про відкриття досудового слідства прокуратурою окружного суду проти організаторів антипольської акції[186]. Кураторія (адміністрація) Львівського шкільного округу листом від 10 серпня 1923 р. повідомила Станиславівського воєводу Едмунда Юристовського, що представлена ним доповідь про участь українських вчителів в поминальному поході та виконання ними пісні «Не пора, не пора, не пора, москалеві і ляхові служить!» не є достатньою для вжиття дисциплінарної відповідальності через відсутність прізвищ вчителів, окрім Смолинського, і є недоречним притягувати до відповідальності усіх українських вчителів Станиславова, через неможливість довести їх причетність до співу пісні у великому натовпі зібраних учасників походу. Заступилася кураторія і за о. Івана Фіголя, якого

185 Там же. – Арк. 8.

186 Там же. – Арк. 8зв.

Поминальний похід до могил вояків УГА-УНР на «Зелені свята» проходить вулицею Карпінського. 28 травня 1939 р.

промова була «релігійним казанням, присвяченим пам'яті українців, полеглих в польсько-українській війні 1918-1919 роках, казання насправді не було позбавлене політичних акцентів, але не таких, щоб на їх підставі можна було зробити висновок щодо промови о. Фіголя «в дусі неприхильному до польської держави»[187]. Чим же завершилося слідство у справі гімназійного викладача Івана Смолинського, через брак джерел, нам не відомо. Знаємо, що опісля, він був переведений із Галичини працювати на західні землі Польщі[188].

Наступного року, урочистий похід відбувся у неділю 15 червня 1924 р. Польська поліція ретельно приготувалася до його проведення. Таємні агенти поліції занотували написи на усіх вінках та порахували їхню кількість – 49, із них 36 без написів, 13 із написами: «Спіть хлопці спіть, за волю, долю тихо спіть» (від Союзу Українських Січових Стрільців), «Борцям за волю»

187 Там же. – Арк. 18–18зв.

188 Залеський О. Музичне життя Станиславова // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріялів до історії Станиславова і Станиславівщини: у 3 т. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен: Друкарня д-ра Петра Белея в Мюнхені, 1975. – Т. 1. / [редупоряд., Б. Кравців]. – 1975. – С. 554.

Поминальний похід до могил вояків УГА-УНР на «Зелені свята» проходить вулицею Сапіжинською. 28 травня 1939 р.

(від Товариства українських жінок, «Соколу», української молоді, громади Пацикова, Підпечар, Братківців), «Борцям за правду» (від громади Тязева, Театрального гуртка Ямниці), «Борцям за волю України» (від громади Вікторова), «Борцям за Україну» (від громади Пасічної), «Українським Героям» (від громади Чернієва), «Полягли за волю» (від читальні «Просвіти» Сільця)[189]. Декілька вінків перед походом зберігалися вдома у отця мітрата, пароха Катедрального собору святого Воскресіння у Станиславові, Івана Гордієвського. Частину вінків зіплели напередодні у суботу в будинку судді Івана Кохановського, серед волонтерів було п'ять вояків-українців гарнізону Станиславова[190].

На кладовищі частина походу разом із духовенством зупинилася біля гробниці греко-католицької капітули, де священники відправили молебень за померлими отцями, а хор відспівав жалібні релігійні пісні. Одночасно інша частина походу рушила далі, до могил вояків УГА, де очікуючи на духовенство, хор «Бояна» співав

189 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 327. – Арк. 22.

190 Там же. – Арк. 22.

жалібні пісні, після чого війт Ямниці Дмитро Ребрик поклав декілька тернових вінків на стрілецькі хрести. Поминальний молебень на могилах вояків УГА відправив у супроводі прибулих священників отець мітрат Іван Гордієвський, при цьому обійшов по черзі та посвятив кожну могилу. Після виконання хором піснеспіву «Вічная пам'ять» духовенство покинуло кладовище. До позосталих учасників походу звернувся із палкою патріотичною промовою доктор Лев Бачинський[191]. Опісля його промови об'єднаний хор «Бояна» під регентством Євгенія Шепаровича та церковний хор з Павельча та Майдану під регентством Василя Кульматицького заспівали національний гімн «Ще не вмерла Україна», який виконували усі присутні. Згодом відспівали пісні «Не пора, не пора, не пора, москалеві і ляхові служить!» та «Ми гайдамаки». Цього разу присутні агенти поліції уважно занотували, хто саме співав «антидержавні пісні» – весь склад хору «Бояна», представники української інтелігенції. У доповідній записці до президіального відділу Станиславівського воєводського управління від 16 червня 1924 р. станиславівський повітовий староста Глажевський стверджував, що греко-католицьке духовенство старалося надати цьогорічному поминальному походу виразного релігійного характеру, однак представники української інтелігенції вкінці перетворили його знову на політичну демонстрацію, непогоджену із владою. На загал, у поході взяла участь менша кількість українців державних службовців, аніж минулого року, більшість з них йшло не в складі процесії, а обабіч. Також у поході офіційно не брали участі українські пластуни, однак вони були присутні, в рядах учнівської молоді, без пластунської уніформи, але з відзнаками, прикритими крепою (шовковою тканиною). Повітовий староста вимагав притягнути представників української інтелігенції, державних службовців до дисциплінарної відповідальності[192]. Регента хору «Боян» Євгенія Шепаровича притягнули до адміністративної

191 Там же. – Арк. 23.

192 Там же. – Арк. 23зв.

Поминальний похід до могил вояків УГА-УНР на «Зелені свята» проходить вулицею Сапіжинською. 28 травня 1939 р.

відповідальності, а проти доктора Лева Бачинського подали скаргу до прокуратури Станиславівського окружного суду за організацію зборів під відкритим небом без дозволу влади[193].

Найменша кількість учасників серед поминальних походів була у 1925 р., та складала приблизно 1 200 осіб[194]. Зумовлено це було переслідуванням з боку польської влади активних учасників поминального походу 1924 р. Досить мало було представників української інтелігенції, не було жодного українця державного службовця. Серед прибулих найчисельнішими громадами були представники Княгинин-міста та приміського села Опришівці – до 200 осіб з кожної громади; з Радчі – близько 60 осіб; з Крихівців – близько 50 осіб; з Крилоса – 15 осіб; з Колодіївки – близько 12 осіб. З інших місцевостей громади не прибули через ускладнення погодних умов, дув сильний вітер. Поминальний похід відбувся 7 червня 1925 р., в ньому взяли участь 13 греко-католицьких священників, серед них було двоє отців-деканів.

193 Там же. – Арк. 37; 39.

194 Там же. – Арк. 47.

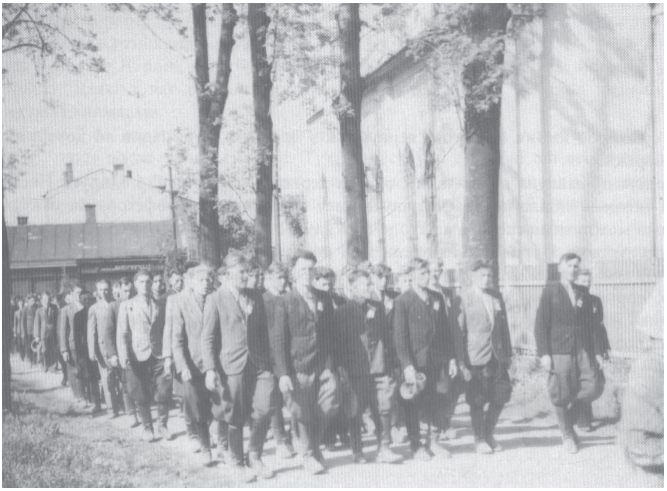
Поминальний похід до могил вояків УГА-УНР на «Зелені свята» проходить вулицею Сапіжинською. 28 травня 1939 р.

Учасники походу несли 22 тернових вінків із жовто-синіми стрічками, 13 із них були з патріотичними написами[195]. На кладовищі духовенство відправило поминальний молебень у цвинтарній каплиці, та на могилах вояків УГА. Промову до присутніх виголосив катехіт приватної учительської семінарії і виділової школи при ній СС Василіянок у Станиславові, отець Іван Терешкун. Як потім занотували представники польської поліції, його промова носила «політичний характер», він закликав українську молодь брати приклад з полеглих героїв[196].

Після промови духовенство залишило кладовище. В той час молодь згуртувалася біля хору абітурієнтів державної чоловічої гімназії із українською мовою викладання у Станиславові. Він почав виконувати останній пункт програми заходу – національний гімн «Ще не вмерла Україна». Після його виконання хор продовжив далі співати – «Не пора, не пора, не пора, москалеві і ляхові служить!», «Ми гайдамаки», «Ой, у лузі, червона

195 Там же. – Арк. 46.

196 Там же. – Арк. 46.

Поминальний похід до могил вояків УГА-УНР на «Зелені свята» проходить повз євангелістську кірху. 28 травня 1939 р.

калина похилилася». Молодих хористів намагався зупинити доктор Юліан Олесницький у супроводі одного із священників, пояснюючи молоді наслідки виконання заборонених польською владою українських пісень. Незважаючи на вмовляння, хор повністю відспівав тексти усіх пісень, після чого учасники поминального походу розійшлися по кладовищу. Агенти польської поліції відслідкували хто саме виконував пісню «Не пора, не пора, не пора, москалеві і ляхові служить!». Ми наведемо імена та прізвища юних українських патріотів із поліційного звіту, які організували таку акцію протесту проти польської влади: регенти хору Максим Опара та Леонтин Крушельницький, учасники хору – Осип Ткачук, Джус, Зеновій Шук, Омелян Ремезовський, Бойчук, Роман Сербинський, Микола Дранута, Еміль Шепарович, Манько Греньків, Слезюк, Михайло Хомин, Дмитро Вирста, Грицикевич, Романюк, Дзюнек, Ярослава Яворська, Тарас Грушкевич, Юліан Карпінець, Юліан Ковалька, Юліан Воробкевич, Олександр Ханюк, Василь Ощипко, Володимир Ярмолюк[197].

197 Там же. – Арк. 47.

Поминальний похід 20 червня 1926 р. був багатолюдним, взяло участь близько 1 500 осіб, на кладовищі було понад 2 500 осіб[198]. Чисельно прибули представники Княгинин-міста, Княгинин-колонії, Княгинин-Гірки, Опришівців, Чернієва, Радчі, Крихівців, Угорник, Загвіздя, Ямниці. Українська інтелігенція та міщанство Станиславова йшли у «чвірках» кількістю близько 200 осіб. Чоловічий хор української гімназії нараховував 34 хористи. Було 11 греко-католицьких священників, серед них отці Дмитро Стек, Іван Фіголь, Іван Терешкун, Іван Горняткевич, Юстин Гірняк, Теодор Матейко. Учасники поминального походу несли 33 вінки, з них 5 були без написів, було 5 тернових вінків. Українські пластуни йшли в своїй уніформі[199]. На кладовищі духовенство відправило поминальний молебень на гробниці греко-католицької капітули та на могилах вояків УГА. Патріотичну промову виголосив адвокат Іван Волянський, який закликав усіх присутніх «бути готовими посвятити свою гарячу кров в жертву за волю України і її право Незалежності»[200]. Після промови гімназійний хор разом із присутніми виконав національний гімн «Ще не вмерла Україна», «Ой, у лузі, червона калина похилилася», «Ми гайдамаки», та одну українську патріотичну пісню, яку агенти польської поліції не змогли ідентифікувати. На завершення, адвокат Юліан Олесницький закликав усіх взяти участь 27 червня 1926 р. в урочистостях з нагоди висадження дуба на честь Івана Франка на стадіоні українського «Соколу», та народному концерті з цієї нагоди у залі «Соколу» (теперішній будинок «Просвіти») на вулиці Третього травня *(суч. Грушевського – авт.)*. Під час поминального походу збирали пожертви на українських інвалідів війни[201]. До виголошення промови у поминальному поході 1926 р. організатори запрошували доктора Лева Бачинського,

198 Там же. – Арк. 92.

199 Там же. – Арк. 91–91 зв.

200 Там же. – Арк. 91 зв.

201 Там же. – Арк. 92.

однак останній відмовився, мотивуючи це словами: «Не говорю з руки тих, які з моєю партією не солідарні»[202].

У 1930-х рр. українська громадськість Станиславова та округи продовжувала активно брати участь у поминальних походах на могили українських вояків. Під час поминального походу 19 червня 1932 р. несли 96 вінків, 48 із яких мали різноманітні патріотичні написи, серед вінків були 2 тернові вінки із тризубом, виготовленим із колючого дроту. Офіцер УГА Юліан Шепарович ніс пофарбований вінок із колючого дроту, на червоних стрічках якого містився напис «Борцям за волю – товаришеві зброї». Представників сільських громад нараховувалося близько 1 800 осіб, серед них були процесії з Іваниківки, Посіча, Клубівців[203]. Загалом у поході взяло участь, за підрахунками польської поліції, близько 4 000 осіб[204]. На кладовищі учасники походу поклали вінки на могили українських вояків, а на пам'ятний хрест на честь полеглих встановили два вінки – один терновий та один із колючого дроту. Перед пам'ятним хрестом розгорнули пересувний вівтар, а над ним закріпили стрілецький кашкет – «мазепинку». Поминальний молебень відслужив греко-католицький священник, парох катедрального храму Святого Воскресіння Роман Лободич за участі отців Володимира Коновальця, Василя Кушніра, Петра Мельничука, Григорія Процика. Асистували отцям хор «Боян» та присутні сільські оркестри. Під час молебню збирали пожертви для українських військових інвалідів. Після нього промову у національному дусі виголосив отець Роман Лободич, а після неї хор виконав піснеспів «Вічная пам'ять». При його виконанні на кладовище приїхали три велосипедисти, агенти польської поліції зуміли ідентифікувати тільки одного з них – Василя Щербія, випускника гімназії з українською мовою викладання у Станиславові, мешканця села Павелче. Вони привезли із собою

202 Там же. – Арк. 89.

203 ДАІФО. – Ф. 68. – Оп. 2. – Спр. 168. – Арк. 6зв.

204 Там же. – Арк. 7.

набрану землю із гори Лисоні, місця української стрілецької слави. Її розсипали під пам'ятним хрестом на честь полеглих вояків[205].

На завершення поминального походу хор «Боян» під регентством Леонтина Крушельницького виконав «антидержавні пісні» – «Ой, у лузі, червона калина похилилася», «Бій під Крутами», національний гімн «Ще не вмерла Україна» та заборонену польською владою пісню «Не пора, не пора, не пора, москалеві і ляхові служить!». Оркестр з Угорників відіграв пісню «Ой, у лузі, червона калина похилилася», а оркестр з Крихівців – український національний гімн. Польська поліція зафіксувала хто саме з української інтелігенції виконував «антидержавні пісні» – Леонтин Крушельницький, Юрій Гаванський, Ілля Попович, Михайло Федів, Микола Швалюк, директор «Маслосоюзу» Олександр Трач, отець Василь Кушнір. Під час поминального походу за порядком наглядали «порядкові» – відомі члени УВО та ОУН – інженер Олекса Дяків, Олександр Ясенецький, Микола Ясінський, Мар'ян Жураковський, Степан Панзій, Петро Сеньків, Михайло Гура, Володимир Солюк та інші невідомі польській поліції члени українського підпілля. Фотографували поминальний похід Ярослав Андрухович та Клиновський. Як зауважив керівник слідчого відділу поліції у Станиславові, підкомісар Млодовіч – «настрій присутніх був піднесений, а особливо в час співу пісні «Не пора, не пора, не пора, москалеві і ляхові служить!», що принесло велике задоволення усім власне від її виконання»[206]. На ініціаторів виконання патріотичних пісень та використання у поминальному поході українського герба – Тризуба було складане подання до повітового староства про притягнення їх до адміністративної відповідальності[207]. Поминальний похід 1932 р. завдав значної шкоди самому кладовищу. Після нього, у понеділок 20 червня, коли були

205 Там же. – Арк. 6зв.

206 Там же. – Арк. 7.

207 Там же. – Арк. 37зв.

Молебень на кладовищі під час поминального походу до могил вояків УГА-УНР на «Зелені свята». 24 травня 1942 р.

завершені поминальні відправи у греко-католицькому обряді на приватних могилах, директор кладовища Міхал Цвіклінський у супроводі двох поліцейських Юзефа Цєхановського та Густава Шюнтага підрахували збитки. Було підтверджено факт повного знищення та потоптання близько 150 могил; часткової руйнації зазнали близько 200 могил; крім того, були скинуті та поламані два вінки; два хрести, один з них металевий; перевернуто три вазони квітів, один розбито; близько 20 гробниць замащені болотом, бо на них вилазили люди під час походу, щоб краще бачити; на багатьох могилах поламано та потоптано багато квітів, суму завданої шкоди якої не можливо підрахувати. Загалом кладовище отримало збитків на суму близько 4 000 злотих, вартість відновлення однієї знищеної могили становило від 15 до 20 злотих, знищено було могилу Дзюбінських з Коломиї, вартість упорядкування якої у 1931 р. становила 50 злотих[208].

Під час підготовки до наступних поминальних походів у 1930-х рр., організатори походу закликали усіх учасників пам'ятати: що «пригадуємо, ще адміністраційна

208 Там же. – Арк. 9.

(польська – авт.) влада заборонила носити вінки з державним українським гербом тризубом з колючого дроту і з тернини, а до міста належить приходити малими групами по п'ять осіб, а не зорганізовано чвірками. Заразом просимо на цвинтарі не топтати могил, тому що комітет мусить відтак платити відшкодування. Всі товариства подбають про те, щоб їхні члени взяли участь у поході організовано, а не вистоювали на тротуарах»[209].

Заходи із організації та проведення поминального походу 1936 р. розпочалися за місяць до самого походу. У приміщенні «Українського кооперативного банку» у Станиславові 26 квітня 1936 р. за ініціативи «Українського товариства охорони воєнних могил» відбулося зібрання представників усіх українських культурно-освітніх товариств та організацій Станиславова з метою створення організаційного комітету для проведення поминального походу, справу утворення відповідного комітету долучили адвокату Юліану Олесницькому[210]. Уже 8 травня «Повітовий комітет культу героїв у Станиславові» видає «Обіжник до всіх українських установ і товариств повіту в справі походу на гроби Героїв», в якому закликає українців активно долучитися до поминального походу[211]. До участі у поході голова організаційного комітету Юліан Олесницький запросив греко-католицьке духовенство, звернувшись із відповідним проханням до пароха катедрального собору Святого Воскресіння отця Івана Луцика, який йому відповів: «з погляду на те, що зараз йдемо до нормалізації стосунків, і щоб не дражнити поляків демонстраційним походом, я мушу подумати, чи візьму участь у тому поході, чи тільки вийде процесія чисто релігійна без вінків та інших ознак демонстрації. В кожному разі звернуся у цій справі до своєї вищої влади, до єпископа Григорія Хомишина». Не забарився із відповіддю Юліан Олесницький – «похід організовується не

209 ДАІФО. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 530. – Арк. 3.

210 Там же. – Арк. 1.

211 Там же. – Арк. 2.

в цілях демонстраційних, щоб когось дражнити, але для того, щоб віддати шану полеглим. У випадку відмови зі сторони пароха, піду до отців Редемптористів та попрошу їх, а вони не відмовлять у цьому»[212]. Митрополит УГКЦ Кир Андрей Шептицький видав пастирський лист, який був опублікований у № 8 від 15 серпня 1934 р. «Львівських Архідієцезальних відомостях», в якому надавав право духовенству навіть перервати релігійну урочистість, якщо її будуть перетворювати у політичну демонстрацію, та дав роз'яснення, як поводитися священникам у такій ситуації: «якщо люди, які просять про відправу, чинять те не для того, щоби Бога вшанувати та помолитися до нього, але для інших світських цілей, священнику з права Божого невільно відправляти такі служби. Трапляються випадки, коли служби, не організовані церквою, стають причиною великих політичних демонстрацій, які можуть накликати на церкву, священника чи вірних небажані наслідки… Якщо в часі служби чи безпосередньої після неї невідповідальні особи у святокрадчий спосіб порушать спокій служби чи посвяченого місця, наприклад через роздавання листівок та співання світських пісень, обов'язком священника, який править службу є припинити публічно такі дії, а якщо то можливо, навіть перервати відправлення служби»[213]. Через певний час отець Іван Луцик повідомив організаційний комітет, що єпископ Григорій Хомишин не дозволив у неділю 31 травня 1936 р. проводити обхід із процесією, тільки у понеділок, на другий день «Зелених свят», піде церковна процесія на кладовище, як у всіх парафіях Станиславівської греко-католицької єпархії. Члени організаційного комітету на своєму засіданні вирішили від поминального походу не відмовлятися, та вислати представників до отців редемптористів, а в разі відмови запросити українських євангелістів, однак від останньої ідеї відмовилися, бо проти неї виступили Юліан Олесницький та Михайло Кушнір. Також було вирішено, щоб

212 Там же. – Арк. 4.

213 ДАІФО. – Ф. 68. – Оп. 2. – Спр. 517. – Арк. 2зв.-3.

Ветерани УГА під час поминального походу до могил вояків УГА-УНР на «Зелені свята». В першому ряді зліва: Осип Маланюк, підполковник армії УНР Андрій Голуб, Глушко, Кость Воєвідка. 24 травня 1942 р. Фото із збірки Марії Голубової.

уникнути переслідування з боку польської влади, традиційну «китайку» будуть нести не офіцери УГА, а діти, яких не зможуть затримати та притягнути до відповідальності. Відповідь від отців редемптористів 23 травня 1936 р. теж була невтішною, без дозволу єпископа Григорія Хомишина вони не можуть піти з процесією. Того ж дня, увечері, на засіданні організаційного комітету вирішили провести поминальний похід у будь-який спосіб. Щоб залагодити справу, 24 травня на аудієнцію до єпископа Григорія Хомишина самостійно пішов директор Земельного банку Теодор Мартинець, якому вдалося вмовити єпископа дозволити греко-католицькому духовенству брати участь у поминальному поході[214].

«Повітовий комітет культу героїв у Станиславові» 25 травня 1936 р. видає звернення «До хвальних товариств та установ міста Станиславова», в якому детально описує розпорядок проведення поминального походу. Увечері перед походом, 30 травня об 19:30 у катедральному соборі Святого Воскресіння відбудеться панахида за

214 ДАІФО. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 530. – Арк. 6.

полеглими героями, в день походу, об 12:00 у залі українського «Соколу» відбудеться – академія на честь «Невідомого стрільця». Щоб не заводити велику кількість людей на кладовище, організатори вирішили видавати спеціальні квитки двом представникам від кожного товариства та установи, які будуть брати участь в поході в окремій групі, квитки можна було отримати у касі «Соколу» в день походу з 10 до 11 години. Також українські товариства та установи зобов'язувалися принести вінок на могилу полеглих або замість нього скласти грошову пожертву в сумі 10 злотих на військових інвалідів. Пожертви збирав скарбник комітету Михайло Кушнір. У зверненні організатори закликали: «товариства і установи подбають, щоб всі їхні члени взяли організовану участь в Панахиді, Академії, і в Поході. Головний натиск покласти на це, щоби всі українці Станиславова згуртовані у наших товариствах і установах, масовою і зорганізованою участю в поході в цей день національної маніфестації – засвідчили свою єдність з Великою Ідеєю Героїв»[215].

Готувалася до поминального походу і польська влада, вона була обізнана з усіма організаційними моментами, таємні інформатори поліції «Кранц», «Лисий», «Гробельний» активно доповідали про їх перебіг. Станиславівське воєводське управління 23 травня 1936 р. видало таємне розпорядження повітовим староствам підготуватися до проведення поминальних походів, так званого «Свята могил», не допустити використання під час них «антидержавних» символів та промов, провести профілактичні бесіди з греко-католицьким духовенством про проведення поминальних походів виключно у релігійному дусі, із вилученням із них всіх політичних моментів[216]. Згідно з вказівками воєводського управління, Станиславівський повітовий староста Антоні Паячковський 27 травня 1936 р. видав таємне розпорядження повітовій команді поліції, перерахувавши вищенаведені вимоги та додавши від себе:

215 Там же. – Арк. 14.

216 Там же. – Арк. 5.

«Не допустити, щоб українське населення йдучи з громад (в яких такі урочистості не будуть відправлятися) до Станиславова, чи до інших місцевостей, в яких урочистості ті будуть відправлені, йшли організованими походами, без процесії, чи несли із собою тернові вінки, транспаранти чи тризуби». Водночас староста повторив вимоги воєводського управління:«Рівночасно належить доручити працівникам поліції необхідність якнайтактовнішої поведінки відносно походів в час тих урочистостей»[217].

Передувала поминальному походу 31 травня 1936 р. урочиста академія на честь «Невідомого стрільця», яку відвідали понад 500 осіб. Розпочав академію чоловічий хор «Думка» у складі 25 виконавців під регентством Леонтина Крушельницького піснею «Народним лицарям», після неї з патріотичною промовою виступив голова товариства «Просвіта» у Станиславові Юліан Олесницький, який наприкінці промови оголосив хвилину мовчання, далі була декламація поезії Олександра Олеся, хор «Думка» виконав пісню «Коли ви вмирали» та національний гімн «Ще не вмерла Україна»[218]. Поминальний похід 31 травня 1936 р. був досить чисельним, за підрахунками польської поліції у ньому взяло участь близько 6 500 осіб[219]. У поході прийняли участь представники більшості місцевостей Станиславівського повіту: Богородчани, Саджава, Глибівка, Лисець, Стриганці, Вільшаниця, Узинь, Побережжя, Колодіївка, Підпечари, Микитинці, Ганнусівці, Клубівці, Ляцьке-Шляхетське *(сучасне село Липівка – авт.)*, Вікторів, Угринів Долішній та Горішній, Посіч, Рибне, Павелче, Тязів, Пасічна, Ямниця, Вовчинець, Загвіздя, Іваниківка, Радча, Дрогомирчани, Крихівці, Чернїїв, Хриплин, Опришівці, Чукалівка, Тисменичани, Братківці, Камінне[220]. Відбувався похід за традиційним сценарієм,

217 Там же. – Арк. 10.

218 Там же. – Арк. 27; 40.

219 Там же. – Арк. 40.

220 Там же. – Арк. 40зв.; 41 зв.

представники товариств та громад несли 341 вінок, які були виготовлені переважно із зелених гілок та квітів. Заборону польської влади порушила тільки одна читальня товариства «Просвіта» у Крихівцях, представники якої несли вінок із дернини у формі національного герба – Тризуба, прикрашеного квітами[221].

У поході взяло участь 12 греко-католицьких священників на чолі з парохом катедрального собору Святого Воскресіння Іваном Луциком, серед присутніх були отці Роман Лободич, Йосиф Лучинський, ієромонах ЧСВВ, Йосиф Савраш, Юліан Вальницький, Степан Дзібій, Дмитро Валіхновський[222]. Після відправленого молебню промову виголосив отець Роман Лободич, який нагадав присутнім, що полеглі вояки «сповнили вони свій обов'язок, за що, якби жили, відзначили б ми їх найвищими відзначеннями, завішуючи на їх груди найкращі ордени, але вони померли, можемо їм дати тільки молитву. Відходячи з цього місця, повинні собі постановити, що будемо жити і помирати для тих самих ідей, для яких полеглі життя віддали, бо ці що зараз лежать у гробах, будуть колись нашими суддями»[223]. На закінчення поминального походу хор «Думка» виконав одну жалібну релігійну пісню, невідому представникам поліції, та національний гімн «Ще не вмерла Україна».

Найбільший поминальний похід, згідно з інформацією україномовної газети «Станиславівські вісті», відбувся 20 червня 1937 р. Наведемо його опис із першоджерела: «Серед гарного літнього дня о год. 2-ій сполудня здвигнувся величавий похід, що йшов без перерви до год. 5-ої. За хрестом поступало 368 вінців *(вінків – авт.)* від різних народніх установ округи, між ними деякі дуже гарні. Коли зважити, що вінець від вінця був віддалений на 3 метри, то сам похід із вінцями тягнувся більш, як кілометр, а як зважити, що кожний вінець із лентами несло 3 особи, а були й такі, що їх несло

221 Там же. – Арк. 40 зв.

222 Там же. – Арк. 41 зв.

223 Там же. – Арк. 41.

й 5 осіб, то в самім поході з вінцями взяло участь 1 500 осіб… Коли взяти на увагу, що самі вінці несло яких 1 500 людей, а до 1 000 сільських «соколів» утримувало порядок і шпалір (похід – авт.), що надто як впорядчики під проводом професора Заславського пішла молодь із Студентської секції, «Сокола», із Спортового Союзу й «Пролому», коли зважити, що несло корогви, прапори, свічки до 2 500 осіб, коли врешті зважити, що в рядах машерувало біля 15 000 осіб, то ввесь похід числив приблизно 20 000 осіб. Надто по боках вулиці стояли непроглядні маси так міщан, як і селянства, що також нараховували може з 10 000 народу, отож цілий похід стягнув разом напевне до 30 000 осіб»[224]. Ми вважаємо вищенаведену кількість учасників походу значно перебільшеною, бо зазвичай у поминальних походах брало участь від 1 500 до 6 500 осіб. Відповідно до газетної публікації, у поминальному поході взяла участь найбільша кількість духовенства – 26 греко-католицьких священників на чолі з парохом катедрального собору Святого Воскресіння Іваном Луциком. Промову виголошував отець Роман Лободич. Музичний супровід походу здійснювали три капели – з Єзуполя, Крихівців, і «Зоря» із Станиславова та чотири хори: з Вовчинця, Чернієва, об'єднаний хор сіл Узінь та Ганнусівці, та хор «Думка». Цікавою особливістю походу є те, що перед його початком, група спортсменів товариства «Соколу» із Ямниці привезла та вручила голові організаційного комітету землю із стрілецької могили поблизу села Сілець[225].

Останній поминальний похід міжвоєнного періоду відбувся 28 травня 1939 р., очолював тоді організаційний комітет Микола Швалюк. На урочисту академію на честь «Невідомого стрільця» зібралося близько 1 000 осіб, за даними польської поліції, 90 % з них становило сільське населення, прибуле до міста для участі у поході. На сцені «Соколу» встановили символічну стрілецьку могилу, прибрану зеленню із написом «Борцям за

224 Зелені свята в Станиславові // Станиславівські вісті. – 1937. – Ч. 8. – 20 червня. – С. 3;7.

225 Там же. – С. 7.

волю України», вгорі на дернині були намальовані три «мазепинки» *(стрілецькі кашкети – авт.)*, на яких помістили вирізані з дернини та помальовані у білий колір три хрести, які імітували три березові хрести. Академію розпочав чоловічий хор «Думка» з піснею «Народним лицарям», під регентством Леонтина Крушельницького, далі промову виголосив Юліан Олесницький, після чого оголосили хвилину мовчання, після неї хор «Думка» виконав пісню «В горах гримить, гуде», наступну промову виголосив Стефан Ганушевський з Угорників про значення Легіону УСС у національно-визвольній боротьбі, на завершення академії хор «Думка» виконав пісню «Під марш гармат» та національний гімн «Ще не вмерла Україна»[226].

У поминальному поході взяла участь велика кількість українського населення Станиславова та округи, за підрахунками польської поліції було 6622-6625 осіб, несли 400-401 вінок із різними патріотичними написами[227]. Музичний супровід походу здійснювали три оркестри – з Єзуполя, Крихівців, та «Зоря» із Станиславова, та три хори – з Єзуполя, Крихівців, та «Думка» із Станиславова. З поміж греко-католицького духовенства було 14 священників на чолі з отцем Іваном Луциком. Після відправлення молебню біля Пам'ятного хреста на честь полеглих вояків промову виголосив отець Іван Палагіцький: «як щорічно, так і минулого року український нарід згромадився, щоб віддати належну шану полеглим героям, які своє життя поклали з любові до Вітчизни. Про любов ту свідчить велике число їхніх могил, усипаних по українських землях. Єдино за Збручем бракує тих могил, які заорали більшовицькі трактори. Могили ті є і будуть, бо нарід немаючий могил, не є народом прагнучим до Незалежності. Могили ті вказують українському народу дорогу, якою він має йти, тому потрібно вслухатися в ті могили, бо вони будуть судити український народ за зроблені помилки, за невіру та партійництво. Вони повчають, що не

226 ДАІФО. – Ф. 68. – Оп. 2. – Спр. 517. – Арк. 45.

227 Там же. – Арк. 15; 45зв.

потрібно зраджувати понесеним жертвам, але йти дальше з гаслом «Бог і Вітчизна»[228]. На закінчення поминального походу оркестр «Зоря» виконав національний гімн «Ще не вмерла Україна».

За радянської влади у 1940 та 1941 рр. поминальні походи не проводилися, їхній активний організатор адвокат Юліан Олесницький був заарештований НКВС восени 1939 р. та засланий у Сибір, де й загинув. Лиш в роки німецької окупації двічі відбулися поминальні походи – 24 травня 1942 р. та 13 червня 1943 р. Відродилася практика поминальних походів у 1990 р., коли відбувся похід від Дем'янового лазу, могил жертв сталінських репресій до могил вояків УГА-УНР у Меморіальному сквері. В незалежній Україні кожного року у травні в День Героїв вільні нащадки йдуть поклонитися на стрілецькі могили.

Сумну життєву історію, пов'язану із вшануванням полеглих вояків УГА описала газета «Станиславівські вісті». Її кореспондент відвідував могилу свого загиблого побратима, і бачив поруч одну жінку: «Знаю стареньку бабусю, яка від довших літ опікується одною стрілецькою могилою. І квітів насадить і свічечку поставить. Частенько відвідує її, а помолившись, довго ще клячить там у німій задумі. Тому, що могила побіч могили мойого сердешного друга, ми деколи стрічалися на кладовищі. – Бабусю, хто тут спочиває? – питаюся її раз, указуючи на могилу. – Стрілець Василь Боднар. Так стоїть написано, читайте! – Це певне якийсь ваш свояк, бабусю? – Ні, я його ніколи не знала і не бачила. – Чому ж ви цією могилою особливо опікуєтесь? – Я собі її вибрала, бо осьде спочиває стрілець Василь… І заплакала бабуся. А пізніше оповідала:

Я мала одного-одніського сина Василя. Добра була дитина, думалось, ціла надія й опіка на старість. Та вибухла війна. Пішов мій Василько, як і другі діти, а я щодня благала Бога, щоб хоронив мого одинака, щоб повернув мені його живого. І виблагала. Мій Василь перебув війну, був на різних фронтах, а вернувся до мене здоровий, дужий і гарний, як мальований. Та не довго

228 Там же. – Арк. 45 зв.

Польське подружжя Туркевичів на зруйнованих могилах вояків УГА та польських військовополонених. 9 квітня 1980 р. Цвинтарна алея спрямована в напрямку вулиця А. Мельника – вулиця С. Бандери. На фото справа видно гаражі, встановлені на ділянці Першої світової війни. Фото з колекції Л. Орла.

я ним утішалася. Три дні побув біля мене та пішов знову. На фронт під Львів… Відтоді я його вже більше не бачила. Казали мені, що мій Василько поліг десь далеко на нашій Україні. І, певне, його могила самотньою стоїть, ніхто навіть не помолиться над нею. А може… Може, яка бідна мати, згадуючи свого сина, поставить хоч раз у рік і моєму хоч би яку маленьку свічечку. Бо я молюся за душі обох Василів: і мого, й цього незнаного»[229].

У 1970-х рр. на українських та польських могилах вандали позбивали хрести. Свідомий мешканець Івано-Франківська В. Івасюк таємно зберіг 48 уцілілих надгробних табличок з прізвищами вояків УГА та польських військовополонених – 41 (40 – одиничних, 1 – братська, 6 з них в дуже пошкодженому стані) вояків УГА, 6 (4 – одиночні, 2 – братські) польських військовополонених, 1 російського військовополоненого; а в часи Незалежності передав їх на зберігання до Музею археології Прикарпаття факультету історії, політології

229 Зелені свята // Станиславівські вісті. – 1937. – Ч. 8. – 20 червня. – С. 5.

і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Самий же цвинтар планомірно руйнувався протягом 1980–1982 рр. Останки тих похованих, чиї родичі ще були живі, були перенесені на новий міський цвинтар до села Чукалівки, а хто не мав живих родичів, той дотепер спочиває в уже «Меморіальному сквері». До сьогодні переповідають жахливі історії очевидці руйнації цвинтаря, як вандали черепом грали у футбол на цвинтарі та як самоскидами з останками померлих засипали ями поблизу річки Бистриці Надвірнянської.

У травні 1990 р. обидва військові ряди українських та польських вояків було частково відновлено (один ряд тягнувся на цвинтарній алеї повністю до сучасного готелю «Надія») з встановленням таких же, як і у міжвоєнний період, бетонних хрестів. Вони собою являють два низькі прямокутні земляні насипи, оточені бордюрами, розміщені перпендикулярно один до одного й займають ділянку г-подібної форми. На першій могилі розміром 63,5х3,15 м, яка чільним боком звернена до головної алеї з вулиці А. Мельника, у два ряди встановлено 60 бетонних латинських хрестів висотою 1 м, на другій – розміром 42х3,12 м встановлено 40 аналогічних хрестів. Комплекс поєднує, розміщена на перетині їх осей, декоративна бетонна ваза на низькому постаменті, в який з двох боків вмонтовані гранітні таблиці: «Цю вазу встановлено на честь 60-ї річниці ЗУНРу»; «В ній земля із символічних могил січових стрільців»[230]. Ескізи хрестів намалював член товариства «Меморіал», художник Степан Каспрук. Відновлені могили були за десять днів. На «Зелені свята» 1990 р. їх було освячено. Велися ці роботи методом народної толоки під керівництвом тодішнього депутата Івано-Франківської обласної та міської рад Романа Круцика[231]. З того часу мешканці міста назвали ті поховання могилами

230 Івано-Франківський некрополь / упоряд. М. Головатий. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – С. 39. – (Серія "Моє місто", № 18).

231 Круцик Р. Дем'янів лаз. Геноцид Галичини. – Київ: Видавничий дім «Простір», 2009. – С. 191-193.

«січових стрільців», хоча правильніше було б їх називати могилами вояків УГА-УНР, бо частина з них таки дійсно воювала в рядах УСС, а частина була мобілізована уже в ряди УГА. В міжвоєнний період їх називали похованням «українських стрільців».

Завершити розділ хочемо влучними словами із передової статті «Спіть хлопці, спіть...» газети «Станиславівські вісті» від 20 червня 1937 р.: «Від скромних хрестів над могилками, в яких «сплять» наші «хлопці» й колишні Усусуси, чи члени УГА, чи члени армії УНР, б'є на вічні часи, як і від хрестів над могилами наших прадідів із часів славної й геройської князівської доби та гетьманщини – велике, променисте золоте сяйво на ввесь український нарід. Перед цими хрестами клонимо голови й лучимося всі в просто релігійній пошані для молодих героїв, що боролися за краще майбутнє свого народу й навіть найдорожчу свою цінність – життя своє поклали на жертівнику Волі та Незалежности»[232].

Могила «Пеов'яків»

Під час українсько-польської війни 1918–1919 рр. у Східній Галичині польських підпільників об'єднувала «Польська військова організація» («Polska Organizacia Wojskowa» – «P.O.W.»), створена ще у 1914 р., її керівником був Юзеф Пілсудський. Відповідно до рапорту одного із інформаторів організації від 26 лютого 1919 р., підпільники у своїх лавах нараховували близько 3 800 осіб: 1800 у Тернопільському повіті, 240 у самому Тернополі, 420 у Теребовлі, 200 у Золочеві, 800 у Станиславові, 180 у Стрию та 160 у Чорткові. Вони мали готувати збройні виступи у повітах в час відступу українського війська[233].

232 Спіть хлопці, спіть… // Станиславівські вісті. – 1937. – Ч. 8. – 20 червня. – С. 1.

233 Чорненький Р. Справа загибелі 7-ми Пеов'яків зі Станиславова під час українсько-польської війни у травні 1919 року. // Po stronie pamięci i dialogu... Stanisławów i Ziemia Stanisławowska w dobie przemian społecznych i narodowościowych XIX i pierwszej połowy XX wieku, t. 1, Polityka – Wojskowość. / red. M. Kardas, A. Ostanek, P. Semków. – Warszawa-Stanisławów, 2017. – S.184.

Члени «Польської військової організації» із Станиславова. Травень 1919 р.

У Станиславові таємна «Польська військова організація» вела свій початок від 3 листопада 1918 р., коли у приміщенні польського товариства «Сокіл» зібралася невелика група польських офіцерів, які вирішили створити організацію, яка б змогла підняти збройний виступ проти українців. Вона поділялася на чотири дільниці, загальною чисельністю близько 300 осіб. Першим комендантом організації був вибраний поручик Н. Цицон (N. Cycon). Зброї мали сто одиниць «довгої» (гвинтівок), дев'яносто «короткої» (пістолетів), запас патронів становив по п'ять магазинів до кожної одиниці. Основою польських підпільників була молодь. Організаційно вони поділялися на «десятки», по яким і проводили навчання з військової справи та збройну підготовку. Збиралися у підвалах та на околицях міста. Другим комендантом «Польської військової організації» у Станиславові був обраний інженер Антоні Деблессем (Antoni Deblessem), який повернувся до міста з Перемишля у кінці листопаду 1918 р. Проводячи конспіративну діяльність, новий комендант вирішив до організації не залучати одружених людей, щоб не наражати їхні сім'ї на небезпеку, жінок, тому перевагу надавали неодруженим. Організація була поділена на сім рот чисельністю по сто чоловік. Структурно організація

у Станиславові не мала зв'язку з головною командою «Польської військової організації» чи з польською армією, а діяла самостійно[234].

У зв'язку з відступом українського війська із Станиславова, який розпочався 24 травня, поляки вирішили розпочати збройний виступ 25 травня 1919 р. Командування «Польської військової організації» о 6:00 ранку зібралося у помешканні Антоні Деблессема, а згодом всі перейшли до Густава Добруцького, в якого очікували новин з українського штабу. Після довгого очікування, близько 10:00 ранку, стало відомо, що українське військо неорганізовано, в поспіху і частинами відходить. Головний штаб та інші влади вантажівкою виїхали, а решту військових залишилися у будинку староства. До нього і пішли поляки, командування чекало на вказівки перед залою засідань, а до українських військових зайшли Антоні Деблессем та Густав Добруцький. Офіцери УГА розмовляли на німецькій мові, і не були здивовані появою поляків, запропонували написання протоколів про перейняття влади. Антоні Деблессем відмовився від цього, мотивуючи – «Не час на це» та розкрив куртку, демонструючи зброю та відкрив двері, за якими стояли змовники. Офіцери, зрозумівши становище, змінили тактику, один з них попросив залишитися у місті, а інші виїхати з нього двома автомобілями, які чекали під староством. Тоді Антоні Деблессем наказав залишити автомобілі у місті та видав наказ про зайняття міста о 14:00 згідно з встановленим планом. Під час замішання чотири українські офіцери все-таки втекли на одному легковику, а на іншому потім їздив Деблессем[235].

Сьому роту очолив сам комендант, бо поручик Ян Лис за два дні до цього був арештований, по чисельності вона мала 50 чоловік, а зі зброєю прийшло тільки 20, а відділ жандармерії взагалі не з'явився. Саме вона, «Бельведерська» рота, о 13:55 розпочала зайняття Станиславова із будинку жандармерії, в якому була

234 Там же. – S.184-185.

235 Deblessem A. Wspomnienia z prac i walk o polskość Stanisławowa. Ze specjalnem podkreśleniem akcji P.O.W. z czasów 1918–1920. – b.m.w., 1934. – S. 38-39.

Перший польський патруль на вулицях Станиславова. 25 травня 1919 р. Джерело: NAC, sygn.1-H-364.

невелика група жандармів. Із ротою Деблессем рухався дуже швидко, бо розумів, що до серйозного опору вона не є готовою. У казармах українські вояки без опору та зі сміхом віддавали полякам зброю. На вулиці Камінського (сучасна Івана Франка), біля казарм відбулася перестрілка з українським патрулем, де один український вояк був застрілений. У казармах по вулиці 3-го травня (сучасна М. Грушевського) український відділ склав зброю в обмін на перепустки додому, а чи їх отримав, нам невідомо. Серйозний опір вчинили українські вояки на залізничному вокзалі, їм вдалося поїздом покинути місто. З'ясувалося, що відділ жандармерії сержанта Бембенка, п'ята та шоста рота під командуванням Володимира Лозінського не дочекавшись наказу, самостійно, підсилені польськими залізничниками, почали боротьбу за вокзал. Станом на 16:00 Станиславів зайняли поляки, а пожежник Янковський (Jankowski) вивісив на ратуші польський прапор. Польський національний комітет, який очолював Густава Добруцький організував адміністрацію та призначив бурмістром Станиславова Антоні Штигара (Antoni Sztygar)[236].

236 Чорненький Р. Справа загибелі 7-ми Леов'яків зі Станиславова під час українсько-польської війни у травні 1919 року. – Там же. – S.187.

При відступі українські сили підпали в'язницю та арсенали на Унії Галицькій *(сучасна вулиця Промислова – авт.)*, пожежу швидко загасили, бо там були склади зброї та амуніції. Після зайняття Станиславова у «Польської військової організації» нараховувалося близько однієї тисячі осіб, на всіх вистачало зброї, але бракувало дисципліни. У місті була введена комендантська година, після 20:00 цивільному населенню було заборонено перебувати на вулиці. Станом на 21:00 рота під командуванням Казимира Гродзіцького зайняла Марківці і Хриплин, та просила підкріплення та їжі, підкріплення не отримала, а їжу Деблессем наказав реквізувати у населення. На всіх дорогах зі сторони фронту були розставлені озброєні патрулі, які затримували українських дезертирів, роззброювали та забирали військову амуніцію, відпускали їх додому. Полонених не брали через відсутність можливості їх утримувати[237].

Патруль «Польської військової організації» у складі восьми осіб: Станіслава Дебона (Stanisław Deboń), 1901 р. н., учня вчительської семінарії; Станіслава Красницького (Stanisław Kraśnicki), 1903 р. н., учня II-го класу реальної гімназії; Юзефа Козицького (Józef Kozicki), 1902 р. н., учня гімназії; Юзефа Деніщука (Józef Deniszczuk), 1898 р. н., залізничного слюсаря; Адольфа Кацького (Adolf Kacki), 1902 р. н., вільнонайманого; Адольфа Лізона (Adolf Lizon); Ісаака Пьотровіча (Isaak Piotrowicz) *(Ісаак Пьотровіч був родом із Тисменици, вірменин – авт.)*, 1903 р. н., учня II-го класу гімназії; Мар'яна Дабровського (Maryan Dabrowski), перебував на залізничній станції Палагичі неподалік Тлумача. В його обов'язки входило забезпечення руху потягів та громадського порядку на станції. Всі патрульні були у цивільному одязі та мали нарукавну пов'язку «P.O.W.» («Польська військова організація»). Увечері 27 травня 1919 р. на станцію Палагичі прибув бронепоїзд УГА Ч. 1. під командуванням поручника Стефана Руменовича. Із нього вийшли українські вояки, які оточили приміщення станції та затримали усіх патрульних «Польської військової організації». Їх

237 Там же. – S.187.

Ветерани «Польської військової організації» із Станиславова. Міжвоєнний період.

посадили до бронепоїзда та рушили до Нижнева, де були українські позиції. По дорозі усіх «Пеов'яків», за твердженням Мар'яна Дабровського, били прикладами по головах та тілі, і додали ще одного бранця, затриманого поляка Францішка Покоя (Franciszek Pokoj)[238].

Наступного дня, 28 травня 1919 р., інтернованих поляків із Нижнева перевели до села Суходіл, де їх дві доби утримували без їжі із застосуванням фізичного насилля. На третю добу перебування у Суходолі, 30 травня 1919 р., українські вояки та залізничники із залізничної сотні, які охороняли поляків, отримали наказ коменданта групи «Нижнів» ІІІ корпусу УГА сотника Володимира Бемка виконати смертну кару. Відповідно до його спогадів, вміщених в журналі «Літопис Червоної Калини»: «Ворожі цивільні боївки увихаються по всіх селах. Стежі їх доходять аж під Нижнів. Та нинішнього дня дістали однак добру научку, бо панцирник *(бронепоїзд – авт.)* поручника Руменовича висланий д-ром Сіяком до Палагіч для прогнання тамошніх боївок, розбив цілковито таку одну групу та привіз 9 учасників

238 Там же. – S.188.

Похоронна процесія семи полеглих «Пеов'яків» рухається вулицею Третього травня. 9 червня 1919 р.

та цілий навантажений потяг із паровозом. Тих девятьох як бунтівників казала команда групи по переведенім доходженню розстріляти на Дуброві»[239].

Затриманих «Пеов'яків» вивели за хату, в якій їх утримували та виконали вирок. Із них вдалося вижити тільки Мар'яну Дабровському та Адольфу Лізону[240]. Перед стратою усі були піддані тортурам. Врятував Мар'яна Дабровського від розстрілу його знайомий, українець Древницький, який раніше працював в його батька, був вояком УГА та випадково опинився біля місця страти «Пеов'яків». Він забрав Мар'яна Дабровського, якого інтернували до госпіталю у Чорткові, де він лікувався певний час від побоїв. З інтернованими до кінця був Адольф Лізон, який у суботу отримав 25 ударів нагайкою та був відпущений. Справа в тому, що його сприймали як «несповна розуму», бо український залізничник Іван Яєчник (Jajecznik) часто до нього казав – «ти, дурний Дольку». У Станиславові Лізон був відомим вуличним продавцем газет[241]. Звістку про загибель патруля «Пеов'яків» до Станиславова приніс Адольф Лізон, який 6 червня 1919 р. повідомив родини полеглих. Наступного дня, 7 червня 1919 р. до Суходолу вирушили

239 З днів тривоги на Покуттю. Хроніка 23-28 травня 1919 р. (Докінчення) // Літопис Червоної Калини. – 1929. – Ч. 3. – грудень. – С. 17.

240 Чорненький Р. Справа загибелі 7-ми Пеов'яків зі Станиславова під час українсько-польської війни у травні 1919 року. – Там же. – S.189.

241 Там же. – S.190.

Могила семи полеглих «Пеов'яків». Головне християнське кладовище Станиславова на вулиці Сапіжинській (Незалежності).Червень 1934 р. Джерело: NAC, sygn.1-U-5896.

батьки та родичі Шимон та Юлія Дебони (Szymon i Julia Deboń), Гелена Красницька (Helena Kraśnicka), Каролі-на та Ігнацій Деніщуки (Karolina i Ignacym Deniszczuk). За вказівками Адольфа Лізона була знайдена спільна братська могила «Пеов'яків». Батьки в присутності жандармерії приступили до ексгумації могили. У ній було виявлено тіла семи загиблих, хаотично розкинутих у могилі[242]. Після ексгумації всі тіла були того ж дня перевезені до Станиславова, а вже 8 червня 1919 р. була проведена їх судово-медична експертиза. Її проводив лікар Станіслав Кубішталь (Stanislaw Kubisztal) у присутності представників польського військово-польового суду майора Густава Рутки (Gustaw Rutka), поручика Здіслава Яніцького (Zdisław Janicki), свідків Тадеуша Бубницького (Tadeusz Bubnicki) та Віктора Каппи (Wiktor Kappa). Було підтверджено, що «Пеов'яків» знищили в околиці Нижнева в кінці травня 1919 р. Тіла були перевезені до Станиславова залізницею, знаходилися у повному розкладі, що важко було провести їх упізнання навіть родині[243].

242 Там же. – S.191.

243 Там же. – S.192.

Похорон загиблих «Пеов'яків» відбувся у Станиславові 9 червня 1919 р. за участі великої кількості людей. Поховали їх на головному міському християнському кладовищі по вулиці Сапіжинській, в одній спільній могилі. На початку 1930-х рр. Юзефа Фухсувна (Józefa Fuchsówna) створила Комітет для побудови надмогильного пам'ятника полеглим «Пеов'якам», зібрала кошти та звела пам'ятник, який був знищений під час руйнації цвинтаря на початку 1980-х рр. радянською владою[244]. Згідно з цвинтарною документацією могила похованих «Пеов'яків» була на Новому полі кладовища, у секторі VII-2, ту ділянку називали тоді «мала алея Семи Полеглих». За інформацією краєзнавця Івана Бондарева, могила «Пеов'яків» розташовувалася біля північної стіни цвинтаря, неподалік сучасної недіючої громадської вбиральні у Меморіальному сквері[245]. У справі загибелі «Пеов'яків» було проведено слідство та відбувся суд у 1919 р. над українськими залізничниками – Іваном Яєчником, Іваном Багрієм, Євстахієм Оліярником. На суді лікар Станіслав Кубішталь, що проводив судово-медична експертизу, довів що обвинуваченні не були причетні до побиття, а самого побиття не було, що неабияк обурило поляків. У 1919 р. в Чорткові був сильно побитий поляками Іван Багрій, який від отриманих травм помер. Наступного року було поновлене слідство та суд, де Станіслав Кубішталь знову довів невинність підсудних. Після судового процесу помирає Іван Яєчник, вважається, що він зазнав тортур під час слідства[246].

Таємниця однієї фотографії або чи були турецькі військові поховання у Станиславові

У першому томі «Альманаху Станіславської землі» редактори розмістили фотографію із підписом «Під час

244 Там же. – S.192.

245 Бондарев І. Слідами забутих пам'ятників. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. – С. 33. – (Серія «Моє місто», № 36).

246 Купчинський Б., Федунків З. Івано-Франківський локомотиворемонтний завод: 140-річчю присвячується. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – С. 75.

Першої світової війни: турецькі й австрійські вояки над могилами поляглих турків на Станиславівському цвинтарі», під фотографією вказано що вона із збірки голови редакційної колегії Івана Ставничого[247] (не відповідає дійсності). Більшість ілюстрацій до «Альманаху Станіславської землі» були надані з його приватної колекції. До еміграції Іван Ставничий був відомим журналістом, перекладачем, у 1912 р. – коректор і редактор газети «Станиславівські Вісти», у листопаді-грудні 1918 р. в період ЗУНР був головним та відповідальним редактором офіційної газети Української Національної Ради «Станиславівський Голос», навесні 1919 р. редагував щомісячник «Пролом», у 1921-1922 рр. – редактор газети «Українське Життя», у 1933 р. редагував «Фаховий Вісник», а 1937 р. – «Станиславівські Вісті». У 1920 р. заснував у Станиславові українське видавництво «Ватра». На еміграції у США він був протягом 1963-1968 рр. першим головою, а згодом почесним головою «Центрального комітету Станиславівщини»[248].

На фотографії важко впізнати локацію, який саме це був цвинтар Станиславова, найбільш вірогідніше виглядає на головне міське кладовище по вулиці Сапіжинській, сучасний Меморіальний сквер, на Нове поле поблизу огорожі сучасного заводу «Промприлад». Однак, на час написання книги ми не знайшли жодного документального підтвердження про існування турецьких військових поховань у Станиславові. Збережені архівні звіти та плани військових ділянок Станиславівського відділення військових поховань 1920-х рр. не містять жодної згадки про наявність чи упорядкування турецьких військових поховань у місті чи околиці. Окрім того, мусульман не ховають на

247 Під час Першої світової війни: турецькі й австрійські вояки над могилами поляглих турків на Станиславівському цвинтарі // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріялів до історії Станиславова і Станиславівщини: у 3 т. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен: Друкарня д-ра Петра Белея в Мюнхені, 1975. – Т. 1. / [ред-упоряд. Б. Кравців]. – 1975. – С. 65.

248 Іван Ставничий // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріялів до історії Станиславова і Станиславівщини: у 3 т. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен: Друкарня д-ра Петра Белея в Мюнхені, 1975. – Т. 1. / [ред-упоряд. Б. Кравців]. – 1975. – С. 941.

Під час Першої світової війни: турецькі й австрійські вояки над могилами поляглих турків на Станиславівському цвинтарі. Фото із збірки Івана Ставничого.

християнських цвинтарях з релігійних міркувань, для цього у період Першої світової війни виділяли спеціальні ділянки у межах військових цвинтарів, або ховали на окремій ділянці поблизу цивільних християнських кладовищ. Якщо припустити, що фотографія зроблена на головному міському кладовищі по вулиці Сапіжинській, то турецьких військових там б не поховали з релігійних міркувань. За межами кладовища, в напрямку до сучасної вулиці академіка А. Сахарова також не було турецьких військових поховань, бо відразу за цвинтарною огорожою, в районі сучасної вулиці А. Мельника, була не заповнена ділянка російських військових поховань. Під час упорядкування, восени 1924 р., ця ділянка була повністю заповнена перенесеними з цілого міста останками з військових цвинтарів[249]. Ми вважаємо, що є вірогідна ймовірність того, що фотографія із збірки Івана Ставничого була зроблена не у Станиславові, а у Стрию, де був один із найбільших військових цвинтарів Східної Галичини, його площа становила близько 3 га, на ньому було понад 3 500 могил, і на якому була

249 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 461. – Арк. 8; 32.

велика ділянка похованих вояків турецької армії – нам відомо про 523 турецькі могили[250].

Плита Невідомого солдата

Ідея вшанування пам'яті загиблих невідомих вояків виникла відразу після Першої світової війни у Франції. Здійснювалася вона шляхом встановлення пам'ятних плит або облаштування могил Невідомому солдату. Ініціатором закладання першої у світі могили Невідомому солдату в Парижі у 1920 р. був Фрідерік Сімон, який у Першій світовій війні втратив трьох своїх синів. Після Франції подібна могила була закладена у Великобританії. У Польщі з 1921 р. розпочали обговорення різноманітних проєктів з цього питання. Перша пам'ятна плита Невідомому солдату у Польщі була офіційно відкрита 22 березня 1925 р. у Лодзі. Перед її відкриттям у Варшаві була започаткована оригінальна традиція встановлення пам'ятних плит Невідомому солдату. Тоді 2 грудня 1924 р. до пам'ятника князя Юзефа Понятовського на Саській площі Варшави зранку під'їхала вантажівка, з якої знесли пам'ятну плиту Невідомому солдату та встановили перед цоколем пам'ятника. Виготовлена вона була з піщаника розміром 1х2,5 м, товщиною 15 см, в майстерні Романа Любовського. На плиті було гравіроване зображення хреста, а нижче нього напис «Невідомому солдату, полеглому за Вітчизну». Меценат пам'ятної плити залишився невідомим, що викликало великий ажіотаж у тогочасній польській пресі, висувалися різні гіпотези щодо особи жертводавця. Лишень через чотири роки дізналися особу доброчинця, ним було «Об'єднання польських товариств Польщі». Подібну ініціативу, таємничості мецената підтримали протягом 1925 р. у 22 містах Польщі, де були встановлені пам'ятні плити Невідомому солдату. Могила ж Невідомого солдата у Варшаві була офіційно відкрита 2 листопада 1925 р. під колонадою Саського палацу.

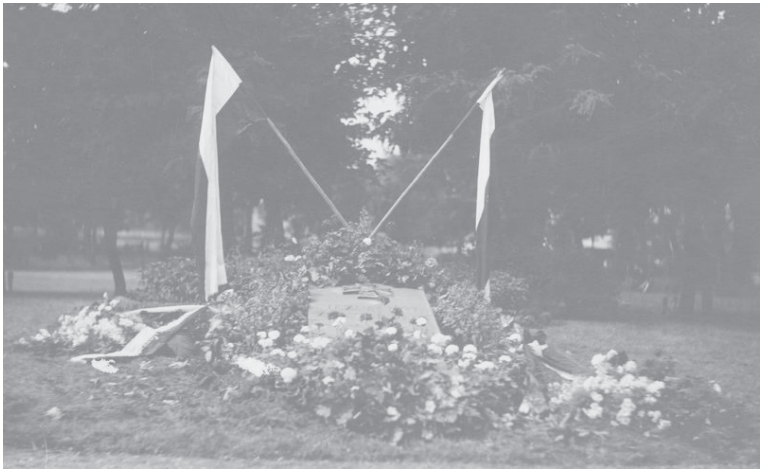
250 Там же. – Арк. 45; 54; 55; 63; ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 394. – Арк. 72.

Не стояли осторонь загальнопольських традицій і поляки Станиславова. У місті 15 серпня 1925 р. відзначали 5-річницю «Чуда над Віслою» – вирішальної Варшавської битви 1920 р. в українсько-польсько-більшовицькій війні, коли польська армія та армія УНР Симона Петлюри зуміли зупинити експансію більшовизму у Європу. В суботу зранку того ж дня, невідомий доброчинець встановив пам'ятну плиту Невідомому солдату в сквері Галлера при вулиці Сапіжинській (сучасний Вічевий майдан біля вулиці Незалежності). Як писав у рубриці «Хроніка» «Кур'єр Станиславівський» від 23 серпня 1925 р.: «Плита є виготовленою з твердого каміння, надзвичайної мистецької цінності. В горі прикріплено металевий хрест заслуги «Virtuti Militari» з написом: «На полі слави 1920» («Na polu chwały 1920»), середину плити займає напис «Невідомому солдату / Станиславів / 15/VIII. 1925» («Nieznanemu Żołnierzowi Stanisławów 15/VIII. 1925»)»[251]. На пам'ятну плиту представники влади та громадськості міста поклали вінки, а мешканці обклали її квітами. Автор «Хроніки» закликав усіх знімати капелюхи та шапки перед пам'ятною плитою Невідомого солдата, а хто буде порушувати цю традицію, той буде притягнутий до відповідальності за ламання цього звичаю[252]. Урочисте посвячення пам'ятної плити Невідомому солдату відбулося у неділю 13 вересня 1925 р., рекламуючи цей захід «Кур'єр Станиславівський» опублікував на першій шпальті розлогу статтю про значення Невідомого солдата у національній пам'яті кожного народу: «Їх кургани, їх плити то вічні чини пам'яті, то Свічі народного життя. Назавжди відтоді будуть вони випромінювати не тільки сяйво слави, але також й іскри запалу в душі народу. Їх кургани, їх пам'ятники, то стовпи справ народних, маркери народної дороги до майбутнього»[253].

251 Plyta «Nieznanego Żołnierza» // Kurjer Stanisławowski. – 1925. – Nr. 264. – 23 sierpnia. – S. 3.

252 Там же. – S. 3.

253 Nieznanemu Żołnierzowi // Kurjer Stanisławowski. – 1925. – Nr. 267. – 12 września. – S. 1.

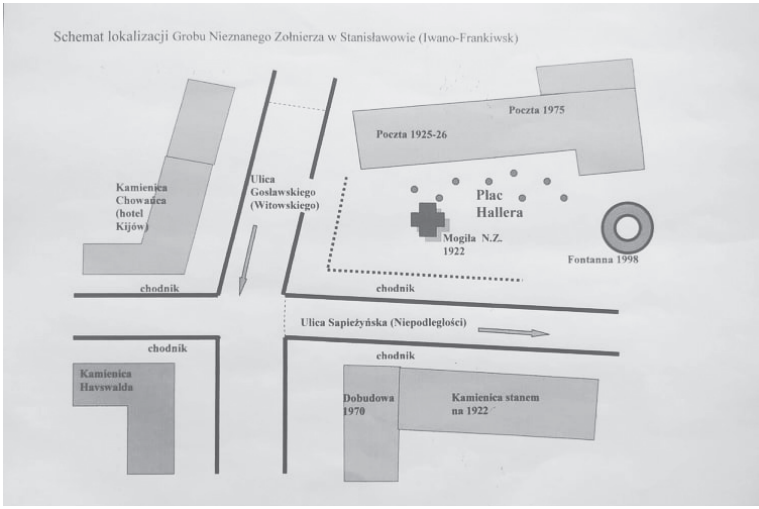
Пам'ятна плита Невідомого солдата у міському парку Станиславова. Фото Мар'яна Єдрика, міжвоєнний період. Зберігається у Національному цифровому архіві Польщі (NAC, sygn.1-U-5894).

Сучасний вигляд місця на Вічовому майдані, де була Пам'ятна плита Невідомого солдата.

У міжвоєнний період біля пам'ятної плити Невідомого солдата у Станиславові відбувалися урочисті заходи, військові паради. В Національному цифровому архіві Польщі (NAC) зберігається фотографія пам'ятної плити Невідомого солдата у Станиславові, зроблена відомим місцевим фотографом Мар'яном Єдриком. В анотації до фотографії зазначено, що пам'ятна плита Невідомого солдата розташована у міському парку, фотографія не має точної дати, а зазначено, що вона зроблена у 1918–1939 рр. Сама фотографія додає нам більше запитань, аніж відповідей. Якщо б вона була зроблена у сквері Галлера, то на задньому плані ми б проглядали вулицю Собєського (Січових Стрільців), однак на фотографії ми бачимо паркові доріжки та молоді дерева, які не характерні для старого скверу. Ми припускаємо, що із початком в 1937 р. будівництва поштамту на місці скверу Галлера, пам'ятна плита Невідомого солдата була перенесена до міського парку на вулицю Голуховського (В. Чорновола), де її уже сфотографував Мар'ян Єдрик. Також вважаємо, що знищена пам'ятна плита Невідомого солдата була у період Другої світової війни або радянською владою у 1939 р., або нацистськими окупантами у 1942 р., коли вони знищили у міському парку пам'ятник Грюнвальдській битві.

Нам не вдалося встановити, хто ж був меценатом виготовлення пам'ятної плити Невідомого солдата у Станиславові. Однак у нас є припущення, хто міг бути її автором – це відомий скульптор Мар'ян Антоняк. До сьогодні збереглася пам'ятна плита Невідомого солдата, яка була урочисто встановлена 1 листопада 1925 р. у південній частині Ринкової площі в місті Коломиї. Вона була виготовлена з дрібнозернистого піщаника, розміром 200х99х18 см. У верхній частині плити випукло вирізьблений хрест заслуги «Virtuti Militari» з написом: «На полі слави 1920» («Na polu chwały 1920»), посередині плити вирізьблений напис «Невідомому солдату / З боротьби за Незалежність / Вітчизни / З пошаною / Мешканці міста Коломиї / 1. XI. 1925» («Nieznanemu Żołnierzowi / Z walk o Niepodległość / Ojczyzny / W Hołdzie / Obywatele Miasta Kołomyi / 1. XI. 1925»)». Краї плити

Схематичний план розташування пам'ятної плити Невідомого солдата у сквері Галлера (сучасному Вічевому майдані), автор Леонід Орел, 2009 р.

оздоблені різьбленим орнаментом з переплетеним лавровим гіллям, перев'язаним стрічками. На бічній стінці плити вирізьблений напис «М. Антоняк, Станиславів» («M. Antoniak, Stanisławów»). З приходом радянської влади у 1939 р. пам'ятну плиту Невідомого солдата у Коломиї переховали на римо-католицький міський парафіяльний цвинтар, де й вона збереглася від знищення. Віднайшли її в часи незалежності України та у 1995 р. перенесли до римо-католицького костелу Коломиї, де й зберігається дотепер[254]. На думку краєзнавців Леоніда Орла та Івана Бондарева, у сквері Галлера була встановлена не пам'ятна плита Невідомому солдату, а здійснено урочисте закладення могили Невідомого солдата, з ексгумацією останків невідомого польського вояка із одного з місцевих кладовищ[255]. Однак виявлений нещодавно джерельний матеріал тогочасної періодичної преси не підтверджує думку шанованих краєзнавців,

254 Brykowski R. Kołomyja jej dzieje, zabytki. – Warszawa, 1998. – S. 86-87.

255 Бондарев І. Слідами забутих пам'ятників. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. – С. 33. – (Серія «Моє місто», № 36).

Посередині фото біля клумби стоїть Адам Рубашевський із сином, на місці де була пам'ятна плита Невідомого солдата у сквері Галлера (сучасному Вічевому майдані), 1970-ті рр.

а термінологічно він засвідчує використання терміну пам'ятна плита, а не могила, що є досить важливим у нашому випадку.

Пам'ятна плита Невідомому солдату у Коломиї. Фото 1998 р.

РОЗДІЛ 3.
ПОХОВАННЯ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Військові могили 1939–1941 рр. Станиславів на початку Другої світової війни

Першого вересня 1939 р. німецькі війська напали на Польщу, швидко захопивши західні регіони країни. Польській армії не вдалося утримати головну лінію оборони, тому командування ухвалило рішення про організацію оборони на останньому рубежі, що проходив по річках Стрий та Дністер («румунський плацдарм»).

Рубіж найдальшого просування німецьких військ у південно-східних та центральних районах Польщі 17 вересня 1939 р. виглядав наступним чином: підходи до Борислава та Дрогобича – Рудки – Львів (в облозі) – Рава-Руська- Грубешів. Уздовж цієї лінії німці не чинили значного тиску, у чому польське командування вбачало знаки вичерпання наступального потенціалу противника. Тому на думку польського головнокомандувача маршала Едварда Ридз-Смігли перспективи створення «румунського плацдарму» виглядали цілком реальними. Однак всі плани перекреслив радянський наступ, який розпочався вранці 17 вересня 1939 р.

Не очікуючи ворожих дій з боку Радянського Союзу, поляки спрямували всі свої сили на боротьбу з німцями. На 17 вересня у південно-східних районах тогочасної Польщі перебувало приблизно 370 тис. польських вояків, з яких майже 20% вже вступили в боротьбу з німецькими військами, а решта були, переважно загонами резервістів, які не мали ані достатнього озброєння, ні обмундирування, ні чіткої організаційної структури та професійного досвіду. Отже, їхня бойова потужність була незначною і вони не могли бути серйозним противником для радянських військ.

Порушуючи ряд підписаних міжнародних домовленостей (зокрема, Ризький мирний договір від 18 березня 1921 р. та польсько-радянський пакт про ненапад від 25 липня 1932 р.) сталінське керівництво вирішило провести анексію східних регіонів Польської держави, які згідно з додатковим таємним протоколом до радянсько-німецького договору про ненапад від 23 вересня 1939 р. мали відійти до сфери впливу СРСР[256].

Київський особливий військовий округ (КОВО) 11 вересня 1939 р. було перейменовано в Український фронт, який очолив командарм 1-го рангу С. Тимошенко. Маршал К. Ворошилов видав 11 вересня 1939 р. директиву № 16648, в якій вимагав негайно приступити до зосередження військ Українського фронту у прикордонних районах. З них: 12-а армія в районі Гусятина, Кам'янець-Подільського, Нової Ушиці, Ярмолинців (мала в своєму складі стрілецьких дивізій – 6, кавалерійських – 4, танкових бригад – 4, мотострілецьких бригад – 1, артилерійських полків РГК – 1).

Перша звістка про перехід радянськими військами кордону надійшла до штабу головнокомандувача польських збройних сил маршала Е. Ридз-Смігли (який перебував в Коломиї) приблизно о 6 ранку 17 вересня. Польське командування тривалий час не знало головної мети наступу Червоної Армії (проти кого вона власне виступила: проти поляків чи німців?). «Дезорієнтація на місцях була повною. Вона була спричинена поводженням радянських солдатів, які взагалі не стріляли в наших, ставилися до них з демонстративною прихильністю, частували їх цигарками, говорячи при цьому, що прийшли нам на допомогу проти німців» – писав начальник штабу генерал В. Стахевич[257].

Незадовго перед від'їздом до Румунії в ніч з 17 на 18 вересня 1939 р. був відредагований текст останнього

256 Руккас А. Бойові дії радянських військ у вересні 1939 р. // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2010. – Кн. 1. – С. 165-166.

257 Wybor dokymentow do agresji 17. 9. 1939 r. // Wojskowy Przeglad Historyczny. – 1993. – № 2. – S. 170.

наказу маршала Е. Ридз-Смігли до польських збройних сил, трансльований по радіо. «Совєти виступили. Наказую загальний відступ найкоротшими шляхами до Румунії чи Угорщини. З більшовиками в боротьбу не вступати, тільки в разі атаки з їхнього боку або спроби роззброєння. Міста до яких підійдуть більшовики, повинні вступити з ними в переговори в справі відходу гарнізонів до Угорщини чи Румунії»[258]. 18 вересня радянські війська вийшли на р. Гнилу Липу від Рогатина до Галича, де в полон було захоплено близько 6000 польських вояків, передусім із запасних осередків, що збиралися тут перейти на лівий берег Дністра[259].

Розвиваючи наступ, на лівому фланзі Південної групи діяли 13-й стрілецький корпус та 23-я танкова бригада, що мали опанувати переправи через Дністер біля Нижнева, потім зайняти Коломию й таким чином відрізати шлях відступу польських військ до румунського кордону. Однак 13-й корпус не повністю виконав завдання. Своїми головними силами корпус почав форсувати водну перешкоду в ніч з 17 на 18 вересня. При цьому, як зазначається в журналі бойового з'єднання «переправа більш як 3000 тис. машин, артилерії на механічній тязі виявилася справою досить складною. Вода в річці, рівень якої дещо піднявся після дощів, заливала радіатори. Машини десятками зупинялися на річці, загороджуючи дорогу тим, що їхали позаду. На протилежному березі дороги не виявилося. Машини не могли власними силами подолати круті слизькі від дощу схили, тому їх часто потрібно було витягувати на руках»[260].

Сили 13-го стрілецького корпусу 18 вересня були розділені. Його 72-а дивізія рушила на Коломию й до кінця дня зайняла місто. Інша 99-а, за підтримки танків 23-і танкової бригади наступного дня, 19 вересня вступила до Станиславова. За завищеними радянським

258 Polskie Sily Zbojne w Drugiej wojnie swiatowei. – London, 1986. – T. 1. – Cz. 4. – S. 566

259 РГВИА. – Ф. 35084. – Оп. 1. – Д. 84. – Л. 2.

260 РГВИА. – Ф. 35084. – Оп. 1. – Д. 84. – Л. 14.

даними тут у полон були захоплені 11 000 польських вояків. Однак у дійсності полонених було набагато менше, оскільки всі польські військові формування ще напередодні залишили місто й попрямували до угорського кордону. 20 вересня підрозділи 13-го стрілецького корпусу вийшли до району Долина – Болехів. На цих рубежах зупинилися, оскільки далі стояла німецька 57-ма піхотна дивізія[261].

Станіславський гарнізон на початок радянсько-німецької війни

До початку бойових дій між гітлерівською Німеччиною і Радянським Союзом Станіславський військовий гарнізон був досить чисельним. Безпосередньо в місті дислокувалися управління 12-ї Армії: командувач генерал-майор Петро Григорович Понєдєлін, начальник штабу Баграт Ісакович Арушанян. Штаб 12 армії займав будівлю на вул. Шевченка (де нині господарський суд)[262].

З частин армійського підпорядкування відомо про 948-й окремий батальйон зв'язку 12-ї армії. Казарми батальйону розташовувалися на нинішній вул. М. Грушевського (напроти нинішнього «Білого дому»). На самому початку війни в батальйоні проводилися збори приписного складу з осіб, які раніше служили в польській армії. Приписний склад жив в палатках на стадіоні. З початком війни, 26 червня батальйон був передислокований в ліс біля селища Отинія, де на його базі був сформований 475-й окремий лінійний батальйон зв'язку для забезпечення дротовим зв'язком штабу 12-ї армії з штабом фронту. Командиром 475-го батальйону був капітан Битюцький, військовим комісаром

261 Руккас А. Бойові дії радянських військ у вересні 1939 р. // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2010. – Кн. 1. – с. 165-166.

262 Баграмян И. Х. Так начиналась война. – Москва: Воениздат, 1971. – С. 7.

лейтенант Вишневський, начальником штабу призначили лейтенанта Титова[263].

У Станіславі дислокувався штаб 64-ї винищувально-авіаційної дивізії, командир полковник А. П. Осадчий. Винищувальні авіаційні полки дивізії дислокувалися в містах Станіслав, Коломия, Чернівці. Зокрема, в Станіславі стояв 12-й винищувальний авіаційний полк. Командир Герой Радянського Союзу полковник Павло Терентійович Коробков, учасник громадянської війни в Іспанії. Полк, доки в Станіславі будували нову злітно-посадкову смугу, тимчасово перебазувався з Станіслава на польовий аеродром біля селища Бовшів Галицького району, де й зустрів радянсько-німецьку війну. Командир ланки цього (12-го винищувального авіаційного полку 64-ї вад) молодший лейтенант, білорус Леонід Бутелін 22 червня 1941 р. о 5 год.15 хв. біля Галича таранив німецький літак Ю-88. За що посмертно нагороджений орденом Червоного прапора.

Також в місті дислокувалася 15-а танкова дивізія (польова пошта в/ч 6575) з 29 і 30 танковими полками і частинами забезпечення. Командири дивізії: комбриг Тимофій Андрійович Мішанін (4.06.1940–19.07.1940), генерал-майор танкових військ Микола Володимирович Фекленко, 11 березня 1941 р. призначений полковник Василь Іудович Полозков. У лютому 1934 р. в м. Харкові був сформований спочатку полк, який пізніше став 14-ю важкою танковою бригадою – польова пошта в/ч 1630. В 1940 р. бригада приймала участь у поході в Молдову. З Молдови вона прибула в Станіслав, де в липні 1940 р. на її базі в складі 8-го механізованого корпусу, була сформована 15-а танкова дивізія[264]. В березні 1941 р. дивізія була передана з 8-го до 16-го механізованого корпусу. Дивізія мала значний парк легких танків, а також

263 Національний військово-історичний музей України – філія музей «Герої Дніпра» (далі: НВІМУ – філія музей «Герої Дніпра»). Спогади колишнього лінійника-наглядача кабельно-жердинної роти батальйону, полковника у відставці Данильчева Івана Олексійовича. – Арк. 2.

264 Дриг Е. Механизированные корпуса РККА в бою: история автобронетанковых войск Красной Армии в 1940–1941 гг. – Москва: АСТ: Транзиткнига, 2005. – С. 54, 418-420.

75 середніх танків Т-28. Другі танкові батальйони полків дивізії мали на озброєнні легкі танки БТ.

До початку війни 15-а танкова дивізія дислокувалася в Станіславі. Наказ про приведення до бойової готовності був отриманий о 5-ї ранку 22 червня 1941 р., а о 6-ї ранку був отриманий наказ про виведення частин в район бойових дій. 15-а танкова дивізія пройшла 150 км маршу і до ранку 23 червня зосередилася в районі Кіцмань – Садгора – Юрківці. Штаб дивізії розташувався в Кучурмику[265]. До складу дивізії входили: 29-й танковий полк (польова пошта в/ч 6555), командир полковник Микола Васильович Старков (до грудня 1940 р.). Полк розташовувався на вул. Пушкіна (тепер вул. Чорновола) в колишніх казармах польської «дефензиви»[266]. Полк мав на озброєнні танки БТ-7. 29-й танковий полк мав в своєму складі 268-й окремий важкий танковий батальйон на Т-28. Напередодні війни батальйон нараховував 400 чол. особового складу, з них 102 офіцери. Готувалися до виїзду на Урал за важкими танками КВ, але розпочалася війна. 30-й танковий полк (польова пошта в/ч 6722). Командир полковник Василь Іудович Полозков, 1897 р. н. В Червоній Армії з 1918 р. кадровий військовий. В Станіславі з 1941 р. сім'я жила у військовому містечку.

15-й гаубичний артилерійський полк (польова пошта в/ч 6656) 15-ї танкової дивізії дислокувався в м. Калуш. Командир майор Саул Львович Хазанов. Після формування в 1940 р. 15-й мотострілецький полк дислокувався в м. Надвірна, пізніше в Городенці. Командир майор Павло Якович Гарбуз. 15-й понтонно-мостовий батальйон (польова пошта в/ч 6871) дислокувася в м. Тлумачі. Командир капітан Максим Іванович Кияшко.

До частини забезпечення 15-ї танкової дивізії належали: 15-й розвідувальний батальйон (польова

265 Герои освобождения Прикарпатья: сборник / сост. Б. С. Венков. – Ужгород: Карпаты, 1970. – С. 22.

266 НВІМУ – філія музей «Герої Дніпра». Спогади заступника командира 29-го танкового полку старшого політрука Комлєва Якова Яковича. – Арк. 1.

пошта в/ч 6620). Командир майор Еремин (ініціали не встановлені); 15-й окремий батальйон зв'язку (польова пошта в/ч 6780), командир капітан Олексій Трофимович Підгурський; 15-й окремий ремонтно-відновлювальний батальйон (польова пошта в/ч 6489). Командир капітан Петро Никифорович Крестін; 15-й окремий зенітно-артилерійський дивізіон (польова пошта в/ч 6670); 15-й автотранспортний батальйон (польова пошта в/ч 6590); 15-й медико-санітарний батальйон (польова пошта в/ч 6583); 15-та рота регулювання (польова пошта в/ч 6776); 15-й польовий хлібозавод (польова пошта в/ч 5867); 278-ма польова поштова станція; 303-тя польова каса Держбанку; дивізійна газета «Советский патриот»; 207-й танко-вогнеметний батальйон[267].

Вся територія Київського особливого військового округу (КОВО) була розбита на два дивізійних і п'ять бригадних районів протиповітряної оборони. Серед них: Станіславський 227-й озадн[268] прикривав Станіслав, 85-й озадн – Чернівці, 334-й озадн – Коломию. Спостереження за повітряною обстановкою здійснював 46-й батальйон ВНОС. В червні місяці 1941 р. 2-га батарея 227-го озадн займала бойовий порядок в районі заводу «Позиторон» поблизу колишнього спиртзаводу, мала завдання прикривати Станіслав від нападу противника з повітря і знаходилася в постійній бойовій готовності. Командиром 2-ї батареї був лейтенант Олексій Муравйов. У перший день радянсько-німецької війни батарея під його командуванням збила на підльоті до міста 2 німецьких бомбардувальники і взяла в полон 5 німецьких льотчиків[269]. Після Другої світової війни Олексій Муравйов жив в нашому місті на новій вулиці, яка носила його ім'я.

---

267 Дриг Е. Механизированные корпуса РККА в бою: история автобронетанковых войск Красной Армии в 1940–1941 гг. – Москва: АСТ: Транзиткнига, 2005. – С. 418-420.

268 НВІМУ – філія музей «Герої Дніпра». «Перші залпи». Спогади про бойові дії в початковий період війни 1941–1945 років командира 2-ї батареї 227 окремого зенітного артилерійського дивізіону О. О. Муравйова. Написані власноручно. – Арк. 2.

269 Там же. – Арк. 9.

Крім частин Київського особливого військового округу, в Станіславі дислокувалися частини НКВС. Серед них, 21-й кавалерійський полк військ НКВС. Командир підполковник І. Я. Піддубний. 21-й кавалерійський полк НКВС був створений в 1918-1920 рр. на Кавказі. Довгий час дислокувався в м. Кутаїсі. У вересні 1939 р. 21-й кавалерійський полк був терміново передислокований до кордону з Польщею. З 19 вересня 1939 р. 21-й кавалерійський полк прийняв участь в поході в Західну Україну, зокрема прибув в м. Станіслав. З 20 вересня 1939 р. полк спільно з оперативними працівниками НКВС веде боротьбу проти ОУН та інших політичних організацій, противників радянської влади на території Станіславської області, а в серпні 1940 р. і на території Північної Буковини. В поході в Північну Буковину брали участь два ескадрони полку, які повернулися в Станіслав тільки в вересні 1940 р. Полк складався з 4-х шабельних ескадронів, полкової батареї, танкового ескадрону, полкової школи і ескадрону зв'язку.

В Станіславі полк займав приміщення по обидва боки вул. Легіонів (тепер вул. Національної Гвардії), які до 1939 р. займав польський 6-й полк улані Канівських. Казарма полку розташовувалася в двоповерховому будинку між КПП (будинок зберігся, нині тут гуртожиток) і спортзалом, який тоді використовувався як кінний манеж, на першому поверсі був взвод зв'язку. В приміщенні, де нині є музей «Герої Дніпра», на першому поверсі була полкова школа та медична частина, на другому полковий клуб. Решта підрозділів полку розміщувалися на протилежному боці вулиці (де нині філія Львівської НАВС), там також була їдальня та інші служби[270]. 22 червня 1941 р. 21-й кавалерійський полк оперативно підпорядкувався 12-й армії.

Дислокувався у Станіславі 77-й полк по охороні шляхів сполучень військ НКВС. Командир майор Герасим Васильович Баринов. Полк був сформований

270 НВІМУ – філія музей «Герої Дніпра». Спогади ветерана 21-го кавалерійського полку військ НКВС, Фролова Г. П., який приймав участь у звільненні міста Станіслава в складі 161-ї сд. в липні 1944 р. – Арк. 5.

в листопаді 1939 р. в м. Сміла, належав до 10-ї залізничної дивізії військ НКВС. Перед війною штаб 77-го полку був в м. Станіславі. Будинок штабу розташовувався напроти залізничного вокзалу в двоповерховому будинку (при німцях він був знесений), санітарна частина і резервна рота розміщувалися на теперішній вул. Т. Цьоклера, 9. Казарми розташовувалися на вул. Желіговського (сучасна С. Бандери). Полк по штату нараховував 1740 чоловік, з них 165 чоловік – штаб і служби. Гарнізони 77-го полку були: в селищі Ворохта, в м. Яремчі (де була одна з полкових шкіл), Вороненко (охороняли залізничний тунель), Делятин, Хриплин, Заліщики, Снятин, Вадул-Серет, Чернівці. З 21 червня 1941 р., за наказом Головного управління військ НКВС, полк перейшов на посилений варіант охорони. За наказом штабу полку його підрозділи 28-29 червня 1941 р., що дислокувалися на території Станіславської області, розпочали відхід на Монастириськ, Бучач, Чортків[271]. На території Станіславської області було декілька гарнізонів також 75-го полку НКВС.

У своєму складі 77-й полк НКВС мав бронепоїзд БЕПО-77. Командир бронепоїзда – старший лейтенант Іван Дементійович Турганов. База бронепоїзда розміщувалася біля с. Хриплин, за дорогою, що з'єднує села Хриплин і Микитинці. На цьому місці тепер товарна станція[272]. Бронепоїзд був в постійних роз'їздах. Проводили 17-21 червня 1941 р. навчальні стрільби в горах. А 21 червня бронепоїзд прибув на базу на станцію Хриплин і був поставлений на запасну колію поряд з базою полку.

Остерігаючись нальотів німецької авіації на відкритому місці на станцію Хриплин, 22 червня 1941 р. бронепоїзд перегнали в Марківці. В той же день артилеристи

271 НВІМУ – філія музей «Герої Дніпра». Спогади капітана 77-го полку по охороні шляхів сполучень військ НКВС Соколовського Івана Миколайовича. – Арк. 9.; Спогади воєнфельдшера 77-го полку по охороні шляхів сполучень військ НКВС Мимрикова Федора Архиповича. – Арк. 6.

272 НВІМУ – філія музей «Герої Дніпра». Спогади ветерана Другої світової війни Литвинського Володимира Дмитровича. – Арк. 3.

бронепоїзда збили німецький літак Хейкель-111 недалеко від Марківців і взяли в полон екіпаж літака. Відходив бронепоїзд останнім, 30 червня 1941 р., по залізниці на Чортків, яка тоді існувала, перед цим розстрілявши з гармат склади, парк і знищивши міст через Бистрицю Надвірнянську[273]. Цікавою є історія цього бронепоїзда, який за час свого існування п'ять разів змінював господарів. Але це тема окремого дослідження.

Якщо порівняти довоєнний радянський гарнізон з гарнізонами австрійського, польського і особливо післявоєнного радянського періоду, то він був не надто великим, але й немаленьким. Звісно в такому чисельному військовому гарнізоні хворіли і вмирали люди, забирали життя різні нещасні випадки. В період з 20 вересня 1939 по 16 липня 1941 рр. згідно з книгою обліку головного міського кладовища на вул. Сапіжинській (Радянській), на ньому було поховано 69 військовослужбовців віком від 22 до 39 років. Основна маса похованих померли від хвороб і отриманих травм у військовому шпиталі № 605 «при площі Тринітарській» (йдеться про колишній палац Потоцьких).

Поховали у: Нове, V поле, сектори: X-1, XI-2 , XI-3 – 14 чол.; могили були біля могил вояків УГА. Наприклад: могила померлого 10 липня 1940 р. від абсцесу мозку червоноармійця Жмайлова: «Нове, V поле, алея Каштанова, сек. XI-2, при самій алеї, біля пам'ятника стрільця українського за 1919 р. Федора Сала, а з другого боку в голові – біля пам'ятника Петра Окунева за 1939 р». Могила червоноармійця Бровко померлого 11 липня 1940 р.: «Нове, V поле, алея Каштанова, сек. XI-2, при самій алеї, біля пам'ятника стрільця українського за 1919 р. Васалашкі та Щегельського, а з другого боку в голові – біля пам'ятника Зінаїди Озєрової за 1939 р»[274]. Також ховали: Нове, VII поле, сек. XII-7 – 6 чол. Решта червоноармійців були поховані на Старому полі, на

273 Кваснюк Я. Бронепоїзд 77-го полку 10-ї дивізії по охороні залізничних споруд. // Український військовий музей. – 2011. – Вип. 3. – С. 30-33.

274 Цифрова копія Книги запису померлих кладовища по вул. Радянській. м. Станиславів. 1934–1943 рр.

алеях Гіллєра і Строгалів, Гаусвальда, Дубіцьких, які перетинали різні сектори.

В час радянсько-німецької війни 36 невідомих червоноармійців, вбитих авіаційною бомбою 22 червня 1941 р. на залізничній станції у Болехові, були поховані 24 червня 1941 р. «Старе поле, сек. І-12, алея Строгалів, за алеєю Дубіцьких, близько муру між пам'ятниками Флендрихів та Яворського» в одній могилі 36 червоноармійців (номери № 265-300). Вбиті бомбою 25 червня 1941 р. 18 червоноармійців, з них тільки троє відомі, були поховані 27 червня 1941 р. на «Старе поле, сек. І-12, алея Строгалів, в другому ряді від алеї», поховані в могилах по 5-7 чол.

Усього за період з 20 вересня 1939 р. по 25 червня 1941 р. на кладовищі на вул. Сапіжинській (Радянській) було поховано 126 радянських військовослужбовців. Серед трьох загиблих 20 вересня 1939 р. після вступу в місто радянських військ, вказане тільки одне вогнепальне поранення. Це говорить про те, що місто зайняли без бою.

Поховання угорських і німецьких військових загиблих в роки Другої світової війни. Коротка історична довідка про участь угорських військ у боях на території Прикарпаття

Напередодні війни німецько-угорські відносини були далеко не найтеплішими. Керівництво Третього рейху було незадоволене в цілому нейтральною позицією Угорщини, яку вона зайняла при підготовці і в ході вторгнення вермахту в Югославію. Угорська влада, в свою чергу, була сильно розчарована тим, що Гітлер сильно зменшив їх територіальні претензії до Румунії. Не дивно, що керівництво Третього рейху не втаємничило угорців в план нападу на Радянський Союз під кодовою назвою «Барабаросса», заявивши, що: «В сложившейся обстановке Венгрия в период подготовки к операции «Барабросса» не должна рассматриваться в качестве союзника…»

Відповідно до директиви Верховного командування вермахту від 22 березня 1941 р. німецькі частини не повинні були перетинати територію Угорщини, а літаки Люфтваффе – використовувати аеродроми, які були на її території. Тільки 15 червня рейхсміністр іноземних справ Третього рейху Йоахім фон Ріббентроп рекомендував угорському уряду посилити оборону східного кордону Угорщини через зростаючу напругу між Німеччиною і Радянським Союзом. Гітлер особисто повідомив Хорті 21 червня 1941 р. про те, що на наступний день Німеччина розпочне війну проти Радянського Союзу, але при цьому він підкреслив, що не просить про участь в ній угорських військ.

За дивним збігом обставин, в цей же день, нарком іноземних справ СРСР В'ячеслав Молотов, на зустрічі з угорським послом в Москві повідомив, що Радянський Союз не має жодних агресивних планів відносно Угорщини, і одночасно спробував вияснити, чи збереже вона нейтралітет у випадку початку війни. Стурбованість Молотова пояснювалася тим, що вище керівництво угорської армії на чолі з начальником Генерального штабу генералом піхоти Хенріком Вертом було настроєне явно пронімецьки.

Угорщина обмежилася тим, що 22 червня 1941 р. привела в стан бойової готовності 1-шу гірську бригаду, 8-й гірськострілецький батальйон, бригаду прикордонної охорони і «Мобільний корпус»[275], які входили до складу Карпатської групи під командуванням генерал-лейтенанта Ференца Сомбатхельї, а також авіаційні ескадрильї, які базувалися в північно-східній частині країни. Решта ж частин угорської армії і авіації залишалася на становищі мирного часу.

Територія Угорщини 25 червня 1941 р. була несподівано піддана ударам з повітря нібито «радянськими» літаками. До цього часу точно не відомо, кому належали літаки, які 25-26 червня 1941 р. з'явилися над Угорщиною. Організаторами провокації скоріш за все було

275 «Мобільний корпус» був сформований 1 березня 1940 р. Потім 1 жовтня 1942 р. був перейменований в 1-й армійський корпус. Розпущений 11 лютого 1945 р.

керівництво Третього рейху і частина командування угорської армії на чолі з начальником Генерального штабу генералом Вертом, які вважали, що Угорщина повинна брати участь в війні з Радянським Союзом. Виконавцем, імовірно, стала Румунія, бо на сьогодні є достовірні відомості, які підтверджують, що наліт зробили три бомбардувальники PZL P.37B «Los» з Gr. 4 Bomb. Вибір румунських літаків в якості виконавців був не випадковим. Не дивлячись на те що Угорщина і Румунія були союзниками Третього рейху, відношення між ними були зовсім не дружніми через взаємні територіальні претензії, якщо не сказати ворожими. При цьому керівництво Третього рейху про це прекрасно знало і не пробувало їх помирити. Зовсім навпаки – так, під час однієї з своїх зустрічей з адміралом Хорті, Гітлер заявив, що Німеччина не буде перешкоджати, якщо після закінчення війни на Східному фронті Угорщина воєнним шляхом спробує повернути собі решту частини Трансільванії. Через це в випадку провалу провокації з нальотом можна було все списати на румунське керівництво, але вона досягла своєї мети і Угорщина вступила в війну.

Вранці 27 червня 1941 р. з аеродрому Дебрецен піднялися в повітря 8 літаків Са-135 з 1-ї авіаескадрильї 2-го бомбардувального авіаполку, з аеродрому Хайдубьосьормень-17 Ju-86 K-2 з 2-ї і 3-ї авіаескадрильї 3-го бомбардувального авіаполку. Зібравшись разом бомбардувальники взяли курс на схід. В районі м. Хуст до них приєдналися дев'ять CR-42 з 3-ї ескадрильї 2-го винищувального авіаполку, які повинні були прикрити їх від можливих атак радянських винищувачів. Біля восьмої години ранку бомбардувальники нанесли бомбовий удар по м. Станіславу. Після цього «Фіати» разом з 18-ма WM-21 з 8-ї і 10-ї розвідувальних авіаескадрилій «Solyomzem» атакували радянські прикордонні застави і війська в прикордонній зоні, при цьому зенітним вогнем був збитий CR-42 V. 217 пілота Казара. Угорський пілот не тільки залишився живим, але уникнув полону і, провівши на території зайнятій радянськими військами шістнадцять днів, повернувся в свою частину.

Під прикриттям винищувачів 29 червня 1941 р. 25 Ju-86 K-2 атакували м. Стрий. Одночасно Са-135 bis старшого лейтенанта Іштвана Саконьї двома прямими попаданнями знищив міст через Прут[276]. «Карпатська група» 1 липня 1941 р., чию ударну могутність складав «Рухомий корпус», у складі німецької Південної групи військ, переправилася через гірські перевали північно-східних Карпат, почала наступ у Галичині. Захопивши Делятин, Коломию, Станіслав, угорські війська рухалися у напрямку Дністра. Механізований корпус після захоплення 2-го липня Станіслава продовжив просуватися на схід України.

«Рухомий корпус» *(на картах це 8 АК – авт.)*, яким командував генерал-майор Бела Данлокі-Міклош[277], вважався найбільш сучасним з'єднанням угорської армії. До складу корпусу входили:

– дві механізовані бригади, в кожній з яких було по одному розвідувальному батальйону, два піхотних і два велосипедних батальйони, дивізіон самохідних гаубиць середнього калібру і одна зенітна батарея;

– одна кавалерійська бригада, яка також називалася «кавалерійською» тільки умовно, оскільки не мала коней. В її складі було два кавалерійських полки, один розвідувальний і два велосипедних батальйони;

– два окремих велосипедних батальйони, артилерійський дивізіон середнього калібру, зенітний дивізіон, а також підрозділи забезпечення (інженерні, зв'язку, транспортні і т. д.).

Загальна чисельність «Мобільного корпусу» складала біля 25 тис. солдат і офіцерів. Для підтримки «Мобільного корпусу були виділені:

276 Зефиров М. Асы Второй мировой войны. Союзники Люфтваффе: Венгрия. Румыния. Болгария. Хорватия. Словакия. Испания. – Москва: АСТ, 2002. – С 55.

277 Командував «Мобільним корпусом» з 1 жовтня 1940 до 1 лютого 1942 рр. Був нагороджений 4 грудня 1941 р. Рицарським Хрестом. З 1 серпня 1944 р. генерал-лейтенант Данлокі-Міклош був призначений командуючим 1-ю армією. Він перейшов 15 жовтня 1944 р. на бік радянських військ і потім очолив тимчасовий уряд, створений на території Угорщини, зайнятої радянськими військами.

– 4-й бомбардувальний полк і 5-та ескадрилья 3-го бомбардувального полку, які мали на озброєнні Ju-86 K-2 і Ca-135 bis;

– 3-тя і 4-та ескадрильї 2-го винищувального авіаполку, які мали на озброєнні винищувачі CR-42;

– 7-ма і 10-та ескадрильї озброєні багатоцільовими літаками He-46 E-2 і WM-21A/B;

– окрема ескадрилья далекої авіарозвідки, яка мала на озброєнні літаки He-70k і Ju-86 K-2.

Угорські літаки атакували позиції радянських військ, а також здійснювали розвідувальні польоти в глибину радянської території. Бомбовим ударам були піддані Станіслав, Чортків, Кам'янець-Подільський, Снятин, Бар. До 13 липня 1941 р. угорські бомбардувальники зробили 145 бойових вильотів, скинули в загальній кількості 113165 кг бомб. Угорські літаки 7 липня 1941 р. перебазувалися з своєї території на колишній радянський аеродром в Станіславі, а також на аеродроми в містах Коломия і Стрий. Це значно спростило для них виконання бойових завдань, так як відпала необхідність постійно перелітати через Карпати, що було пов'язано з додатковим ризиком. Група підполковника Ороса 10 липня 1941 р. перебазувалася на аеродром Озеряни поблизу Бучача. Звідти вона підтримувала частини «Мобільного корпусу», який наступав в напрямку Кам'янець-Подільський-Дунаївці[278].

Німецька адміністрація 14 серпня 1941 р. в особі окружного старости капітана Альбрехта перейняла від угорського військового командування владу на території міста Станіслава та області. Після вересня 1941 р. 1-шу гірськострілецьку і 8-му прикордонну бригади в Галичині змінили нещодавно сформовані дивізії безпеки з номерами 102, 105, 108, 121, 124.

278 Куликов В. Операция «Барабаросса». Воздушные сражения 1941 года / В. Куликов, И. Мокшанский // Фронтовая иллюстрация. – № 3. – Москва: Стратегия КМ, 2000. – С. 20.

У публікаціях радянського часу наявна досить скупа інформація про участь угорських військ у боях, які точилися в Станіславі та на його околицях у цей період. У публікації присвяченій Івано-Франківському некрополю, відсутня будь-яка інформація про поховання угорських військовослужбовців[279].

Поховання угорських військових загиблих в роки Другої світової війни на території міста Станіслава (Івано-Франківська)

Вперше питання про локалізацію військового кладовища і персональний список загиблих постало в 2009 р. у зв'язку з тим, що Відомство зв'язків з громадськістю та військово-меморіальної роботи Міністерства оборони Угорської Республіки порушило клопотання перед Івано-Франківською регіональною комісією у справах жертв війни та політичних репресій та Івано-Франківською міською радою про встановлення меморіального знаку на місці поховання в Івано-Франківську угорських військовослужбовців, загиблих в 1941-1944 рр.

З цією метою у 2009-2011 рр. працівниками Військово-історичного інституту і музею Міністерства оборони Угорської Республіки разом з викладачем Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Ігорем Кочкіним і нині покійним головою Івано-Франківського обласного Угорського національного-культурного товариства «Балатон», паном Густавом Матеєм проведено пошук документів, а також інформації, які би засвідчили факт угорських поховань на території сучасного Івано-Франківська.

279 Івано-Франківський некрополь / упоряд. М. Головатий. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – 48 с. – (Серія «Моє місто», № 18).

Аналіз документальних джерел

Джерела, що стосуються втрат угорської армії, яка брала участь у боях на території Прикарпаття у 1941, 1943-1944 рр. зберігаються у Центральному архіві (1076, Bydapest, Vepsenny, 12) військово-історичного інституту і музею Міністерства оборони Угорщини. Представлені далі документи знаходяться у фонді «Картки обліку втрат 22-го відділу Міністерства оборони Угорщини». Значна частина документів зберігається в іменних пакетах, які мають свій порядковий номер зберігання. У пакеті з документами гонведа Барташа Дюли (рис. 1) є: солдатська книжка (рис. 2), акт про поховання (рис. 3), інші документи.

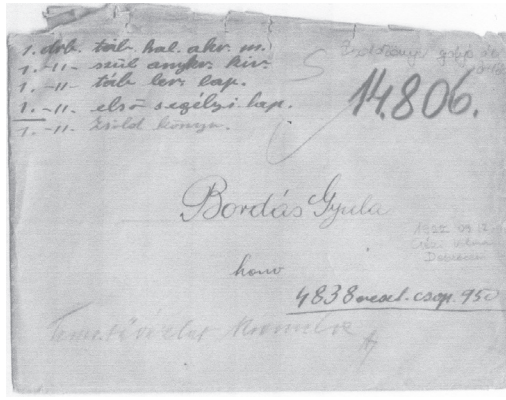

Рис. 1. Пакет з документами Барташа Дюли.

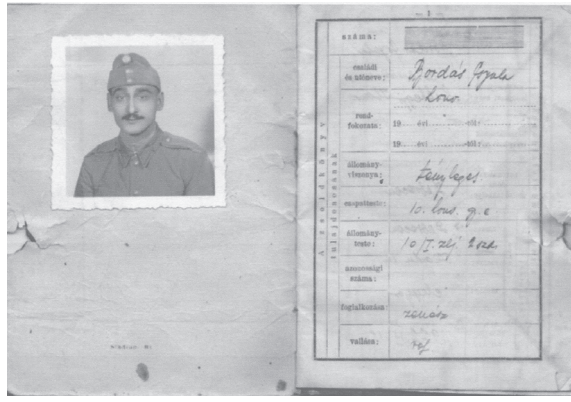
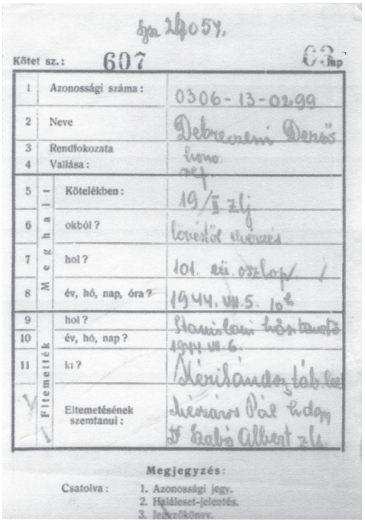

Рис. 2. Солдатська книжка Барташа Дюли.

Kötet sz.: 607

1	Azonossági száma:	0306-13-0299
2	Neve	Debrecenei Deső
3 4	Rendfokozata Vallása:	Ljuno ref
5	Halál – Kötelékben:	19/II zlj
6	okból?	lövéstől elvérzés
7	hol?	101. eü. oszlop /
8	év, hó, nap, óra?	1944. VII. 5. 10h
9	Eltemetések hol?	Stanislavi hőstemető
10	év, hó, nap?	1944. VII. 6.
11	ki?	Ismeretlen tábori
	Eltemetésének szemtanui:	Dienaros Pál tiszt. Dr. Szabó Albert zls.

Megjegyzés:

Csatolva: 1. Azonossági jegy. 2. Haláleset-jelentés. 3. Jegyzőkönyv.

Рис. 3 Акт про поховання Борташа Дюли.

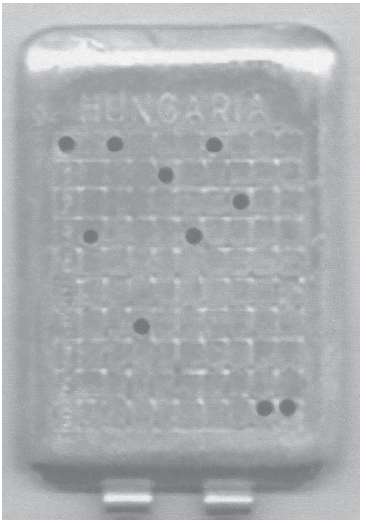

Рис. 4. Особистий опізнавальний знак рядового Дебрецені Деже.

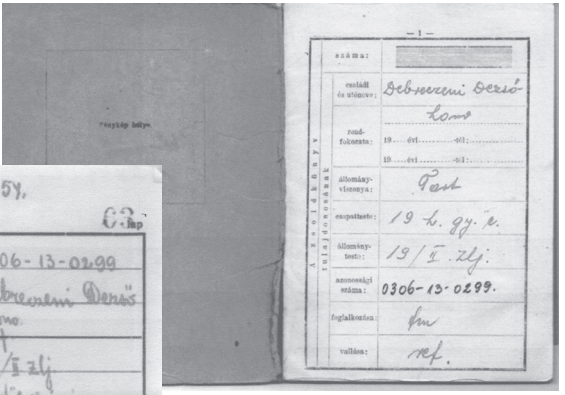
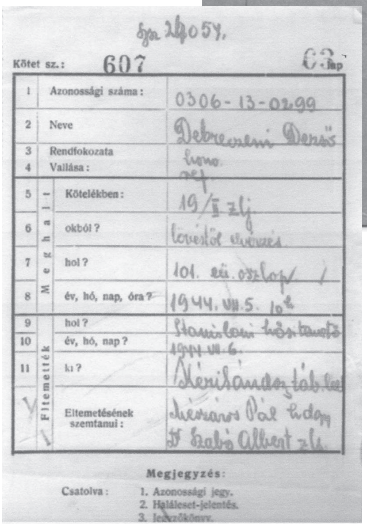

Рис. 5. Солдатська книжка Дебрецені Деже.

Kötet sz.: 607

1	Azonossági száma:	0306-13-0299
2	Neve	Debrecenei Deső
3 4	Rendfokozata Vallása:	Ljuno ref
5	Halál – Kötelékben:	19/II zlj
6	okból?	lövéstől elvérzés
7	hol?	101. eü. oszlop /
8	év, hó, nap, óra?	1944. VII. 5. 10h
9	Eltemetések hol?	Stanislavi hőstemető
10	év, hó, nap?	1944. VII. 6.
11	ki?	Ismeretlen tábori
	Eltemetésének szemtanui:	Dienaros Pál tiszt. Dr. Szabó Albert zls.

Megjegyzés:

Csatolva: 1. Azonossági jegy. 2. Haláleset-jelentés. 3. Jegyzőkönyv.

Рис. 6. Акт про поховання Дебрецені Деже.

Szám 3

Elsősegély-lap.

Név: Csik Imre

Rendfokozat: ...

Csapattest: ...

Diagnózis | Sérülés | Betegség

Kötés: I. | Mu. | V.

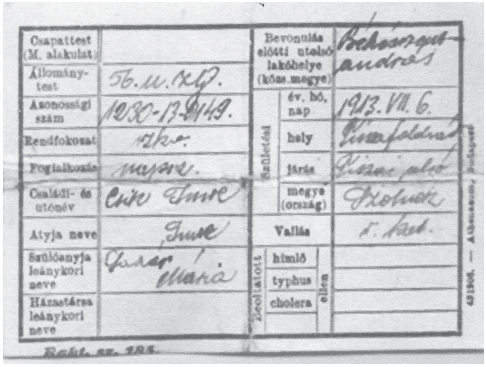
Érleszorítás ideje: ...

Injekciók: T. | Mo. | C.

Kelt. ... IV. 22

orvos

Рис. 7. Особиста картка пораненого Чік Імре.

Csapattest (M. alakulat)

Állomány-lap

Azonossági szám 1030-13-0149.

Rendfokozat

Foglalkozás

Családi- és utónév Csik Imre

Atyja neve Imre

Születésnyja leánykori neve

Házastársa leánykori neve

Születési: év, hó, nap 1913. VII. 6.

hely

járás

megye (ország)

Vallás r. kath.

Bevonulás előtti utolsó lakóhelye (hőn. megye)

Szolgálatról: himlő, typhus, cholera — ellen

Рис. 8. Вкладиш до особистого опізнавального Чік Імре.

У таких пакетах також можуть зберігатися особисті опізнавальні знаки: військовослужбовця – документи Дебрецені Деже (рис. 4), Чіка Імре та інших, вкладиші особистих опізнавальних знаків (документи Богдана Міхала, Чіка Імре (рис. 7) та інших, облікові картки поранених (рис. 8).

У солдатській книжці рядового Дебрецені Деже (рис. 5) вказано, що він служив у 2-му батальйоні (19/II) 19-го гірсько-піхотного полку, походить з селян, віросповідання – кальвініст. Номер його особистого опізнавального знаку 0306-13-0299, цей номер також читається на стулці особистого опізнавального знаку (рис. 4).

Наступний документ, що стосується згаданого вище рядового запасу Дебрецені Деже, це корінець акту про поховання (рис. 6). В цьому документі, крім відомих вже анкетних даних згаданого рядового, вказується причина смерті, яка сталася о 10 годині 5 липня 1944 р. у 101-й санітарній колоні через втрату крові, спричинену вогнепальним пораненням. В акті зазначено, що поховання загиблого рядового відбулося наступного дня 6 липня 1944 р. на «Кладовищі героїв в Станіславові»

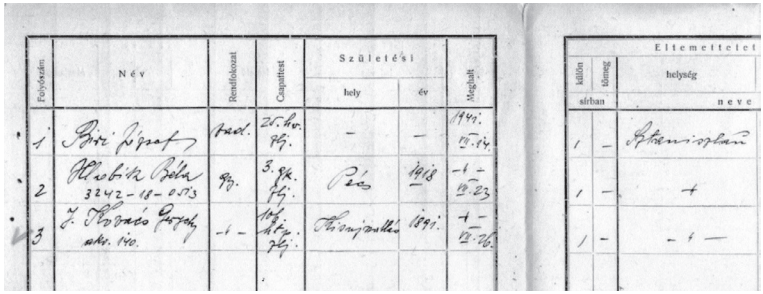

Рис. 9. Документ про поховання у 1941 р. рядових Бірі Йожефа, Губік Бела та Й. Ковач Гергеля.

(це стандартна назва угорського військового кладовища часів Другої світової війни, яка зустрічається у переважній більшості документів). Процедура похорону була здійснена військовим священником Керіландозом у присутності свідків – лейтенанта Пала Масароша і прапорщика Альберта Сабо.

Інший вид документів – зведені втрати та документи з обліку похованих, які складалися військовими священниками. Першим загиблим угорським військовослужбовцем, похованим в Станіславові, був Бірі Йожеф, який загинув 14 липня 1941 р. Він згадується у документі (без номера) про втрати частини, разом з двома іншими загиблими (рис. 9).

Документ під назвою «Облік загиблих героїв, похованих військовим священником 19-го санітарного римо-католицького відділення» (рис. 10) був складений військовим священником Ференцом Шинделом 9 травня 1944 р. У документі загадується 6 загиблих військовослужбовців (лейтенант Чаті Іван, рядові Папп Дердь, Фелдеш Лайош, Мартін Янош, Кошелак Йожеф, Гнадь Янош) похованих у проміжок часу від 29 квітня по 5 травня 1944 р. У зведені таблиці виділені стандартні розділи: «Дані про загиблого», «Дані про смерть», «Дані про поховання», а також «Примітки». Лейтенант Чаті Іван загинув в боях біля с. Черемхів (Коломийський район), решта п'ять рядових померли від ран у 103-му військовому шпиталі в Станіславі. Місце поховання усіх загиблих військовослужбовців вказано місто

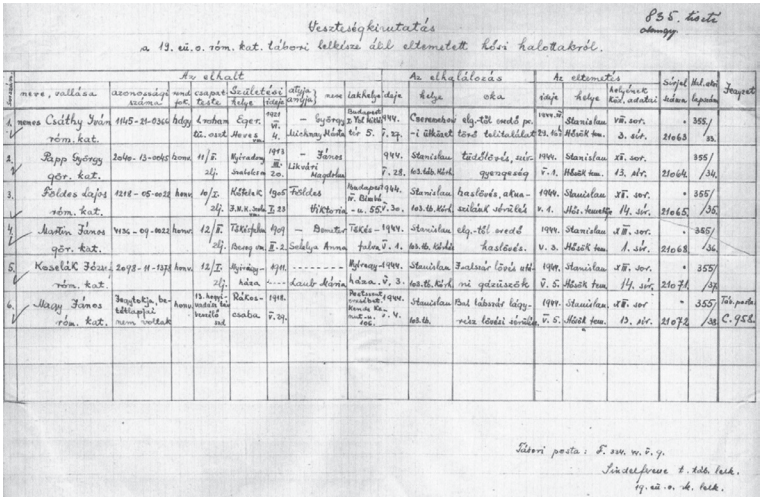

Рис. 10. Документ «Облік загиблих героїв, похованих військовим священником 19-го санітарного римо-католицького відділення».

Станіслав, «кладовище героїв», наведено також номери ряду і могили у ряді, обліковий номер могили.

Співробітники центрального архіву Військово-історичного інституту і музею Угорської Республіки в ході опрацювання документів фонду «Картки обліку втрат 22-го відділу Міністерства оборони Угорської Республіки» станом на 1 березня 2010 р. встановили імена 300 військовослужбовців угорської армії, що загинули у 1941, 1943-1944 рр. і місцем поховання яких вказано Станіслав. На кладовищі поховано 3 загиблих у 1941 р, за весь 1943 р. тут було поховано 7 військовослужбовців, з січня по березень 1944 р. –7 вояків, у квітні – 95, травні – 77, червні – 29, липні – 81 військовий угорської армії, дата загибелі 1-го військовослужбовця не встановлена[280].

280 Історична довідка щодо місця поховання угорських військових, загиблих у роки Другої світової війни на території Івано-Франківська (Станіславова та його околицях) // Відомство зв'язків з громадськістю та військово-меморіальної роботи Мінстерства оборони Угорщини, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника / Упоряд. підполковник д-р Ласло Телл, Ігор Кочкін. – Будапешт 2011. – С. 4-6, 15-20.

Встановлення місця розташування угорського військового кладовища 1941-1944 рр.

Група документів, які локалізують розміщення військового кладовища в Станиславові, представлена рукописними графічними схемами поховань. Такі схеми складалися в усіх супротивних арміях Другої світової війни під час поховання загиблих військовослужбовців.

В угорській армії як правило схема складалася військовим священником що здійснював поховання. Від рівня його військово-топографічної підготовки залежала якість і конкретність такого документу. Тому ми натрапляємо на документи різного рівня деталізації. У переважній більшості у таких документах, крім масштабу і напрямку на північ, подається прив'язка до постійних орієнтирів, вказується місце розташування ряду і конкретної могили, основні анкетні дані похованого, дата поховання.

Документ № 14.838 (рис.11), складений 30 квітня 1944 р. вказує місце поховання рядового Солноці Шандора (Szolnoki Sándor) у загальному списку загиблих значиться під № 262. У верхній частині документа зроблено за допомогою простого графітового олівця схему частини міста Станиславів із вулицею, яка зазначена «Hitler strasse» (тепер вул. Незалежності). Тут зображено контури християнського кладовища і місце розташування двох рядів з могилами, які розташовані у його західній частині. У нижній частині документа чорними чорнилами вписано дані про похованого, а також розміщена схема розташування його могли у другому ряді. На цей час у другому ряді вже нараховується 27 могил.

Документ № 16.659 (схема розташування могили рядового Дюрчо Йожефа (Dûrčo József), якого було поховано 15 травня 1944 р. складається з двох частин (рис. 12). У верхній частині документа – графічна схема розташування кладовища і могил у масштабі 1:10 000. На схемі показано залізничну колію, міст, вокзал, кладовище на вул. «Hitler strasse» (з угорської – вул. Гітлера). Також накреслено контури кладовища і місце розташування

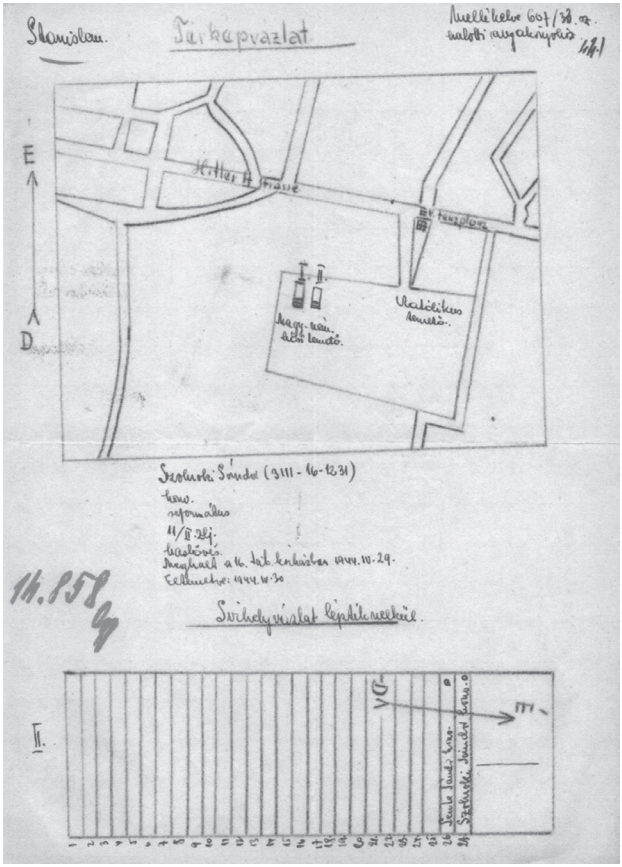

Рис. 11. Схема розташування могили рядового Солноці Шандора та рядового Ленте Шандора.

угорської ділянки у північно-західній частині. У нижній частині схеми у більш детальному масштабі показано 5 рядів могил (1-й ряд – 22 могили, 2-й ряд – 27, 3-й – 29, 4-й – 26, у п'ятому на момент складання схеми вказано 12 могил). Таким чином, станом на 15 травня 1944 р. у цій частині кладовища була 121 могила.

У документі № 16.049 (рис. 13) згадують 15 військовослужбовців, що загинули з 25 по 28 квітня 1944 р. Протягом квітневих днів загинуло і було поховано на Станіславському кладовищі 43 угорських військових.

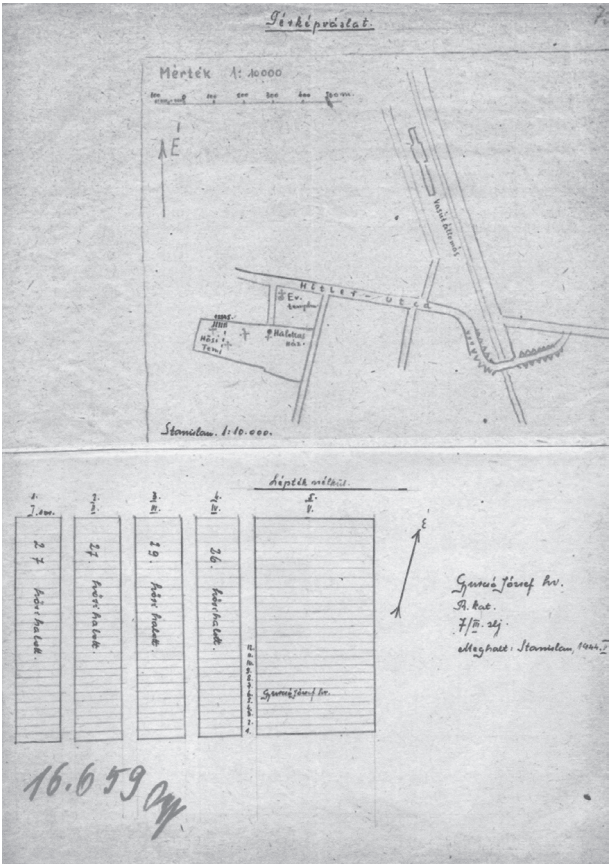

Рис. 12. Документ № 16.659. Схема розташування могили рядового Дюрчо Йожефа.

У цьому ж документі на північ від ряду угорських могил позначено ряд могил німецьких військових.

Інший графічний документ (без номера) під назвою Stanislau. I. hosi temeto (рис. 14) має дещо інший вигляд, містить більш детальний план кладовища. Тут також у правому нижньому куті зображена ситуаційна схема розташування кладовища на вул. «Adolf Hitler strasse», а центральну частину документа займає виконаний чорнильним олівцем фіолетового кольору детальний план частини кладовища з похованнями угорських

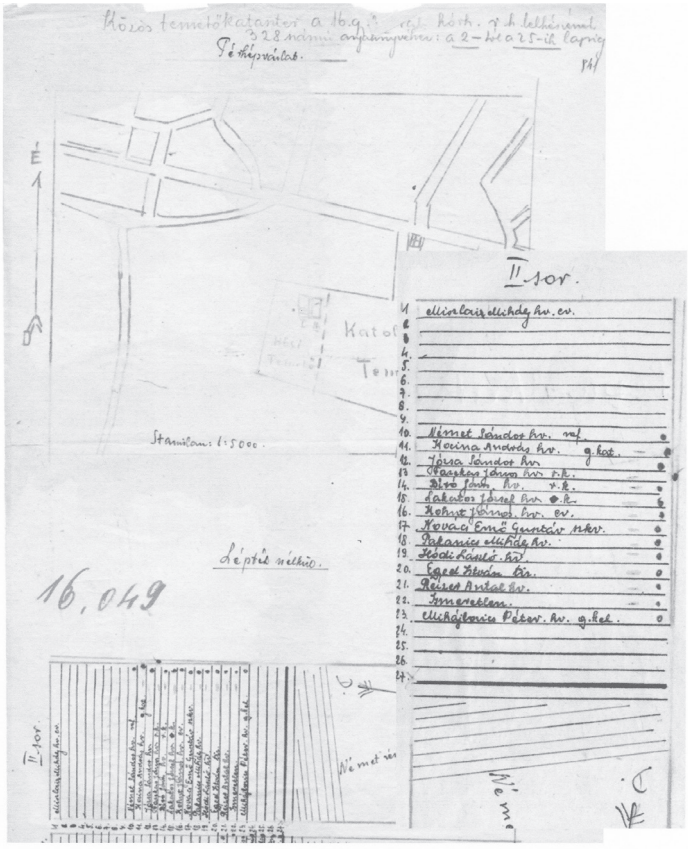

Рис. 13. Документ № 16.0049. Схема поховання групи загиблих у період з 25 по 28 квітня 1944 р.

військових, Вірогідно, що таке ретельне виконання схеми і детальне зображення місця поховання пов'язане з особою похованого. У п'ятому ряді у могилі № 1 був похований капітан Йожеф Баранкаї (Barankay József)[281], дворянин, кавалер ордена Vitéz Rend (Орден Рицаря), який був одною з найбільш високих військових відзнак Угорського королівства. Кавалер ордена отримував земельне володіння, дворянський титул і міг додавати до свого прізвища префікс «Vitéz». Титул був спадковий

281 За списком загиблих № 16, загинув 13 липня 1944 р.

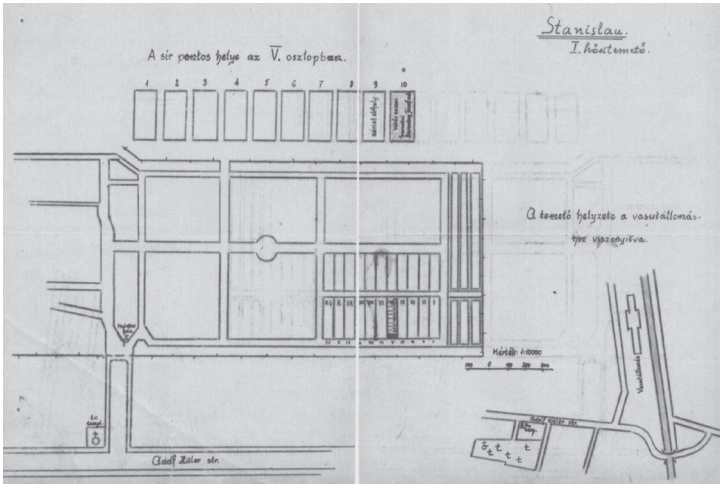

Рис. 14. Схема розташування могили капітана Баранкаї Йожефа.

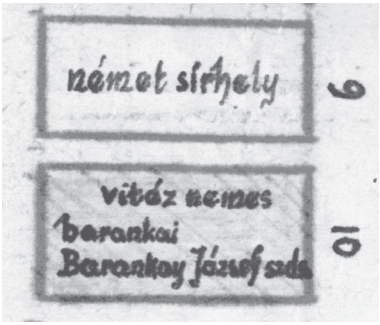

Рис. 15. Схема розташування могили капітана Баранкаї Йожефа.

і після смерті батька переходив старшому сину[282]. Зауважимо, що в списку похованих в Станіславі нараховується 5 кавалерів цього ордену. Серед усіх похованих угорських військовослужбовців найвище військове звання – капітан було саме у Йожефа Баранкаї. Про нього мову ми поведенемо далі.

Заслуговує на увагу ряд графічних документів №№ 17332 (рис. 16) і 17335 (рис. 17) та два документи без номерів зберігання, які показують наявність двох ділянок з угорськими похованнями у межах християнського кладовища. Ці два документи створені у липні 1941 р. І, мабуть, на цей час вільна площа для поховань

282 Тарас Д. А. Боевые награды союзников Германии во II мировой войне. – Минск: Харвест, 2004. – С. 94.

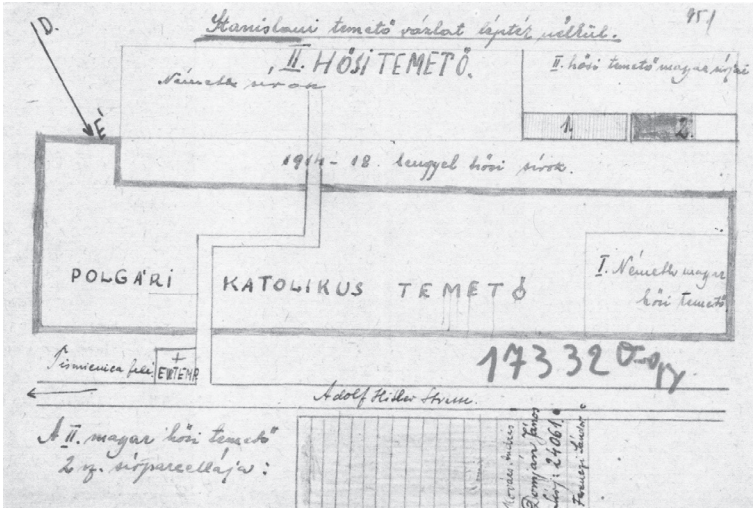

Рис. 16. Документ 17032. Схема поховання на новій (угорській) ділянці кладовища.

у північно-західній частині кладовища була повністю використана.

Як відомо, середня частина західної ділянки християнського кладовища була зайнята під поховання жертв

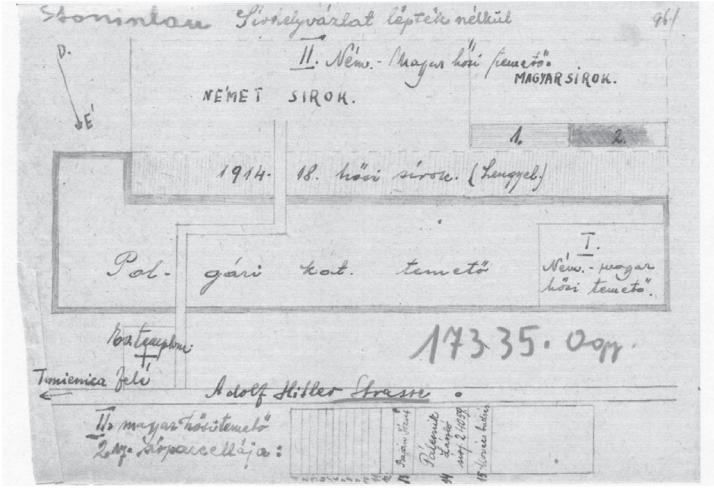

Рис. 17. Документ 17035. Схема поховання на новій (угорській) ділянці кладовища.

НКВС. Тут у липні 1941 р. було поховано 269 осіб, закатованих у Станіславській тюрмі перед відходом Червоної Армії в кінці червня 1941 р., на місці поховання висипадан висока могила, яку у 1944 році після приходу Червоної Армії було розкидано[283]. Вірогідно що така ж доля спіткала і наземні споруди кладовища противника.

Перша ділянка, де ховали з 1941 р. і до літа 1944 р. в цих документах отримує назву «Німецько-угорське кладовище героїв» і порядковий номер І. Порядковий номер ІІ присвоєно новій ділянці, яка розташована південніше і паралельно алеї військових поховань 1914-1920 рр. (поховання вояків УСС-УГА)[284]. Автор документів № 17332, № 17335 (рис. 16, 17) вважає ці поховання польськими (Lendyel Lilla Siroki). У документі № 17335 (рис. 17) нова ділянка названа «ІІ німецько-угорське кладовище героїв». Ця ділянка поділена на дві частини, більшу – східну, яка має назву «Німецьке кладовище» і меншу – західну, яка зазначена як «Угорське кладовище». На площі «Угорське кладовище» зображено два ряди могил, яким присвоєно порядкові номери 1 і 2 (нумерація здійснена зі сходу на захід). У нижній частині цього документу розміщено схему ряду № 2 з 15-ма могилами, вказані імена похованих у могилах №№ 13-15 – Баян Йожеф (Bájan József; № 11 в алфавітному списку) Палешник Ласло (Palesnik László; № 202) Ковач Андраш (Kovács András; № 143), які загинули відповідно 6, 7 і 8 липня 1944 р.

Загадана ділянка заповнюється ще в червні 1944 р. Такий висновок можна зробити, аналізуючи документ

283 Полєк В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. [Текст]: іст.-культур. путівник / Володимир Полєк; [фото В. Солодкого, О. Парешних]. – Львів: Світло і тінь, 1994. – С. 52.

284 Треба признати, що тут автори «ІСТОРИЧНОЇ ДОВІДКИ щодо місця поховання угорських військових, загиблих у роки Другої світової війни на території Івано-Франківська (Станіславова та його околицях)» помиляються. Поховання вояків УСС-УГА проходили перпендикулярно до кладовища. А ця ділянка дійсно розташована паралельно до братського військового кладовища, закладеного в 1916 р. для поховань солдатів російської імператорської армії. Сюди в 1924 р. були перепоховані вояки, які загинули під час Першої світової війни з інших частин міста. Про що описано вище.

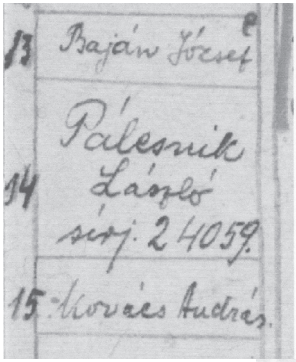

Рис. 18. Частина документа 1735. «Схема поховання на новій (угорській) ділянці кладовища». Прізвища похованих і номери могил у другому ряді.

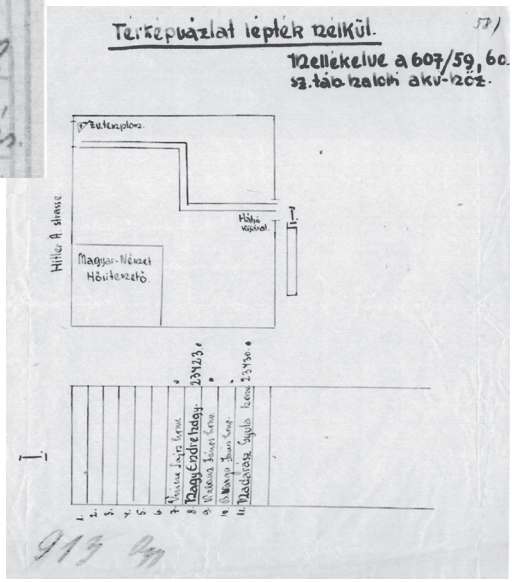
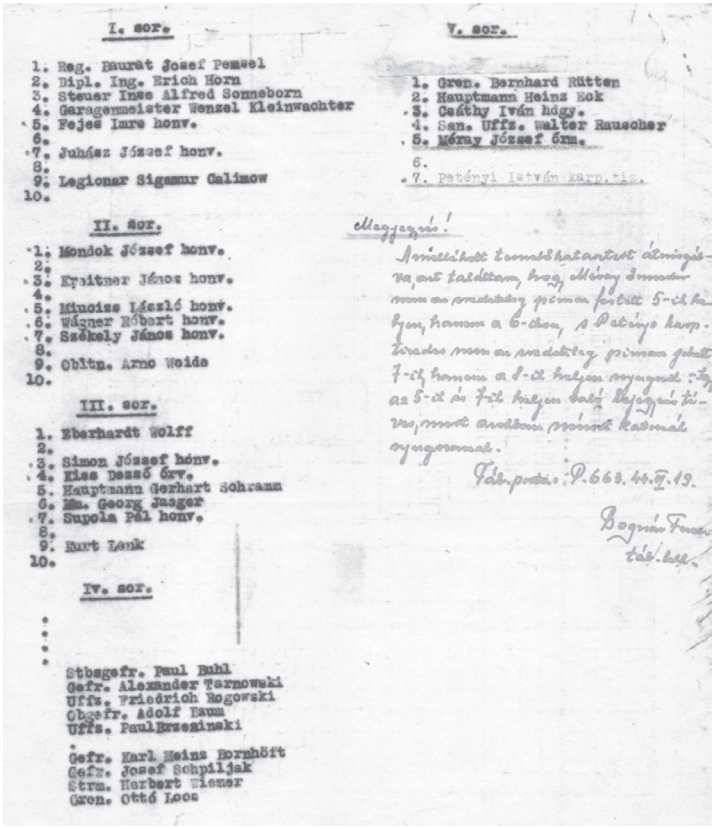

Рис.19. Документ № 913. Схема поховання 5 угорських військовослужбовців на угорській ділянці кладовища загиблих у період з 12 по 16 червня 1944 р.

№ 913 (рис. 19) в якому зроблена схема поховання 5 військовослужбовців у першому ряді нової (південно-західної ділянки). Список загиблих і похованих в Станіславі показує, що згадані вояки померли у період з 12 по 16 червня 1944 р.

Документ (рис. 20, 21) який підписав 19 червня 1944 р. військовий священник Богнар Ференц (Bógnar Ferenc)[285], підтверджує наявність угорсько-німецької ділянки військового кладовища. На лицевій стороні документу надруковано друкарською машинкою списки похованих, поділені по рядах і могилах. У списках вказано військове звання або посада, ім'я і прізвище

285 Військовий священник Богнар Ференц (Bógnar Ferenc) також здійснив поховання рядового Богдан Міхаль (Bogdán Mihaly) 2 травня 1944 р., що засвідчено у відповідному акті про поховання.

I. sor.

1. Reg. Baurat Josef Pemsel
2. Dipl. Ing. Erich Horn
3. Steuer Inse Alfred Sonneborn
4. Garagenmeister Wenzel Kleinwachter
5. Fejes Imre honv.
6.
7. Juhász József honv.
8.
9. Legionar Sigamur Calimow
10.

II. sor.

1. Mondok József honv.
2.
3. Kraitner János honv.
4.
5. Miuciss László honv.
6. Wágner Róbert honv.
7. Székely János honv.
8.
9. Obltn. Arno Weide
10.

III. sor.

1. Eberhardt Wolff
2.
3. Simon József hónv.
4. Kiss Dezső őrv.
5. Hauptmann Gerhart Schramm
6. Mk. Georg Jaeger
7. Supola Pál honv.
8.
9. Kurt Lenk
10.

IV. sor.

Stbsgefr. Paul Buhl
Gefr. Alexander Tarnowski
Uffz. Friedrich Rogowski
Obgefr. Adolf Baum
Uffz. Paul Brzezinski

Gefr. Karl Heinz Bornhöft
Gefr. Josef Schpiljak
Strm. Herbert Wiemer
Gren. Ottó Locs

V. sor.

1. Gren. Bernhard Rütten
2. Hauptmann Heinz Eck
3. Csáthy Iván hágy.
4. San. Uffz. Walter Rauscher
5. Kéray József őrm.
6.
7. Patányi István karp.tis.

Magyarul!

Amikor hatott tumőhatásunk alatt elvirágzava ezt találtam, hogy Kéray József honvéd ma reggel fél 5-ik helyen, hamvá a 6-ikon, a Patányi karpitizálás reggel 7-ik, hamvá a 8-ik helyen nyugszik. Így az 5-ik és 7-ik helyen holt elhunyt társaimat ásatom ki és temetem el a többi mellé.

Tábori pap. P. 663. 44. V. 19.

Bognár Ferenc
tábori lelkész

Рис. 20. Документ, який підписав 19 червня 1944 р. військовий священник Богнар Ференц. Лицевий бік.

похованого. По вказаному тексту зрозуміло, що німці й угорці поховані в одному ряді у сусідніх могилах. Перший ряд є чи не найбільш раннім похованням на цій ділянці, зокрема тут згадується Феєш Імре (Fejes Imre) I ряд могила № 5), що згідно з загальним списком загинув 25 листопада 1943 р. У другому ряді в могилі № 6 був похований рядовий Вагнер Роберт (Wágner Róbert) що загинув 12 лютого 1944 р. Він же згадується в документі № 14002, в якому графічно зображена схема місця поховання цього військовослужбовця. Загальна схема в масштабі 1:15000, складена в день його похорону

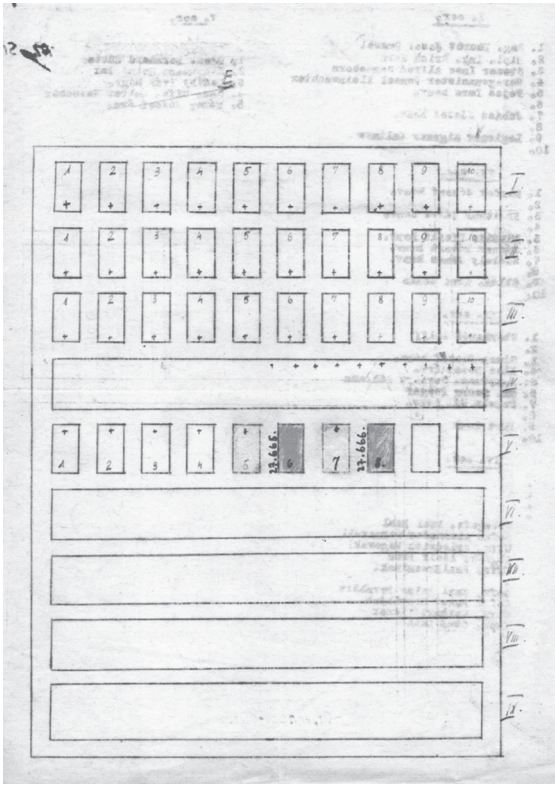

Рис. 21. Документ, який підписав 19 червня 1944 р. військовий священник Богнар Ференц. Зворотний бік документу.

14 лютого 1944 р., показує місце поховання у північно-західній частині християнського кладовища, які і на інших схемах першої половини 1944 р. На найбільш детальній схемі того ж документа могила цього військовослужбовця розташована у другому ряді, що співпадає з цитованим вище документом, але не співпадає номер могили[286].

286 Історична довідка щодо місця поховання угорських військових, загиблих у роки Другої світової війни на території Івано-Франківська (Станіславова та його околицях) // Відомство зв'язків з громадськістю та військово-меморіальної роботи Мінстерства оборони Угорщини, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника / Упоряд. підполковник д-р Ласло Телл, Ігор Кочкін. – Будапешт 2011. – С. 6-11, 21-27. Звідти ж рис. 20 – с. 28., рис. 21 – с. 29, рис. 22 – с. 30.

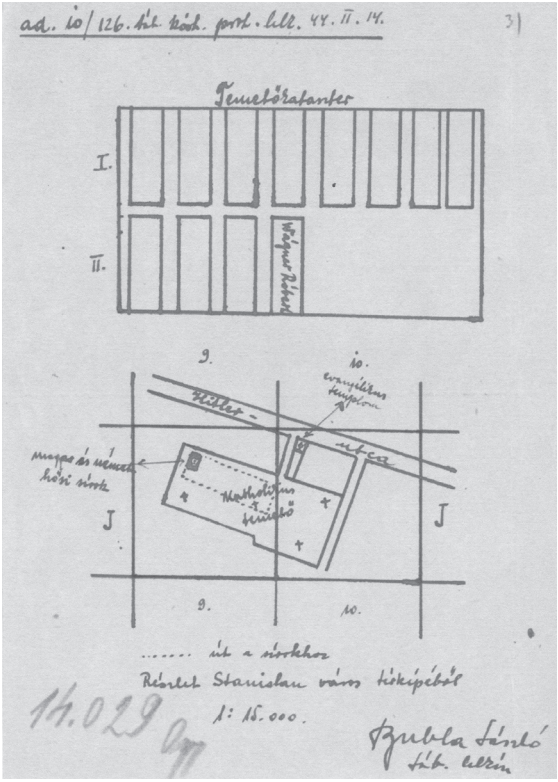

Рис. 22. Документ № 14029. Схема поховання рядового Вагнера Роберта.

У документах про поховання угорських військовослужбовців, які загинули у 1941, 1943 і 1944 рр. на полі бою, або ж померли від ран у 103-му, 16-му військових шпиталях, 101-й санітарній колоні, що дислокувалися в Станіславі, місцем поховання вказується військове кладовище у м. Станіславів (нині Івано-Франківськ). На графічних схемах, які супроводжували акти про поховання загиблих, військове кладовище показано на території так званого Польського або християнського кладовища (тепер Меморіальний сквер) на вулиці Адольф Гітлер Штрассе. Як писав професор Володимир Полєк, сучасна вулиця Незалежності у 1869 р. була названа Сапєжинською, у 1919-1922 рр. вона носила ім'я

Центральна частина міського цвинтаря. Табличка на дереві «I Hoősi temető» вказує напрямок до змішаної угорсько-німецької ділянки в північно-західній частині цвинтаря.

Шевченка. У міжвоєнний період знову ж називалася Сапєжинська, у 1941-1944 рр. – Адольф Гітлер Штрассе, пізніше Сталіна (тоді її було продовжено до річки Бистриці), з 1956 р. – Радянською, а з лютого 1993 р. – Незалежності[287].

Встановлено що у межах цього кладовища в роки Другої світової війни утворилися три ділянки з військовими похованнями: змішана угорсько-німецька у північно-західній та угорська ділянка у південно-західній частині кладовища, а також німецька у південній його частині (рис. 24). Після реконструкції кладовища західна частина угорської та угорсько-німецької ділянок військового кладовища опинилися під тротуаром і проїжджою частиною вул. Мельника, будівлями

287 Полєк В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. [Текст]: іст.-культур. путівник / Володимир Полєк; [фото В. Солодкого, О. Парешних]. – Львів: Світло і тінь, 1994. – С. 52.

Центральна алея цвинтаря. Вказівник «II Hoősi temető» показує на південь до угорських і німецьких ділянок за південним муром цвинтаря.

Вид з на німецьку ділянку за межами цивільного кладовища. Стрілка на показнику вказує на угорську ділянку (*II Hoősi temető*).

Угорська ділянка (II Hősi temető) за межами цивільного кладовища.

На угорському братському кладовищі. Біля стіни міського цвинтаря видно ряди з бетонними хрестами військового цвинтаря Першої світової війни.

На передньому плані могила лейтенанта Nagy Endre (09.09.1923–14.06.1944). На задньому плані видно димарі цегельні. Нині там ЗОШ № 21.

квіткового базару, східна частина, вірогідно, знаходиться у межах Меморіального скверу[288]. Після додаткового вивчення і появою нових документів, встановлено що ця ділянка за межами Меморіального скверу.

Представлені вище фото надані співробітником Відомства зв'язків з громадськістю та військово-меморіальної роботи Міністерства оборони Угорщини д-ром Андором Біро, отримані ним від племінника лейтенанта Nagy Endre (09.09.1923–14.06.1944) похованого у Івано-Франківську на окремій угорській військовій ділянці.

Проблема статусу військових поховань визначається цілим рядом документів та законодавчих актів України. «В Угоді між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про збереження та увічнення місць пам'яті загиблих військовослужбовців та цивільних жертв воєн та про статус поховань», підписаній 16 листопада 1996 р. у Києві, відзначається, що «військовослужбовці, військовополонені та інші особи, які загинули чи померли під час чи внаслідок воєн або насильницького вивезення, як на території України, так і на території Угорської Республіки, мають право на гідні місця поховань, облаштування та утримання яких, згідно з Женевськими конвенціями про захист жертв воєн від 12 серпня 1949 р. та додаткових протоколів до них, має забезпечуватися належним чином». У тому ж документі зазначено: пункт 3. «Сторони забезпечують захист та безстрокове збереження поховань загиблих військовослужбовців та цивільних жертв воєн на території своїх держав, зокрема пам'ятників та інших пам'ятних споруд». Пункт 4. «При реалізації прав і обов'язків що випливають з цієї Угоди, Сторони з повагою відноситимуться до тлінних останків могил та місць поховань загиблих військовослужбовців інших держав, відповідно до норм міжнародного права». Закликає до примирення

288 Історична довідка щодо місця поховання угорських військових, загиблих у роки Другої світової війни на території Івано-Франківська (Станіславова та його околицях) // Відомство зв'язків з громадськістю та військово-меморіальної роботи Мінстерства оборони Угорщини, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника / Упоряд. підполковник д-р Ласло Телл, Ігор Кочкін. – Будапешт 2011. – С. 11-12.

та порозуміння, віддавати почесті жертвам війни, визначати місця їх поховань, доглядати та охороняти пам'ятні знаки на їх могилах і «Угорсько-Українська декларація Спільної пам'яті заради майбутніх поколінь», підписана 10 липня 2007 р. у Будапешті Президентами обох держав.

В Україні вже в багатьох місцях, де є поховання угорських військовослужбовців, загиблих в роки Другої світової війни, встановлено меморіальні знаки. Зокрема, в м. Брянка Луганської області, містах Львів, Ужгород і Берегово, селах Міжгір'я Закарпатської і Купише Житомирської областей, Інтернаціональні кладовища створені у м. Славута Хмельницької області. В Івано-Франківські області меморіали на місцях поховання загиблих угорських військових споруджено у Ворохті, Надвірній, селі Закрівці Коломийського, селах Город і Середній Березів Косівського районів

Угоди про догляд за військовим похованнями є не тільки між урядами України та Угорщини, але й з рядом інших країн. Зокрема, в 1996 р. було підписано Міждержавну угоду між Україною та Німеччиною про догляд за військовими похованнями. З німецького боку в нашій країні цим займається Німецька народна спілка по догляду за військовим похованнями. Німецька народна спілка має своє представництво в Україні, яке розташоване в м. Києві, якому підпорядковуються представництва в регіонах. Спілка має свою робочу групу і в західних областях України – у м. Жовкві Львівської області. Після підписання Міждержавної угоди, з 1997 р. представництва Спілки почали роботу з облаштування збірних цвинтарів. Зокрема, у Західній Україні для цього було обрано кладовище в селі Потеличі Жовківського району.

Одночасно з питанням локалізації поховання угорських військових загиблих в роки Другої світової війни на території міста Івано-Франківська (Станиславова) та його окраїнах, хвилювало питання місця поховання своїх вояків і інших учасників – німців. За словами керівника робочої групи в Західному регіоні України Мирона Старка, інформація про солдатський цвинтар

у Івано-Франківську лежить у німецьких архівах ще з часів війни. Проте за радянської влади не було можливості взятися за ці поховання. Вперше українські представники спілки побували в нас у 2009 р. «Хоча кажуть, що німецькі архіви містять надзвичайно докладну інформацію, з точністю до метра про поховання вояків вермахту. Німецька народна Спілка власних архівів не має, а йти в центральний — у Берліні, переривати купу документів — цього ніхто не робитиме. Інформацію про поховання збирають завдяки народній пам'яті: опитують старших людей у селах, які можуть згадати такі подробиці»[289].

Цікавою до цієї теми будуть спогади Станіслава Пелікана, сина начальника залізничної станції в Тисмениці Олександра Пелікана «Тисменицькі заручники», яку ми наводимо з незначними скороченнями:

«В тому гарячому часі, у зв'язку з вступом радянських військ на територію Станиславівського воєводства, розпочато в перших місяцях 1944 р., організаційну працю по евакуації німецької адміністрації та цивільного населення з району дистрикту. В квітні місяці після початкової паніки, німецька влада повернулася до Станиславова сильно недоукомплектована, тоді управу міста був перейняв Вермахт. Від 18 березня 1944 р. тривали інтенсивні фортифікаційні роботи. З 17 квітня 1944 р. розпорядженням німецької Feldokomendantury було запроваджено примусову громадську працю для всіх чоловіків віком від 16 до 60 років.

В тому часі в нашому домі перебували родини пп. Лахманів (4 особи), Бориняків (3 особи), та й природно наша родина складалася з 6 осіб. Всі ми, чоловіки, були залізничниками Східної Залізниці. Лахман – черговий руху, Бориняк – стрілочник, батько Пелікан – начальник станції. Всі троє працювали на станції Тисмениця. Я натомість працював на станції Хриплин працівником вагонного бюро. Під час фронтових боїв ми не працювали. Правдоподібно, того ж дня, коли було видане

289 Мотика В. Якщо розшукаємо 70% загиблих на війні німців – добре // Львівська газета. – 2013. – 9 січня. – С. 4.

розпорядження про примусову громадську працю, або наступного дня, зранку, коли ми ще спали, вступили до будинку німецькі солдати зі зброєю в руках, та вивели усіх чоловіків на вулицю. Коли ж нас солдати побачили в залізничних мундирах, то здивовані звернулися до стоячого на подвір'ї офіцера, чи під офіцера зі словами: «hier sind alle Eisenbohner!» («Тут всі залузничники!»). У відповідь всі ми почули тільки гостре «alle raus!» («всі!»). Солдати виконуючи той наказ змусили всіх нас вийти з будинку, вивели також мого брата Романа, який почав плакати, а було йому тоді 14 років. Махнув я всім рукою тай ми вийшли. Наймолодший брат Тадеуш мав тоді 13 років.

На нашій вулиці стояла уже в шерензі група чоловіків. Як пізніше з'ясувалося, творилося то все на багатьох вулицях, бо як виведено нас за місто попри стару гуральню, я побачив, що було нас багато. Зустрів я тут також деяких моїх колег. Поставлено нас було в дві шеренги, та повідомлено, що у зв'язку з вбивством німецького офіцера, всіх чоловіків від 16 до 60 років забирають до табору в Станиславові. Скільки було правди щодо того офіцера, то я не знаю. В тому часі із шеренги вийшов мій батько, який знав досконало німецьку мову, та звернувся до офіцера (як пізніше з'ясувалося), що є німецьким начальником залізничної станції Тисмениця та має обов'язок піклуватися станцією у зв'язку з приближенням фронту. Відчував я, що батько все зробить, щоб звільнити в якийсь спосіб нас від того обіцяного табору. До Станиславова йшли ми пішки під конвоєм німецьких солдат. Кожний з нас малював різноманітні сценарії подальших подій. Іноді дуже чорні!

Над нами із свистом та шумом пролітали артилерійські снаряди із напряму Станиславова до цілей десь далеко поза нами в напрямі фронту. Старші та досвідчені, які відслужили у війську, інформували, що якщо снаряд свистить то є добре, бо впаде десь далеко, гірше, коли б почав харчати! З надією ми вслухалися в свист снарядів! У Станиславові нас розмістили в казармах колишнього 48-го піхотного полку кресових стрільців, в яких колись перебував мій батько в часі своєї військової служби. Казарми ті знаходились на вулиці Третьо-

го травня (сучасна М. Грушевського) та Кошаровій (сучасна П. Козланюка). Будівля та була мені знайома, бо я неодноразово проходив попри неї йдучи до гімназії чи назад, а також з багатьох фотографій мого батька.

Ті казарми тоді були порожніми, бо німецькі підрозділи, які там дислокувалися, були на фронті. Неподалік зрештою. Розселилися ми по залах де хто міг, шукаючи сінників, на яких можна б було переспати. Були ті сінники напхані стружкою! Шукали також якісь порожні банки з під консерви чи іншу посуду, бо нам обіцяли харчування. Мили знайдені банки на подвір'ї казарм, під помпою. Принесено нам якийсь прикорм під назвою супу, звареного хіба що з перевареного кінського м'яса. Була також гірка чорна кава. Так тривало декілька днів.

Під конвоєм нас брали до різних робіт. Пам'ятаю, що одного дня носив я поранених солдатів (також радянських) в якомусь шпиталі. Потім в кухні шпиталю вдалося мені з'їсти смачного горохового супу, яким мене пригостили милосердні кухарки.

Пам'ятний був день, коли декількох нас вивели із загальної шеренги, вказавши на нас рукою. Завжди зранку було шикування на подвір'ї казарм. Був між нами мій дядько Людвік Дулян, теж залізничник, якого забрали із сусіднього біля нас будинку. Був також і один мій колега. Супроводжував нас один солдат. Йшли ми вулицею Третього травня до Сапіжинської (сучасна Незалежності), і дальше по ній в східному напрямку до Майзлів. Однак ми повернули направо на вулицю Желіговського (сучасна С. Бандери), і зорієнтувалися, що знаходимося біля євангельського костелу, де збоку був цвинтар. Солдат наказав нам йти в тому напрямі. Зайшли ми на костельне подвір'я, збоку вийшов якийсь підофіцер. Він наказав нам, щоб кожний з нас взяв по лопаті, які стояли поруч. Пройшли мені мурашки по плечах, і кожен з нас поглянув один на одного. Хіба кожному промайнула думка, що вб'ють нас, але перед тим ми собі викопаємо яму. Відведено нас на цвинтар. Зупинилися ми при довгій викопаній ямі, досить глибокій, частково уже засипаній. В душі молився, бо вперто стискав в кишені вервицю, яку мені втиснула в руку бабуся, коли стояв в шерензі на вулиці біля

дому. Наказано нам було почекати! Незабаром приїхав військовий автомобіль, з якого вийшли німецькі солдати з карабінами. Тоді кожний з нас подумав – «розстрільна команда»! То є так! Однак з автомобіля винесли труну і поставили біля ями. Якийсь офіцер поклав букетик пролісків на труну та виголосив прощальне слово. З того, що я зрозумів, то підкреслювалася відвага полеглого, який недавно загинув у бою, та був промовцю вірним другом. Проліски то квіти, які дуже любив! По тому наша «розстрільна команда» поставлена в шеренгу віддала почесний салют. Тоді ж ми зрозуміли, що є тут в ролі гробарів! Видихнули з полегшенням. За хвильку приїхав знову автомобіль, з якого винесли декілька трун, а виносили їх радянські полонені. Ховали ми їх в тій ямі по три одна на одній і засипали. Відбулося то вже без почесних салютів. Ну що ж, були то прості солдати.

Відбувся в тому часі цікавий випадок. Радянські полонені в одну з трун поклали свого товариша зброї, який помер в шпиталю. Яким чином це виявив «головний гробар» (той підофіцер) мені невідомо. Може щось виступало з під віка труни? В кожному разі то була страшна авантюра, нервувався, погрожував, розмахував пістолетом. Запам'яталися мені його слова «was mit dem deutschen Soldaten?!» («що, з німецькими солдатами?!»). Вкінці доручив нам викопати яму під муром, біля куща жасмину, де ми його і поховали. Тоді я собі подумав, той мав проліски, а цей має цілий кущ жасмину.

Не пам'ятаю скільки днів був у тому «таборі». Хіба тиждень. Одного післяобіднього часу неочікувано прийшов мій батько з матір'ю та на підставі документа було звільнено нас залізничників, а саме Лахмана, Бориняка, дядька Дуляна та мене. Було запущено станцію, а до неї були потрібні працівники, так батькові вдалося дістати те звільнення. Посвідчення було видане моєму батькові 19 квітня 1944 р., воно стало початком подальших його дій у справі нашого звільнення. Повернулися ми всі пішки до Тисмениці перед вечором»[290].

290 Переклад з польської мови Романа Чорненького за Stanisław Pelikan. Tyśmieniccy zakładnicy // Zeszyty Tłumackie. – 2003. – № 3–4. – S. 25–26.

Також ілюструють цей період фотографії, які користувач виставив на сайті «Старі фото Станиславова»[291].

Поховальна процесія повертає з вул. Голуховського.

Користувач, який виставив фото подає – «На стрічці напис: «133 резервний поліційний батальйон. Пробув в Станіславі з осені 1941 до 1943 р.»

Не будемо дискутувати з власником фото, але оскільки вказаний батальйон нічим особливим себе не зарекомендував, то й підтвердження тому, що він перебував в Станіславі з осені 1941 до 1943 р. ми не знайшли. Нам відомо, тільки що належить він до польських шуцманшафтбатальйонів. Викладені далі на сайті фото зроблені на кладовищі по вул. Сапіжинській (на той час вул. «Adolf Hitler strasse») вказують скоріш на те, що це квітень 1944 р. Спільна німецько-угорська ділянка військових поховань на

291 Старі фото Станиславова // Режим доступу: http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1326285&page=150

Похорон німецького вояка на кладовищі в Станіславі.

північно-західній частині цвинтаря вже достатньо заповнена. А втрати в 1941–1943 р. були незначними.

На передньому плані видно могилу з високим дерев'яним хрестом – це могила в'язнів Станіславської тюрми, перепохованих 7 липня 1941 р[292]. Похорон відбувається в північно-західній частині кладовища (на змішаній німецько-угорській ділянці).

Представникам Німецької народної спілки по догляду за військовими похованнями в західних областях було відомо тільки число похованих в Станіславі і доволі розпливчаста інформація про місця їх поховань. Встановити точне місце стало можливим тільки після того, яку у 2009–2011 рр. працівниками Військово-історичного інституту і музею Міністерства оборони Угорської Республіки були зібрані і представлені архівні документи, зокрема схеми, які дали змогу точно локалізувати ділянки, де були поховані угорські і німецькі вояки.

Понад місяць влітку 2012 р. у Меморіальному сквері тривали масштабні розкопки, з-під землі підіймали

292 Там же. – Режим доступу: http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1326285&page=150

Похорон в'язнів Станіславської тюрми 7 липня 1941 р. на міському цвинтарі. Процесія входить на цвинтар з боку вул. Сапіжинської.

решткі німецьких та угорських солдат, які загинули в роки Другої світової війни. Разом із робітниками німецької спілки в Івано-Франківську працював член обласної комісії у справах увічнення пам'яті жертв війни і політичних репресій археолог Ігор Кочкін. Він допомагав ідентифікувати угорських солдат на прохання відділу меморіальної роботи Міністерства оборони Угорщини[293]. За архівною інформацією тут поховано близько 700 німецьких та 300 угорських військових.

У червні-липні 2012 р. робочою групою представництва Німецької народної Спілки в Західному регіоні України під керівництвом Мирона Старка з-під землі було піднято решткі 376 осіб, з них 246 німецьких та 130 угорських солдат. Частину з них підняти не змогли, бо ряди могил простягаються під квітковими магазинами, тротуарами, проїжджою частиною вулиці Мельника. Могили є й під доріжками скверу. В південній частині за межами Меморіального скверу ряди солдатських могил, які тягнуться на дві третини відстані від вулиці Мельника до вулиці Бандери в більшості опинилися під забудовою.

293 Волков М. Солдатів повертають із-забуття // Репортер. – 2012. – 12 липня // Режим доступу: https://report.if.ua/socium/Soldativ-povertayut-z-zabuttya/

Тривають ексгумаційні роботи в Меморіальному сквері

Керівник робочої групи Мирон Старко

Один із рідкісних німецьких жетонів, які добре збереглися у ґрунті Меморіального скверу. Тут зашифровані група крові бійця (0), його військовий підрозділ (4./J.E.BTL. 43) та особистий номер (5015). Фото Миколи Волкова.

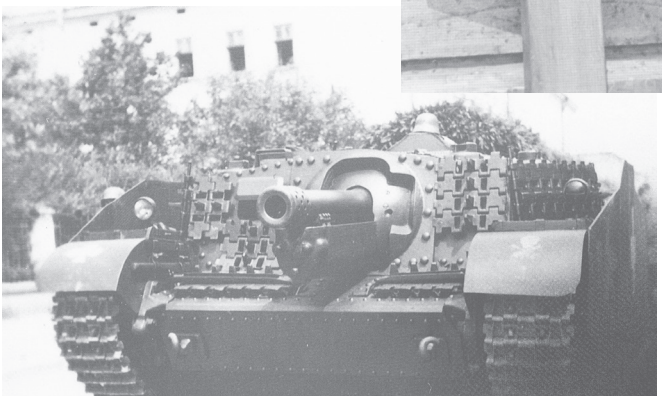
Так як угорці не мають в Західній Україні збірного кладовища для перепоховання своїх вояків, то відповідно до домовленостей між урядами обох країн на збірному німецькому кладовищі в селі Потеличі була відведена ділянка для поховання угорських вояків, де їх в липні 2013 р. і поховали в один день з солдатами вермахту. На урочисту церемонію була запрошена делегація з Івано-Франківська, так як серед загиблих солдатів були уродженці угорського міста Сольнока – побратима Івано-Франківська.

Капітан Йожеф Баранкаї

Хрест капітана Йозефа Баранкаї. Обидва фото з книги Illesfalvi Peter, Kovács Vilmos, Maruzs Roland. «Vitezsegert». Budapest. 2011. – o. 52-59. Залишки цього хреста були також знайдені при ексгумації.

Липень 1944 р. Станіслав. Похорон Йозефа Баранкаї. Труна з сталевим шоломом на ній встановлена на самохідній гаубиці угорського виробництва «Зрінья», частиною яких він командував. Самохідка рухається по нинішній вул. І. Франка.

Робоча група вивчає супутні предмети, знайдені на місці ексгумації.

Ігор Кочкін досліджує особистий пізнавальний знак капітана Йожефа Баранкаї.

Особливо угорців цікавила могила вже згадуваного кавалера однієї з найбільш високих військових відзнак Угорського королівства ордена Vitéz Rend (Ордена Рицаря) капітана Йожефі Баранкаї (József Barankay).

Капітан самохідної артилерії Йожеф Баранкаї та його два бойові товариші загинули 13 липня 1944 р., коли бомба влучила в їхній пункт спостереження недалеко від с. Торговиці Коломийського району[294].

Його могилу віднайшов Ігор Кочкін на межі Меморіального скверу і квіткового ряду. У присутності комісії 4 липня 2012 р. працівниками Відділу військових традицій і воєнно-меморіальної роботи Міністерства оборони Угорщини останки Йожефа Баранкаї були ексгумовані і після генетичної експертизи в листопаді 2012 р. з військовими почестями поховані на військовому кладовищі в м. Будапешті.

294 Illesfalvi Peter, Kovács Vilmos, Maruzs Roland. «Vitezsegert». – Budapest, 2011. – o. 52–59.

Після завершення ексгумації. Зліва направо: Заступник начальника Відділу військових традицій і воєнно-меморіальної роботи Міністерства оборони Угорщини майор Маруж Роланд, начальник відділу підполковник, Д-р Ласло Телл, водій відділу, керівник робочої групи Німецької народної спілки в Західній Україні Мирон Старко, викладач Прикарпатського національного університету Ігор Кочкін, зав. кафедри судово-медичної експертизи Івано-Франківського медичного університету Єлизавета Новоземцева, консул генерального консульства Угорщини в м. Ужгород Фодор Жолт та Ярема Кваснюк, завідувач філії Національного військово-історичного музею України – музею «Герої Дніпра» *4 липня 2012 р.* **фото Д-ра Андра Біро.**

Поховання військовослужбовців німецької армії та її союзників після звільнення міста частинами Червоної армії

У наведеному вище розділі йдеться про локалізовані поховання угорських та німецьких вояків, загиблих і померлих від ран, коли місто було в руках німецьких та союзних з ними угорських військ, 27 липня 1944 р. в місто вступили радянські війська. Де поховані військовослужбовці німецької та угорської армії, які загинули в ході боїв за місто 26-27 липня 1944 р. невідомо. Архівної інформації немає. Не дало результатів і опитування старожилів. Івано-Франківські краєзнавці називають декілька місць, але підтвердження цьому нема. Зокрема одним з таких місць називають нинішній стадіон

«Наука» Прикарпатського національного університету, що на нашу думку малоімовірно, бо тут ще за Польщі були тенісні корти. Ми вважаємо, що німецьких та угорських вояків поховали позаду головного міського кладовища на вулиці Сапіжинській (вул. Незалежності) на військовій ділянці 1944 р., описаній вище, між сучасними вулицями С. Бандери та А. Мельника. Важливим аргументом на користь нашої думки є спогади Станіслава Пелікана та угорські фотографії цієї ділянки, зроблені у червні 1944 р., на яких видно незаповнені довгі вириті траншеї, підготовлені для поховань, саме у незаповнені траншеї і були зібрані тіла загиблих німецьких та угорських вояків після 27 липня 1944 р. Згідно зі спогадів першого коменданта Станіслава, яким він пробув близько однієї доби, командира 569-го стрілецького полку 161-ї стрілецької дивізії, яка за звільнення міста отримала почесну назву Станіславська, полковника Василя Федотова: «ворог тільки на південній околиці *(міста – авт.)* залишив вбитими та пораненими до 400 солдат і офіцерів, 132 гітлерівці були захоплені в полон»[295]. Після війни Василю Федотову було присвоєне звання «Почесного громадянина м. Івано-Франківська». Загалом у донесенні 161-ї стрілецької дивізії про звільнення м. Станіслава зазначається, що «воїнами дивізії було знищено більше 500 ворожих солдат та офіцерів, 200 взято в полон. Частини дивізії захопили 18 автомашин, 8 мінометів, 87 кулеметів, 140 автоматів, 350 гвинтівок та 5 складів з різним військовим майном»[296].

304-й табір військовополонених НКВС

У кінці 1944 р. НКВС розпочав організацію стаціонарних таборів для військовополонених і в безпосеред-

295 Маковеев В. Ф. Там, где русская слава прошла. Федотов В. Н. В пламени боев. – Москва: Воениздат, 1989. – С. 182.

296 Смольный М. К. 7000 километров в боях и походах: Боевой путь 161-й стрелковой Станиславской Краснознаменной, ордена Богдана Хмельницкого дивизии 1941-1945 гг. – Москва: Воениздат, 1972. – С. 139.

ній близькості від районів бойових дій на Прикарпатті. У жовтні 1944 р наказом НКВС СРСР № 001271 було створено перший з них № 304 (м. Станіслав). Вже наступного місяця центральне керівництво наркомату через брак належних приміщень для організації табору, ухвалило рішення про його передислокацію до м. Сваляви (Закарпаття). Проте загрозлива епідемічна ситуація у цьому регіоні, врешті-решт, примусила Москву відмовитись від планів передислокації табору[297].

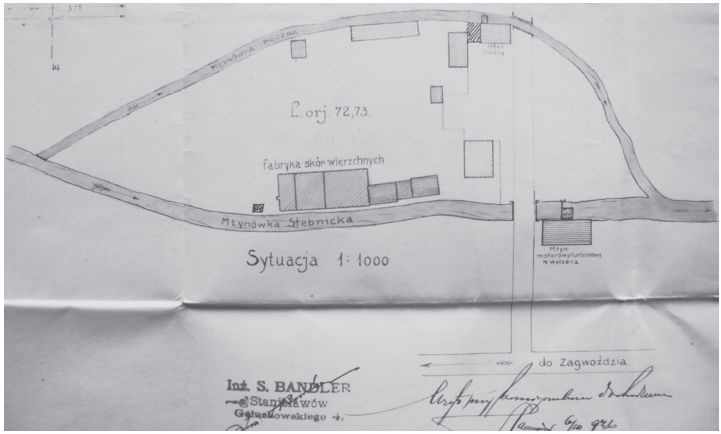
Де дислокувався новостворений табір в листопаді 1944 р. невідомо. Постанова виконкому Станіславської міської ради депутатів трудящих № 130 від 13 грудня 1944 року зобов'язувала директора 14-го шкірзаводу *(націоналізована у 1939 р. фабрика з обробки шкір Якуба Маргошеса – авт.)* Шатохіна відвести ділянку для розміщення табору військовополених № 304 НКВС і по акту здати начальникові табору відведені приміщення[298]. Мова йде про територію яку нині займає ВАТ «Ласощі». У міжвоєнний період тут розташовувалася фабрика шкір Сауля Андермана, яку пізніше викупила Івано-Франківська кондитерська фабрика у 14-го шкірзаводу. В 1926 р. Сауль Андерман переобладнав свою гарбарню на фабрику шкір, запровадивши машинне виробництво. На території фабрики були такі будинки: одноповерховий мурований машинний зал розміром 13,8х6,45 м; одноповерхова мурована вапнярка *(у процесі обробки шкір використовувався вапняний розчин – авт.)* розміром 13,8х10,6 м; головний фабричний будинок був одноповерховим мурованим розміром 16,4х13,8 м[299]. Саме в цих будинках і утримували військовополонених, можливо за 1930-ті рр. на території фабрики було добудовано ще ряд приміщень, однак чи так було, нам невідомо.

Постановою виконкому Станіславської міської ради депутатів трудящих від 6 березня 1945 року № 110/8 за

297 Русский архив: Великая Отечественная [Текст] / общ. ред. В. А. Золотарев. – Москва: Терра, 1993. – Т. 24 (13): Иностранные военнопленные второй мировой войны в СССР / авт.-сост. В. Н. Вартанов [и др.]. – [Б. м.]: [б. и.], 1996. – С. 29-31.

298 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 142.

299 ДАІФО. – Ф. 6. – Оп. 2. – Спр. 227. – Арк. 5.

План фабрики шкір Сауля Андермана 1926 р., на якій розміщувався згодом табір військовополонених № 304.

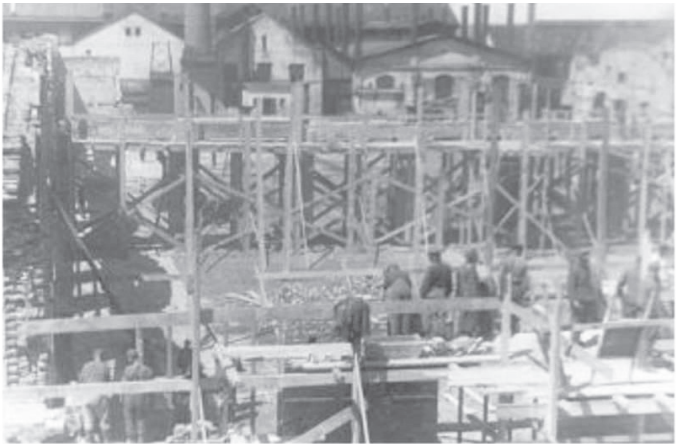
табором військовополонених додатково були закріплені будинки по вул. Баторого (так в тексті постанови) № 23 і 24. Згідно з цією ж постановою мешканці, які там жили, в 5-ти денний термін були переселені в інші приміщення[300]. Постановою виконкому Станіславської міської ради депутатів трудящих від 11 жовтня 1946 року № 658 «Про впорядкування в розміщенні адміністративно управлінських установ» управління табору було переселено на вул. Матросова (так в документі) у відділ табору[301] (вул. Катерини Матросової тепер вул. Степана Ленкавського).

Число утримуваних військовополонених і їх національний склад на момент написання книги невідоме. Евгеліна Тареєва, яка з осені 1945 р. працювала в Станіславській обласній бібліотеці згадує: «Еще мы обслуживали лагерь военнопленных. Военнопленные были итальянцы. В библиотеку приходили по очереди два молодых человека и брали книги для всего лагеря»[302]. Корінний житель міста, колишній викладач Прикар-

300 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 4 . – Арк. 23.

301 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 7 . – Арк. 377.

302 Тареева Е. Станиславская библиотека, ее читатели и прочее… / Евгелина Тареева // Режим доступу: https://tareeva.livejournal.com/13778.html

Військовополонені відбудовують Станиславівський паровозоремонтний завод. 1945 р.

патського національного університету, історик Володимир Іванович Сілецький, який проживає в будинку № 5 на вул. Сабата згадує про німецьких військовоплених, яких утримували в сусідніх з його домом будинках № 73 на вул. Шевченка і № 3 на вул. Сабата. Під час німецької окупації тут містилася німецька установа, яка мала навіть свій автопарк, пізніше тут утримували німецьких військовополонених. Свідок розповів, що він спілкувався з полоненими німцями. Військовополонених використовували на різних роботах, від заготівлі дров для міста до чищення міської каналізації[303]. Збереглася фотографія, на якій військовополонені у 1945 р. відбудовують Станиславівський паровозоремонтний завод (сучасний Івано-Франківський локомотиворемонтний завод).

Найбільша кількість військовополонених працювала на 14-му шкірзаводі, який розміщувався поруч із табором. У прийомно-здатковому акті від 22 жовтня 1945 р., згідно з яким 14-й шкірзавод імені М. Хрущова передавався із складу Станіславського обласного управління легкої промисловості до Українського

303 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 82, 115; ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 21.

шкірно-взуттєввого тресту Народного Комісаріату Легкої Промисловості УРСР, міститься цікавий запис про використання на заводі праці військовополонених, бо на ньому працювало 260 робітників, а не вистачало ще 130 робітників: «недостатня кількість робітників поповнюється за рахунок в/полонених»[304]. До цього акту наприкінці був прикріплений на цигарковому папері поіменний список військовополонених закріплених за цехами заводу: взуттєвий цех – 24 чоловіки; шорний цех – 2; ремонтний цех – 7; машинний цех – 4; електроцех – 1; «мокрий» *(шкірообробний – авт.)* цех – 36; шерстьомийочний цех – 3; цех первинної обробки – 3; юфтовий цех – 4; столярний цех – 2; лабораторія – 2; сировинна база – 9; склад готової шкіри – 2; технічний магазин – 2; транспортний цех – 1; гараж – 1; різноробочі – 39; підсобне господарство – 1; команда – 1; екстрактовий завод, входив до складу 14-го шкірзаводу: 16 чоловік. Загалом – 160 військовополонених, за національністю – німці та угорці[305]. На час передачі 14-го шкірзаводу не працював екстрактовий завод, який був відновлений та підготовлений до пуску, його простій був зумовлений відсутністю дубильної сировини та топлива[306]. Він розміщувався у двоповерховому будинку розміром 50х20 м, висотою 12 м на території 14-го шкірзаводу[307]. Ми вважаємо, що саме військовополонені відновили екстрактовий завод. Станом на 1 травня 1946 р. на 14-у шкірзаводі працювало 285 робітників, а по ліміту тресту мало бути 358 робітників, то необхідну кількість 73 робітники «поповнювали військовополоненими»[308]. У піврічному звіті 14-го шкірзаводу за першу половину 1946 р. була дана оцінка якості їхньої роботи – «але цей склад робітників не може забезпечити нормальну роботу, бо їх кількість

304 ДАІФО. – Ф. Р-491. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 5зв.

305 Там же. – Арк. 8.

306 ДАІФО. – Ф. Р-491. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 2.

307 ДАІФО. – Ф. Р-491. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 8.

308 ДАІФО. – Ф. Р-491. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 37.

та склад постійно змінюється. Продуктивність праці військовополонених є дуже низькою»[309] .

В квітні 1946 р. міськвиконком клопоче про виділення 50 осіб з числа військовополонених для участі в будівництві заїжджого двору для колгоспників, які торгували на міському ринку[310]. Міськвиконком 18 червня 1946 р. клопоче перед начальником обласного управління МВС, щоби той дав вказівку начальникові табору про виділення з числа військовополонених для дорожних робіт 50 осіб на три місяці[311]. Хоча конкретного підтвердження ми поки не знайшли, але побудовані полоненими, краєзнавці називають деякі будинки на вулицях Слави Стецько, Бельведерській, Коновальця.

Через важку роботу і погані умови утримання багато з них помирало. Згідно з інформацією Центрального державного архіву вищих органів України від 26 лютого 2010 р. в Станіславі було поховано 572 померлі військовополонені[312].

№ з/п	№ лагера, роб. батну, спец, госп.-лю	№ лагерного відділення	Адреса лагера	Розміщення цвинтаря лагерного відділення	Площа цвинтаря (метри)	Кількість поховань
1.	Лагерь №304		м. Станіслав	м. Станіслав		311
2.	Лагерь №304		м. Станіслав	м. Станіслав		261

З наведеного вище листа це виглядає як два поховання. Можливо пояснення цьому є зберігання в фондах ЦДАВО двох книг обліку померлих в цьому таборі в різні періоди:

309 ДАІФО. – Ф. Р-491. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 46.

310 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 141.

311 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 215.

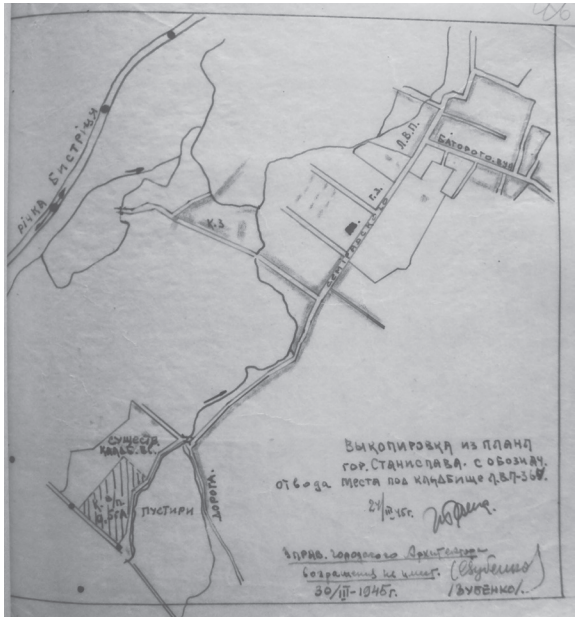
312 Вхідна кореспонденція НВІМУ – філії музею «Герої Дніпра». Лист ЦДАВО України № 66 від 26 лютого 2010 р.

– «Журнал учета умерших военнопленных в лагере № 304 НКВД СССР г. Станислав. 07.02.1945 – 06. 06. 1945» 14 арк.

– «Журнал учета умерших военнопленных в лагере № 304 НКВД – МВД СССР г. Станислав. 14.06.1945 – 18. 08. 1946 гг.». 15 арк.

Місце їх останнього спочинку до цього часу повите таємницею. Постановою міськвиконкому № 148 від 2 квітня 1945 року для поховання військовополонених була виділена земельна ділянка площею 0,5 га, яка прилягала до південної частини колишнього єврейського кладовища, що знаходилося в кінці вул. Семірадського[313].

Після того як був знайдений цей документ, в розмові з нами рабин Івано-Франківського регіону Мойше Лейб Колесник подав свою версію. З його слів на протест місцевого єврейського громадського діяча лікаря

Викопіровка з плану м. Станіслава, з позначенням відводу місця під кладовище.

313 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 45.

Викопіровка з плану м. Станіслава, з позначенням відводу місця під кладовище накладена на супутникову карту на цей час.

Рубіна про недопустимість поховання їх поряд із знищеними ними радянськими громадянами, цвинтар військовополонених перенесли в інше місце. І назвав сквер в районі Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу на набережній імені Василя Стефаника. Так це чи ні стверджувати не будемо, в усякому разі рішення Виконкому Станіславської міської ради депутатів трудящих про відміну свого раніше прийнятого рішення № 148 від 2 квітня 1945 р. «Про закріплення земельної ділянки під кладовище табору військовополонених № 304 НКВС СРСР» *(див. схему)* в архівних документах не виявлено.

Івано-Франківський журналіст Іван Ципердюк в 1991 р. писав: «Був у Станіславові ще один цвинтар, вірніше ілюзія цвинтаря. В районі перехрестя вул. Кармелюка та набережної ім. В. Стефаника є овочевий магазин. Напроти нього гаражний кооператив. Десь там і був цвинтар полонених німецьких солдатів, які загинули

від хвороб та голоду. Можливо комусь із читачів відомо про події, які там відбувалися. Напишіть нам, допоможіть дізнатися те, чого ми знайти не змогли…»[314].

Про існування кладовища військовополонених журналістові Івану Михайловичу Ципердюку розповідали його батьки, які проживали в с. Загвіздя, котре від вказаного місця розділяє тільки р. Бистриця Солотвинська. Враховуючи близькість цього місця до розташування табору все виглядає логічно, тому ми обстежили вказане місце. Тут розташований створений у 1972 році гаражний кооператив № 5 індивідуального користування, з юридичною адресою вул. Кармелюка № 49. Кооператив займає земельну ділянку площею 2,2 га. Гаражі тут різні від металевих збірних до капітальних цегляних з оглядовими ямами і навіть підвалами. В ході спілкування з власниками гаражів виявилося, що деякі з них в ході будівництва часто знаходили в цьому місці людські останки, що підтверджує наявність кладовища. Проте, тільки невідомо чому ділянка під це кладовище офіційно не була відведена.

Місце знаходження табору № 304 і гаражного кооперативу № 5 на супутниковій карті.

Поки нами документально підтверджено одне з місць під цвинтар для військовополонених – в південній частині колишнього єврейського цвинтаря. Після

314 Ципердюк І. Дорогами забутих епітафій (трагедії Станіславівських цвинтарів) / Іван Ципердюк, Іван Андрусяк // Західний кур'єр. – 1991. – 17 серпня. – № 38. – С. 4.

закінченні Другої світової війни проблема поховань військовополонених та інтернованих набуває особливого значення передусім через свій міжнародно-правовий вимір. Засудивши злочини нацизму керівництво СРСР, хотіло того воно чи ні, але мало рахуватися з чинним міжнародним правом, зокрема й у контексті захоронення бранців війни. Ключове значення для упорядкування та організації належного поховання померлих у таборах і спецшпиталях бранців війни мала директива Головного управління по справам військовополонених та інтернованих НКВС СРСР № 28/2/23 від 24 серпня 1944 р.

Санкціонуюча частина документу містила докладні вказівки з організації такого кладовища та порядку здійснення поховань тіл на ньому. Зокрема під цвинтар для військовополонених мали використовуватися спеціально відведені ділянки землі у безпосередній близькості від режимної установи. Останні обов'язково огороджувалися колючим дротом. Для здійснення похованнь померлих бранців кладовище «розбивалося на квадрати». У кожному такому квадраті мало бути 5 рядів по 5 могил у кожному. Відтак, ховали по 25 трупів у 25 могилах. Це означало, що поховання передбачалися виключно індивідуальні. Захоронення трупів проводилося поквадратно в порядку встановленої нумерації, починаючи з верхнього ряду (в плані) зліва праворуч. Перших 25 небіжчиків ховали у першому квадраті, других – у другому і т. д. Кожна могила позначалась спеціальним розпізнавальним знаком. Це був поважного діаметру дерев'яний кілок, у верхній частині якого закріплювалася фанерна табличка. На останній простим дробом вказувався номер могили (у чисельнику) та номер квадрата (знаменник). Для реєстрації та ведення обліку похованих на кладовищі небіжчиків директива вимагала «завести цвинтарну книгу», де б вказувалися основні відомості про померлого та похованого на цвинтарі бранця: прізвище, ім'я, по-батькові, національність, рік народження, військове звання, дати смерті та поховання, номери могили й квадрату. Додатком цвинтарної книги обов'язкового мав бути докладний план кладовища, де б поступово фіксувалися всі

наступні захоронення. Для швидкого отримання довідкової інформації про того чи іншого померлого бранця та місце його поховання, додатково разом із цвинтарною вели й алфавітну книгу. В останній зазначалися прізвище та ім'я небіжчика, а також порядковий номер під яким його записано до цвинтарної книги. Останнім пунктом у директиві заступника начальника Головного управління по справам військовополонених та інтернованих НКВС СРСР зазначалося: «Кладовища мають бути безумовно забезпечені від проникнення на їх територію худоби, котра може поламати розпізнавальні знаки, а також від того, щоб ці знаки не розтягувалися населенням»[315].

Проте сувора реальність табірного життя суттєво відрізнялася від нормативних приписів влади. Часто-густо адміністрації таборів, ОРБ та спецшпиталів не дотримувалися директивних рішень у справі поховання військовополонених та інтернованих. Відтак, це наклало свій відбиток на організацію місць поховань, порядок захоронення трупів і належне утримання кладовищ. Так, очевидно, могло бути і в Станіславі. Пролити світло могла б «Цвинтарна книга померлих військовополонених в таборі № 304». На жаль, поки ні в в Івано-Франківському галузевому архіві МВС, ні в ЦДАВО України «Цвинтарна книга померлих військовополонених в таборі № 304» не виявлена і невідомо чи збереглася. Ми ведемо пошукову роботу в цьому напрямку. На момент написання книги з Військово-історичного музею і архіву Міністерства оборони Угорщини отримано інформацію про 15 померлих у період з 18 квітня 1945 р. по 23 липня 1946 р. в таборі № 304 угорських вояків, похованих в Станіславі на кладовищі військовополонених.

Івано-Франківські краєзнавці і жителі міста називають також інші місця де утримували військовополонених. Постановою міськвиконкому № 593 від 21 вересня 1945 р. в зв'язку з прибуттям до м. Станіслава Авторемонтного заводу № 63 Прикарпатського військового округу:

315 Галицкий В. П. Проблема военнопленных и отношение к ней Советского государства // Советское государство и право. – 1990. – № 4. – С. 121-130.

«1. Відвести для розміщення заводоуправління та їдальні для робітників заводу, а також для побудови низки нових житлових приміщень земельну ділянку розміром 2630 кв. метрів в районі вулиці Легіонів по між вулицями Бема та Брондзинського (Продзниського) *(нині між Курінного Чорноти і Львівською – авт.).*

2. Предати в арендне користування заводу № 63 розташовані на переданій ділянці два житлових будинки по вул. Легіонів № 11* та 17.

3. Зобов'язати міськжитлоуправління відселити з переданих будинків мешканців в інші приміщення до 1. X. 1945 р.»[316].

**№ 11 – це кутовий будинок (ріг кур.* Чорноти і Нац. Гвардії, нинішній № *17 на розі Львівської і Національної* Гвардії (через дорогу від школи *№12).*

Тут і є пояснення розповідь В. І. Сілецького про утримування полонених в будинках на вул. Сабата. Вони очевидно працювали на недалеко розміщеному заводі. Ось як описує завод колишній його інженер-конструктор Роман Дорош:

«*…Він виник 12 вересня 1945 р. за наказом начальника автоуправління Четвертого Українського фронту на базі 315-го ремонтно-відновлювального батальйону. Підпорядковувався він Прикарпатському військовому округу. На початку свого існування* завод *представляв собою невеликі майстерні, в яких було до двох десятків своїх та трофейних металорізальних верстатів.*

Від початку свого існування завод був розташований на двох територіях – у спортивному залі по вул. Станіславських дивізій, де був головний слюсарно- складальний моторний цех, заводоуправління і їдальня, та по вул. Хриплинскій у пристосованих приміщеннях колишньої гуральні. В них були механічний, демонтажний, реставраційний цехи та допоміжні служби.»[317]

Роман Дорош був прийнятий на завод 31 серпня 1955 р. тому допустився деякої неточності. На справді

316 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 90.

317 Дорош Р. У вирі життя та праці: спогади, 2-ге видання, доповнене. – Івано-Франківськ: Сімик, 2009. – С. 22-23.

спочатку були два різні заводи. На вул. Легіонів (пізніше Станіславської дивізії) розташувався прибулий у вересні 1945 р. авторемонтний завод № 63 Прикарпатського військового округу, а на вул. Хриплинській, у приміщеннях колишнього спиртзаводу і пізніше крекінг-заводу, з квітня 1945 р. вже розташовувався завод № 9 ГАУЧА (Головного артилерійського управління Червоної Армії). Постановою міськвиконкому № 485 від 9 серпня 1945 р. передано в орендне користування приміщення на вул. Хриплінській № 17, 19, 27 Заводу № 9 ГАУЧА[318].

В іншій постанові № 597 від 20 серпня 1945 р. цитую: «Відповідно ріщення обкому КП(б)У та облвиконкому від 15.04.1945 заводу № 9 ГАУЧА передано територію з будівлями бувшого лікеро-горілчаного заводу. Вважати неможливими будування нафтобази на площі був. Крекінг заводу з огляду на близьке розташування житлових та промислових будівель. Вважати доцільним приєднати території був. Крекінг заводу до території заводу № 9 ГАУЧА» [319].

Далі Роман Дорош писав:

«Завод ремонтував двигуни для автомобілів американської фірми «Студебекер», а також автомобілів ЗІС-5. Виготовлялися і запасні частини для цих автомобілів.

Працювало три категорії робітників – військовослужбовці, вільнонаймані та військовополонені німці. Умови праці були погані: холод у приміщеннях, *відсутність* найменшого комфорту. У 1947 р. побудовано невеликий ливарний цех для чавунних та алюмінієвих виплавок, який проіснував до 1954 р. Побудували невелике приміщення першого цеху, де було організовано потоковий ремонт автомобілів «Вілліс». Також були побудовані деякі інші приміщення, підсипані вугільним шлаком земляні внутрішньозаводські дороги та ще дещо. Всі нові споруди, що будувалися на території по вулиці Хриплинській були досить примітивними і недовгочасними.

У 1949-1950 рр. ремонт двигунів і автомобілів почав скорочуватися. До загрозливої межі скоротилася кількість працюючих, особливо робітників».

318 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 38.

319 Там же. – Арк. 57.

Іванофранківець Ігор Борисюк розповів, що його тітка носила їсти полоненим, яких утримували в приміщеннях в районі нинішньої нафтобази. Для будівництва нових цехів заводу очевидно використовували дармову робочу силу військовополонених. А щоби не водити їх через усе місто тут і же і утримували. В серпні 1950 р. наказом Міністра оборони СРСР № 00174 завод був переданий Управлінню пального Радянської Армії та Військово-Морського флоту та перейменований на військовий завод № 63. У другій половині п'ятдесятих завод був перейменований на 63-й котельно-зварювальний завод.

З табором № 304 відомий такий факт, що в 1947 р. під час репатріації полонених з табору № 307 в м. Кірові їх везли ешелонами в Німеччину, також в Австрію, Румунію і Угорщину, де вони передавалися спеціальним комісіям з радянських представників і місцевої влади. Під час однієї з таких поїздок по прибутті ешелону в місто Сигет комісія Головного управління по справам військовополонених та інтернованих НКВС СРСР відмовилася приймати спецконтингент. Причина в тому, що у трьох військовополонених були виявлені татуювання під пахвами: невелике коло і в ньому позначені групи крові, що означало приналежність до превілейованих військ СС. А есесівці поверненню на батьківщину на підлягали, по кожному з них повинно було проводитися розлідування на предмет постання перед судом. «Прийшлося весь ешелон везти назад і здавати в табір військовополонених в місті Станіславі...»[320].

Для системи радянського військового полону 1948 р. виявився переломним. Саме з цього часу почалося суттєве і безповоротне скорочення мережі таборів, управлінь, відділів, відділень і груп у справах військовополонених та інтернованих МВС-УМВС. До травня 1948 р. табір № 304 вибув з міста, так рішенням Станіславського міськвиконкому № 198/2 від 19 травня 1948 р.:

320 Богатырев С. Смертельная горечь плена. Судьбы солдат вермахта на вятской земле / Работа одиннадцатиклассника из г. Кирова Семена Богатырева // Режим доступу: http://stengazeta.net/?p=10001582

«пекарню був. табору військовополонених по вул. Кармелюка, кут Матросова» передати Станіславському хлібокомбінату[321].

Пам'ятне місце масових розстрілів німецькими нацистами мирних громадян та військовополонених в 1941-1944 рр.

Пам'ятне місце розташоване у центральній частині єврейського цвинатря на вул. Ленкаського 42, на південно-західній околиці міста Івано-Франківська. У роки Другої світової війни на окупованій Станіславщині нацистькі загарбники знищили понад 220 тис. осіб. Основну частину з них становили євреї, а також українці, поляки та військовоплонені різних національностей.

Продовж 3-4 серпня 1941 р. гестапо знищило 1000 кваліфікованих спеціалістів єврейської національності. Після чого німці взялися за інші верстви населення. Тисячі євреїв 12 жовтня 1941 р. зігнали на новий єврейський цвинтар і над викопаними заздалегідь ямами розстріляли. За неповними підрахунками загинуло тоді близько 9-10 тис. осіб. Євреїв, які залишилися живими після перших масових розстрілів, наступного дня зігнали в гето, створене в районі вул. Бельведерської, Галицької, Короля Баторія (тепер Короля Данила), Довгої. Гето постійно поповнювалося новими бранцями з усієї області. Гестапівці 31 березня 1942 р. вивезли зі Станіслава близько 5 тис. євреїв, яких згодом знищили в м. Белжець на Львівщині (тепер територія Польщі). Повністю 20 квітня 1942 р. гестапо блокувало гето від міста, і його мешканці перестали виходити звідти на роботу. Кварталом почали ширитися голод і хвороби. Примусивши своїх жертв 24 липня 1942 р. викопати на площі біля вулиці Бельведерської могилу на 1000 осіб, нацисти провели чергову розправу над євреями. Першими були розстріляні члени юденрату (єврейської ради) з родинами, а 20 членів єврейської служби

321 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 10. – Арк. 276.

порядку повішені вздовж вул. Бельведерської. Нову антисемітську акцію окупанти провели 12 вересня цього ж року. Останніх вцілілих жителів гетто нацисти знищили 23 лютого 1943 р.[322].

Щоби приховати сліди злочинів в січні 1944 р. нацисти привезли зі Львова з Янівського табору 105 в'язнів. Перед цим єврейський цвинтар був обгороджений височезним парканом. До нього заздалегідь завезли велику кількість дров. Місцевих жителів з вул. Семірадського, які жили недалеко єврейського цвинтаря, відселили. Для повної секретності навіть повідомили їм, що тут будуть випробовувати нову стрілецьку зброю. За кілометр на підступах до цвинтаря був встановлений кордон, який заборонялося перетинати. Хто наважувався це зробити охорона розстрілювала без попередження. Привезені зі Львова в'язні викопували і спалювали трупи, складені штабелями. Попіл просіювали в пошуках золота, а кістки перемелювали і закопували в ями. Пожарища палали на протязі двох місяців.

Крім трупів викопаних на кладовищі, 23 березня 1944 р. німці привезли 8 автомашин з міста Станіслава вже розстріляних в тюрмі гестапо, яких також піддали спалюванню[323]. Вбиті тут були не тільки цивільні жителі, але й військовополонені. Ось що розповів єдиний уцілілий з команди, яку нацисти заставили приховувати сліди злочину, свідок Фукс: «На второй день 24 марта 1944 года привезли 16 автомашин советских военнопленных, которых живыми гестапо бросали в горящие трупы и таким путем они подвергли истреблению всех военнопленных находившихся на 16 автомашинах»[324]. Далі свідок розповів, що закінчивши з спалюванням трупів, 25 березня 1944 р. в 10 годині вечора, гестапо команду з 105 вязнів розстріляло тут же біля зазделегідь викопаної ями. Останнім був розстріляний Фукс, якому

322 Олійник М. Єврейський цвинтар поч. 20 ст. // Звід пам'яток Івано-Франківської області. Івано-Франківськ і села міської ради. – Кн. І. Пам'ятки археології, історії та мистецтва. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – С. 91-92.

323 ДАІФО. – Ф. Р-98. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 52.

324 Там же. – Арк. 53.

Пам'ятний знак встановлений у 1964 р.

куля увійшла біля носа і він ще мав силу, а також скориставшись тим, що яма ще не була закидана землею, вибрався і ховався до приходу частин Червоної армії.

Для повного стертя своїх злочинів нацисти акуратно розрівняли до рівня землі розриті ними ями і площу засіяли травою. Після звільнення міста ями розкопали. Як свідчить акт огляду складений Станіславською міською комісією по зрослідуванню звірств німецько-фашистських загарбників від 29 листопада 1944 р. на цвинтарі виявили 458 могил (з них 23 групові), повністю заповнені трупами і попелом[325].

У 20-ту річницю звільнення міста від нацизму, 8 травня 1964 р. на місці масових розстрілів та страт жителів встановили пам'ятний знак. Автор скульптор І. Боднарчук. Це природна квадратна в перерізі брила (заввишки 1,65 м) червоного граніту з відшліфованим чоловим боком, на якому вгорі викарбуваний напис: «На цьому місці в *1941–1944 роках німецько-фашистс*ькі загарбники розстріляли понад сто тисяч радянських громадян та полонених інших країн».

Військові поховання воїнів Червоної / Радянської армії

За інформацією філіалу Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації – Архіву військово-медичних документів у м. Санкт-Петербурзі в м. Станіславі в 1944 р. дислокувалося майже 30 військових госпіталів[326]. Їхнє розташування наведено у таблиці:

325 Там же. – Арк. 49.

326 Повідомлення № 16053 від 20 лютого 1981 р. Архіву військово-медичних документів. 191180, Ленінград, Д-180. Лазаретний пров. 2. – Арк. 2.

№ п/п	Призначення госпіталю	№ госпіталю	Місце знаходження в Станіславі
1.	Хірургічний госпіталь	№ 412	
2.	Хірургічний госпіталь	№ 415	вул. 3-го Травня (рад. К. Маркса) (навпроти полку зв'язку) нині Грушевського, навпроти будинку ОДА.
3.	Евакогоспіталь	№ 1230	вул. Матейки, 31.
4.	Госпіталь легкопоранених	№ 1336	Прибув з м. Колонтаївки Курської обл. Дислокувався в Станіславі з 15 серпня по 15 грудня 1944 р. Які приміщення займав невідомо. Вибув в м. Перемишль.
5.	Евакогоспіталь	№ 1509	вул. Петра Скарги (рад. Панфіловців) в будинку с/г технікуму. Нині монастир на вул. Василіянок.
6.	Евакогоспіталь	№ 1586 пп в/ч 16096	Будинки по вул. Радянській № 83, 85, 87, 87а, 89 та по вул. Домбровського № 51, 56[327].
7.	Евакогоспіталь	№ 2120	
8.	Евакогоспіталь	№ 2504	
9.	Евакогоспіталь	№ 3262	вул. Камінського (нині І. Франка) , №№ 13, 14, 17 (СШ № 3) є донесення про померлих від 21 серпня 1944 р. ЦАМО РФ. Ф. 58. Оп. 18002. Д. 788. Л. 3.
10.	Евакогоспіталь	№ 3266	вул. Шопена.
11.	Евакогоспіталь	№ 3500	
12.	Евакогоспіталь	№ 198	
13.	Евакогоспіталь	№ 2113	В Станіславі з 1 вересня 1944 р. по 15 січня 1945 р., які приміщення займав невідомо.

327 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 30.

14.	Госпіталь (гарнізонний госпіталь)	№ 2347	вулиця Шпитальна, в палаці Потоцьких.
15.	Евакогоспіталь	№ 2631	
16.	Евакогоспіталь ФГЛР	№ 2638	вул. Липова (№ не вказано) в будинку духовної семінарії. Є донесення про померлих від 22 серпня 1944 р. ЦАМО РФ. Ф. 58. Оп. 18002. Д. 788. Л. 3.
17.	Евакогоспіталь	№ 2639	
18.	Евакогоспіталь	№ 2830	вул. Сапіжинська і Камінського (кутовий будинок). Нині Незалежності і Франка, будинок Діпромісту.
19.	Евакогоспіталь	№ 2904	
20.	Польовий рухомий госпіталь	№ 3220	В Станіславі з 20 серпня 1944 р. по 20 січня 1945 р. Прибув з Артаково Курської обл., вибув в м. Кросно, Польща.
21.	Евакогоспіталь	№ 3266	госпіталь МВС, вул. Шопена, на Валах, розміщувався на короткій вулиці з тильного боку військового госпіталю.
22.	Польовий пересувний госпіталь	№ 4393	Належав до УЕПП 17 1-ї гв. армії. Є поховання в Галичі з 30 липня по 10 серпня 1944 р. Очевидно в Станіславі не був.
23.	Хірургічний польовий рухомий госпіталь	№ 4395	В Станіславі перебував з 27 липня 1944 по 5 серпня 1944 р. в будинках військового госпіталю (так записано).
24.	Евакогоспіталь	№ 4426	
25.	Евакогоспіталь	№ 4428	
26.	Евакогоспіталь	№ 4430	пл. Урицького (нині морфологічн. корпус мед. Університету), майдан Шептицького.
27.	Евакогоспіталь	№ 5198	
28.	Евакогоспіталь	№ 5540	

29.	Евакогоспіталь	№ 5557	Дивись схему. Червоноармійська –Дзержинського (нині Шевченка – Мазепи)

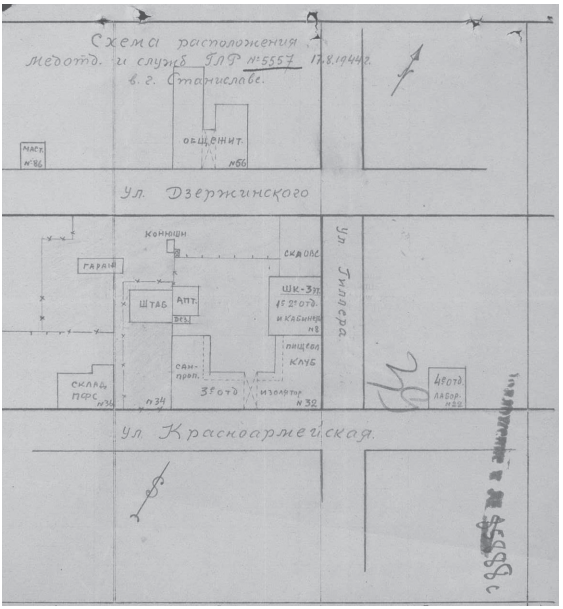

Схема розміщення госпіталю для легкопоранених № 5557 в м. Станіславі. ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп.18002. – Д.1018. – Л. 15

Звідки прибув госпіталь для легкопоранених № 5557 і куди вибув невідомо, є тільки одне поховання за період з 10 по 20 жовтня 1944 р. на головному міському кладовищі, його адреса записана «по вулиці Желіговського (нині С. Бандери)» (нині Меморіальний сквер) – 4-й ряд могила 2[328]. Постановою Міськвиконкому № 133 від 15 грудня 1944 р. приміщення по вул. Гіллєра 8 (нині Гординського), де раніше знаходився шпиталь передано неповній середній школі № 14 (раніше воно належало школі № 10)[329].

Приміщення по вул. Камінського (нині І. Франка) № 14, яке раніше займав евакогоспіталь № 3262, постановою Міськвиконкому № 135 від 28 грудня 1944 р. передано під Станіславський Палац піонерів. Постановою

328 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 1213. – Л.

329 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 144.

міськвиконкому № 43 від 31 січня 1945 р., постанова № 135 від 28 грудня 1944 р. була відмінена: «у зв'язку з тим, що це приміщення зайняте госпіталем»[330].

ФЕП-61 (фронтовий евакопункт)

Перша постанова № 1а Станіславського міськвиконкому про виділення будинків ФЕП-61 була від 14 серпня 1944 р., але вона не збереглася.Тому не вдалося повністю встановити, які приміщення були передані під госпіталі.

В додаток до будинків переданих йому постановою міськвиконкому від 14 серпня 1944 р., постановою Станіславського міськвиконкому № 11 від 24 серпня 1944 р. йому в тимчасове користування були передані будинки на вул. Чапаєва № 11 за винятком площі «комунбуду» – (так записано в документі), №№ 14,16 з мешканцями, №№ 18, 29 повністю, причому ФЕП-61 заборонялося робити будь-яке переобладнання в приміщеннях без згоди міськкомунгоспу[331].

Постановою міськвиконкому № 17 від 30 серпня 1944 р. спочатку йому виділили будинок на вул. Цеклера № 9 (рад. назва Розумовського, нині знову Цьоклера) пізніше відібрали і передали тимчасово для розміщення взводу міліції УНКВС, а йому виділили будинок по вул. Стажіца 15 (нині Переяславська)[332].

Постановою міськвиконкому № 314 від 4 червня 1945 р. постанова № 1а від 14 серпня 1944 р. «Про пердачі в тимчасове користування шкіл та будинків для розміщення фронтових евакошпиталів ФЕП-61» була відмінена: «У зв'язку з вибуттям з м. Станіслава фронтових евакошпиталів підлеглих ФЕП-61»[333].

Частина з вищеназваних госпіталів входила до складу ФЕП-61 (фронтового евакопункту):

330 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 15.

331 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 15.

332 Там же. – Арк. 30.

333 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 3. – Арк. 89.

– Сортувальний евакогоспіталь № 415 (СЕГ-415). Перше поховання на міському кладовищі по вул. Желіговського братська могила № 1 (померлі з 13 по 17 серпня 1944 р.). Останнє 5 грудня 1944 р., могила № 31. Госпіталь прибув з м. Мелітополь Запорізької області, вибув до Польщі в м. Перемишль[334].

– Евакогоспіталь № 152. Перше поховання на головному міському кладовищі (нині Меморіальний сквер) могила № 1 від 4 серпня 1944 р., останнє 13 серпня 1944 р. братська могила № 5. Поховано 10 чоловік. Могили №1, № 2 одиночні, № 3, № 4 братські, в могилі № 4 поданий один з права. Госпіталь вибув м. Санок, Польща[335].

– Евакогоспіталь № 3245. Одне поховання могила № 1 від 15 вересня 1944 р. «міське кладовище». Прибув з м. Сталіно (нині Донецьк). Вибув в м. Санок, Польща.[336]

– Польовий рухомий госпіталь № 3220 прибув з Якимівського району Запорізької області. Перше поховання 31 серпня 1944 р.: «м. Станіслав, руське кладовище» могила № 1; друге там же, могила № 2 – 13 вересня 1944 р., і останнє третє, там же, могила № 3 – 1 жовтня 1944 р. Вибув до міста Новий Сонч, перше поховання там 26 лютого 1945 р.[337].

– Хірургічний польовий рухомий госпіталь № 4395 прибув з с. Настасів Микулинецького району Тернопільської області. Перші поховання 1 серпня 1944 р. «м. Станіслав, нове кладовище, 7 поле, південно-західна сторона», одиночні могили № 1-16. Поховано 12 чоловік в одиночних могилах (в т. ч. один невідомий). Вибув спочатку в м. Самбір – одне поховання 1 вересня 1944 р., потім в м. Санок. Там поховання йдуть з 5 вересня 1944 р.[338]

– Евакогоспіталь № 1509 на 500 ліжок прибув з м. Барнул Алтайського краю в січні 1945 р. Згідно з штатним розкладом мав 202 чоловік медичного та

334 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. А 83627. – Д. 1270. – Л. 188-194.

335 Книга поховань ЕГ №152 за 01.02.1943- 01.06.1945 рр. – Л. 14.

336 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 1944. – Л. 1.

337 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 905. – Л. 4.

338 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. А 83627. – Д. 6783. – Л. 66-68.

обслуговуючого персоналу. Постановою звуженого засідання Виконкому Станіславської Ради депутатів трудящих від 3 жовтня 1945 р. госпіталь до 15 жовтня 1945 р. був розформований. На 1 жовтня його ліжкофонд був скорочений до 150 ліжок[339].

– Евакогоспіталь № 1230 в жовтні 1944 р. прибув з м. Маріїнськ Кемеровської області. Останнє поховання там 8 вересня 1944 р. – донесення за період з 1 вересня по 1 жовтня 1944 р.[340]. Розташовувався на вулиці Матейки 31. Постановою звуженого засідання Виконкому Станіславської Ради депутатів трудящих від 3 жовтня 1945 р. до 15 жовтня 1945 р. Евакогоспіталь № 1230 був реорганізований в Центральний обласний госпіталь для ветеранів Великої Вітчизняної війни з збереженням за ним ліжок ємністю 300 ліжок. Весь твердий і м'який інвентар, транспорт, паливо розформованих госпіталів було направлено на укомплектування лікувально-профілактичних закладів області і медичного інституту. Особовий склад, який звільнявся у зв'язку з розформування госпіталів, був направлений на роботу в лікувально-профілактичні заклади міста і області. У зв'язку з тим, що евакогоспіталь № 1230 займав приміщення, яке належало клініці медичного інституту, ця постанова зобов'язувала до жовтня місяця 1945 р. підібрати для Центрального обласного госпіталю для ветеранів Великої Вітчизняної війни відповідне приміщення на 300 ліжок[341].

– Гарнізонний госпіталь № 2347 розташовувався в м. Станіславі в колишньому палаці Потоцьких з 1939 р. до відходу радянських частин в 1941 р. і з 1944 р. до 17 лютого 1961 р. Із лютого 1961 р. він отримав назву – польова пошта в/ч 52195, а з 1998 р. – в/ч А-1043 – Збройних Сил України. Постановою виконкому Станіславської міської ради депутатів трудящих № 238 від 30 квітня 1945 р. шпиталю № 2374 в орендне користування були передані будинки на вул. Угорницькій № 23, 23а і напівпідвальне

339 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 6а. – Арк. 1-2.

340 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. А 83627. – Д. 2710. – Л. 26.

341 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 6а. – Арк. 2-4.

приміщення на вул. Крашевського № 6[342]. Так в тексті, це вул. Красовського (Krasowskiego), в радянський час перейменована на Лешинця, нині вул. Шпитальна.

Борис Олексійович Маслов, майор медичної служби, Начальник Станіславського гарнізонного шпиталю.

Маслов Борис Олексійович – військовий лікар 2-го рангу. Народився у 1904 р. в м. Санкт-Петербурзі в сім'ї службовця міністерства фінансів, в 1932 р. закінчив 2-й Ленінградський медінститут, вчився і працював фельдшером і лікарем на станції швидкої допомоги. Утримував сім'ю – дружину Тетяну і дочку Аллу. В 1934 р. Бориса Маслова призивають в Червону армію, він служив в Приморському краю старшим лікарем частини, потім начальником шпиталю, приймав участь в боях на озері Хасан, радянсько-фінській війні, з березня 1941 р. начальник Брестського військового шпиталю.

Коли почалася війна, керував порятунком хворих і поранених. Німці швидко оволоділи слабо захищеним сектором фортеці, де знаходився шпиталь. Він наказав дружині бігти з з дочкою в укриття. Хворих, дітей і жінок заховали в приміщенні овочесховища – колишньому пороховому погребі. 24 червня 1941 р. група німецьких автоматників почала прочісувати всі каземати. Маслов, який добре знав німецьку мову, вийшов назустріч ворогові, сказав, що тут нема озброєних солдатів і попросив зберегти життя хворим. Жінок і дітей, зокрема дружину і дочку Маслова, відпустили, а військових відправили в концтабір до Бяла-Подляска. Там Борису Олексійовичу вдалося організувати щось подібне до медпункту: приміщень, медикаментів та інструментів не було. Але коли в таборі спалахнули епідемії дезинтерії, тифу, появилися деякі ліки, перев'язувальні матеріали.

342 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 773.

Маслова перекинули в Брест, де німці організували «ревір» – табір для хворих і поранених військовополонених. Борис Олексійович очолив там хірургічне відділення.

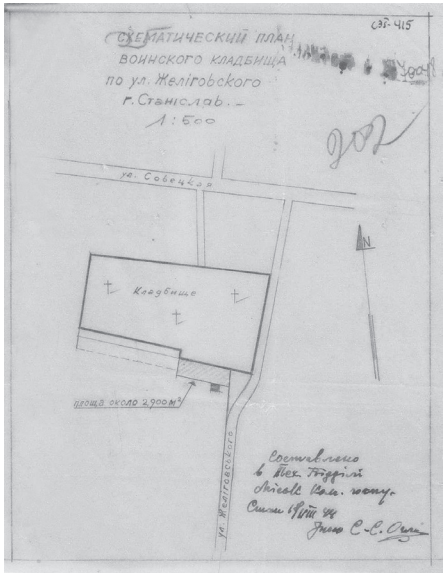
В грудні 1941 р. Маслову вдалося втекти, переховувався, розшукав дружину і дочку, і разом з ними пішов в партизани. Із 3 червня 1943 р. був в партизанському загоні імені Б. Хмельницького з'єднання № 28 Рівненської області, де очолив санчастину загону. В лютому 1944 р. загін з'єднався з регулярними частинами Червоної армії. З цього часу Борис Олексійович на фронті, звання – майор медичної служби. Очолював польовий шпиталь 1-го Українського фронту.

Після завершення війни жив і працював в Станіславі начальником військового шпиталю. В 1948 р. демобілізований з армії по хворобі. А 7 липня 1948 р. його заарештували. «…Не міг спокійно дивитися на недоліки в роботі і поведінці людей…» – написав Маслов, будучи під слідством. «Недоліки» –крадіжки медикаментів, зловживання службовим становищем, різного роду махінації. Військовий трибунал засудив Бориса Олексійовича до 20 років позбавлення волі з позбавленням прав на 5 років, конфіскацією майна, позбавлення військового звання і бойових нагород. У вироку написано: «Признати Маслова винним в зраді Батьківщині і проведенні антирадянської агітації, яка проявилася в критичних висловлювання проти радянської влади, прославлянні польської і німецько-фашистської армій, в антисемітизмі…».

Через 16 років, 16 квітня 1964 р., постанова Військової колегії Верховного Суду СРСР вирок військового трибуналу відмінила «у зв'язку з новими відкритими обставинами, справа припинена за відсутністю складу злочину». Але про реабілітацію Маслов вже не дізнався. Він помер 7 березня 1952 р. в таборі № 1 Чорногорськбуду МВС СРСР Красноярського краю. Де його могила і чи є вона взагалі? Так трагічно завершилося життя цієї неординарної людини і лікаря з великої літери[343].

343 Коркотадзе А. Жизнь не по маслу… Но по правде / Александр Коркотадзе // МедВестник. – 2010. – 1 июля // Режим доступу: http://www.medvestnik.by/ru/regions/view/zhizn-ne-po-maslu-no-po-pravde-8024-2010/

Крім померлих від ран і хвороб у військових госпіталях, на кладовищах ховали загиблих у сутичках з підпіллям ОУН-УПА і в результаті нещасних випадків. У середині серпня 1944 р. Івано-Франківський місккомунгосп виділив дві ділянки для військових цвинтарів. Одну за північною стороною цвинтаря на нинішній вул. Київській, про яку ми поведемо мову в іншому розділі, і ділянку на вул. Желіговського (нині вул. С. Бандери) площею 2900 м^2. Називалося воно: «Кладовище військове за муром центрального кладбища, від вул. Желіговського».

Схематичний план військового кладовища по вул. Желіговського.

На той час існували: військовий цвинтар Першої світової війни (на схемах з Військово-історичного музею і архіву Міністерства оборони Угорщини – «могили 1914-1918 рр.», німецька та угорська ділянка періоду радянсько-німецької війни). Як видно з наведеної схеми, місце виділили з правого боку, не зачіпаючи їх. Першими на цій ділянці в братській могилі поховали сімох померлих в Евакогоспіталі № 415 в період 14-17 серпня 1944 р. від ран отриманих в боях: рядового 569-го стрілецького полку (сп.) 161-ї стрілецької дивізії (сд.) Грабовського Володимира Станіславовича, рядового 726-го сп. 395 сд. Козака Сергія Ісайовича, рядового 745-го сп. 141-ї сд. Павлова Федора Юхимовича, сержанта 841-го сп. 237-ї сд. Трушка Василя Петровича, рядового 71-го сп. 30-ї сд. Молчанюка Дмитра Дем'яновича, рядового 71-го сп. 30-ї сд. Макарчука Антона Григоровича,

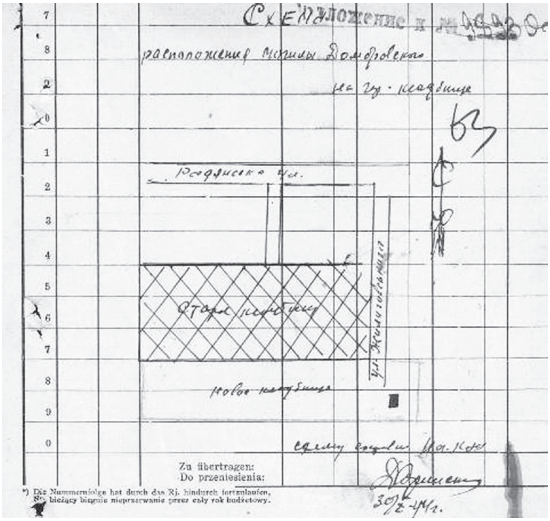

Схема поховання рядового Григорія Домбровського.

сержанта 835-го сп. 237-ї сд. Бойчука Івана Олексійовича – «Міське кладовище, по вул. Желіговського, брат. могила № 1»[344]. В подальшому їх останки були перенесені на братське кладовище на нинішній вул. Лепкого.

На відміну від військових частин, які подавали донесення про безповоротні втрати кожні 10 днів, для шпиталів була вимога робити це кожні 5 днів. До нас дійшло багато донесень військових шпиталів, але не до всіх були додані схеми, в основній масі вказано тільки місце поховання, та й рівень виконання схем бажав кращого.

На цій схемі вказана могила, в якій похований померлий від ран 23 жовтня 1944 р. в Евакогоспіталі № 2113 рядовий 4-го гвардійського повітрянодесантного полку 2-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії, уродженець м. Запоріжжя Домбровський Григорій Петрович. В донесенні: «м. Станіслав міське кладовище по вул. Желіговського брат. могила № 3»[345]. Згідно з книгою поховань кладовища з архіву Івано-Франківської міської ритуальної служби – 2 ряд, 19 могила.

344 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. А 83627. – Д. 1270. – Л. 188; ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 940. – Л. 3.

345 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 1170. – Л. 11, 20.

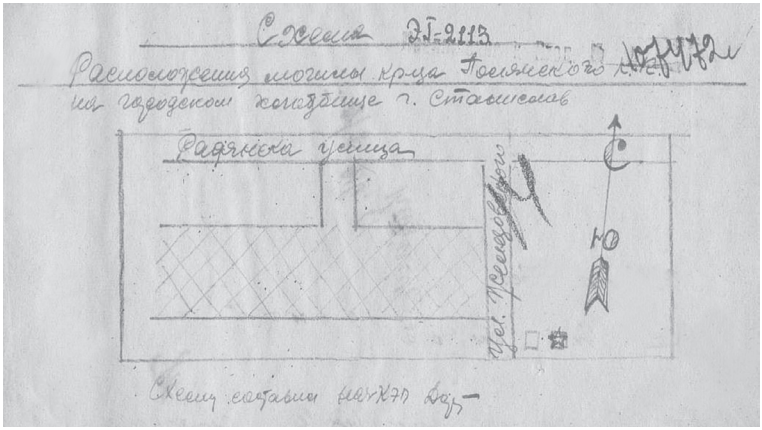

Схема поховання рядового Корнія Полянського.

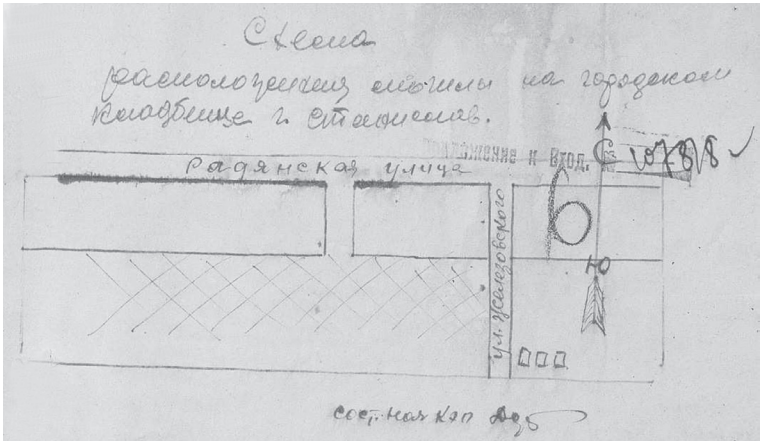

Схема поховання рядового Дмитра Ольшанського.

Схема розташування могили рядового мінометника 197-го мінометного полку РГК, Полянського Корнія Корнійовича, уродженця с. Руський Орчик Красноградського району Харківської області, який помер від ран 11 листопада 1944 р. в Евакогоспіталі № 2113, в документі: «міське кладовище м. Станіслав, могила № 1»[346]. Згідно з книгою поховань кладовища з архіву Івано-

346 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 1229. – Л. 4, 21.

Франківської міської ритуальної служби – 3 ряд, могила № 1 – «незвісний».

Схема розташування могили рядового 71-го сп. 30-ї сд. Ольшанського Дмитра Яковича, уродженця с. Сулятичі Жидачівського р-ну Львівської області, який помер від ран в Евакогоспіталі № 2113 18 листопада 1944 р., в документі: «міське кладовище м. Станіслав, могила № 5» [347].

Очевидно НКВС-ники, на відміну від піхотинців і військових медиків, мали більше часу на складання схем, тому їхні схеми чіткіші і детальніші.

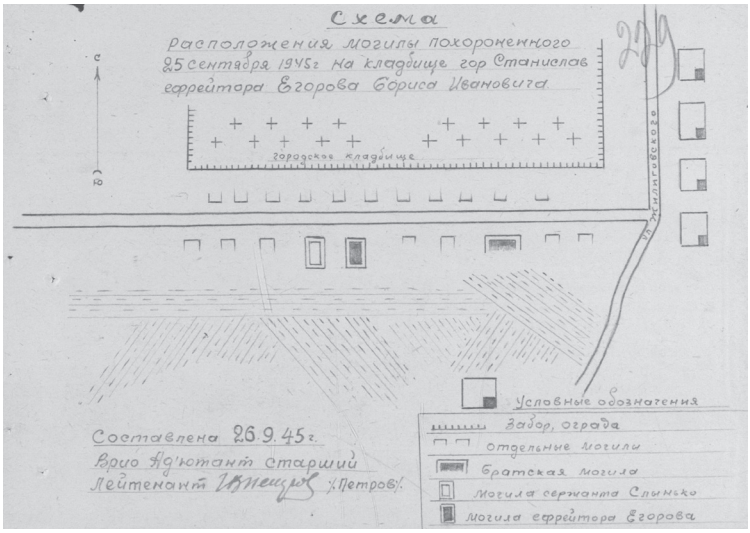

Схема поховання єфрейтора Бориса Єгорова.
Ця могила чомусь не була облікована.

Схема розташування могил єфрейтора Єгорова Бориса Івановича, автоматника окремого батальйону бойового забезпечення 19-ї стрілецької бригади НКВС, вбитого 25 вересня 1945 р. під час необережного поводження зі зброєю[348] і сержанта цієї ж бригади Слинька Петра Семеновича, померлого від ран отриманих в бою

347 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 1295. – Л. 3, 5.

348 РГВА. – Ф. 38600. – Оп. 1. – Д. 684. – Л. 220, 240.

Схема поховання сержанта Петра Слинька.

з УПА 24 вересня 1944 р.[349]. Згідно з книгою поховань кладовища з архіву Івано-Франківської міської ритуальної служби – 3 ряд, могили 23 і 24.

Схема розташування могили Булаткіна Івана Федоровича, рядового, 256-го сп. НКВС, помер від ран в Евакогоспіталі № 2347 30 травня 1945 р., в документі: «кладовище № 1, радянська 60, 21 ряд, могила № 23»[350]. У книзі поховань кладовища з архіву Івано-Франківської міської ритуальної служби – незаписаний.

Схема розташування могили гвардії лейтенанта Емельянова Івана Павловича командира вогневого взводу 120 мм. мінометів 203-го гв. сп. 70-ї гв. сд., померлого від ран 9 жовтня 1945 р. – «м. Станіслав, центральне кладовище»[351]. У книзі поховань кладовища з архіву Івано-Франківської міської ритуальної служби – 3 ряд, могила 41.

Схема розташування могили гвардії лейтенанта Соловйова Олександра Павловича командира мінометного

349 РГВА. – Ф. 38600. – Оп. 1. – Д. 684. – Л. 241; РГВА. – Ф. 38600. – Оп. 1. – Д. 684. – Л. 56.

350 РГВА. – Ф. 38600. – Оп. 1. – Д. 684. – Л. 56, 259.

351 ЦАМО РФ. – Ф. 33. – Оп. 594. – Д. 6. – Л. 6, 9.

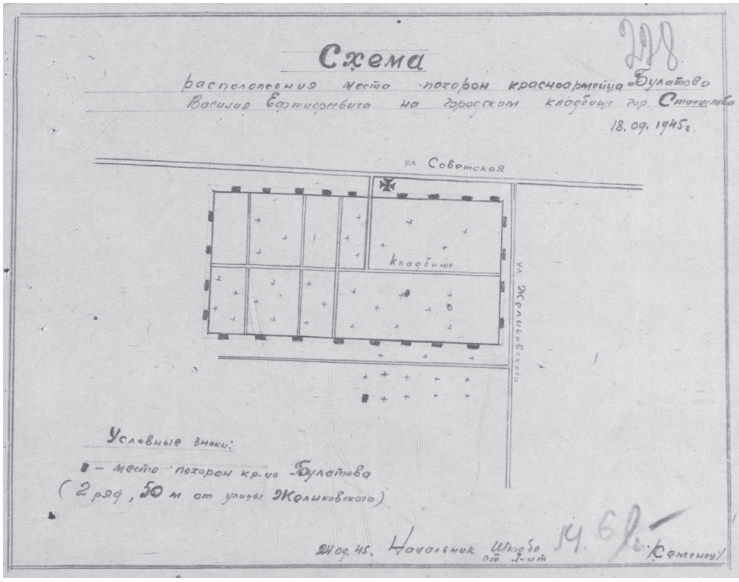

Схема поховання рядового Івана Булаткіна.

Схема Поховання гв. лейтенанта Івана Емельянова.

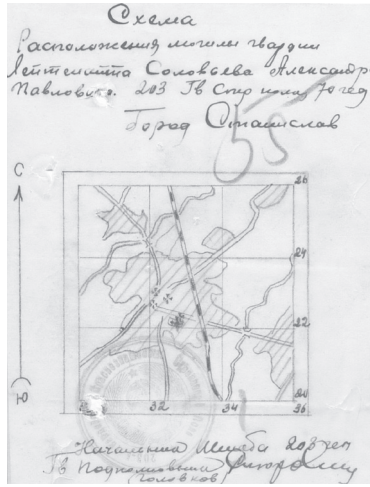

Схема поховання гв. лейтенанта Олександра Соловйова.

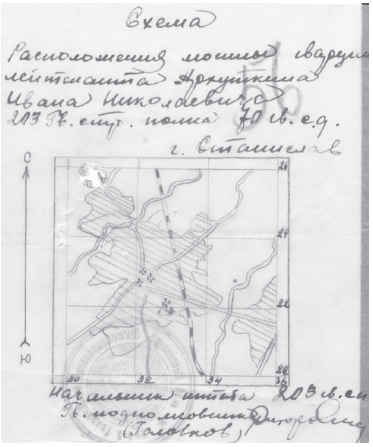

Схема похования гв. лейтенанта Івана Архуткіна.

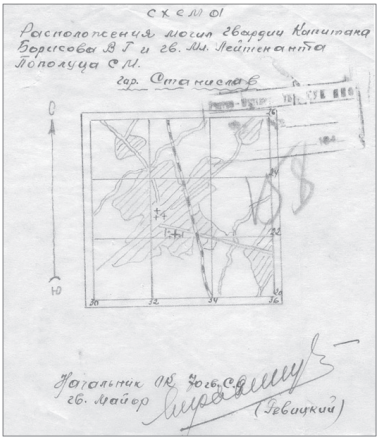

Схема похования гв. капітана Валентина Борисова.

взводу 203-го гв. сп. 70 гв. сд., померлого від ран 10 жовтня 1945 р. – «м. Станіслав, центральне кладовище»[352]. У книзі поховань кладовища з архіву Івано-Франківської міської ритуальної служби – 3 ряд, могила 44.

Схема розташування могили гвардії лейтенанта Архуткіна Івана Миколайовича командира мінометного взводу 203-го гв. сп. 70-ї гв. сд., померлого від ран 10 жовтня 1945 р. – «м. Станіслав, центральне кладовище»[353]. У книзі поховань кладовища з архіву Івано-Франківської міської ритуальної служби – 3 ряд, могила 46. Прізвищ Емельянова І. П., Соловйова О. П. і Архуткіна І. М. в списках братських кладовищ на Лепкого і на Київській немає.

Схема розташування могили начальника 6-го відділу 70-ї гв. сд. гв. капітана Борисова Валентина Георгійовича, вбитого 1 січня 1946 р. – «м. Станіслав, міське кладовище»[354]. У книзі поховань кладовища з архіву Івано-Франківської міської ритуальної служби – 4 ряд, 43 могила. Прізвище є в списках братського кладовища на Лепкого.

352 ЦАМО РФ. – Ф. 33. – Оп. 594258. – Д. 6. – Л. 7, 9.

353 ЦАМО РФ. – Ф. 33. – Оп. 594258. – Д. 6. – Л. 8, 9.

354 ЦАМО РФ. – Ф. 33. – Оп. 594258. – Д. 6. – Л. 10.

7 лютого 1946 р. поховані лейтенант Смирський Г. і червоноармієць Теплишин П. П. з 333-го сп. 82-ї сд. НКВС, на схемі є напис: «На кладовищі, яке розташоване за 500 м. південно-західніше електростанції, за 1 км від залізничної станції Станіслав, поряд з цивільним кладовищем, західна сторона братського кладовища»[355]. Їхніх прізвищ немає в жодному списку.

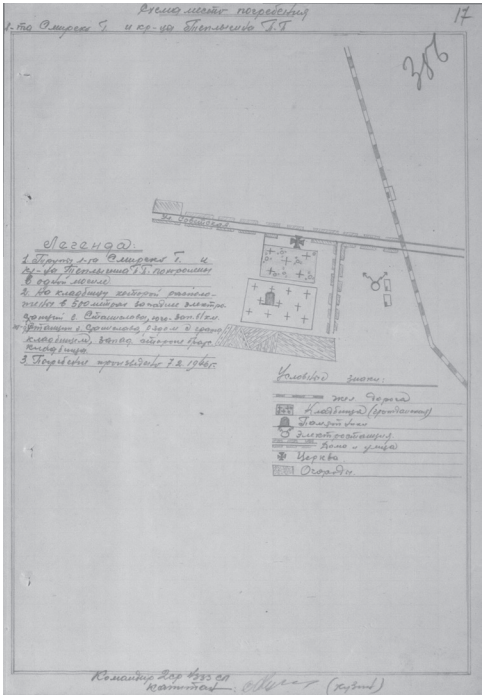

Схема поховання лейтенанта Г. Смирського та рядового П. Теплишина.

В архіві Івано-Франківської міської ритуальної служби зберігається книга обліку похованих військовослужбовців на кладовищі на вул. Радянській (нині вул. Незалежності). В ній є розділ, який дослівно називається: «Кладовище військове за муром центрального кладбища, від вул. Желіговського, від муру перший ряд і перша могила». В цьому розділі обліковано 209 могил військовослужбовців похованих в 1944-1946 рр. Напроти дуже багатьох могил стоїть запис: «незвісний» *(невідомий – авт.)*. Напроти 119 могил (з відомими прізвищами і з записом «незвісний») відмічено «Ексгумований до братської могили за муром». Первинно вони були поховані в 1-му, 2-му, 8 чоловік в 3-му і один в 5-му рядах. В кінці запис: «Трупи з індивідуальних

355 РГВА. – Ф. 38650. – Оп. 1. – Д. 704. – Л. 386.

могил перенесені в братську могилу… і індивідуальні могили перепоховані в одну братську могилі в кількості 64 іменних і 54 невідомих». Книга обліку Станіславського міського військового комісаріату датована 1947 р. майже повістю це підтверджує, різниця – один похований. Одночасно по книзі поховань кладовища з архіву Івано-Франківської міської ритуальної служби після перепоховання в одиночних і братських могилах в цьому місці ще залишалося 90 похованих.

У Книзі обліку Станіславського міського військового комісаріату датованій 1947 р. записано: «м. Станіслав. За південною стіною центрального міського кладовища. 20 метрів від стіни центрального кладовища. З індивідуальних могил перенесені в братську могилу, спорудження пам'ятника ще не закінчено. Індивідуальні могили перепоховані в одну братську. Могили в кількості 64 іменних і 54 невідомих. За планом міської ради до 30-ї річниці Жовтня буде побудований памятник. Кладовище буде огороджене з посадкою декоративних дерев і квітів»[356].

В книзі є список: Аверніхін Прокофій Йосипович, червоноармієць; Аліткін В. Т.(Володимир Тимофійович), єфрейтор; Андреєв Іван Л. (Леонтійович), червоноармієць; Афонін М. А. (Микола Андрійович), лейтенант; Ведяник Д. Г. (Ведянін Дмитро Сергійович), червоноармієць; Веретін С. П. (Семен Олександрович), молодший сержант; Виковський М. В. (правильно Биковський Михайло Васильович), червоноармієць; Викочинський В. А. (правильно Вільчинський Станіслав Альбінович), старший лейтенант (правильно рядовий); Возвишнєв Микола Васильович, червоноармієць; Вольський Братислав Карпович, червоноармієць; Воробицький І. С. сержант, Гайок Трохим Григорович червоноармієць; Гнищак Михайло Іванович (Гищак), червоноармієць;

356 НВІМУ – філія музей «Герої Дніпра». Книга учета военных кладбищ, братских и индивидуальных могил воинов Советской Армии и партизан, погибших в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. по г. Станислав и Станиславскому району. // Станиславский ОВК. Сведения о состоянии братских могил. Т. 60. – 1947 г. – Арк. 117–118.

Гриб Володимир Григорович, червоноармієць; Денисов Філіп Дементійович, старшина; Друзь Микола Павлович, червоноармієць; Жук Сергій В. (Вікентійович), старшина; Зайка Петро К. (Карпович), червоноармієць; Буцаєв Сергій Сергійович, старший сержант; Іванов І. *І. (Іван Іванович),* молодший лейтенант; Інамбаєв Віктор, червоноармієць; Іонов А. А. в книзі поховань кладовища з архіву Івано-Франківської міської ритуальної служби записаний як Павлов А. А., червоноармієць; в книзі поховань «Казаск С. І.» правильно – Козак Сергій Ісайович, червоноармієць; Киричук Остап В.; Кисельов Василь Захарович, старший лейтенант; Коваль Трохим Іванович, червоноармієць; Ковальчук Степан Пилипович, червоноармієць Колокольчиков А. М. записаний два рази, гв. старший сержант; Колокольчиков Олексій Максимович, гв. старший лейтенант; Кондратьєв А. І. (Олексій Іванович), червоноармієць; Кондратьєв В. І. записаний 2 рази, єфрейтор; Констянтинов Костянтин К., молодший сержант; Кривенко Іван Іванович, єфрейтор; Крипич К. П. (*правильно* Кірпіч Карпо Петрович), червоноармієць; Ломака Павло Є. (Євстахійович), червоноармієць; Мазуров Іван Григорович, старший сержант; Макарчук А. Г. (Антон Григорович), червоноармієць; Миргиданов Т. Ф. (Маргіданов Тихон Федорович), червоноармієць; Михайлов Г. І. *(Григорій* Іванович), червоноармієць; Молчанюк Д. *Д. (Дмитро Демянович),* червоноармієць; Нетета Павло Кузьмич; Павлов Микола Володимирович, сержант; Павлов Ф. *Є. (Федір Юхимович),* червоноармієць; Палій Іван Федорович, червоноармієць, старший лейтенант; *Палій Іван Федорович* див. вище, старший сержант; Паршин Яків М., червоноармієць; Платонов А. *С. (Олександр Степанович),* червоноармієць; Плигін Н. П. (Микола Павлович), сержант; Погорєлов Іван Петрович, червоноармієць; Проскурін І. *С. (Іван Степанович),* молодший сержант; в книзі поховань – Пружко В. П., (правильно *Трушко Василь Петрович*), червоноармієць; Пугаєв А .Я. (Пугач Олександр Якович), лейтенант (рядовий); Рудич Дмитро Герасимович, сержант; Скрипник (Михайло Єгорович), червоноармієць; Старцев В. *Д. (Василь Дмитрович),* червоноармієць; Стрілець З. *І. (Захар Ілліч),*

сержант; Студенеков Ілья (Студенков Ілля Степанович), старший сержант; Тоджабаєв *(Таджибаєв Талавольди)*, червоноармієць; Хозієв Лука Михайдерович (Хозієв Муса Мирхайдорович), червоноармієць; Чепрюк В. *І. (Чепорнюк Василь Михайлович),* червоноармієць; Черниш Гурій Є. (Євстахійович), червоноармієць; Шаріпов Азір (Азіз), сержант; Якурнов В. А. *(Василь Олек*сандрович), сержант; Яцунько Яків Григорович (Яцуненко Яків Григорович), червоноармієць.

Під списком запис: «Крім того, 54 чол. поховано в братській могилі імена і прізвища невідомі». 64 офіцери, сержанти і солдати, прізвища яких є в списку книги за 1947 р., померли від ран в період з 18 серпня по 29 листопада 1944 р. При складанні цього списку були пропущені 7 прізвищ осіб, яких поховали на військовому кладовищі:

– Мішуров Іван Архипович – 1 ряд, могила № 5 (в могилі двоє), помер від ран в Хірургічному госпіталі № 415 27 серпня 1944 р., похований – «міське кладов. по вулиці Желіговського, півн. сторона, 1 ряд, могила № 5», запис співпадає з книгою поховань кладовища.

– Шкрабій Іван Амосович – 1 ряд, могила № 5 (в могилі двоє), помер від ран в Хірургічному госпіталі № 415 26 серпня 1944 р., похований – «міське кладовище по вул. Желіговського, брат. могила № 5», запис співпадає з книгою поховань кладовища.

– Викочинський В. А. – 1 ряд, могила № 13 (в одній могилі з Кисельович В. З. який є на братському кладовищі на Лепкого).

– Махновський Вілен Мойсейович – 2 ряд, братська могила № 7.

– Домбровський Григорій Петрович – 2 ряд, могила № 19, одиночна, поховав госпіталь: «м. Станіслав, міське кладовище по вул. Желіговського, брат. могила № 3».

– Полянський Корній Корнійович – 2 ряд, могила № 28 (одиночна), помер від ран в Евакогоспіталі № 2113 11 листопада 1944 р., похований – «міське кладовище м. Станіслав, могила № 1».

– Городничий Андрій Кузьмич – 2 ряд, 37 могила, одиночне поховання.

– Андрєєва Лідія Іванівна (в книзі поховань кладовища Марія Іванівна), померла після захворювання на фронті 4 листопада 1944 р. в Евакогоспіталі 3254, похована – «м. Станіслав, вул. Желіговського, направо братська могила № 1», в іншому документі – 2 ряд, 45 могила, одиночне поховання.

Як відбувався процес благоустрою цього військового кладовища видно з донесень Станіславського міського військового комісара. Підполковник Шевчук, Станіславський міський військовий комісар 6 грудня 1948 р. доповідає Станіславському обласному військовому комісару: «…В 1948 р. за стіною міського кладовища знесені всі одиночні могили в одну братську могилу. Ця могила ще не обгороджена, пам'ятник не поставлений і по суті являється відкритим полем. Пам'ятник на цій могилі за відсутністю коштів не побудований, буде побудований в 1949 році»[357]. Чергова доповідь про благоустрій датована 30 червня 1949 р.: «За стіною міського кладовища по вул. Радянській закінчено будівництво пам'ятника, зроблена огорожа, посаджені квіти і встановлена меморіальна дошка з написом: «Вічна слава героям, загиблим в боротьбі за свободу і незалежність нашої батьківщини»[358].

Тимчасово виконуючий обов'язки Станіславського міського військового комісара капітан адміністративної служби Бибик, 22 листопада 1949 р. подає до Станіславського обласного військового комісаріату «Легенду про побудовані в м. Станіславі і селі Софіївка Станіславського району кладовища і споруджені на них пам'ятники – монументи радянським воїнам, загиблим в боях за визволення Станіслава і Станіславського району від німецько-фашистських загарбників». В параграфі 2 сказано: «Крім міського кладовища – пам'ятника побудованого на вул. Леніна, за ініціативою трудівників міста Станіслава Виконком міської ради депутатів трудящих прийняв рішення про спорудження пам'ятника – монумента на братській могилі воїнів загиблих в боях

357 357 ДАІФО. – Ф. Р-753. – Оп. 2. – Спр. 88. – Арк.15.

358 Там же. – Арк. 162.

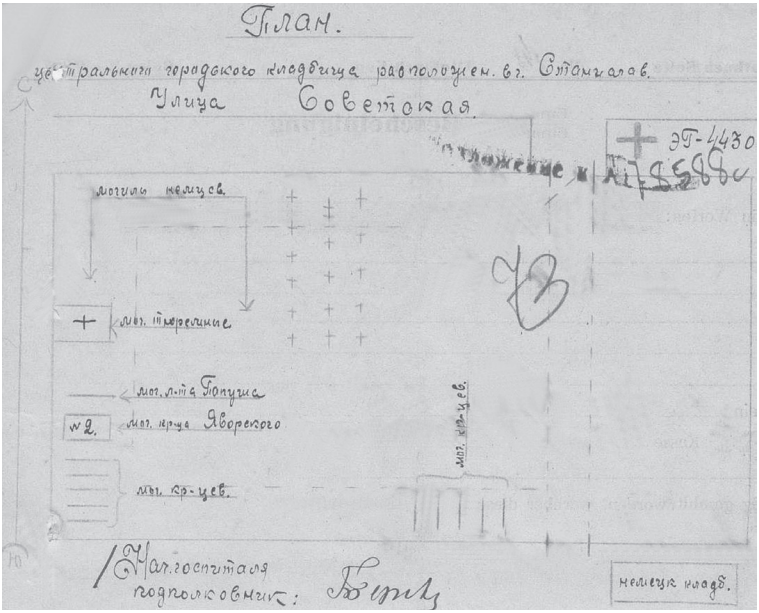

Схема поховання гв. молодшого лейтенанта Олександра Папуші та рядового Прокопа Яворського.

за визволення похованих за стіною міського кладовища на вул. Куйбишева *(нині С. Бандери – авт.)* і на Опришківському *(на вулиці Київській – авт.)* кладовищі. В братській могилі по вулиці Куйбишева поховано 113 (119) воїнів. Будівництво цього монумента розпочато 1 червня 1949 р. і закінчено 1 липня 1949 р. Монумент побудований з бетону, на лицьовому боці зроблено напис «Вічна слава героям, загиблим в боротьбі за свободу і незалежність нашої Батьківщини». Пам'ятник обгороджений парканом, навколо пам'ятника посаджені квіти. Вартість будівництва 7780 рублів». Як виглядав цей пам'ятник невідомо, фотографія не збереглася.

В 1957 р. останки з цього військового кладовища були перенесені на братське військове кладовище біля залізничного вокзалу (на розі нинішніх вул. Лепкого і Крилова). На сьогодні всі прізвища є в списках на вулиці Лепкого. Крім двох чоловік, яких нема ні на Лепкого, ні на Київській.

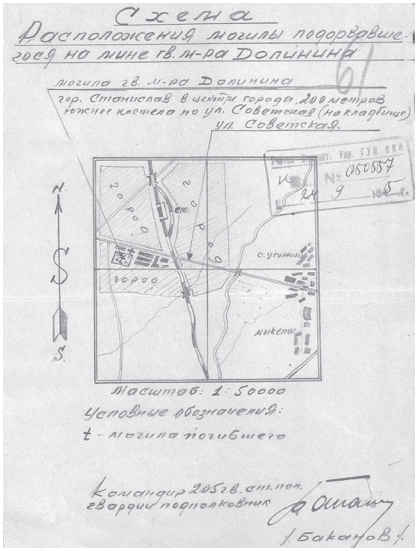

Схема поховання гв. майора Олександра Долініна.

Одночасно з вже описаним новозакладеним братським військовим кладовищем за стіною центрального міського кладовища госпіталі продовжували ховати померлих від ран в південно-західній частині міського кладовища, де з 1919-1941 рр. вже були могили червоноармійців.

У одиночній могилі 28 серпня 1944 р. на південно-західній стороні центрального кладовища поховали померлого від ран 27 серпня 1944 р. в Евакогоспіталі № 4430 гвардії молодшого лейтенанта 145-го гв. стрілецького полку 66-ї гв. Полтавської стрілецької дивізії Олександра Афанасійовича Папушу. А 7 вересня 1944 р. в цьому ж госпіталі, поховали померлого від ран рядового 64-го запасного стрілецького полку Яворського Прокопа Васильовича[359]. Прізвища обох сьогодні є на Меморальному кладовищі на вул. Лепкого. Наведена схема, цікава тим, що на ній показана змішана угорсько-німецька ділянка (на схемі «могилы немцев») в північно-східній частині міського кладовища. Вперше на схемі показана могила закатованих в 1941 р. в'язнів Станіславської тюрми («могилы тюремные»). Показане німецьке кладовище за муром з південного боку цвинтара.

Продовжували ховати на кладовищі і після завершення радянсько- німецької війни військовослужбовців гарнізону. Наведена нижче схема вказує на поховання померлого 14 серпня 1945 р. гв. майора Долініна

359 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 915. – Л 5.

Олександра Павловича, ветеринарного лікаря 205-го гв. стрілецького полку 70-ї гв. Глухівської дивізії[360].

Станіславське кладовище по вул. Радянській-Куйбишева, було закрите для поховання рішенням виконкому Станіславської міської Ради депутатів трудящих від 9 квітня 1955 р.

В серпні 1959 р. офіцерами запасу з Комітету сприяння при Станіславському міському військовому комісаріаті було перевірено стан могил померлих (загиблих) військовослужбовців, похованих на міських кладовищах № 1 на вул. Радянській 60, і № 2 – на вул. Куйбишева. Перевіркою було встановлено, що могили є в незадовільному стані, встановлені тимчасові дерев'яні надгробки прийшли до повної непридатності, велика кількість могил без написів, що не дає можливості встановити прізвища похованих.

Відповідно до обстеження, на кладовищі № 1 (вул. Радянська, 60) в одиночних і братських могилах було поховано 245 чол.[361] Про 158 чоловіків, прізвища яких були відомі (список додавався, при цьому було зроблено примітку, що 158 могил мають не повні дані померлих) і 87 невідомих, – вказано що нема даних, могили зруйновані. В це число очевидно увійшли і поховані в 1939-1941 рр. Після обстеження, Станіславським міським військовим комісаром полковником Єременко було направлено подання голові міської ради Е. І. Федорчуку про встановлення померлим військовослужбовцям надгробних памятників.

Крім похованих на південно-західній частині центрального міського кладовища на вул. Радянській, ще

360 ЦАМО РФ. – Ф. 33. – Оп. 11458. – Д. 875. – Л. 2.

361 Примітка. Невідомо чому, але в серпні 1959 р. на кладовищі на вул. Радянській були обстежені могили похованих військовослужбовців з 20 травня 1945 по 26 листопада 1946 р. Хоча на той час на цьому кладовищі, згідно з книгою поховань, яка зберігається в архіві Івано-Франківської міської ритуальної служби, з 2 квітня 1947 р. по 22 березня 1955 р. на кладовищі на вул. Радянській було поховано 151 особу. З них (їх чомусь не врахували): двоє воїнів Другої світової війни, в 1950 р. були перепоховані на військове кладовище на нинішній вул. Лепкого, один був перепохований у Москві. І тільки 37 чоловік після закриття кладовища були перепоховані на міському кладовищі в с. Чукалівка, в сектор 24.

Учениця Івано-Франківської СШ № 14 біля могили рядового Г. Д. Кулімзіна. 1970-ті рр.

6 чоловік були поховані в центрі кладовища: підполковник М. Г. Мультановський (1945), єфрейтор Д. Г. Борщ (08.08.1944), майор В. А. Щербак (29.04.1945), старший лейтенант В. В. Костюк (24.04.1945), капітан Я. П. Костенко (14.04.1945) і рядовий І. У. Мірошников (25.07.1945). Їхні прізвища є в списку від 31 серпня 1959 р., і в цей час в списку на ву. Лепкого.

На разі невідомо, що вплинуло, чи подане Станіславським міським військовим комісаром полковником Єременком в серпній 1959 р. голові міської ради Е. І. Федорчуку клопотання про встановлення померлим військовослужбовцям надгробних памятників на кладовищах на вул. Радянській, 60 і кладовищі № 2 на вул. Куйбишева, чи щось інше, але могили були впорядковані, встановили скромні плити. На могилах тих, у кого були родичі, встановили пам'ятники. Військові пілоти також встановили типові пам'ятники на могилах своїх товаришів. Ці перенесені пам'ятники можна побачити в секторі 24 на міському кладовищі в с. Чукалівка.

На цьому фото 70-х років ми бачимо учениці Івано-Франківської СШ № 14 біля могили померлого від

Учні Івано-Франківської СШ № 14 біля могили рядового Г. Д. Кулімзіна.

ран 22 липня 1945 р. в Евакогоспіталі № 2374 рядового Г. Д. Кулімзіна. Він похований на кладовищі № 1 на вул. Радянській 60[362]. П'ятиповерхова «хрущовка» на задньому плані є і нині на сучасній вулиці Мельника. Правда адреса в неї вул. Бандери, 5. Гаражі зліва, перед нею, були знесені в 1980-х рр. На фото також видно, що тут були могили і цивільних.

На сьогодні існує три документи з нумерацією рядів і могил військовослужбовців похованих на цьому кладовищі:

1. Список до акту обстеження в серпні 1959 р. офіцерами запасу з комітету сприяння при Станіславському міському військовому комісаріаті стану могил померлих військовослужбовців, похованих на міських кладовищах № 1 на вул. Радянській 60 і № 2 – на вул. Куйбишева.

2. Список військовослужбовці Радянської Армії, загиблих в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. і похованих на кладовищі № 1 (вул. Радянська, 60) в м. Івано-Франківськ, підписаний Івано-Франківським міським військовим комісаром полковником Полежайковським. Дати нема. Але полковник Полежайков-

362 РГВА. – Ф. 38600. – Оп. 1. – Д. 684. – Л. 56.

ський був міським військовим комісаром до середини 1970-х р.

3. Книга поховань «Кладовище по вул. Радянській (центральне)», яка зберігається в архіві Івано-Франківської міської ритуальної служби.

Нумерація могил і число похованих в усіх трьох списках відрізняється. Але тим не менше, з фото ми знаємо, як виглядала ця ділянка поховань радянських солдатів і офіцерів на південно-західній частині міського кладовища на вул. Радянській, і орієнтацію могил, з півночі на південь.

Ще одне фото, яке дає уяву про цю ділянку військового кладовища – «Учні Івано-Франківської СШ № 14 біля могили рядового Г. Д. Кулімзіна». Фото початку 1970-х рр. На задньому плані видно споруди і комунікації Приладобудівного заводу. Частина рядів попадала під дорогу і в 1975 р. була перенесена.

Загальна ж цифра похованих на центральному міському кладовищі кладовищі, за книгою поховань з архіву Івано-Франківської міської ритуальної служби, – 457 могил (з 1944 р. – по 22 березня 1955 р.).

Руйнування міського цвинтаря, а разом з ним і військової ділянки кладовища проходило в декілька етапів. Своїм рішенням № 193 від 20 березня 1975 р. «Про перенесення могил з кладовища по вул. Радянській на кладовище по вул. Куйбишева та на Чукалівку». Міськвиконком приступив до «перенесення» могил з кладовища на вулиці Радянській-Куйбишева на нововідкрите кладовище в с. Чукалівці: «Відповідно до рішення виконкому міської Ради про закриття міського кладовища по вул. Радянській та у зв'язку з будівництвом дороги виконком міської ради депутатів трудящих вирішив:

1. Зобов'язати завідуючу похоронним бюро Квашину Л. І. до 10 квітня 1975 р. провести перенесення могил з кладовища по вул. Радянській на кладовище по вул. Куйбишева і с. Чукалівку згідно з додатком (у цьому додатку вказано 99 могил, в основному військовослужбовців та партійних працівників, як Лещинця І. І. –

секретаря Станіславського ОК ЛКСМУ (+1948 р.) чи Богданова І. Е. – секретаря Бурштинського райкому партії (+1950 р.) та. ін.)»[363]. В додатку до цього рішення було 99 (100) прізвищ. Але було перенесено останки 104. З них 4-х нема в акті на перепоховання.

Згідно з рішенням, з них: 5 чоловік – Лещинця І. І. – секретаря ОК ЛКСМУ (+1948 р.), Богданова І. Е. – секретаря Бурштинського райкому партії (+1950 р.), Голуба Н. С. секретаря облвиконкому (+1948 р.), Бельнова П. П. – Зав. відділом по репатріації ОВК (облвиконкому) і полковника Богданова М. Г. перепоховали на кладовище по вул. Куйбишева (Київській). В додатку до рішення – 42 військовослужбовці. Серед них і полковник Богданов М. Г., якого перепоховали на кладовище по вул. Куйбишева.

Могили тих кого перепоховували попадали під проєктовану нову дорогу, яка мала з'єднувати вулиці Радянську (нині Незалежності) і Чекістів (нині А. Сахарова). Але тоді дорога так і не була побудована, не вистачило коштів, у зв'язку з підготовкою до олімпіади в Москві. Ця частина довго стояла пусткою, відгородженою від цвинтаря зеленим дерев'яним парканом. Тепер є під проїзджою частиною нинішньої вулиці А. Мельника, тротуаром і квітковими рядами. Решта поховань військовослужбовців датовані 1945-1946 рр., які залишалися, в 1980 р. були перенесені на кладовище по вул. Київській. У 1979 р. із Києва надійшла «Інструкція про порядок захоронення та утримання кладовищ у населених пунктах Української РСР».

Івано-Франківський міськвиконком 27 лютого 1980 р. прийняв рішення № 84 «Про знесення закритого кладовища по вул. Радянській», де сказано: «У відповідності з «Інструкцією про порядок захоронення та утримання кладовищ у населених пунктах Української РСР» від 14 березня 1979 р. № 87 і у зв'язку з реконструкцією вул. Куйбишева та території по вул. Радянській виконком міської ради народних депутатів вирішив:

363 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 3. – Спр. 7766. – Арк.149-155, 319-324.

1. Закрите рішенням міськвиконкому № 134 від 8 квітня 1955 р. кладовище по вул. Радянській ліквідувати. Територію ліквідованого кладовища реконструювати під меморіальний сквер, залишивши захоронення, які мають історико-культурну цінність».

До рішення додавався список могил рекомендованих для збереження на кладовищі (всього 12 могил). В останні дні кладовища (вже вході реконструкції), 12 серпня 1982 р. було складено «Акт перевірки стану збереження пам'ятників історії, культури, розташованих на колишньому кладовищі по вул. Радянській». Про події навколо цвинтаря багато написано. В цьому випадку ми ведемо мову про поховання радянських військовослужбовців. У списку на залишення з 12 могил була могила червоноармійця Окунєва, загиблого в 1939 р. З цього акту:

«№ 11. Могила військовослужбовця (загинув у 1939 р.) В. Окунєва. Пам'ятник місцевого значення у формі прямокутної надгробної плити. Знаходиться на балансі квартирно-експлуатаційної частини військового гарнізону (охоронне зобов'язання від 15 червня 1972 р. № 9). В даний час пам'ятник засипаний грунтом, який виймається з котловану»[364]. Могила так і була втрачена. Невідомо чим заслужив таку повагу саме 26-річний червоноармієць Василь Петрович Окунєв, померлий від запалення легень 9 жовтня 1939 р. в гарнізонному шпиталі «при вул. Тринітарській», коли на новому полі поряд з ним були могили і інших червоноармійців[365].

Як проходило перенесення могил військовослужбовців в 1975 р. відомо небагато, але в 1989 р. довелося розмовляти з колишнім прапорщиком однієї з військових частин гарнізону, який брав безпосередню участь в цих роботах. Могили розкопували при допомозі екскаватора. Зі слів колишніх працівників кладо-

364 Арсенич П. Меморіальний сквер в Івано-Франківську: З історії найдавнішого міського цвинтаря / Петро Арсенич, Богдан Гаврилів, Михайло Головатий, Микола Канюс. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – С. 21.

365 Цифрова копія Книги обліку похованих військовослужбовців на кладовищі по вул. Радянській (Центральне). 1944–1955 рр.

вища перепоховували в простих дерев'яних, навіть не фарбованих домовинах. Як в 1975, так і в 1980 р. процес був непростий і хаотичний. Тому частину цих могил, як і могили цивільних мешканців Станіславова – Івано-Франківська, просто зрівняли з землею в результаті майбутньої реконструкції кладовища під Меморіальний сквер. Реконструкція кладовища під Меморіальний сквер тривала тривала до 1985 р.

Викликає також багато запитань до обліку похованих військкоматом за різні роки. Так, у 1947 р. Станіславський міський військомат подавав цифру похованих на цій частині кладовища на Радянській – 147, з цього списку на сьогодні 75 чоловік є в списках на Київській (дві братські могили направо від центральної алеї) і 72 – на Лепкого.

Згідно з актом обстеження членами комітету сприяння при Станіславському міському військкоматі, в серпні 1959 р. на кладовищі № 1 (вул. Радянська 60) в одиночних і братських могилах було 245 чол. похованих з 20 травня 1945 по 26 листопада 1946 р. Хоча на той час на цьому кладовищі, згідно з книгою поховань, яка зберігається в архіві Івано-Франківської міської ритуальної служби, з 2 квітня 1947 р. по 22 березня 1955 р. на кладовищі на вул. Радянській було поховано 151 чоловік. З них (їх чомусь не врахували): двоє воїнів Другої світової війни в 1950 р. були перепоховані на військове кладовище на нинішній вул. Лепкого, один був перепохований у Москву. І тільки 37 чоловік, після закриття кладовища, перепоховали на міському кладовищі в с. Чукалівка, в сектор 24. 13 квітня 1965 р. Івано-Франківський обласний військкомат подавав інформацію про 184 похованих. В кінці 1980-х обласний військкомат подав список з 213 прізвищ, які були поховані на Радянській. З них основна частина є в списках на Київській і кілька на Лепкого. Але як бачимо насправді похованих тут солдатів і офіцерів було більше.

РОЗДІЛ 4.
ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ ТА АТО/ООС У МЕМОРІАЛЬНОМУ СКВЕРІ.

Та на цьому військова історія головного міського цвинтаря не закінчилася. Так розпорядилася доля, що спочатку тут був похований загиблий учасник Революції гідності Роман Гурик.

Гурик Роман Ігорович (2 жовтня 1994 в м. Івано-Франківську, загинув 20 лютого 2014 року м. Київ, Україна) – протестувальник Євромайдану, студент факультету філософії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Герой України. Загинув під час загострення протистояння від пострілу снайпера у скроню. Його останній запис на персональній сторінці в соціальній мережі «ВКонтакті»: «зараз або ніколи. всі на Грушевського, на смерть». Поховання відбулося 24 лютого в Івано-Франківську. З Народного дому «Просвіта», де впродовж кількох днів прощалися із загиблим юнаком, труну з тілом Романа Гурика принесли під адміністративну будівлю на вулиці Грушевського. Студенти обривали пелюстки квітів, устеляючи ними шлях герою. Гімн Небесної Сотні «Пливе кача» лунав упродовж всієї похоронної процесії. Було море сліз… Місто паралізував смуток… Роман Гурик у вишитій сорочці, загорнутий двома прапорами – повстанським та державним, неначе спить. Духовенство на чолі з митрополитом Івано-Франків-

Могила Романа Гурика в Меморіальному сквері.

ської єпархії Української греко-католицької церкви Володимиром (Війтишиним) відправило панахиду. Після її закінчення багатотисячна процесія вигукувала: «Герой!», «Герої не вмирають!». Із цими словами тіло юнака понесли до катедрального собору, де відбулася поминальна Служба Божа.

Далі похоронна процесія, яка складалася із кільканадцятьох тисяч людей, попрямувала вулицею Мазепи до Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, де навчався юнак. Молодь скандувала: «Честь і слава Героям Станіслава!», «Честь і слава Гурику Роману!», «Україна – понад усе!», «Слава Небесній Сотні!»... Альма-матер зустріла свого героя тисячами лампадок, котрі студенти тримали в руках. Наступна зупинка – Меморіальний сквер, в якому й поховали Романа, поруч із іншими галицькими героями – січовими стрільцями.

Роман Гурик 21 листопада 2014 р., нагороджений званням Герой України з удостоєнням ордена «Золота Зірка» (посмертно) – *за громадянську мужність, патріотизм, героїчне відстоювання конституційних засад демократії, прав і свобод людини, самовіддане служіння Українському народу, виявлені під час Революції*

Могили загиблих учасників АТО-ООС в Меморіальному сквері Івано-Франківська.

гідності. В червні 2015 р. медаллю УПЦ КП «За жертовність і любов до України» (посмертно).

Баран Юрій Миколайович (29. 07. 1968 – 08. 07. 2014) – учасник війни на Сході України, майор ЗСУ, начальник штабу в/ч 0120 в смт. Делятин. Загинув 8 липня 2014 р. у результаті вогнепального поранення на одному з блокпостів у Донецькій області. Народився 29 липня 1968 р. в с. Добрин Ізяславського району Хмельницької області. В 1989 р. закінчив Хмельницьке вище артилерійське командне училище. Службу проходив в Івано-Франківську, Чернівцях, Делятині, Тячеві, Велико-Березному. З 11 травня 2014 р. начальник штабу – перший заступник командира батальйону територіальної оборони в смт. Делятин. Нагороджений медаллю «10 років Збройним силам України». Указом Президента України № 109/2015 від 26 лютого 2015 р. нагороджений орденом Богдана Хмельницького ІІІ ступеня (посмертно).

Безпалько Петро Васильович (25. 10. 1980 – 29. 05. 2014) – старший лейтенант МВС України, учасник вій-

ни на сході України. Загинув 29 червня 2014 року поблизу м. Слов'янська Донецької області. Після розвантаження гелікоптер МІ-8 попав під обстріл, що вівся із лісосмуги, та був підбитий на горі Карачун. Указом Президента України № 543/2014 від 20 червня 2014 року нагороджений орденом «За мужність» І ступеня (посмертно).

Семанюк Василь Васильович (11. 11. 1979 – 29. 05. 2014) – старший лейтенант МВС України, учасник війни на сході України. 29 червня 2014 року поблизу м. Слов'янська Донецької області, після розвантаження гелікоптер МІ-8 попав під обстріл, що вівся із лісосмуги, та був підбитий на горі Карачун. Указом Президента України № 543/2014 від 20 червня 2014 року нагороджений орденом «За мужність» І ступеня (посмертно).

Шарабуряк Володимир Богданович (09. 10. 1976 – 29. 05. 2014) – старший прапорщик МВС України, учасник війни на сході України. Загинув 29 червня 2014 року поблизу м. Слов'янська Донецької області. Після розвантаження гелікоптер МІ-8 попав під обстріл, що вівся із лісосмуги, та був підбитий на горі Карачун. Указом Президента України № 543/2014 від 20 червня 2014 року нагороджений орденом «За мужність» І ступеня (посмертно). Тоді загинуло шестеро бійців колишнього спецпідрозділу «Беркут» з Івано-Франківської області. Івано-Франківські

беркутівці загинули на горі Карачун у вертольоті з генералом Сергієм Кульчицьким.

Шемегінський Михайло Михайлович (23. 11. 1983 – 06. 06. 2014) – старший сержант, спеціальна рота міліції УМВСУ в Івано-Франківській області. Загинув 6 червня на виїзді з м. Слов'янська, охороняючи блок-пост біля гори Карачун. Указом Президента України від 20 червня № 543 нагороджений орденом «За мужність» ІІІ ступеня (посмертно).

Білик Василь Степанович (позивний «Гуцул») (15. 08. 1992 – 27. 07. 2014) – боєць батальйону «Айдар», загинув внаслідок поранення у живіт 27 липня 2014 року під Луганським. Указом Президента України № 365/2015 від 28 червня 2015 року нагороджений орденом «За мужність» ІІІ ступеня (посмертно). Похований з військовими почестями 29 липня 2014 р. в Меморіальному сквері м. Івано-Франківськ.

Семанишин Григорій Петрович (позивний «Семен») (29. 11. 1974 – 18. 01. 2016). На початку червня 2014 р. з Майдану добровольцем поїхав у зону бойових дій, командир 1-ї окремої тактичної групи імені Генерала Воловика Добровольчого Українського Корпусу «Правий сектор». Двічі був на зачистці Карлівки, одним із перших відстоював Донецький аеропорт. Від його псевда «Семен» назвали бойову групу «Семінарія». Брав участь у боях за Іловайськ, Дебальцеве, Опитне, Піски. 18 січня 2016 р. отримав смертель-

не поранення поблизу Донецького аеропорту. Лікарі боролися за його життя, але їм це не вдалося. З Григорієм Семанишиним попрощалися спочатку у Києві на Майдані Незалежності, потім – в Івано-Франківську. 22 січня 2016 р. похований з військовими почестями в місті Івано-Франківську в Меморіальному сквері.

Пам'ятний знак загиблим героям АТО/ООС у Меморіальному сквері.

Пам'ятний знак загиблим героям АТО/ООС у Меморіальному сквері був урочисто відкритий 29 серпня 2021 р. Пам'ятний знак загиблим героям АТО/ООС в Івано-Франківську – це монументальна скульптурна композиція, присвячена українським воїнам, які ціною свого життя відстоювали територіальну цілісність, соборність та незалежність України. У центрі композиції – силует солдата, який руками розсуває гранітні площини, що тиснуть збоку. Він оберігає жінку-Україну, жінку-матір, виконану з бронзи. Промені у верхній частині пам'ятника символізують полеглих воїнів. Висота композиції – 7 м, висота скульптури жінки – 3 м. Автором проєкту пам'ятника є скульптор Борис Данилюк.

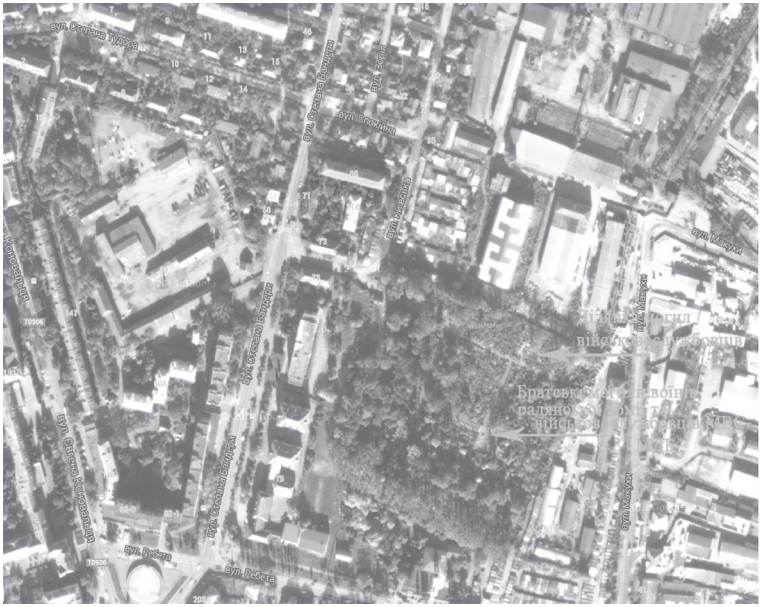
РОЗДІЛ 5.
ВІЙСЬКОВІ ДІЛЯНКИ НА ЦИВІЛЬНОМУ КЛАДОВИЩІ ПО ВУЛ. КИЇВСЬКІЙ

Кладовище розташоване на вулиці Київській у південній частині міста неподалік від однієї з радіальних вулиць – С. Бандери. Закладене в 1912 р. Призначалося для поховання греко-католиків, римо-католиків і протестантів Княгинина-Колонії – одного з передмість Станиславова. У плані має форму прямокутника, витягненого з півночі на південь. У північній частині з заходу на схід прокладена головна алея. Від неї праворуч паралельно одна до одної відходять дві доріжки, які умовно ділять цвинтар на сектори[366].

Поховання Першої світової та українсько-польсько-більшовицької війни

У ході Першої світової війни і подальших військових протистоянь супротивники несли відчутні втрати. Загиблих і померлих від ран хоронили як на тимчасово облаштованих ділянках в різних кінцях міста, так і на міських цвинтарях. Не став винятком і новий міський цвинтар на нинішній вул. Київській. Міське кладовище на вул. Сапіжинській вже було переповнене і на ньому не було місця для поховання вбитих і померлих вояків. Станіславський поліцмейстер 9 листопада 1916 р. дав доручення міському магістрату виділити нові цвинтарі для поховання військовослужбовців. Міський магістрат 10 листопада 1916 р. повідомляв, що його до-

366 Пам'ятники історії та культури Івано-Франківська. Книга IV. Некрополі Івано-Франківська. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2012. – С. 26-27, 31.

вул. Київська
вул. Сапіжинської
вул. Сапіжинської
вул. Сапіжинської

Загалом на ній було поховано 53 вояки армії УНР та 166 вояків польського війська[369]. Список похованих польських вояків зберігся повністю у Державному архіві Івано-Франківської області (див. додаток № 1), а з вояків армії УНР нам відомо тільки два прізвища козаків бронепоїзда «Кармелюк»: Григорій Попов, помер 27 липня 1920 р. у лікарні в м. Станиславів, похований в окремій могилі на місцевому цвинтарі (Княгинин-колонія) та Ілля Полонський, який був вбитий снарядом на станції Бучач 7 серпня 1920 р. під час бою з більшовиками, наступного дня похований в окремій могилі на цвинтарі (Княгинин-колонія) у м. Станиславові.

Як уже говорилося, згідно з пунктами 225 та 226 Версальського мирного договору від 28 червня 1919 р. військові цвинтарі Першої світової війни підлягали впорядкуванню. Складне економічне становище у Польщі та постійна інфляція польської марки на початку 1920-х рр., не давала змоги активно приступити до робіт з упорядкування військових поховань. Роботи з упорядкування військових могил у Станиславівському воєводстві розпочалися у 1923 р. У ході проведення ексгумації військових цвинтарів Станиславова у IV кварталі 1924 р., в силу фінансових витрат було вирішено військовий цвинтар на передмісті Княгинин-колонія залишити на місці[370].

Гмінний цвинтар на передмісті Княгинин-колонія був розташований за 3 км, від Станиславова, вперше його військову ділянку почали упорядковувати у III кварталі 1923 р., в період з 1 по 30 вересня військовослужбовці місцевого гарнізону безкоштовно упорядкували 200 одиночних та 2 братські могили, а у IV кварталі, в період з 1 по 31 жовтня привели до ладу 158 одиночних та 6 братських могил[371]. У III кварталі 1924 р., упорядкували 342 могили з польсько-української та українсько-польсько-більшовицької війни, з Першої світової війни упорядкували 23 одиночних та 49 масо-

369 ДАІФО. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 530. – Арк. 23; ДАІФО. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 33-43.

370 Там же. – Арк. 54.

371 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 8. – Спр. 461. – Арк. 4а, 5.

вих могил, очищено було всі цвинтарні алеї та проходи площею близько 300 м²[372]. Протягом IV кварталу 1924 р., зуміли одернувати та підсипати 155 могил, очистити алеї та проходи площею близько 260 м²[373]. У III кварталі 1925 р., на військовому цвинтарі було упорядковано 41 одиночну могилу[374]. А протягом I кварталу 1927 р., встановили на могилах з польсько-більшовицької війни 156 слупців скошених на лобі навскіс під хрестики з цинкової бляхи замість хрестів[375]. Облагородження цього цвинтаря було завершено у I кварталі 1927 р., в цей час на військовому цвинтарі у Княгинин-колонії було висаджено 500 саджанців ялини та липи, як живопліт на довжину 470 м[376]. Після завершення облагороджувальних робіт на військовому цвинтарі у Княгинин-колонії було 378 могил Першої світової війни та 363 могили з українсько-польсько-більшовицької війни[377].

У міжвоєнний період на цвинтар у Княгинин-колонії щорічно здійснювали походи в час «Зелених свят» – в день празника Святої Трійці. Із збережених поліційних звітів нав відомо, що 1 червня 1936 р. об 14:00 годині вирушила процесія від церкви Пресвятої Трійці *(Майзлі – авт.)* у кількості близько 160 осіб на чолі з трьома греко-католицькими священниками ЧСВВ *(Чину Святого Василія Великого – авт.)* – очолював її отець Веньямин Василь Муциківський, ігумен монастиря Успіння Пречистої Діви Марії ЧСВВ у Погоні, поблизу м. Тисмениці, у супроводі місцевих отців, ігумена монастиря Царя-Христа Йосифа Івана Лучинського та Йосафата Осипа Камінського. Учасники походу несли 16 вінків із різними патріотичними написами. Процесія пройшла вулицями Сапіжинською *(сучасна Незалежності – авт.)* та Желіговського *(сучасна С. Бандери – авт.)*. За порядком

372 Там же. – Арк. 22.

373 Там же. – Арк. 28.

374 Там же. – Арк. 54.

375 Там же. – Арк. 125.

376 Там же. – Арк. 125.

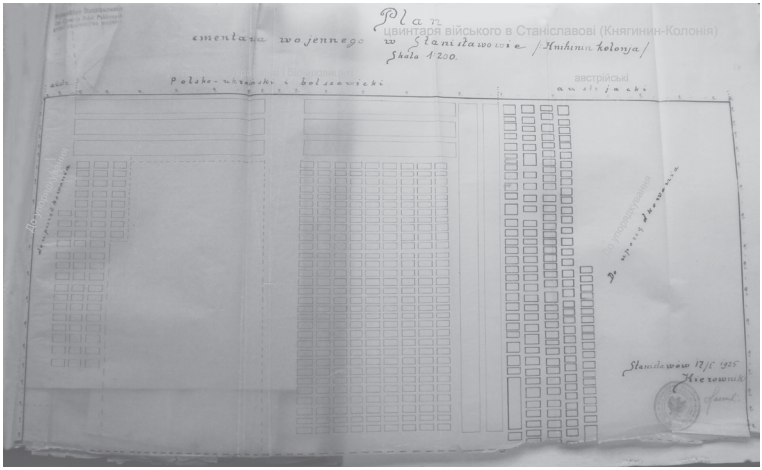
377 Там же. – Арк. 89зв.

під час руху процесії стежили члени місцевого товариства «Просвіта», які мали відповідні пов'язки на руках. Автор поліційного звіту, комендант постерунку поліції Княгинин-колонія Станкєвіч зазначав, що «на військовому цвинтарі, де лежать 53 вояки колишньої української армії, всі три священики при встановленому вівтарі відправили молебень за полеглих та всіх померлих, після чого отець Йосафат Осип Камінський виголосив коротке казання, в основному на тему надання допомоги у цьому дні душам померлих через відправлення молитов на їхніх могилах через батьків, сестер, братів, а під кінець казання згадав також про полеглих українських вояків, які проливали кров за незалежність українського народу, та закликав усіх присутніх до палкої молитви, щоби просити у Пана Бога, щоб і їм засвітило сонце»[378]. Після казання присутні отці розійшлися відправляти молебні на цивільних могилах. Поліцейські зафіксували час, коли завершився молебень на військових могилах – об 15:45, а сам поминальний похід завершився об 17:45 на цвинтарі, після чого усі процесійно повернулися до церкви Пресвятої Трійці.

У поминальному поході 29 травня 1939 р. взяло участь близько 200 осіб. Традиційно процесія вирушила від церкви Пресвятої Трійці у супроводі чотирьох греко-католицьких священників. Учасники походу несли 11 вінків, які поклали на могили українських вояків. На цвинтарі встановили вівтар, перед яким отці відправили молебень за полеглих, після нього коротке казання промовив отець Йосафат Осип Камінський, прославляючи героїзм загиблих українських вояків. О 17-й годині процесія повернулася назад до храму[379]. За радянської влади у 1940-1941 рр. поминальні походи не проводилися, відбулися вони у роки німецької окупації – 25 травня 1942 р. та 14 червня 1943 р.

378 ДАІФО. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 530. – Арк. 23.

379 ДАІФО. – Ф. 68. – Оп. 2. – Спр. 517. – Арк. 45зв.

План військового цвинтаря в Станіславові станом на 17 січня 1925 р. Упорядкування як бачимо ще не завершене.

На цвинтарі у Княгинин-колонії протягом міжвоєнного періоду ховали померлих від хвороб військовослужбовців та ветеранів польського війська. Так вояків ховали на військовій ділянці VI поля, нам відомо із збережених записів «Книги запису померлих за 1934-1940 рр.» про поховання на ній 23 липня 1939 р. Владислава Бацкора (Władysław Baćkora; 1914–22.07.1939), римо-католика за віровизнанням, який помер від черевного тифу у гарнізонному Будинку хворих *(так тоді офіційно називався військовий шпиталь на території колишнього палацу Потоцьких – авт.)* у Станиславові. На I полі кладовища до нашого часу збереглися могили: військового пожежника 6-го дивізіону кінної артилерії Жигмунта Турчука (Zygmunt Turczuk; 20.12.1901-29.10.1929); підхорунжого, ветеринарного лікаря Вінцентія Ходоровського (Wincenty Chodorowski; 01.08.1909–16.05.1935); майора 48-го піхотного полку, колишньоного легіоніста Польського Легіону, кавалера ордену «Virtutti Militari», відзнаки «Хреста Незалежності», чотириразового кавалера «Хреста Хоробрих» Владислава Чаплі (Władysław Czapla; 25.03.1896–07.05.1937); майора, колишньоного легіоніста Польського Легіону Чеслава Берези (Czesław Bereza; 1888–1939).

План Станиславова. 1931 р. Масштаб: 1:10 000.

Поховання Другої світової війни Могили 1939-1940 років

На кладовищі Княгинин-колонія проводилися поховання загиблих внаслідок обстрілів та бомбардувань німецької авіації мирних жителів та вояків польської армії в час вересневої кампанії 1939 р., на початку Другої світової війни. На VI полі у 13 ряді 13 вересня 1939 р. був похований військовослужбовець 1-го батальйону з охорони залізничних мостів Генрік Паперський (Henryk Pąperski; 29.09.1909–12.09.1939), римо-католик за віровизнанням, уродженець м. Кракова, який загинув під час бомбардування німецькою авіацією залізничного моста на р. Бистриці Солотвинській. З приходом Червоної армії поранені та хворі вояки польської армії продовжували лікуватися у вже радянському

військовому госпіталі розміщеному на території колишнього палацу Потоцьких у Станиславові. В госпіталі траплялися смертні випадки як серед польських пацієнтів, так і радянських військових. Так на VI полі у 12 ряді із військового госпіталя № 605 22 вересня 1939 р. поховали римо-католика Кароля Гербу (Karol Herba), який помер 21 вересня від розірвання виразки шлунку та на VI полі у 12 ряді поховали невідомого польського вояка, який помер того ж дня від вогнепального поранення. На VI у полі у 12 ряді 25 вересня 1939 р. були поховані пацієнти військового госпіталя, який розміщувався на вулиці Шопена 3, римо-католики Чеслав Хойнацький (Czesław Chojnacki; ?-23.09.1939), який помер від черевного тифу та Стефан Вотосоцький (Stefan Wotosocki; 1915 –24.09.1939), який помер від краснухи. У тому ж 12 ряді 1 жовтня поховали польського вояка, римо-католика Томаша Франчака (Tomasz Franczak), який помер теж від краснухи. На VI полі у 12 ряді 8 жовтня 1939 р. був похований Юзеф Пжигоцький (Józef Przygocki; 1908-07.10.1939), римо-католик за віровизнанням, який помер від серцевої недостатності. Першим червоноармійцем, похованим на кладовищі Княгинин-колонія був Семен Сомойтович Гражак (1909-03.10.1939), якого поховали 5 жовтня 1939 р. у 12 ряді VI поля; другого червоноармійця Олександра Мойсейовича Скакозуба (1912-1939) поховали 28 жовтня 1939 р. у 11 ряді V поля; третього червоноармійця Івана Петровича Фоміна (1919–15.02.1940), який помер від черевного тифу, поховали 21 лютого 1940 р. на I полі; четвертого червоноармійця Петра Олександровича Лапкіна (1917–18.04.1940) поховали 20 квітня 1940 р. на VI (б) полі[380].

Могили нідерландських офіцерів

На північно-східній частині івано-франківського цвинтаря, біля вулиці Київської, є чотири доглянуті

380 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Цифрова копія Книги запису померлих кладовища по вул. Київській. м. Станиславів. 1934-1940 рр.

могили з написом «Королівство Нідерланди», єдиний матеріальний слід драматичних подій 1942–1944 рр., через які Станіславів, він же Івано-Франківськ, назавжди ввійшов у історію Нідерландів.

Яким чином доля пов'язала цих людей з нашим містом? Нідерланди були розбиті й окуповані німецьким Вермахтом за п'ять днів: 10 травня 1940 р. розпочалося німецьке вторгнення, а вже 15 травня було підписано акт про капітуляцію. У травні 1942 р. окупаційна влада наказала усім офіцерам і кадетам колишньої Королівської армії, котра перестала існувати після окупації країни Німеччиною, у встановлений термін зареєструватися у спеціальних пунктах збору. Частина нідерландських вояків на той час уже перебувала в таборах для інтернованих, але офіцерів просто відпустили додому після капітуляції Нідерландів. У 1942 р., через можливість відкриття західного фронту й активізацію руху Опору в європейських країнах взагалі і в Нідерландах зокрема, німецьке командування зважило на загрозу безконтрольного перебування кількох тисяч добре вишколених кадрових нідерландських військовиків на їх рідній землі. Оголошена реєстрація була пасткою: насправді нацисти всіх зібраних військових депортували до 50 різних таборів для військовополонених.

Усього близько 2700 військових було відправлено в табори на території Нідерландів, Німеччини та Польщі; ще близько 2000 офіцерів, кадетів і гардемаринів – до офлаг (офіцерський концтабір) XIII-Б в м. Нюрнберг. На початку серпня їх перевели у створений в серпні 1941 р. шталаг–371 (табір для військовополонених) в м. Станіславі (нині – Івано-Франківськ). Табір складався з двох частин: одна для офіцерів, інша – для кадетів. Серед його в'язнів було 5 генералів, 1880 офіцерів та 150 курсантів Королівської армії Нідерландів. Табір розміщувався в двох пунктах. Кадетів – колишніх курсантів військових закладів – утримували на вул. Легіонів. За Польщі тут був розквартирований Шостий полк уланів. Нині Прикарпатський факультет Львівської юридичної академії на вул. Національної гвардії. А офіцерів утримували на території колишньої тюрми «Діброва»

на вул. Голуховського. Нині тут по вул. Чорновола розташована авіаційна частина.

Оскільки Німеччина готувала для Нідерландів долю повноцінної провінції Рейху, подібну до анексованої Австрії, а самі нідерландці офіційно вважалися належними до найкращої арійської раси, умови життя в таборі були незрівнянно кращими, ніж у закладах для інших військовополонених чи в концентраційних таборах. Офіцерів пристойно годували, вони були зайняті лише на роботах, що забезпечували життєдіяльність табору. Мали багато вільного часу, могли займатися спортом. Вони отримували листи від рідних, а їхня кореспонденція безперебійно доходила до Нідерландів. Описи отриманих посилок теж принципово відрізняються від того, що було звичним для таких місць. Офіцери ходили не в смугастих робах, а у власній формі чи в доброму цивільному одязі. Кожен пункт мав лазарет, де старанно лікували хворих. Однак офіцери страждали. Передовсім, через невідомість. Крім того, їх мучило принизливе перебування під охороною. А ще – віддаленість від дому, українські морози, не надто добре обладнані старі казарми. Одночасно в таборі були 100 радянських військовополонених, умови утримання яких істотно відрізнялися в гірший бік.

В шталагу–371 окупанти утримували нідерландських військових, аж поки Східний фронт не почав наближатися до Галичини. Полонених вирішили евакуювати в офлаг–67 Нойбранденбурга. Але не всі з них бажали далі покірно нидіти за колючим дротом. Момент транспортування кілька груп нідерландців вирішили використати для втечі. Полонених поділили на три групи, які вирушали відповідно 10, 11 і 12 січня 1944 р. Під час транспорту 11 січня 1944 р. нідерландців завантажили у вагони для худоби і повезли на захід. Та ще перед відправкою, коли німецька охорона вишикувала полонених для конвоювання до вокзалу, група кадетів сховалася під сценою табірного театру. Простору під сценою вистачало на те, щоб там могло розміститися кілька людей. Кадети змайстрували фальшиву перегородку з чорних шпалер та інших матеріалів, і перед транспортуванням їх семеро сховалося там.

Група нідерландських офіцерів під час перебування в УПА після втечі зі шталагу–371. П'ятий зліва, у білій шапці, лейтенант Едуардус Йоханнес Камілес ван Хотегем, 1944 р.

Проте вартові швидко виявили нестачу і почали нишпорити по всіх закутках. Шукали і в театрі, але добре замасковану схованку вони так і не знайшли. Кадетам довелося там пролежати, як оселедці в бочці, 36 годин без жодного руху і звуку. Вибралися вони, коли вже в таборі нікого не було. Двоє з семи, відділилися від решти і, перелізши через колючий дріт, вулицями міста подалися в напрямку Карпат – до Угорщини. Двоє інших згодом загинули від рук есесівців, ще двоє – в радянських концтаборах, і один пропав безвісти.

«Пасажирам» арештантського потяга теж довелося задіяти кмітливість, щоб опинитися на волі. Загалом під час транспортування з етапного потяга втекло 142 військовополонених. Есесівці організували операцію з пошуку під назвою «Штуфе драй» («Рівень три»), у ході якої піймали більшість утікачів, яких у 1944–1945 рр. стратили в таборах. Трьом групам втікачів вдалося вціліти. Врешті-решт усі 10 вцілілих офіцерів при допомозі УПА через Угорщину щасливо дісталися на батьківщину, де продовжили службу й досягли високих чинів. З старшин

УПА безпосередньо займалися організацією переправки нідерландських офіцерів за кордон Іван Бутковський («Гуцул») та Ярослав Струтинський («Яспар»), останній командував військовою округою «Говерла», на теренах якої перебували нідерландці.

Генерал-лейтенант Едуардус Йоханнес Камілес ван Хотегем.

В одній з груп був Едуардус Йоханнес Камілес ван Хотегем (1907–1996) – перший лейтенант королівських єгерів. У Хотегема з Бутковським на еміграції зав'язалася дружба. Після війни Е. ван Хотегем викладав у Коледжі Генштабу Нідерландів, відтак був його багаторічним начальником, згодом – командувачем армійського корпусу. Вийшов у відставку в 1967 р. у званні генерал-лейтенанта. Дізнавшись про смерть підполковника УПА І. Бутковського на еміграції, генерал Хотегем написав свої спогади «Моя зустріч з УПА», присвятивши їх йому та іншим воякам і старшинам УПА на доказ вдячності за одержану під час війни допомогу[381].

Лейтенант Кепель Геселінк. Фото 1940 р. Джерело: http://sektor-3.org/?module=fnprnt&artid=36

Та повернемося знову до скромних могил нідерландських офіцерів. Під час перебування табору для військовополонених у Станіславі, на цвинтарі Княгинин-колонія було поховано 4 офіцери: полковник-інтендант

381 Бігун І. Голландці в УПА. Як утікачі з концтабору знайшли прихисток у повстанців / Ігор Бігун // Українська правда // Історична правда. – 2013. – 17 липня // Режим доступу: https://www.istpravda.com.ua/research/2013/07/17/130834/view_print/

Похорон Кепеля Геселінка 2 жовтня 1942 р.
На Станіславському кладовищі в Княгинин-Колонії.

Могила лейтенанта Кепеля Геселінка. (16.06.1887 – 29.09.1942) Фото. 2 жовтня 1942 р.

Поттіесер помер 12 грудня 1942 р. у віці 59 років, капітан артилерії ван дер Слікке помер 27 серпня 1943 р. у віці 47 років, піхотний майор Логмєр помер 3 вересня 1942 р. у віці 51 року, лейтенант Кеппель Геселінк помер 29 вересня 1942 р. у віці 55 років[382].

Як видно з представлених вище фотографій, померлих нідерландських офіцерів поховали на вільній від поховань ділянці. Пізніше, починаючи з 1944 р., біля них почнуть ховати померлих від ран у військових шпиталях радянських солдатів і офіцерів. Згодом і загиблих в сутичках з УПА військовослужбовців частин НКВС та померлих від нещасних випадків і хвороб військовослужбовців частин гарнізону. Та їхні могили будуть «переносити» з місця

382 http://sektor-3.org/?module=fnprnt&artid=36

Могили піхотного майора Лохмаєра, помер 3 вересня 1942 р. (зліва) і лейтенанта Кепеля Геселінка, помер 29 вересня 1942 р.

на місце. Цим же чотирьом могилам на краю братського військового кладовища неушкодженими, в дещо зміненому вигляді, судилося залишитися до наших днів.

Розміщені в ряд індивідуальні могили (1,94х72х0,36 м) по периметру, обнесені високими східчастими бордюрами, у головах встановлені похилі стели, увінчані низькими грецькими хрестами (0,22 м), матеріал – бетон[383].

Ділянка могил нідерландських офіцерів на кладовищі по вул. Київській. Фото 22 травня 2014 р.

383 Максимців Галина, Процак Роман. Могили голландських офіцерів // Пам'ятники історії та культури Івано-Франківська. Книга IV. Некрополі Івано-Франківська. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2012. – С. 33.

Kapitein Kustartillerie, P.M.W.J. van der Slikke (Piet) (22.01.1896–27.08.1943). Перша могила зліва.

Majoor Staf der Infanterie, A.J.J.M. Lohmeijer (Jos) (04.04.1891–03.09.1942). Друга могила зліва направо.

Luitenant-kolonel 3e Regiment Veld Artillerie H. Keppel Hesselink (Hendrik) (16.06.1887–29.09.1942) Третя могила.

Разом з нідерландськими військовими в таборі Шталаг-371 утримували близько 200 радянських військовополонених, умови утримання яких звісно докорінно відрізнялися від умов нідерландців у гірший бік. Про їх долю практично нічого не відомо. Тільки «Книга

Kolonel der Intendance, G.J. Potgieser (Gerrit) (08.05.1883–12.12.1942). Четверта могила.

запису померлих за 1940-1944 рр.» кладовища Княгинин-колонія розкриває нам трагічні сторінки їхньої смерті, бо саме на ньому ховали радянських військовополонених із табору Шталаг–371. У цвинтарній книзі міститься лаконічний запис – «*(кількість – авт.)* мущин з лагру для полонених. Гріб спільний». Перше поховання чотирьох вояків було здійснене 7 лютого 1942 р. на V полі, останнього поховали 27 червня 1942 р. Загалом за вказаний період на кладовищі Княгинин-колонія було поховано 158 радянських військовополонених, із них 6 відомих прізвищ та 152 невідомих. Найбільші поховання були здійснені: 12 березня – 10 вояків; 2 квітня – 9 вояків; 10 березня, 29 квітня – по 8 вояків; 12 лютого – 7 вояків; 14 березня – 6 вояків; 17, 21, 23 лютого, 2, 18 березня, 17, 23 квітня – по 5 вояків відповідно. У інших днях ховали по 3-2 вояків, всі поховання, крім одиночних, здійснювалися у братських могилах. Тільки один раз, 28 березня було здійснене поховання без запису кількості похованих у цвинтарній книзі. Поховання радянських військовополонених здійснювали на полях I (а), I (б), у переважній більшості – на полях V, V (а), VI (а), VI (б) кладовища. Із відомих прізвищ у «Книзі запису померлих за 1940–1944 рр.» занотовано: Микола Таран з «України, Полтавської области» (1921–23.04.1942), помер від туберкульозу легень, похований 23 квітня 1942 р.; Олексій Богородченко «полонений з Великої України» (1921–02.05.1942), помер від міокардиту, запальної хвороби серця, похований 4 травня 1942 р.; Петро Сухопар «полонений з Великої України» (1916–05.05.1942), помер від міокардиту, запальної

хвороби серця, похований 6 травня 1942 р.; Степан Охрименко «полонений з Великої України» (1920–06.05.1942), помер від туберкульозу легень, похований 6 травня 1942 р.; Василь Нижиборця «полонений з Великої України» (1920–06.05.1942), помер від туберкульозу легень, похований 7 травня 1942 р.; Василь Гуцалюк «полонений» (1921–26.06.1942), помер від туберкульозу легень, похований 27 червня 1942 р.

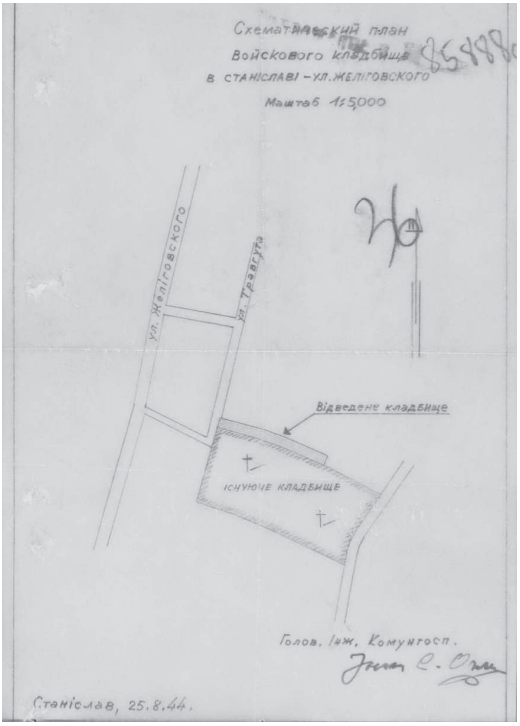
На кладовищі Княгинин-колонія в період німецької окупації ховали померлих та розстріляних в'язнів Станиславівської тюрми гестапо, найбільше поховань було здійснено у 1942 р., основною причиною їхньої смерті у «Книзі запису померлих за 1940–1944 рр.» була вказана кахексія – синдром виснаження, загальна атрофія організму та дизентерія. Поховання здійснювали на полях V (а), V (б), VI (а), VI (б) кладовища. Наймолодшого в'язня, тринадцятирічного Стефана Шиманського (1929–11.10.1942), який помер від кахексії, поховали 12 жовтня 1942 р. на VI полі[384].

Поховання радянських військовослужбовців

Після звільнення міста від німецьких та союзних з ними угорських військових частин, починаючи з серпня 1944 р. на цьому кладовищі були ділянки, де ховали померлих від ран у військових шпиталях військовослужбовців. Незрозуміло чому в подальшому могили переносили з одного місця на інше. Тому спробуємо послідовно прослідкувати цей процес.

У військових шпиталях, які в з липня 1944 р. дислокувалися в Станіславі, помирало від ран і хвороб багато військовослужбовців. Міські цвинтарі були заповнені цивільними похованнями. Тому в серпні 1944 р. Станіславський міськкомунгосп виділив для поховання померлих у військових госпіталях дві ділянки під військові кладовища.

384 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Цифрова копія Книги запису померлих кладовища по вул. Київській. м. Станіслав. 1940-1944 рр.

Схематичний план військового кладовища на вул. Желіговського, складений комунгоспом на момент відведення ділянки 25 серпня 1944 р. Правда не зовсім зрозуміло, чого на вул. Желіговського, коли це фактично вул. Траута. Джерело: ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 1018. – Л. 15.

Одну за південною стіною міського цвинтаря на вул. Сапіжинській (Радянській), про яку ми вже вели мову, і другу за північною стіною кладовища на вул. Желіговського, яку ми бачимо нижче. У радянських документах госпіталів обидва військові кладовища називають «На вул. Жиліговського».

Згідно з «Книги обліку військових кладовищ, братських і індивідуальних могил воїнів Радянської Армії і партизанів загиблих в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. по місту Станіслав і Станіславському району» поданої в 1947 р. Станіславським міським військовим комісаром до обласного військового комісаріату це поховання називалося так:

Північна сторона за огорожею кладовища Куйбишева № 2 *(кладовище № 2, вул. С. Бандери – авт.)*:

«На могилах дерев'яні споруди. Написи частково до 50 % відсутні. Братські і індивідуальні могили підправ-

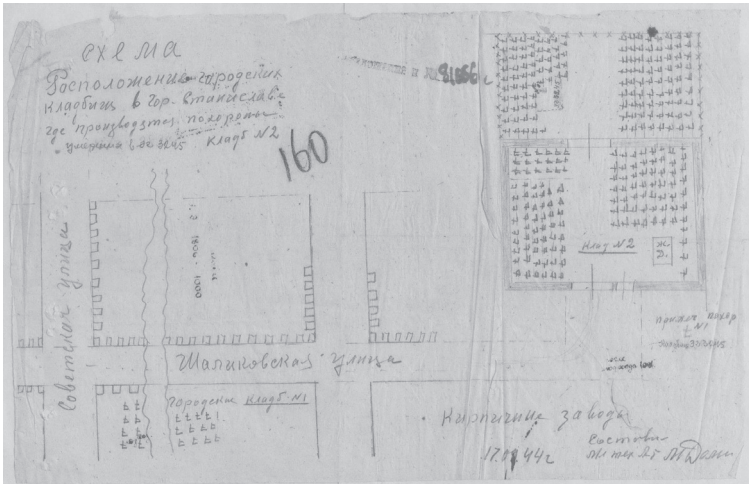

Схема розміщення міських кладовищ в м. Станіславі, де проводилися поховання померлих в Евакогоспіталі № 3245. Кладовище № 2. Джерело: ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 1944. – Л. 1.

лені і приведені в порядок силами громадськості міста і учнями ФЗО № 3. Індивідуальні могили знаходяться в задовільному стані в липні 1947 р. підправлені, посипані піском. Інші роботи не проводилися т. як. підлягають перепохованню в братську могилі з побудовою пам'ятника і встановленням надмогильної плити[385]».

У списку було 30 прізвищ сержантів, червоноармійців, один старшина і один молодший лейтенант. У ході наукового дослідження було встановлено, що вони померли від ран в Евакогоспіталях № 2638, 4425, 4426, 4427, 4428, 5198, 4553, 415 за період з 3 вересня 1944 р. по 4 січня 1945 р. В 1957 р. усі тридцять чоловік представлені в цьому списку, були перепоховані на братське військове кладовище по вул. Леніна. На сьогодні прізвища в списках на вул. Б. Лепкого. Ділянка зображена

385 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Книга учета военных кладбищ, братских и индивидуальных могил воинов Советской Армии и партизан, погибших в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. по г. Станислав и Станиславскому району. // Станиславский ОВК. Сведения о состоянии братских могил. Т. 60. – 1947 г. – Арк. 117–118.

на наведеній схемі за північною стіною кладовища на вул. Київській нині заповнена приватними гаражами. Пізніше поховання проводилися ще в одному місці – на східній окраїні кладовища.

Краєзнавець Зеновій Федунків пише: «В роки Першої світової війни на новому міському цвинтарі хова-ли загиблих австрійських і російських вояків. (могили не збереглися). Тут знайшли свій останній спочинок стрільці УСС та вояки УГА. В кінці 1940-50-х рр. надгробки їхніх могил були знищені. Натомість зліва від головної алеї з'явилися могили військовослужбовців підрозділів НКВС і НКДБ, що загинули в боротьбі з боївками ОУН та загонами УПА»[386].

Не маємо наміру вдаватися в дискусію з шанованим краєзнавцем, але як військові історики, глибше дослідивши архівні документи, хочемо заступитися за військових. Ці ділянки дійсно були знищені, але за ініціативою органів радянської влади, а не військових. Як бачимо з представленої вище «Схеми розміщення міських кладовищ в м. Станіславі, де проводилися поховання померлих в госпіталі в Евакогоспіталі № 3245, кладовище № 2»[387], міське кладовище поділене на дві частини, давніша частина обгороджена цегляним парканом (Це добре видно також на плані Станіславова за 1931 р.). У східній частині до неї примикає ще одна, трохи менша за розмірами, ділянка обгороджена тимчасовим парканом. Північно-східна і південно-східні частини цієї ділянки вже заповнені. Це і є поховання Першої світової війни. А ділянка, де ховав військовий госпіталь, як бачимо, вільна від могил.

На представленому вище «Плані військового цвинтаря в Станиславові (Княгинин-Колонія)», датованому 17 січня 1925 р.[388], показані вже впорядковані поховання часів Першої світової, польсько-української та

386 Пам'ятники історії та культури Івано-Франківська. Книга IV. Некрополі Івано-Франківська. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2012. – С. 26-27, 31.

387 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 1944. – Л. 1.

388 ДАІФО. – Ф. 2. – Оп 8. – Спр. 461. – Арк. 34.

польсько-більшовицької війни і позначені ті, які ще планують впорядкувати. На плані є велика вільна ділянка ніяк не позначена. Це якраз те місце, де в 1944 р. були госпітальні поховання. Тому, якщо вірити схемам 1944 і 1925 рр. госпіталь не руйнував могил, які вже були. Це було зроблено пізніше. Забігаючи наперед, 26 січня 1968 р. виконавчий комітет Івано-Франківської міської ради прийняв рішення № 42 «Про повторне використання кладовища по вул. Куйбишева для повторного поховання»: «У зв'язку з обмеженістю території існуючого кладовища по вул. Куйбишева і відсутністю місць для поховання померлих у відповідності до інструкції «Про порядок захоронення та утримання кладовищ», затвердженої 28 липня 1958 р. Міністерством комунального господарства УРСР і санітарних правил утримання кладовищ, затверджених державною санітарною інспекцією СРСР від 1 листопада 1960 р. та погодженням з міською санепідстанцією, виконком міської ради депутатів трудящих рішає:

1. Дозволити комбінату благоустрою проводити повторні поховання на кладовищі по вул. Куйбишева на місці захоронень стрільців, які були поховані в 1919-1920 роках.

2. Комбінату благоустрою привести в належний порядок цю земельну ділянку і після чого проводити повторні поховання померлих»[389].

Івано-Франківські краєзнавці віднесли рішення № 42 від 26 січня 1968 р. до кладовища на вул. Радянській. Але, у 1980 р. Івано-Франківський «Діпромісто» на замовлення Івано-Франківського міськкомунгоспу виготовив ТРП Меморіального скверу на вул. Радянській-Куйбишева в Івано-Франківську. На цьому плані серед інших могил і гробівців нанесені ряди могил вояків УГА в межах цвинтаря перед знесенням. Це підтверджують і наявні фото могил (хоча і без хрестів з табличками) 1970-х рр. Тому в рішенні № 42 від 26 січня 1968 р. мова йде саме про кладовище на вул. Київській. Відповідно до рішення тодішньої міської влади, не тіль-

389 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп 3. – Спр. 871. – Арк. 42.

ки «могили стрільців», але й всі могили часів Першої світової війни, польсько-української та польсько-більшовицької війни були зрівняні з землею.

Літня жінка, працівниця цвинтаря Савчук (дівоче пр.) Дарія Миколаївна 11 червня 2014 р. розповіла, що працівник, який працював тут до неї, показав їй ділянку, де були могили Українських січових стрільців і розповів, що в радянський час могили були зрівняні з землею. Це північно-східна частина кладовища (біля східного паркану по центральну алею). Нині там біля східного паркану частково вільне, але дуже занедбане місце. На «Плані військового цвинтаря в Станиславові (Княгинин-Колонія)», датованого 17 січня 1925 р., показані три ряди, які на той час ще не впорядковані. Підписані як «австрійські». Ця смуга вільна від могил, тому не можна виключати, що залишки могил могли зберегтися. Тому це ще вимагає дослідження.

Сучасна ділянка військових поховань з пам'ятником також не є на місці поховань часів Першої світової війни, польсько-української та польсько-більшовицької війни. Але повернемося до госпітальних поховань. Згідно з вже згадуваною «Книги обліку військових кладовищ, братських і індивідуальних могил воїнів Радянської Армії і партизанів загиблих в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. по місту Станіслав і Станіславському району», поданої в 1947 р. Станіславським міським військовим комісаром до обласного військового комісаріату, вказує, що на кладовищі на вул. Куйбишева була ще одна ділянка радянських військових поховань:

«Вулиця Куйбишева, східна окраїна кладовища № 2. м. Станіслав вулиця Куйбишева, 75. Могили індивідуальні. Дерев'яні споруди на могилах прийшли в непридатність. Написи частково до 50% відсутні. Індивідуальні могили підправлені і приведені в порядок силами громадськості міста і учнями ФЗО № 3. Індивідуальні могил знаходяться в задовільному стані, в липні 1947 р. підправлені, посипані піском. Інші роботи не проводилися т. як. підлягають перепохованню в братську могилу

з побудовою пам'ятника і встановленням надмогильної плити»[390].

В списку похованих 31 прізвище померлих від ран за період 1 серпня по 17 грудня 1944 р., похованих в одиночних і братських могилах. Всіх ховав Евакогоспіталь № 3262. За виключенням 3-х чоловік: Марголіна 13 вересня 1944 р. поховав Евакогоспіталь № 3254, Рузанова – 1 серпня 1945 р. Евакогоспіталь № 1230 і Шевченка 22 серпня 1944 р. Евакогоспіталь № 2638. В донесеннях госпіталів це кладовище назване як «міське кладовище № 2» і як «кладовище по вул. Желіговського». В 1957 р. всі тридцять один чоловік представлені в цьому списку були перепоховані на братське кладовище на вул. Леніна (нині Б. Лепкого)[391].

Крім вже вказаних померлих, в госпіталях в 1944-1945 рр. військовослужбовців, на кладовищі № 2 на вул. Куйбишева продовжували ховати загиблих і померлих від ран в результаті сутичок з УПА, підпіллям ОУН і нещасних випадків військовослужбовців. У серпні 1959 р. офіцерами запасу з «Комітету сприяння при Станіславському міському військовому комісаріаті» було перевірено стан могил померлих військовослужбовців, похованих на міських кладовищах № 1 на вул. Радянській 60, і № 2 – на вул. Куйбишева. Перевіркою було встановлено, що «могили знаходяться в незадовільному стані, встановлені тимчасові дерев'яні надгробки прийшли до повної непридатності, велика кількість могил без написів, що не дає можливості встановити прізвища похованих».

У списку від 31 серпня 1959 р. похованих військовослужбовців на кладовищі № 2 (вул. Куйбишева) за 1944-1958 рр. – 197 чол. До акту обстеження був доданий «Список похованих військовослужбовців на кладови-

390 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Книга учета военных кладбищ, братских и индивидуальных могил воинов Советской Армии и партизан, погибших в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. по г. Станислав и Станиславскому району. // Станиславский ОВК. Сведения о состоянии братских могил. Т. 60. – 1947 г. – Арк. 111–119.

391 В цей час прізвища всіх, крім Озош І. М. і Пиєхтинизова Бориса, є в списках на Лепкого.

щі № 2 (вул. Куйбишева) за 1944-1958 рр.», підписаний Начальником 4-ї частини Станіславського МВК підполковником Купчинецьким[392]. Хоча в назві списку вказано, що поховані в 1944-1958 рр., фактично в списку поховані з 10 квітня 1947 по 2 листопада 1958 рр. (один 12 грудня 1945 р.). Також не вказано, що фактично вони були поховані не в одному місці цвинтаря, як може здатися з цього документу. З цього списку 60 прізвищ є на нинішньому пам'ятнику з лівого боку від центральної алеї. Решта імен, крім Гаюмшина Анатолія Васильовича, Крамчаникова Федора Дмитровича та Мамяка Василя Федоровича, були вибиті на плитах другого меморіалу на цьому ж кладовищі.

Начальник 4-го відділу Івано-Франківського обласного військового комісаріату майор Куперштейн 13 квітня 1965 р. подавав «Відомості про військові кладовища, братські та індивідуальні могили, воїнів, загиблих в період Великої Вітчизняної війни і похованих на території Івано-Франківської області».

м. Івано-Франківськ (серед інших п'яти):

№ п/п		Кількість похованих				
		Офіцерів	Сержантів і солдат	Партизан	Невідомих	всього
3	Військове кладовище м. Івано-Франківська, вул. Куйбишева	17	182			199

У донесенні від 13 квітня 1965 р. на військовому кладовищі на вул. Куйбишева поховано 199 чоловік[393]. У списку за результатами обстеження від 31 серпня

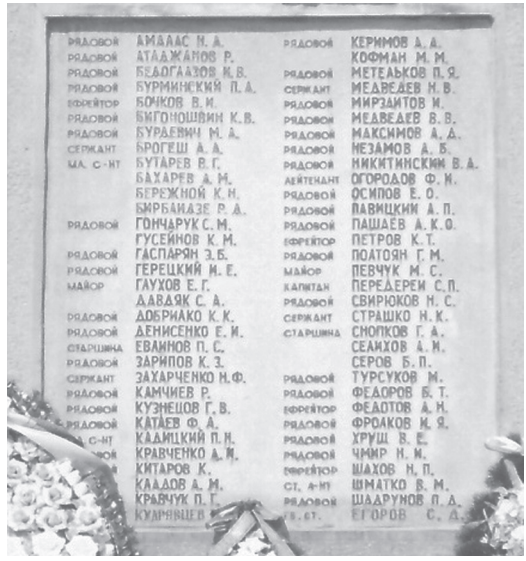
392 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Списки похороненных военнослужащих на кладбищах № № 1 и 2 Станислава за период 1944–1958 г. г. (без надгробных памятников). – Науково-допоміжний фонд № 1235. Арк. 139-147.

393 Йдеться про загальне число похованих військовослужбовців в двох місцях кладовища.

Ділянка індивідуальних могил радянських воїнів на вул. Київська, 4. Кладовище-пам'ятник відкрите 5 листопада 1976 р. Скульптор С. Топоркова, архітектор С. Соколовська. Залізобетон, мармурова крихта. Площа 11х14 м. Рішенням облвиконкому від 4 січня 1983 р. № 8 пам'ятка місцевого значення. Фото 11 липня 2013 р.

1959 р. – 197 прізвищ. Завершується він 11 вересня 1958 р. У 1957-1958 рр. число похованих вже невелике. Тому, очевидно, до квітня 1965 р. на ньому поховали ще двох чоловік.

Плита з прізвищами похованих.

Меморіальне кладовище вид з півдня. Фото 22 травня 2014 р.
На задньому плані видно могили нідерландських офіцерів (з хрестом).

У статті «Ділянка могил військовослужбовців, партійних і радянських активістів, що загинули в 1944-1950 рр. (іст.) / Зліва від центральної алеї /» до книги «Пам'ятники історії та культури Івано-Франківська» Петро Суш і Зеновій Федунків описують так цю пам'ятку історії: «Поховані військовослужбовці обласних та районних відділів МВС і МДБ, партійні й радянські активісти, що загинули у боротьбі з підрозділами УПА та підпіллям ОУН. Точне число захоронених невідоме. Серед них 6 офіцерів. Пам'ятник відкрито 5 листопада 1976 р.»[394].

Далі йде посилання на статтю з книги Івана Бондарева «Фортеця на волоському тракті»[395]: «Про зіткнення борців за волю України та енкаведистів відоме із звітів командирів радянських спецпідрозділів своєму керівництву. Зокрема 9 вересня 1944 р. біля Станіслава відділ УПА висадив у повітря військовий ешелон. Загиблих солдатів і офіцерів, серед яких був і генерал, поховали на міському цвинтарі. Вночі 23 листопада 1945 р. група повстанців у кількості 20 осіб здійснили

394 Пам'ятники історії та культури Івано-Франківська. Книга IV. Некрополі Івано-Франківська. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2012. – С. 32.

395 Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті. – 2-е вид. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – С. 39.

відчайдушний напад на будинок НКВС на вул. Чекістів (зараз вул. Сахарова), обстріляла з кулеметів вартових біля центрального входу. Одночасно підрозділ УПА, що прибув на допомогу (обстрілював центр міста з гранатометів). Енкаведисти, не зорієнтувавшись у темряві затіяли стрілянину між собою. Загинуло кілька десятків солдатів і офіцерів»*.

Індивідуальні могили (2,0х0,9 м) з бетонними бордюрами розташовані в п'ять рядів: відповідно 6, 16, 15, 14 і 2 *(всього 63 – авт.)*. Образно-композиційною домінантою комплексу є стела (3,5х6,0х0,3 м) з бетонної крихти з барельєфним зображенням погруддя воїна. Над погруддям воїна напис «Вечная слава героям» під ним викарбувано 64 прізвища полеглих (два дописані пізніше) Автори пам'ятника С. Топоркова та С. Соколовська.

*<u>Примітка *</u> Ми не хотіли би полемізувати з авторами статті, в жодному разі не збираємося ні оправдувати, ні захищати працівників МВС і МДБ. Факти описані Іваном Бондаревим дійсно мали місце у вересні 1944 р. і листопаді 1945 р. Але якщо бути об'єктивним, загиблих в цьому місці немає:*

– 64 загиблі (померлі від ран) військовослужбовці, прізвища яких вибиті на пам'ятнику, були поховані в період з 12 грудня 1945 р. по 11 вересня 1958 р., тому ніяк не могли загинути в вересні 1944 р., листопаді 1945 р. Дивись список.

– У цьому списку є і військовослужбовці частин Станіславського гарнізону, зокрема 207-го гвардійського стрілецького полку 70-ї гвардійської стрілецької дивізії, льотчики авіаційної дивізії, а не тільки частин МВС МДБ.

– Серед цих 64-х нема жодного цивільного (маємо на увазі партійного радянського активіста).

Ще один момент. За архівними матеріалами (в т.ч. і ті, які мали гриф «таємно»), ми простежили хронологію поховань і виявили, що втрати, які описує Іван Бондарев набагато скромніші, а слідів загиблого 9 вересня 1944 р. генерала взагалі не виявили.

Згідно з складеним списком, в кінці серпня 1959 р. офіцерами запасу з «Комітету сприяння при Станіславському міському військовому комісаріату» за результатами обстеження стану могил померлих військовослужбовців, похованих на міських кладовища № 1 на вул. Радянській 60 і № 2 – на вул. Куйбишева, на кладовищі № 2 на вул. Куйбишева було поховано 197 (199) військовослужбовців.

Як уже говорилося, на момент обстеження могили були в незадовільному стані, встановлені тимчасові дерев'яні надгробки прийшли до повної непридатності. На початку 1960-х рр. могили були впорядковані. Як видно з наведених нижче фотографій, на могилах офіцерів, у яких в місті жили родичі – вони поставили пам'ятники. Решта була впорядкована за державний кошт. Встановили типові надмогильні споруди – бетонні бордюри з похилими мармуровими плитами. В 1976 р. в цьому місці спорудили пам'ятник. Складається таке враження, що з могил тих, у кого не було в місті родичів, демонтували похилі плити з прізвищами. Таких могил є 63. Натомість прізвища вибили на плиті нового пам'ятника. Хоча на пам'ятнику вибито прізвища навіть тих, чиї індивідуальні могили є поряд: Передерея С. П. і Глухова Є. Г. *(Див. фото).*

Перед рядами могил з бордюрами є ряд пам'ятників на могилах похованих, прізвища яких є в списку датованому 31 серпня 1959 р.: майора М. С. Перчуна, техніка-лейтенанта С. Й. Татура, пілотів М. А. Коржова, О. К. Орлова, В. І. Голоскова, О. І. Шликова. За могилами біля монумента – старшого лейтенанта П. П. Лошкарьова. Не дивлячись на те, що це індивідуальні могили з пам'ятниками, їх прізвища є на плитах другого меморіалу (в центрі кладовища). З списку за 1959 р. і фотографій пам'ятників видно, що в цьому місці поховано багато військовослужбовців частин гарнізону, а не тільки військовослужбовці обласних та районних відділів МВС і МДБ, загиблих в боротьбі з підрозділами УПА та підпіллям ОУН, як стверджують автори статті.

Тут також є могили похованих пізніше. Позаду рядів могил (з бордюрами) – могила полковника В. Бекренєва

(+1962). З лівого боку від проходу на цей меморіал могили: майора М. С. Сапоженкова (+1960), капітана Б. В. Горшкова (+1960) і майора І. В. Петрушинського (+1960). З правого боку: підполковника П. А. Глущенка (+1960), далі в ряду підполковника М. Н. Портера (+1961).

Могили капітана М. В. Передерей і старшого лейтенанта П. П. Лошкарьова. Розташовані з правого боку біля самого пам'ятника.

На цьому фото лівий кут займає стела пам'ятника. Прізвище Передерей є на плиті цього пам'ятника, а Лошкарьова нема, його прізвище на плиті другого меморіалу.

Передерей Микола Василь-ович	капі-тан	39 р.	6. 10. 1957	5	8	15	Є на пам'ят-нику	16	Є на пам'ят-нику
Лош-карьов Петро Пе-трович[396]	стар-ший лей-те-нант	24 р.	11. 09. 1958	6	8	16	Є на плиті другого меморі-алу	15	**Є на плитті другого меморі-алу**

396 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Списки похороненных военнослужащих на кладбищах № № 1 и 2 Станислава за период 1944–1958 г. г. (без надгробных памятников). – Науково-допоміжний фонд № 1235. Арк. 146-147.

Могила Татура С. Й.

Могила Коржова М. А.

Могила Шликова О. І.

Могили розташовані в другому ряду від центральної алеї

Татур Станіслав Йосипович	технік/лейтенант	1924	1.05.1955	6	6	6	Прізвище є на плиті другого меморіалу
Коржов Микола Антонович	Пілот	1921	22.02.1956	6	2	8	Прізвище є на плиті другого меморіалу
Шликов Олексій Іванович	Пілот	1926	22.02.1956	6	2	9	Прізвище є на плиті другого меморіалу

Могила Орлова О. К.

Могила Голоскова В. І.

Могили розташовані в другому ряду від центральної алеї

Орлов Олексій Костянтинович	Пілот	1928	22.02.1956	6	2	10	Є на плиті другого меморіалу
Голосков Віктор Іванович	Пілот	1925	22.02.1956	6	2	11	Є на плиті другого меморіалу.

Могила Суслова І. Ф.

Могила Перчуна М. С.

Суслов Ігор Федорович	лейтенант	1922	18.10.1956	6	5	18	Є на плиті другого меморіалу
Перчун Михайло Степанович	майор	46 р.	24.01.1957	6	1	14	Є на плиті другого меморіалу.

Могила майора Є. Г. Глухова. Розташована з лівого боку біля самої центральної алеї, не доходячи до пам'ятника. На сьогодні його прізвище є на пам'ятнику.

Глухов Євген Григорович	майор	1915	11.05.1956	1а	1	25	Прізвище є на пам'ятнику

З правого боку біля нього є занедбана могила з слідами бетонного парапету. Можливо могила Герецького І. Ю.

Герецький Іван Юхивович	солдат	1923	8.05.1956				Прізвище є на пам'ятнику

З правого боку могили лейтенанта-техніка С. Й. Татура є занедбана могила з відколеною (правий верхній кут) плитою. На плиті напис: «Здесь похоронене гвардии капитан Колпаков В. 13.V.1923 – 25.III.1946». В списках його прізвища немає.

Якщо йти від центрального входу по головній алеї і повернути направо на другу доріжку, з обох боків від неї побачимо друге поховання – чотири великі братські могили різного розміру.

Краєзнавець Петро Суш у статті «Братські могили воїнів радянської армії та військовослужбовців МВС-МДБ (у центральній частині цвинтаря)» до книги «Некрополі Прикарпаття» пише, що тут поховані 378 воїнів 30-го і 31-го стрілецьких корпусів 1-ї гвардійської армії Українського фронту, що полягли в липні 1944 р. у боях за звільнення м. Станіслава та померли від ран у військових госпіталях, а також бійці НКВС, котрі загинули в сутичках з підрозділами УПА. Стосовно 30-го стрілецького корпусу – це так, але 31-й стрілецький корпус ніколи на входив до складу 1-ї гвардійської армії і не воював на 1-му Українському фронті. З часу свого другого формування (з 1 червня 1943 р. – 1 вересня 1944 р.) 31 стрілецький корпус входив до складу 26-ї армії Карельського фронту, а з вересня 1944 р. і до кінця війни входив до 14-ї армії.

У меморіальний комплекс входять чотири земляні могили різного розміру, обнесені кам'яними бордюрами, покритими плитами з бетону і мармурової крихти. В першій (18,2х17,3 м) – з лівого боку від доріжки, поховані 124 воїни, у другій (36,4х5,8 м) – 223, у третій (7,9х2,3 м) – 15, у четвертій (11,5х2,3 м) – 16 бійців. Друга, третя і четверта могили розміщені з правого боку від доріжки. На могилах розміщені 24 похилі бетонні тумби, на яких викарбувані прізвища та військові звання загиблих. У центрі меморіального комплексу впритул до першої могили стоїть бетонний хрест на квадратному в плані ступінчастому постаменті, до якого з чолового боку прикріплена гранітна таблиця з написом: «Вечная слава воинам-освободителям»[397]. Крім воїнів радянської армії, що полягли в березні і липні 1944 р. у боях за звільнення м. Станіслава та померли невдовзі від ран у військових госпіталях, бійців НКВС, котрі загинули в сутичках з підрозділами УПА, тут поховані ще й військові пілоти загиблі під час освоєння нових типів літаків та військовослужбовці частин гарнізону, померлі від хвороб і в результаті різних нещасних випадків.

397 Пам'ятники історії та культури Івано-Франківська. Книга IV. Некрополі Івано-Франківська. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2012. – С. 31.

Як уже говорилося вище, в кінці серпня 1959 р. офіцерами запасу з «Комітету сприяння при Станіславському міському військовому комісаріату» за результатами обстеження стану могил померлих військовослужбовців, похованих на міських кладовища № 1 на вул. Радянській 60 і № 2 – на вул. Куйбишева, було складено список похованих на кладовищі № 2 на вул. Куйбишева згідно з яким тут поховали 197 (199) військовослужбовців. В супровідній до акту обстеження також говорилося що «могили знаходяться в незадовільному стані, встановлені тимчасові дерев'яні надгробки прийшли до повної непридатності, велика кількість могил без написів, що не дає можливості встановити прізвища похованих».

Протягом всього часу існування, поховання військовослужбовців впорядковували за незрозумілим принципом. Документів, які б пролили світло на ці процеси (як переносили могили) не збереглося. Тому будемо опиратися на наявну інформацію. Як уже говорилося вище, на початку 1960-х рр., було облаштоване поховання з лівого боку від центральної алеї. Як видно з представлених фотографій, на могилах офіцерів, якщо були родичі, вони поставили пам'ятники. Решта була впорядкована за державний кошт типовими надмогильними спорудами. Встановили бетонні бордюри з похилими мармуровими плитами.

В 1976 р. відбулася ще одна реконструкція і в цьому місці спорудили пам'ятник. Складається таке враження, що з могил тих, у кого не було в місті родичів, демонтували похилі плити з прізвищами. Таких могил є 63. Натомість прізвища вибили на плиті нового пам'ятника. Хоча на пам'ятнику вибито прізвища навіть тих, чиї індивідуальні могили є поряд: Передерея С. П. і Глухова Є. Г. (див. фото).

Одночасно впорядковували і інше місце, яке розташоване в центральній частині кладовища. На 6 і 9-му полях також були поховані військовослужбовці. Фотографій, які б пролили світло як виглядало це місце в 1960-х роках не збереглося. Невідомо чи це були також могили з бетонними бордюрами і мармуровими плитами. Скоріш за все ділянки з земляними могилами

обгородили високими бордюрами, засипали ґрунтом і встановили похилі бетонні тумби із вибитими прізвищами (так як це виглядає на сьогодні). У розмові з старими працівниками кладовища це підтверджується.

Івано-Франківський місьвиконком 20 березня 1975 р. прийняв рішення № 192 «Про впорядкування братських кладовищ в місті». У зв'язку з підготовкою до святкування 30-річчя Перемоги у німецько-радянській війні було вирішено впорядкувати братські кладовища в м. Івано-Франківську до 25 квітня 1975 р. До рішення додавалися «Заходи по впорядкуванню братських могил загиблих воїнів». У заходах подавалися три місця: меморіальне кладовище по вул. Леніна, військове братське кладовище на вул. Куйбишева і військове кладовище на вул. Калініна (нині вул. Героїв УПА).

«На військовому кладовищі по вул. Куйбишева:

– заново провести облицювальні роботи 2-х полів і тумбочок, на яких встановити пам'ятні плити з ім'ям загиблих воїнів. До 20. 04. Відповід. РБУ-1;

– біля полів зробити прохідні доріжки. До 15.04. Відповідальний Обл. РБУЗБ;

– замінити плиту, на якій висічене прізвище Сидоркіна Миколи Івановича[398]. До 20. 04. Відповідальний Обл. РБУЗБ».

Це рішення міськвиконкому № 192 від 20 березня 1975 р. свідчить про те, що на той час вже були загальні поля з тумбами і плитами, які ми бачимо на фото нижче. Вводить в оману і паспорт цього поховання, в ньому чомусь тільки 233 прізвища, хоча на плитах їх 378. Немає 137-х прізвищ з списку похованих на цьому кладовищі датованому серпнем 1959 р. Зараз 60 прізвищ з списку 1959-го року є на пам'ятнику з лівого боку від центральної алеї. Решта, крім Гаюмшина Анатолія Васильовича, Крамчаникова Федора Дмитровича, Мамяка Василя Федоровича, на плитах другого меморіалу (в центральній частині кладовища).

398 Плита, на якій серед інших 17-ти вибито прізвище Сидоркіна Миколи Івановича – остання на довгому полі через доріжку від пам'ятника (36,4х5,8 м).

До нас дійшли два списки підписані військовим комісаром Івано-Франківського ОМВК полковником Полежайковським.

1. «Список похованих військовослужбовців на кладовищі по вул. Куйбишева за 1944-1958 р.» (поле № 10). Список на 10 аркушах всього поховано 157 чол.

В цьому списку:

– прізвища з № 1 по № 62 є на пам'ятнику («солдат») з лівого боку від центральної алеї. Первинно поховані на кладовищі на вул. Куйбишева в основному на 10-му полі.

– прізвища з № 63 по № 157 є на плитах меморіалу в центрі кладовища. Первинно були поховані на кладовищі на вул. Радянській, 60. В загальному списку не виділені. До цього списку підколені частини з списків: один з № 31 по № 53. 23 прізвища, первинно були поховані на полі № 9, в загальному списку виділені жирним шрифтом і другий з № 64 по № 92. 29 прізвищ, первинно були поховані на кладовищі на вул. Радянській, 60 в загальному списку не виділені.

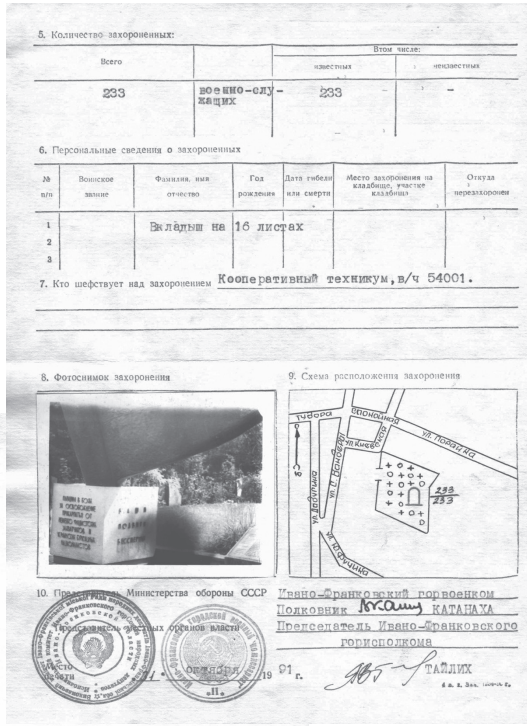
2. «Список похованих військовослужбовців на кладовищі по вул. Куйбишева за 1944-1950 рр.» В цьому списку:

– прізвища з № 1 по № 55 первинно були поховані на кладовищі на вул. Куйбишева на 6-му полі, в загальному списку виділені жирним шрифтом.

– прізвища з № 64 по № 72 первинно були поховані на кладовищі на вул. Радянській, 60, в загальному списку не виділені. Список збірний, одна частина списку закінчується № 55 і продовжується № 64. Немає 8 номерів. Всі прізвища з цього списку вибиті на плитах меморіалу в центрі кладовища.

Полковник Полежайковський був Івано-Франківським міським військовим комісаром в 1975-1976 рр. Це говорить про те, що загиблі (померлі) вказані в списках на цей час вже були перепоховані з кладовища на вул. Радянській, 60, на кладовища на вул. Куйбишева (нині Київській). У списку до паспорта цього поховання не вказано всі прізвища – тільки чомусь 233. В 1976 р. на цьому місці також було встановлено пам'ятник роботи

скульптора С. Топоркова і архітектора С. Соколовської. У зв'язку з тим, що в ході реконструкції плити із прізвищами були виготовлені не конкретно до кожної з 4-х могил, а в загальному алфавітному порядку і так розміщені, що встановити, хто конкретно, в яку з 4-х могил був перепохований з кладовища на вул. Радянській, 60 тепер неможливо.

5. Количество захороненных:

Всего		Втом числе: известных	неизвестных
233	военно-служащих	233	-

6. Персональные сведения о захороненных

№ п/п	Воинское звание	Фамилия, имя отчество	Год рождения	Дата гибели или смерти	Место захоронения на кладбище, участке кладбища	Откуда перезахоронен
1		Вкладыш на 16 листах				
2						
3						

7. Кто шефствует над захоронением Кооперативный техникум, в/ч 54001.

8. Фотоснимок захоронения

9. Схема расположения захоронения

10. Представитель Министерства обороны СССР
Ивано-Франковский горвоенком
Подполковник КАТАНАХА
Председатель Ивано-Франковского горисполкома
ТАЙЛИХ
Место печати
Дата 31 октября 1991 г.

11. Дополнительные сведения о захоронении

УЧЕТНАЯ КАРТОЧКА
воинского захоронения

Приложение № 2
к директиве Министерства обороны СССР
1990 года №

страна
18
номер карточки
/4

1. Место и дата захоронения: Украина
Ивано-Франковская область, гор. Ивано-Франковск, мемориальное воинское кладбище на городском кладбище по ул. Киевской, перезахоронены в 1944-1960гг

2. Вид захоронения: Мемориальное кладбище

3. Размеры захоронения и его состояние: Длина - 70 м, ширина 20 м
Состояние хорошее

4. Краткое описание памятника (надгробия) на захоронении: Памятник в виде флага из кованной меди, высота - 2 м, установлен в 1975 г., на постаменте из железобетона, ск. Топорков, арх. Соколовская
Кладбище обнесено бордюром из бетона
Технически исправен.

Паспорт меморіального кладовища на вул. Київській, датований 31 жовтня 1991 р.

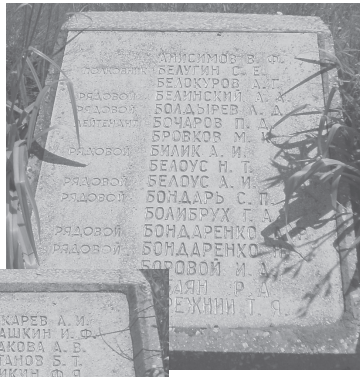

Ділянка братських могил військових та працівників МВС-МДБ вул. Київська 4, кладовище, пам'ятник відкритий 5 листопада 1976 р. Скульптор С. Топоркова, архітектор С. Соколовська. Залізобетон, мармурова крошка. Площа 40х10 м. Висота 1,2 м. Рішенням облвиконкому від 4 січня 1983 р. № 8 пам'ятка місцевого значення. Перша могила (18,2х17,3 м) Вид з півночі. Фото 11 липня 2013 р.

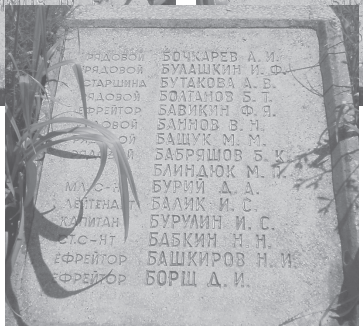
Плити з лівого боку від пам'ятника-хреста

Перша плита – 15 прізвищ

Друга плита – 17 прізвищ

Третя плита – 15 прізвищ

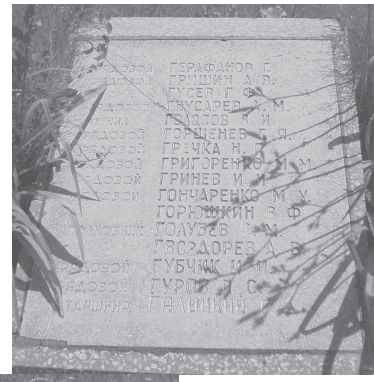

Вид з півдня. Фото 11 липня 2013 р.

Плити з правого боку від пам’ятника-хреста

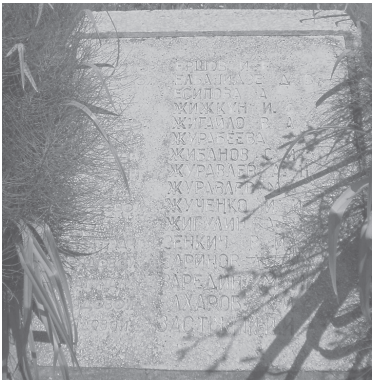
Перша плита – 16 прізвищ

Друга плита – 16 прізвищ

Третя плита – 16 прізвищ

Четверта плита – 16 прізвищ

П'ята плита – 16 прізвищ

На восьми плитах пам'ятника вибито 127 прізвищ.

Пам'ятник роботи скульптора С. Топоркової і архітектора С. Соколовської був виготовлений із кованої міді, яку в 1990-х вкрали вандали. Тому каркас прапора був демонтований, на його місці поставили бетонний хрест, а постамент поштукатурили цементним розчином.
Центральна частина братської могили. Вид з заходу.
Фото 11 липня 2013 р.

Перепоховання рядового Онопрієнка Сергія Петровича

В Івано-Франківську на кладовищі на вул. Київській відбулося 9 липня 2015 р. перепоховання останків рядового 606-го стрілецького полку 317-ї стрілецької дивізії

Онопрієнка Сергія Петровича, який вважався пропалим безвісті в липні 1944 року.

Про те що в Яремчі, серед угорських військовослужбовців, похований червоноармієць Онопрієнко С. П. завідувачу філії Національного військово-історичного музею України – музею «Герої Дніпра» Яремі Кваснюку і старшому викладачеві Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника археологу Ігорю Кочкіну стало відомо при вивченні документів, які зберігаються в Центральному архіві (1076, Budapest, Verseny u., 12) Військово-історичного інституту і музею Міністерства оборони Угорщини. В ході підготовки у 2013 р. акту про встановлення місця поховання військово-службовців угорської армії, було виявлено, що на схемі розміщення похованих була вказана одиночна могила з підписом: «Оноприенко Сергей рус. военнопленный».

Було встановлено що, відповідно до донесення управління 317-ї стрілецької дивізії начальнику управління з персонального обліку втрат сержантського і рядового складу діючої Армії № 01675 від 3 серпня 1944 р. про безповоротні втрати сержантського і рядового складу 317 стрілецької дивізії за період з 18 по 31 липня 1944 р., рядовий 606-го стрілецького полку Онопрієнко Сергій Петрович 1898 р. н., уродженець с. Солодушино Николаєвського району Сталінградської області., мобілізований Николаєвським РВК 12 січня 1942 р., пропав безвісті 7 липня 1944 р. На той час 606-й стрілецький полк 317-ї дивізії вів бойові дії біля с. Великий Ключів Коломийського району.

Насправді, як видно з документів угорського військового архіву, він будучи пораненим, попав в полон, був госпіталізований і помер у 18-му військовому польовому шпиталі. Був похований в м. Яремчі на військовому кладовищі, на сучасній вул. Довбуша приблизно 9–10 липня 1944 р., відповідно до дат смерті угорських солдат, похованих в одному ряду поруч з ним.

З 16 по 20 вересня 2013 р. спеціалізованим приватним підприємством «Гарант» (робочою групою Представництва Німецької народної спілки по догляду за військовим похованнями в західних областях України)

Останки Онопрієнка С. П. захоронені зліва від пам'ятника, в лівому куті братської могили

на клопотання Департаменту зв'язків з громадськістю та військово-меморіальної роботи Міністерства оборони Угорщини у відповідності з дозволом на ексгумацію виданим Державною міжвідомчою комісією у справах увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій у м. Яремче на території приватних присадибних ділянок були ексгумовані останки померлих від ран у військовому шпиталі угорських військовослужбовців.

Серед угорських військовослужбовців в окремій могилі був похований радянський військовополонений

Онопрієнко Сергій. Останки якого були ексгумовані разом з угорськими військовослужбовцями. Останки ексгумованих угорських військовослужбовців були перепоховані на збірному німецькому кладовищі в с. Потеличі Жовківського району Львівської області, на якому є окрема ділянка для загиблих угорських військовослужбовців. А останки солдата-піхотинця, який в липні 1944 р. звільняв українську землю від загарбників, було поховано в м. Івано-Франківську на братському військовому кладовищі на вул. Київській. Панахиду відправив отець Михайло Кудла.

Братська могила з правого боку від доріжки (36,4х5,8 м). Вид зі сходу.

Плити центральної частини

(Зліва направо)
Перша плита – 16 прізвищ

Друга плита – 16 прізвищ

Третя плита – 15 прізвищ

Плити вздовж проходу

РЯДОВОЙ
КАПИТАН
РЯДОВОЙ
РЯДОВОЙ
РЯДОВОЙ

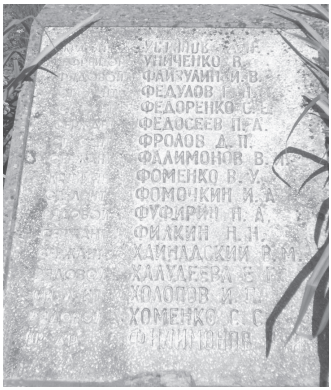
П'ята плита – 16 прізвищ

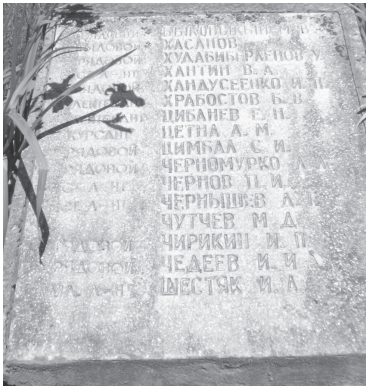
Шоста плита – 17 прізвищ

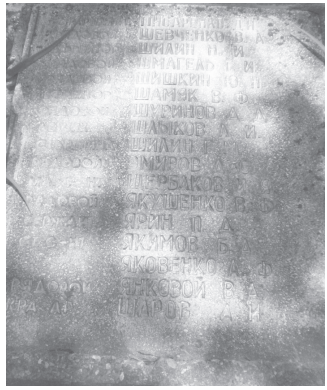
Сьома плита – 16 прізвищ

Восьма плита – 17 прізвищ

Дев'ята плита – 16 прізвищ

Десята плита – 17 прізвищ

Одинадцята плита – 17 прізвищ

Вид цієї могили з заходу. На 14 її плитах вибито 223 прізвища.

Всього на 24 плитах вибито 381 прізвище.

Третя могила, крайня від доріжки (7,9х2,3 м) – 15 чоловік.

Четверта могила (11,5х2,3 м) – 16 чоловік.

Пам'ятник на могилі Романенка В. К. розділяє третю і четверту могили.
Його лицьова сторона повернена на південь, а плити 3-ї і 4-ї могил читаються з півночі.

На 24-х плитах пам'ятника вибито 381 прізвище[399]. Список далеко не повний. За донесеннями про безповоротні втрати частин і військових госпіталів: 16 чоловік з стрілецьких частин померли від ран у військових шпиталях з 28 липня по 28 жовтня 1944 р. були поховані в «м. Станіславі на вул. Желіговського», прізвища яких нема на пам'ятнику: Бондарєв Федір Іванович, молодший лейтенант; Буфалов Олексій Іванович, сержант; Вончук Іван Олександрович, рядовий; Готина Штефан, словак, молодший сержант Чехословацького корпусу в СРСР; Єлашов Семен Гордійович, рядовий; Єрмолюк Остап, старший сержант; Колотнєв Іван Тимофійович, старший лейтенант, помічник командира батальйону; Куклін Петро Олексійович, сержант, командир відділення; Макарчук Василь Юхимович, рядовий, санітарний інструктор; Макеєв Петро Аркадійович, рядовий; Мельник Марко Омелянович, рядовий; Михайлов Григорій Іванович, рядовий; Случак Дорофей Григорович, рядовий; Сочатий Іван Гаврилович, рядовий.

Також 29 чоловік з частин НКВС і частин гарнізону, поховані на кладовищі на вул. Радянській, звідки

399 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Список военнослужащих, погибших и умерших от ран при защите и освобождении города Ивано-Франковска в период Великой Отечественной войны 1941–1945 г. г. (Укладений Івано-Франківським МВК). Основний фонд №14760, 14761. – Арк. 36-51.

були перепоховані на Київську, але прізвищ їхніх ніде немає: Акимушкин Сергій Петрович, сержант; Аразов Джеман єфрейтор; Архуткін Іван Миколайович, гвардії лейтенант, командир мінометного взводу; Бриндзей Микола Дмитрович, рядовий; Булатов Василь Євтихеєвич, єфрейтор; Васильченко Яким Данилович, молодший сержант; Величко Сергій Леонтійович, молодший сержант; Владимиров Павло Іванович, рядовий, телефоніст; Валуйський Єгор Михайлович, рядовий; Дюженков Іван Григорович, рядовий, сапер; Єгоров Борис Іванович, єфрейтор, автоматник; Ємельянов Іван Павлович, лейтенант гвардії, командир вогневого взводу 120-мм мінометів; Колонтай Петро Васильович, молодший лейтенант; Кондратюк Іван Володимирович, молодший сержант; Копилов Олександр Георгійович, лейтенант; Курнаєв Сергій Георгійович, рядовий, автоматник; Мальцев Леонід Олександрович, лейтенант; Маркін Яків Васильович, рядовий, сапер; Мичиташвілі Саркис Артем'євич, сержант; Печьоркін Георгій Олексійович, сержант, командир відділення; Пополуца Семен Максимович, молодший лейтенант, командир взводу автоматників; Рижков Петро Михайлович, рядовий; Скорняков Андрій Омелянович, молодший сержант; Сокол Іван Олексійович (в другому документі Соколов), єфрейтор; Соловйов Олександр Павлович, лейтенант гвардії, командир мінометного взводу; Теплигін Павло Петрович, рядовий; Фадєєв Михайло Павлович, рядовий; Чупаєва Антоніна Олександрівна, молодший сержант; Шулєпов Яків Якович, рядовий.

РОЗДІЛ 6.
МОГИЛИ СОЛДАТІВ І ОФІЦЕРІВ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ ЗА МЕЖАМИ МІСЬКИХ ЦВИНТАРІВ

Червона Армія зробила дві спроби звільнити Станіслав від нацистської окупації. В ніч на 31 березня 1944 р. воїни 1-ї Чортківської гвардійської танкової бригади під командуванням полковника В. М. Горєлова підійшли до околиць Станіслава і зав'язали бої з противником. Зламавши опір гітлерівців, першими в центр міста увірвалися танки Героя Радянського Союзу старшого лейтенанта Д. І. Сірика та гвардії лейтенанта Ю. Верьовкіна. Виняткову хоробрість проявили танкісти батальйону майора М. Й. Гавришка. Всю ніч у місті не вщухав запеклий бій. До ранку гітлерівське командування поспішно перекинуло до Станіслава свіжі танкові й артилерійські частини. Під натиском переважальних сил противника радянські частини змушені були відійти від міста і зайняти оборону.

В липні 1944 р. війська 1-го Українського фронту перейшли в наступ на Львівському напрямку. В результаті успішних дій були створені сприятливі передумови для звільнення Станіслава. У боях за місто брали участь воїни 1-ї гвардійської армії під командуванням генерал-полковника А. Гречка. До 26 липня їм вдалося перерізати всі комунікації противника і фашистське угруповання, що обороняло місто, позбулося шляхів відходу. Тим часом дивізії полковників І. Герасимова та М. Новожилова перехопили всі шляхи до Станіслава.

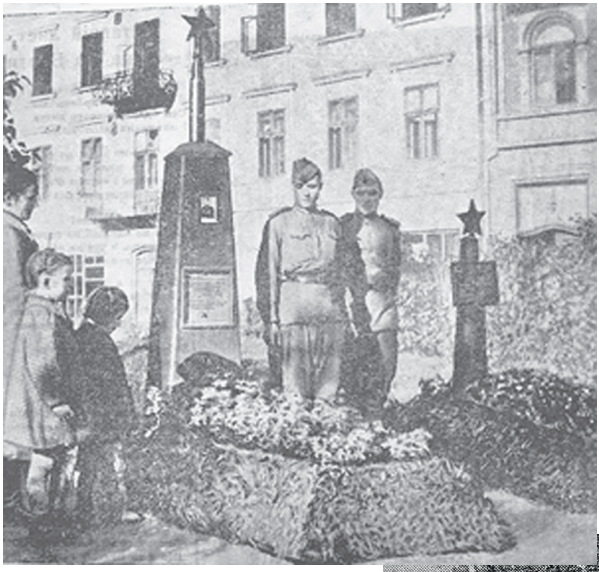
Вранці 27 липня 1944 р. 161-ша, 237-ма і 30-та стрілецькі дивізії звільнили місто Станіслав. В радянський час називалася цифра 167 загиблих безпосередньо в бойових діях за місто. Але подальші вивчення донесень про бойові втрати частин вказують на більшу цифру.

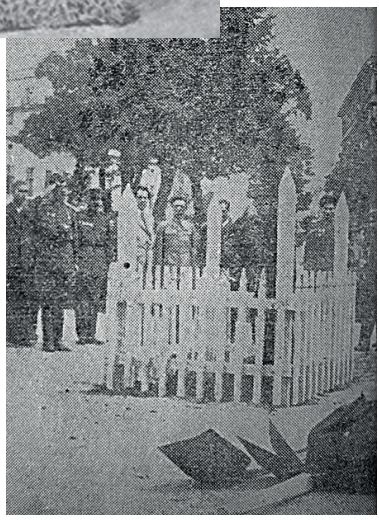
Під час боїв і відразу після їх завершення убитих ховали на околицях, перехрестях вулиць, у парках і скверах. Воїни були поховані в різних місцях Станіслава, а дві братських могили на 70-80 чоловік розташовувалися в с. Софіївка під Станіславом.

Одним з таких поховань було захоронення на Радянській площі, пізніше перейменованій на площу Жукова, нині Вічевий майдан. Першими на площі були поховані Герой Радянського Союзу старший сержант Іван Костянтинович Сєріков, загинув 25 липня 1944 р.; полковник П. Ф. Розумовський і майор З. Д. Лоскутов, обидва загинули 31 липня 1944 р. У грудні 1944 р. тут із воїнськими почестями поховали Героя Радянського Союзу полковника Миколу Гаркушу, який брав участь в боях за Станіслав, а загинув в Угорщині 17 грудня 1944 р. Під час штурму Берліна отримав смертельне поранення командир 147-ї Станіславської дивізії полковник Іван Герасимов. Він перед смертю просив поховати його у Станіславі, що і зробили[400].

Пізніше тут були поховані: молоший лейтенант Терехов Сергій Петрович, 1919 р. н., 87-й прикордонний загін, загинув 18 жовтня 1944 р.; старший лейтенант Тіхоненко (ініціали не вказані), більше інформації немає; майор Васін Микола Семенович, 1906 р. н., 1127-й стрілецький полк 337-ї стрілецької дивізії, загинув 17 грудня 1944 р. разом з полковником Розумовським; полковник Голубєв Софрон Михайлович, 1903 р. н., заступник начальника політвідділу 38-ї армії, вбитий членом боївки ОУН 24 вересня 1944 р.; капітан Мілязєв Павло Петрович, 1911 р. н., начальник Надвірнянського райвідділу МДБ, загинув 26 січня 1945 р. (в рішенні про перенесення останків – капітан Малязін (без

400 Згідно із рішенням Станіславського міськвиконкому № 354/II від 6 липня 1946 р. «Про перенесення останків воїнів, які полягли смертю хоробрих за звільнення Станіслава і Станіславської області», останки були перенесені на нове кладовище воїнів, що загинули при звільнення Станіслава і Станіславської області від нацистської окупації. Мається на увазі кладовище по вул. Леніна (нині Лепкого). ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 233-234.

До нас дійшло дві фотографії цього поховання на Вічевому майдані.

ініціалів)[401]. Загалом утворилося невелике кладовище з 10 одиночних могил.

Місто Станіслав 29 липня 1945 р. гучно святкувало першу річницю звільнення від нацистської окупації. Головне дійство відбувалось на Радянській площі (тепер Вічевий майдан). Місце було обрано не випад-

401 Останки цих п'яти, згідно із рішенням Станіславського міськвиконкому № 354/II від 6 липня 1946 р. «Про перенесення останків воїнів, які полягли смертю хоробрих за звільнення Станіслава і Станіславської області», були перенесені на загальне міське кладовище. Прізвища Терехова С. К., Васіна М. С. і Тіхоненка є на плитах меморіалу на розі вул. Лепкого і Крилова, Мілязєва П. П., Голубєва С. М. – на Київській (інформація станом на 23 квітня 1947 р.). ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 233-234.

ково, оскільки саме тут були могили бійців Червоної армії, які полягли в боях за Станіслав. На урочистому мітингу секретар Станіславського обкому КП(б)У М. Слонь та учасник визволення міста, Герой Радянського Союзу, молодший лейтенант Орєхов заклали перший камінь монументу на честь полеглих бійців. Газета «Прикарпатська Правда» писала, що незабаром і площі тут не буде, а довкола майбутнього монументу постане чудовий сквер із чисельними клумбами і деревами. Але ні скверу, ні монументу тут бути не судилось. Міська влада порахувала, що Радянська площа є важливим транспортним вузлом, і тому монумент спорудили в іншому місті – там де зараз «вічний вогонь» на вулиці Лепкого[402].

Неподалік центру міста, на розі тодішніх вул. Пушкіна і Чапаєва було ще одне поховання (нині Чорновола і Січових Стрільців). Тут були поховані: капітан Дадугін Павло Федорович; червоноармієць Помазуновський Павло Дмитрович; червоноармієць Філоненко Микола Ілліч[403]. Правда, тут як завжди є деяка плутаниця. Згідно з рішенням Станіславського міськвиконкому № 354/II від 6 липня 1946 р. «Про перенесення останків воїнів, які полягли смертю хоробрих за звільнення Станіслава і Станіславської області» їх останки були перенесені на нове кладовище воїнів, що загинули при звільненні Станіслава і Станіславської області від нацистської окупації (мається на увазі нове кладовище на вул. Леніна)[404]. А згідно з книгою поховань з архіву Івано-Франківської міської ритуальної служби (розділ – Рік 1950) 14 червня 1950 р. були ексгумовані: «Незнані воїни Вітчизняної війни ексгумовані

402 Бондарев І. Братське кладовище та монумент слави // Репортер. – 2010. – 5 серпня // Режим доступу: http://stanislaw.in.ua/statti/vulyci/Bratske-kladovyshhe-ta-monument-slavy

403 Згідно із рішенням Станіславського міськвиконкому № 354/II від 6 липня 1946 р. «Про перенесення останків воїнів, які полягли смертю хоробрих за звільнення Станіслава і Станіславської області» їх останки були перенесені на нове кладовище воїнів, що загинули при звільнення Станіслава і Станіславської області від нацистської окупації. ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 233.

404 Там же. – Арк. 233.

з вулиці Пушкіна» поховані: 26 поле 1 ряд від муру могила 35. Пізніше олівцем зроблено запис: «красномармец Филипенко Николай Ільич перенесен к памятнику по ул. Леніна».

Був братський військовий цвинтар і у парку імені Шевченка. У котрій частині парку розташовувався встановити не вдалося. Фотографії його також нема.

В парку були поховані: гвардії старший лейтенант Гаранін Михайло Григорович, 1913 р. н., уродженець м. Києва; гвардії технік-лейтенант Кочерга Григорій Володимирович, 1925 р. н.; гвардії сержант Семенов Іван Гордійович, 1925 р. н., уродженець м. Черкаси; гвардії єфрейтор Сирцов Федір Олексійович, 1925 р. н., уродженець Курської області. Це екіпаж одного транспортного літака Севастопольського авіаполку ГВФ (рос. «гражданский воздушный флот»). Всі четверо загинули в один день 13 листопада 1944 р.

Катастрофа Лі-2 87-го ОГАСП в районі Станіслава

Екіпаж літака Лі-2, без реєстраційного номера, який належав до 87-го окремого гвардійського авіаційного Севастопольського полку Цивільного повітряного флоту 13 листопада 1944 р. о 19:10 вилетів з аеродрому м. Станіслав на виконання нічного завдання в тил противника. Після викиду трьох парашутистів і 200 кг вантажу в завданій точці, екіпаж ліг на зворотний курс, про що о 21:05 доповів по радіо. В 23:10 літак підходив до аеродрому Станіслав по привідній радіостанції і попросив давати ракети. На аеродромі з 20:00 почала утворюватися густа димка. До прильоту літака утворився низький туман при видимості 1 км і менше. Екіпаж зробив 4 заходи на посадку і не зміг попасти на аеродром через відсутність горизонтальної видимості, після чого віддалився від аеродрому. В цей час керівник польотів дав наказ йти на запасні аеродроми Стрий або Берегово, де була ясна погода і підготовлені нічні старти. Екіпаж підтвердив наказ, після чого, наперекір наказу повідомив, що ще раз заходить на посадку. Керівник польотів

замість категоричної заборони, наказав тримати зв'язок до посадки. Після чого зв'язок припинився.

Наступного дня літак був знайдений розбитим в лісі за 12 км північно-західніше від аеродрому з курсом на аеродром. Командир корабля, бортмеханік, бортрадист і стрілець – загинули. Другий пілот, інструктор ПДС (парашутно-десантної служби) і супровідник – поранені. Було встановлено, що після виконання завдання екіпаж помилково налаштувався на привідну радіостанцію не аеродрому Станіслав, а на привід аеродрому Львів. Прибувши в район аеродрому Львів, екіпаж приземлився і тільки на аеродромі дізнався, що це не Станіслав. Уточнивши своє місцезнаходження, не дивлячись на вмовляння членів екіпажу залишитися на ночівлю, командир літака вилетів в Станіслав, не запитуючи на це дозволу і не взявши погоду аеродрому посадки. Після чотирьох безрезультатних заходів на посадку в умовах поганої видимості, командир літака прийняв рішення зайти з великим кутом і на малій висоті, в результаті літак на висоті 50 м зачепився за дерева, впав в ліс і згорів.

На борту літака було 6 членів екіпажу, четверо з них загинули. Двоє пасажирів вижили. Висновки комісії, яка розслідувала причини авіакатастрофи, ними стали:

1. Вкрай недисциплінована поведінка командира літака, який зробивши посадку у Львові, самовільно вилетів звідти і, прийшовши на аеродром Станіслав, після невдалих спроб зробити посадку і отримання вказівок йти на запасний аеродром, все таки вирішив сідати в тумані.

2. Неправильно виданий прогноз метеостанцією 51-го батальйону аеродромного обслуговування.

3. Неправильно прийняте рішення керівником польотів посадити літак вночі в тумані при порушенні наказу направити літак на запасний аеродром.

4. Недостатня вимогливість до підлеглих з боку командира авіаланки, що потягло за собою серію порушень з боку командира корабля[405].

405 Катастрофа Ли-2 87 ОГАСП ГВФ в районе Станислава // Режим доступу: http://www.airdisaster.ru/database.php?id=2377

Загиблі члени екіпажу було поховані в одиночних могилах у міському парку в м. Станіславі. Згідно з рішенням Станіславського міськвиконкому № 354/II від 6 липня 1946 р. «Про перенесення останків воїнів, які полягли смертю хоробрих за звільнення Станіслава і Станіславської області», останки були перенесені в одиночні могили на нове братське військове кладовище на вул. Лепкого.

У парку було поховання Матросової Катерини Іванівни, лейтенанта медичної служби, 1921 р. н., 1036-го артилерійського полку 161-ї стрілецької дивізії, яка загинула 26 липня 1944 р., згідно із донесенням про безповоротні втрати була похована: «південно-західна окр. міста в саду» (парк ім. Шевченка)[406].

Також тут були поховані: рядовий Скиданенко Юрій Сергійович, 1927 р. н., 10-й окремий навчальний тренувальний полк 8-ї повітряної армії, загинув при зіткненні автомашини 7 жовтня 1944 р.; сержант, курсант Кудинов Василь Сергійович, 1922 р. н., курси політичного складу політуправління 4-го Українського фронту, загинув в бою з УПА 20 серпня 1944 р.; сержант Рогов Матвій Костянтинович, 1909 р. н., 19-а стрілецька бригада НКВС, загинув в бою 25 вересня 1944 р.; рядовий Павельський Андрій Григорович, 1906 р. н., в/ч польова пошта 38247, 64-й навчальний стрілецький полк, загинув в бою 28 жовтня 1944 р.; рядовий Кравчук Михайло Харитонович, в/ч польова пошта 38247, 64-й навчальний стрілецький полк, загинув в бою 28 жовтня 1944 р.; рядовий Швецов Микола Сергійович, 1925 р. н., в/ч польова пошта 29917, 22-й окремий батальйон ВНОС (війська рос. «воздушного наблюдения, оповещения и связи»), загинув в бою 31 жовтня 1944 р.; рядовий Остапенко Василь Андрійович, в/ч польова пошта 38247, 64-й навчальний стрілецький полк, загинув в бою 28 жовтня

406 Згідно із рішенням Станіславського міськвиконкому № 354/II від 6 липня 1946 р. «Про перенесення останків воїнів, які полягли смертю хоробрих за звільнення Станіслава і Станіславської області» їх останки були перенесені на нове кладовище воїнів, що загинули при звільнення Станіслава і Станіславської області від нацистської окупації. Мається на увазі новостворюване кладовище по вул. Леніна (нині Лепкого). Архівна довідка ДАІФО № 105/1-2 від 22 серпня 1985 р.

1944 р.; старший сержант Стеценко, 1912 р. н., в/ч польова пошта 29917, 22-й окремий батальйон ВНОС, загинув 25 листопада 1944 р.[407] Загалом в міському парку було поховано 14 осіб.

407 Останки цих восьми згідно із рішенням Станіславського міськвиконкому № 354/II від 6 липня 1946 р. «Про перенесення останків воїнів, які полягли смертю хоробрих за звільнення Станіслава і Станіславської області» були перенесені на загальне міське кладовище (на вул. Радянській, 60). ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 235.

РОЗДІЛ 7.
БРАТСЬКЕ ВІЙСЬКОВЕ КЛАДОВИЩЕ НА РОЗІ ВУЛ. ЛЕПКОГО І РЄПІНА

Міську владу дещо непокоїв той факт, що військові поховання розкидані містом. Своїм рішенням від 15 березня 1945 р. Станіславський міськвиконком постановив зобов'язати завідувачів міськомунгоспом впорядкувати всі могили воїнів на території міста і поставити в місті Станіславі пам'ятник героям: «Які пали за звільнення міста Станіслава для чого просити облвиконком виділити 50 тис. крб. для побудови цього пам'ятника»[408]. Тож 19 вересня 1945 р. у «Прикарпатській правді» з'являється оголошення, що незабаром відкриється виставка-конкурс проєктів монумента загиблим при звільненні Станіслава. Вона відкрилась у жовтні в приміщенні міської ради. В конкурсі взяли участь п'ять проектів – три зі Станіслава, один із Чернівців, один із Києва. Після цього про пам'ятник ніби забули[409].

Обласний комітет КП(б)У та Виконавчий комітет обласної Ради 15 червня 1946 р. постановив побудувати в 1946 р. в Станіславі пам'ятник-кладовище воїнам-героям. Другим пунктом цієї постанови було затверджено до будівництва проект оформлення кладовища розробленій обласним відділом в справах архітектури[410]. В обласній газеті 19 червня 1946 р. з'явився відкритий лист секретарів парторганізацій міськвиконкому, облради, облбанку та ліспромтресту, в якому вони закликали

408 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 29.

409 Бондарев І. Братське кладовище та монумент слави // Репортер. – 2010. – 5 серпня // Режим доступу: http://stanislaw.in.ua/statti/vulyci/Bratske-kladovyshhe-ta-monument-slavy

410 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 2. – Спр. 76. – Арк. 2.

спорудити меморіальне кладовище. До 27 липня керівники обіцяли, що кожен із їхніх робітників відпрацює по 25 годин на будові, де підвезе та вкладе 2 тис. цеглин та 5 м куб. каменю буту. Місцем для спорудження пам'ятника обрали так звану «повиставову площу», на розі вулиць Леніна (тепер Лепкого) і Рєпіна. У 1875 р. там була сільськогосподарська виставка, потім площу облюбували мандрівні театри і цирки-шапіто, а в 1946 р. вона являла собою щось середнє між закинутим садом і пустирем.

Пам'ятник-кладовище, побудований силами мешканців Станіслава, як народна будова. Щоденно починаючи з 19 червня по 17 жовтня 1946 р. на будові пам'ятника-кладовища працювало 200-300 робітників і службовців підпри-

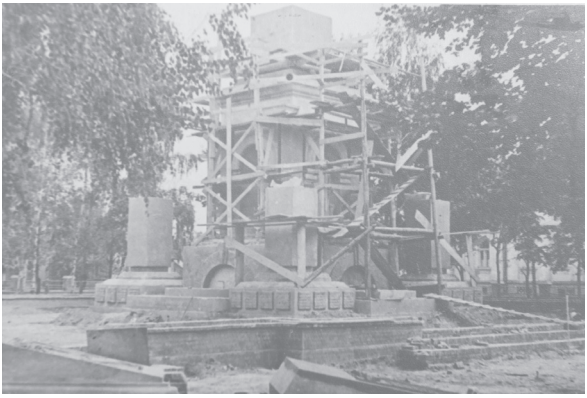
Початок будівельних робіт на кладовищі.
НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Фотографії з альбому «Пам'ятник-кладовище воїнам Радянської Армії, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками при звільненні м. Станіслава.
Збудований 23. X. 1946 р.» Виготовлений у 1946 р. для секретаря ЦК КП(б)У Д. С. Коротченка. 42 арк. – Основний фонд № 9982.

Робітники та службовці Станіславського паровозо-ремонтного заводу на будівництві.

Будівництво головного монумента.

ємств і установ міста. Участь у народній будові прийняло 12308 чоловік і відпрацьовано 45860 чоловікогодин. В числі перших на закладці пам'ятника – кладовища відпрацювали колективи Станіславського паровозоремонтного заводу, залізничники Станіславського вузла, кондитерської фабрики, м'ясокомбінату, обласного управління МВС, військові частини гарнізону та ін.

На суботник 27 липня 1946 р. одразу вийшли 400 міліціонерів. Їхню справу продовжили 200 залізничників. Особливо відзначився робітник Сенько. «Прикарпатська правда» із захопленням повідомляла, що «за 2,5 години він переніс на відстань 80 метрів понад тонну води». Роботи велися просто шаленими темпами, від сьомої ранку до пізнього вечора.

Особливо активними були медики. Вони контролювали ексгумацію тіл у центрі міста та їх перепоховання. Одночасно було організовано перевезення частини загиблих червоноармійців з центрального міського кладовища та цвинтаря на Київський. Роботи планували закінчити до 17 вересня – річниці приєднання Західної України до СРСР. Утім, не встигли.

Місцева преса особливо відзначала працю робітників м'ясокомбінату, облздороввідділу, військкомату і облзаготзерна. Натомість керівники маслопрому, шкірзаводу та облхарчпрому багато обіцяли, але зробили мало. А найбільшим саботажником виявився директор облголовцементу, з вини якого на цілих п'ять днів були зірвані штукатурні роботи[411].

Громадськістю міста на будову пам'ятника-кладовища завезено і вкладено будівельних матеріалів цегли – 584 тис., піску – 674 м куб., вапна гашеного – 60 тонн, вапна негашеного – 32 тонни, цементу 23,5 тонни, каменю-гравію – 236 м куб., чорнозему – 20 м куб., гіпсу – 6,5 тонн, мармурової крихти – 7,5 тонн, лісоматеріалів – 12,8 м куб. Робітниками Станіславського паровозоремонтного заводу відлито 20 чавунних плит на індивідуальні могили.

411 Пам'ятники історії та культури Івано-Франківська. Книга IV. Некрополі Івано-Франківська. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2012. – С. 223.

Солдати Станіславського гарнізону і робітники м'ясокомбінату на будівництві головного монумента.

Робітниці 14-го шкірзаводу.

Під час ходу будівництва випускалася стінгазета під назвою «Народна будова».

До 19 жовтня роботи було завершено. 23 жовтня 1946 р. на площі зібрався багатотисячний мітинг. Після урочистих промов партійного активу і представників громадськості під звуки артилерійського салюту до монумента поклали більше 500 вінків.

Студентки медінституту.

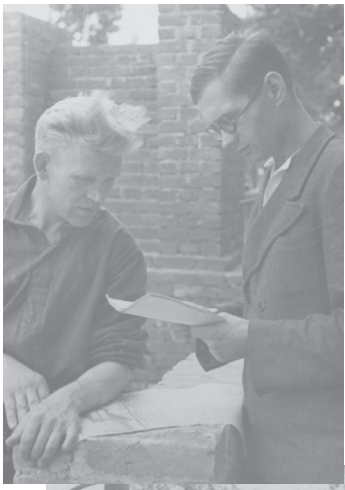

Будівництво пам'ятника Герою Радянського Союзу.

При вході до меморіального комплексу встановили дві гармати. В глибині, в центрі, стояв пам'ятник-обеліск, в середині якого горів «вічний вогонь». Ліворуч і праворуч від входу розміщувалися братські могили солдат і офіцерів. Дещо далі, ближче до центру, розміщувалися, відповідно, два пам'ятники Героям

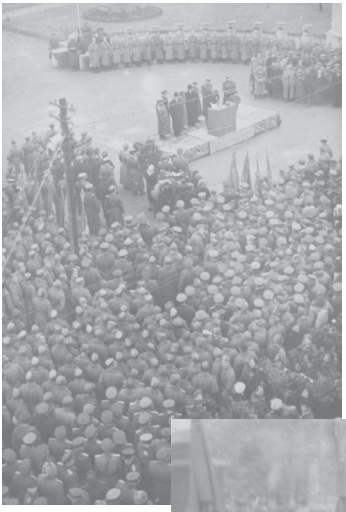
Радянського Союзу старшому сержанту І. Серікову та полковнику М. Гаркуші. Далі в одному ряду з ними і позаду розміщувалися індивідуальні могили солдат і офіцерів, прикрашені 20 чавунними плитами (див. план кладовища).

Пізніше перед обеліском з «вічним вогнем» встановили скульптуру солдата з карабіном і прапором. Цікаво, що ніде немає згадки про творця меморіалу. За словами колишньої директорки Івано-Франківського краєзнавчого музею Олександри Синиці, ним був Йосип Николишин – автор скульптур Леніна, Франка і Шевченка в нашому місті.

Редколегія стінгазети «Народна будова» за випуском чергового номера.

Мешканці міста та військові частини на відкритті пам'ятника-кладовища 23 жовтня 1946 р.

Відкриття пам'ятника воїнам загиблим в боях за м. Станіслав. Стрічку перерізає секретар обкому КП(б)У М. Слонь. Позаду генерал-полковник К. С. Москаленко і П. К. Щербак (в руці тримає капелюх). Листопад 1946 р. Фото з архіву музею «Герої Дніпра».

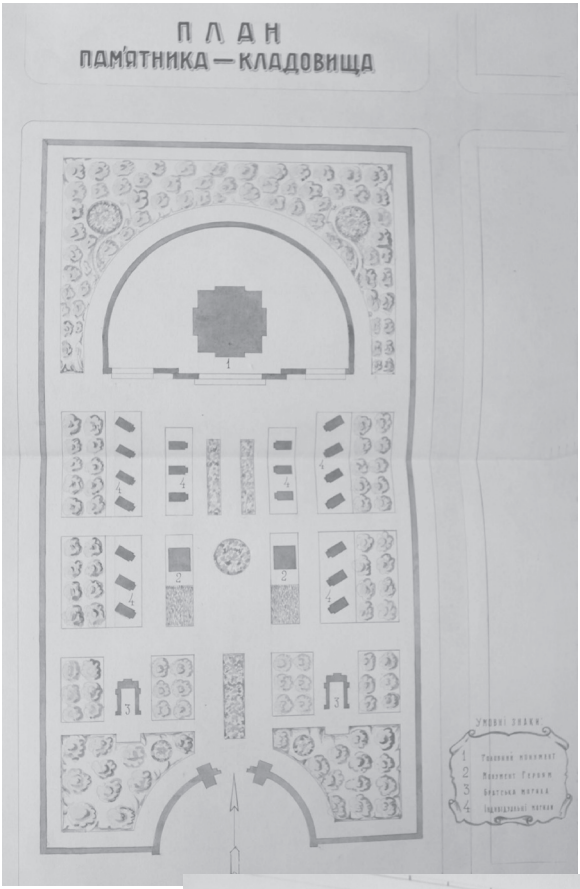

На відкритті пам'ятника-кладовища. Виступає секретар Станіславського обкому КП(б)У М. Слонь, біля нього (в капелюсі) П. К. Щербак — голова виконавчого комітету Станіславської обласної Ради депутатів трудящих. Позаду командуючий 38-ї армії генерал-полковник К. С. Москаленко. Фото з архіву музею «Герої Дніпра». Дату вікриття меморіалу називають 23 жовтня 1946 р. до Дня Жовтневої революції. В альбомі виготовленому в 1946 р. для секретаря ЦК КП(б)У Д. С. Коротченка також – «Пам'ятник-кладовище воїнам Радянської Армії, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками при звільненні м. Станіслава. Збудований 23. X. 1946 р.». На звороті цього фото рукою М. Слоня напис: «Выступаю на митинге посвященному открытию памятника кладбища погибшим воинам г. Станислав. Ноябрь 1946 г.». На двох подальших фото також його рукою поставлено «ноябрь 1946 г.».

Учасники мітингу кладуть квіти на могили воїнів Червоної армії, які загинули в боях за звільнення м. Станіслава, листопад 1946 р.

План братського кладовища на вулиці Лепкого.

Вхід на пам'ятник-кладовище.

Головний монумент.

Пам'ятник Героєві Радянського Союзу полковнику Гаркуші М. Є.

В 1947 р. Станіславський міський військовий комісар подав до обласного військового комісаріату «Книгу обліку військових кладовищ, братських та індивідуальних могил воїнів Радянської армії і партизанів загиблих в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. по місту Станіслав і Станіславському району»[412]. Згідно з цією книгою серед військових поховань згадується вже і «вічний вогонь»:

«м. Станіслав вул. Рєпіна і північна окраїна вул. Леніна – кладовище-пам'ятник. Південніше станції Станіслав. Побудовані монументи Героям Радянського Союзу. На індивідуальних могилах побудовані мармурові пам'ятники. По периметру побудована огорожа з головним входом. Споруджений центральний павільйон,

412 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Книга учета военных кладбищ, братских и индивидуальных могил воинов Советской Армии и партизан, погибших в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. по г. Станислав и Станиславскому району. // Станиславский ОВК. Сведения о состоянии братских могил. Т. 60. – 1947 г. – Арк. 111-119.

посаджені квіти. Центральне кладовище знаходиться в гарному стані. В 1948 р. будуть проведені великі роботи по фарбуванню монументів і окремих могил, а також оновлення озеленення»[413].

Як бачимо з цього документа, через дуже швидкі темпи будови, роботи було виконано неякісно і в 1948 р. споруди на братському кладовищі вже довелося ремонтувати.

Список похованих на братському військовому кладовищі

№ п/п	Прізвище імя по батькові	Військове звання	Рік народження	Коли похований
	Герой Радянського Союзу Сєріков Іван Костянтинович	Старший сержант	1922	26.08.1944
	Герой Радянського Союзу Гаркуша Микола Євтихійович	Полковник	1905	17.12.1944
	Герасимов Іван Степанович	Гвардії олковник	1901	29.04.1945
	Розумовський П. Ф.	Полковник		
	Лоскутов С. Д.	Гвардії майор	1907	31.12.1944
	Дадугін Павло Прохорович	Капітан		26.07.1944
	Ільїнський	Старший лейтенант		26.07.1944
	Гаранін Михайло Григорович	Гв.старший Лейтенант	1913	13.11.1944
	Матросова Катерина Іванівна	Лейтенант м/служби		26.07.1944
	Кочерга Григорій Володимирович	Гвардії лейтенант	1925	13.11.1944
	Семенов Іван Гордійович	Гвардії сержант	1921	13.09.1944
	Васін Микола Васильович	Майор	1906	17.12.1944
	Помазуновський Павло Дмитрович	Червоноармієць		26.07.1944
	Михайлюк Михайло Максимович	Червоноармієць		2.08.1944
	Дороговиков Афанасій Федорович	Червоноармієць	1898	2.08.1944

413 Там же.

Болованов А. М.	Старший сержант		відомостей немає.
Сирцов Федір Олексійович	гвардії єфрейтор	1925	13.11.1944
Солтасюк Леонід Данилович	Червоноармієць	1905	29.07.1944
Кухар Іван Афанасійович	Червоноармієць		5.08.1944
Костюк Степан Сергійович	Червоноармієць	1912	31.07.1944
Філоненко	Червоноармієць		31.07.1944
Коловський Антон Іванович	Червоноармієць		5.08.1944
Ширков Іван Іванович	Сержант	1912	3.08.1944
Андрєєв Василь Іванович	Сержант	1920	29.07.1944
Терехов Михайло Іванович	Червоноармієць	1909	1.08.1944
Копилевський Ілля Федорович	Червоноармієць		1.08.1944
Тарновський Антон Айземанович	Червоноармієць		1.08.1944
Тарану та Степан Костянтинович	Червоноармієць		1.08.1944
Черних Артем Іванович	Червоноармієць		1.08.1944
Карулов Григорій Меркулович	Червоноармієць		10.08.1944
Ільков Олександр Іванович	Молодший сержант	1909	1.08.1944
Памрушин Василь Трохимович	Червоноармієць		11.08.1944
Кожушний Іван Омелянович	Червоноармієць		11.08.1944
Андрєєва Лідія Іванівна	Червоноармієць	1922	4.09.1944

В кінці списку запис: «Перевезених зі всіх могил сержантів солдатів і офіцерів з Станіславського району 84 прізвища яких не встановлені». Як бачимо з цього документа, спочатку в 1946 році на Меморіальному кладовищі було поховано 118 чоловік. З них тільки 34 відомі прізвища.

Як свідчить «Альбом фотоснимков воинских кладбищ и памятников воинам Советских Вооруженных Сил погибших в период Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.) и захороненных на территории города Станислава» (виготовлений Станіславським міським військкоматом, датований 1958 р.), в березні 1957 р. на

Загальний вигляд кладовища. Фото 1958 р.
Як бачимо тепер в центрі встановлено фігуру солдата.

кладовище на вул. Леніна (нині вул. Лепкого) були перепоховані останки загиблих з різних місць міста і похованих за південною стіною центрального міського кладовища (20 метрів від стіни центрального кладовища)[414].

Це підтверджує запис в кінці розділу «Кладовище військове за муром центрального кладбища, від вул. Желіговського», з уже згадуваної книги обліку похованих військовослужбовців на кладовищі на вул. Радянській. Який дослівно звучить так: «Всі перевезені до братської могили, де є пам'ятник Героям по вул. Леніна».

Але ще в цей же час залишалася велика ділянка похованих військовослужбовців в південно-західній частині, в межах міського кладовища.

З донесень про безповоротні втрати військових госпіталів і військових частин видно, що похованих було значно більше. А згідно з інформацією Івано-Франківського обласного військового комісаріату, хоча перепоховання проводилися під керівництвом спеціальної

414 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Альбом фотоснимков воинских кладбищ и памятников воинам Советских Вооруженных Сил погибших в период Великой Отечественной войны. (1941–1945 гг.) и захороненных на территории города Станислава. Альбом № 1 (1. 06. 1958 г.). 40 арк. – Основний фонд № 14732.

комісії і складалися акти, але такі акти не збереглися. Як свідчать документи обстежень військових поховань, на багатьох могилах написи були стерті або взагалі відсутні. Тому сьогодні на кладовищах на вул. Лепкого і Київській поховано набагато більше загиблих і померлих від ран, ніж було обліковано в 1947 і 1959 рр.

Братська могила (зліва).

Братська могила (справа).

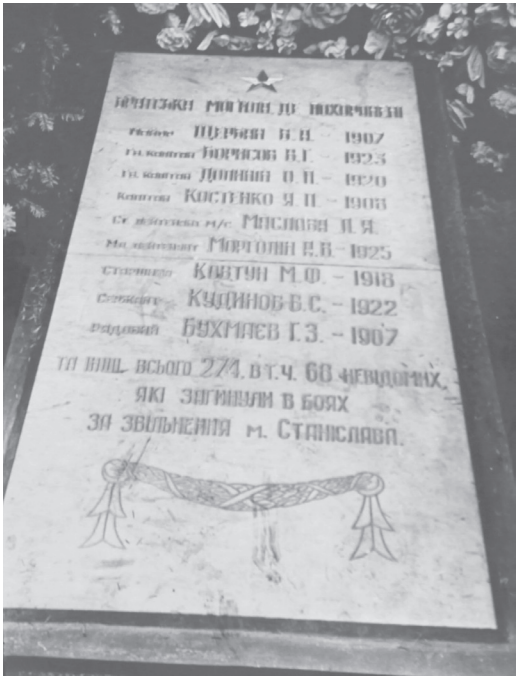

Останки загиблих звезені з різних місць міста і перепоховані в березні 1957 р.[415]

415 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Альбом фотоснимков воинских кладбищ и памятников воинам Советских Вооруженных Сил погибших в период Великой Отечественной войны. (1941–1945 гг.) и захороненных на территории города Станислава. Альбом № 1 (1. 06. 1958 г.). 40 арк. – Основний фонд № 14732.

Братська могила (по центру). На братському кладовищі поховано: офіцерів – 34, сержантів – 45, солдатів – 179, невідомих – 68. Всього 326 чол.

Плита встановлена на братському кладовищі.

Напис на плиті: «Братська могила, де поховані майор Щербак А. А., 1907 гв. капітан Борисов В. Г. – 1923, гв. капітан Долинин – 1920, капітан Костенко Я. П. – 1908, ст. лейтенант м/с Маслова Л. Я., мл. лейтенант Марголін А. В. – 1925, старшина Ковтун М. Ф. – 1918, сержант Кудінов В. С. – 1922, рядовой Бухмаев Г. З. – 1907 та інші. Всього 274 чол., в т. ч. 68 невідомих, які загинули за звільнення м. Станіслав»[416].

Прізвища вказані на цій плиті сьогодні є на плитах меморіалу на вул. Лепкого, первинно були поховані на кладовищі на вул. Радянській – (Долінін О. П., Костенко Я. П., Кудінов В. С., Маслова Л. Я.); Куйбишева 75 – (Бухмаєв Г. З., Марголін А. В.). Північна сторона за огорожею кладовища Куйбишева № 2 – (Ковтун М. Ф.) В списку, за результатами обстеження кладовищ, в 1959 р. їх уже не було серед похованих на кладовищі на вул. Радянській, 60. Значить вони були перепоховані до цього часу (в березні 1957 р.).

В статті Ст. Трояна «Один з 68-ми невідомих» (про Героя Радянського Союзу Т. О. Симакова) в газеті «Прикарпатська правда» від 9 квітня 1965 р. читаємо: «...На одній з них *(плит – авт.)* золотом вибиті слова: Тут поховані майор Щербак А. А. – 1907, гв. капітан Борисов В. Г. – 1923, гв. капітан Долінін – 1920, капітан Костенко Я. П. – 1908, старший лейтенант медичної служби Маслова Л. Я., молодший лейтенант Марголін А. В. – 1925, старшина Ковтун М. Ф. – 1918, сержант Кудинов В. С. – 1922, рядовой Бухмаев Г. З. – 1907 та інші. Всього 274 чоловіки, в тому числі 68 невідомих, які загинули в боях за звільнення м. Станіслава».

Згідно із вже згадуваною «Книги обліку військових кладовищ, братських і індивідуальних могил воїнів Радянської армії і партизанів загиблих в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. по місту Станіслав

416 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Книга учета военных кладбищ, братских и индивидуальных могил воинов Советской Армии и партизан, погибших в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. по г. Станислав и Станиславскому району. // Станиславский ОВК. Сведения о состоянии братских могил. Т. 60. – 1947 г. – Арк. 111-119.

і Станіславському району», датованої 1947 р., існувало поховання у південно-західній частині центрального кладовища. Поховані військовослужбовці були: «м. Станіслав вул. Радянська, 60. Південно-західна сторона центрального кладовища. Індивідуальні могили очищені від бур'янів і сміття, частково обкладені дерном. Перепоховання в братську могилу відбуватися не буде. В жовтні місяці буде закінчено фарбування надмогильних постаментів і поновлення написів. В 1948 р. буде зроблено озеленення і посаджено квіти. Загальний стан могил задовільний»[417].

В списку 147 прізвищ похованих солдатів, сержантів, офіцерів і курсантів. З цього списку 75 прізвищ в цей час є в списках на Київській і 72 на Лепкого. Правда невідомо, як з братської могили на 16 чоловік, де були поховані солдати 90-го запасного зенітно-артилерійського полку загиблі 8 квітня 1945 р. в с. Посіч, 12 є в цей час в списках на Київській, троє на Лепкого і один на Софіївці.

Начальник 4-го відділу Івано-Франківського обласного військового комісаріату майор Куперштейн 13 квітня 1965 р. подавав «Відомості про військові кладовища, братські та індивідуальні могили, воїнів, загиблих в період Великої Вітчизняної війни і похованих на території Івано-Франківської області».

м. Івано-Франківськ (одна з п'яти):

	Офіцерів	Сержантів і солдат	Невідомих	Всього
Військове кладовище м. Івано-Франківська, вул. Леніна (братських могил – 3, індивідуальних могил – 22).	39	201	152	392

Всього Станом на 13 квітня 1965 р.

274 + (48 х 2 = 96 в двох братських могилах) + 22 індивідуальні, в т. ч. 2 Герої Радянського Союзу = 392 чоловіки.

417 Там же. – Арк. 111-119.

Наша монографія була би неповною, якби ми не відповіли ще на одне питання, яке інколи чули в ході підготовки її виходу – наявність в Івано-Франківську могил радянських солдатів і офіцерів, які загинули під час придушення угорської революції 1956 р. Аналіз документальних джерел, опитування свідків, обстеження самих некрополів дає нам змогу стверджувати: могил радянських солдатів і офіцерів, які загинули під час придушення угорської революції 1956 року на території братського військового кладовища на вул. Лепкого немає. Не виявлено таких могил і на військових ділянках інших кладовищ міста.

Напередодні 50-ї річниці Революції влада Івано-Франківська вирішила провести грандіозну реконструкцію монумента. Відповідальну справу доручили скульпторам А. В. Ленделу, А. Ю. Мацієвському та архітектору Я. М. Процаку. Після урочистого відкриття 3 листопада 1967 р. відвідувачі побачили зовсім інше кладовище. У центрі височіла десятиметрова скульптурна група «Скорботна мати із дітьми», білого кольору, виготовлена із суміші мармурової крихти з бетоном. Цікаво, що скульптуру виготовили у колишньому вірменському костелі, тоді там розміщувалися художні майстерні.

За фігурою матері поставили 25-метрову бетонну стіну, на якій було вибито барельєф із зображенням солдат, що йдуть в атаку. Зверху її увінчував напис «Слава героїв житиме вічно», а ліворуч, металевими буквами, було виписано вірш:

«Героїв славимо своїх
Полеглих за свободу —

Скульптурна група «Скорботна мати із дітьми».

В почесній варті біля них
Стоїть любов народу».

Тоді ж, значно спростили монументи М. Гаркуші і І. Серікову, а стелу з «вічним вогнем» взагалі знесли. Тепер він виривався з латунної зірки, що просто лежала на землі.

Третю, останню, реконструкцію меморіалу зробили у 1985 р. – з нагоди 40-річчя Перемоги. Проєкт розробив архітектор Григорій Будзик. Тепер скульптура матері була оббита залізом і через те «почорніла». За нею спорудили довгу стіну, на який бронзовими буквами увіковічнили вираз Й. Сталіна «Вічна слава героям, полеглим за свободу і незалежність нашої батьківщини». І стіна, і сходи до неї, і самі братські могили були викладені червоними мармуровими плитами. Було змінено облицювання індивідуальних і братських могил по обидва боки кладовища.

Загальна кількість похованих на військовому цвинтарі – 408. Під час урочистостей на п'яти флагштоках ліворуч підіймали прапори СРСР, а праворуч – УРСР. А позаду монумента, як тоді, так і зараз, 9 травня вишикується салютна група автоматників, які за командою стріляють вгору холостими.

Як не дивно, але попередня стела із барельєфом збереглася. Її перевезли і встановили на території військової частини, що по вулиці Національної гвардії. Її можна побачити і зараз, у подвір'ї, лівіше музею «Героїв Дніпра». Невідомо, скільки вона ще там простоїть, адже територія вже давно продана забудовникам.

За останні роки братське кладовище мало змінилося. Попереду скорботної жінки з'явився бетонний хрест, мідні літери кудись поділися, сталінський вираз нині просто написаний на мармурі[418]. Раніше судимий за ст. ч. 4/185 та ч. 2/188, 20 серпня 2007 р. громадянин проникнув на територію військово-меморіального

418 Бондарев І. Братське кладовище та монумент слави // Репортер. – 2010. – 5 серпня // Режим доступу: http://stanislaw.in.ua/statti/vulyci/Bratske-kladovyshhe-ta-monument-slavy

кладовища, яке є пам'ятником історії і культури місцевого значення. Там він демонтував плити з кольорового металу, на яких були викарбувані прізвища радянських воїнів, що загинули під час Другої світової війни та здав їх до пункту прийому металобрухту. За фактом прокуратурою в м. Івано-Франківську була відкрита і направлена до суду кримінальна справа. Як був покараний зловмисник нам невідомо. Але після цього в 2008 р. до Дня перемоги братське кладовище було впорядковане. Плити з прізвищами були замінені на гранітні. Ініціював роботи і дав частину коштів на це тодішній депутат Івано-Франківської міської ради Андрій Рязанцев.

Військово-меморіальний цвинтар, вул. Б. Лепкого. Архітектори Я. Процак, скульптори А. Лендьел і А. Маціївський. Площа 50,6х104,8 м, монумент 20х2,4х2,8 м, стела 24х3 м, братські могили 2,1х0,34х0,8 м. Рішенням облвиконкому від 28 листопада 1969 р. № 6/2 пам'ятка місцевого значення.

Братська могила з лівого боку від входу на кладовище.

Братська могила з правого боку від входу.

Центральна частина братського кладовища.

Подані нижче плити йдуть проти годинникової стрілки (починаються з правої частини парапету).

Закінчення ряду.

Плити на торцевій частині парапету від скульптури Матері.

Ліва плита

Права плита

Далі плити показані по ходу від скульптури до виходу.

На парапеті центральної частини 38 плит. Кількість прізвищ різна: 8, 9, 1 плита – 7.

5. Количество захороненных:

Всего		В том числе: известных	неизвестных
399	военнослужащих	399	-

6. Персональные сведения о захороненных

№ п/п	Воинское звание	Фамилия, имя, отчество	Год рождения	Дата гибели или смерти	Место захоронения на кладбище, участке кладбища	Откуда перезахоронен
1 2 3		Вкладыш на 27 листах				

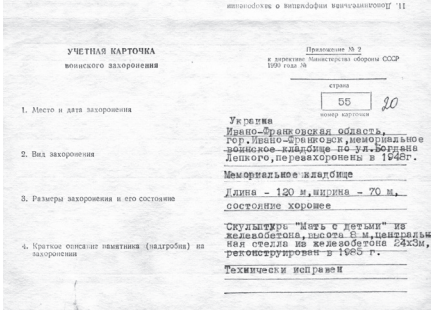
7. Кто шефствует над захоронением Производственное объединение "Карпаты", средняя школа № 3, в/ч 73807.

8. Фотоснимок захоронения

9. Схема расположения захоронения

10. Представитель Министерства обороны СССР
Ивано-Франковский горвоенком
Полковник КАТАНАХА
Председатель Ивано-Франковского горисполкома
ТАЛИХ

Облікова картка Меморіального кладовища по вул. Б. Лепкого. Датована 31 жовтня 1991 р.

11. Дополнительная информация о захоронении

УЧЕТНАЯ КАРТОЧКА
воинского захоронения

Приложение № 2
к директиве Министерства обороны СССР
1990 года №

страна 55 20
номер карточки

1. Место и дата захоронения: Украина Ивано-Франковская область, Гор.Ивано-Франковск,мемориальное воинское кладбище по ул.Богдана Лепкого,перезахоронены в 1946г.

2. Вид захоронения: Мемориальное кладбище

3. Размеры захоронения и его состояние: Длина - 120 м,ширина - 70 м, состояние хорошее

4. Краткое описание памятника (надгробия) на захоронении: Скульптура "Мать с детьми" из железобетона,высота 8 м,центральная стелла из железобетона 24х3м, реконструирован в 1965 г.

Технически исправен

На плитах меморіалу 408 прізвищ, з них 9 чоловік записані два рази. В 1946 р. на момент відкриття було поховано – 118 чоловік. В березні 1957 р. були перепоховані ще з різних місць і станом на серпень 1958 р. стало – 326 чоловік. Станом на 13 квітня 1965 р. – 392 чоловік. В 1967 р. проводилася реконструкція і число похованих стало – 399.

Згідно з книгою обліку загиблих Івано-Франківського міського військового комісаріату і списку доданного до Облікової картки меморіального кладовища на вул. Б. Лепкого, датованої 31 жовтня 1991 р., на меморіальному кладовищі поховано 399 осіб[419].

419 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Івано-Франківський МВК. Список воїнів Радянської армії загиблих в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. і похованих на меморіалі по вулиці Лепкого в м. Івано-Франківськ.

Але 11 прізвищ: Андрєєв Василь Іванович, в обліковій картці № 5, Базілов Василь Пилипович, в паспорті поховання № 13, Гринченко Михайло Йосипович, в паспорті поховання № 83, Іванов Микола Павлович , в обліковій картці № 121, Костючик Федір Пилипович в обліковій картці № 166, Маликов Ілля Андрійович, в обліковій картці № 206, Матицин Микола Семенович в обліковій картці № 217, Панкрушин Василь Трохимович в обліковій картці № 254, Терехов Михайло Іванович, в обліковій картці № 342, Титов Дмитро Олексійович, в обліковій картці № 354, Трегубов Олексій Іванович, в обліковій картці № 349 – записані в обліковій картці поховання (паспорті), але їх немає на пам'ятнику.

8 прізвищ: Андрієнко Петро Петрович, Васін Микола Семенович, Вольський Георгій Йосипович, Данчук Данило Федорович, Кожушний Іван Омелянович, Севастьянов Іван Васильович, Тарасюк Ілля Остапович, Шмирін Анатолій Євстигнійович записані два рази: на братських, або індивідуальних могилах і на плитах розміщених на парапеті в центрі.

9 прізвищ: Захарченко Олександр Петрович, Клименко Антон Микитович, Комісаров Володимир Олександрович, Кумбардієв Кара, Лемешко Сергій Порфирович, Леохін Микола, Ходирєв Олексій Ілліч, Шасповалов М. П., Ялашов Степан Григорович. Їх в обліковій картці поховання немає, але вони є на пам'ятнику. Кожушний Іван Омелянович є на Київській, і в книзі обліку, і на плитах два рази на Лепкого. Твердун Іван Прокопійович є на плиті один раз, є також на Київській як Двердун Іван Прокопійович.

Згідно з донесенням про безповоротні втрати 260-ї стрілецької дивізії[420], 1030-й стрілецький полк цієї дивізії станом на 8-16 серпня 1944 р. вів бойові дії в Польщі («в Польше в городе Станиславов»). На першій сторінці цього донесення запис: «У костела г. Станиславов Минсько-Мазовецького уезда Варшавського воєводства» і той Станиславів – це не наше місто. Крім того, в тому (польському) Станіславі поховано багато загиблих.

420 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 770. – Л. 1, 11-17.

А в нашому випадку з загального списку, який включає 101 прізвище, вибрано тільки кілька прізвищ вибірково з різних сторінок документа. Вважаємо, що колись давно хтось зробив помилку. Але ці прізвища вже є на пам'ятнику в Івано-Франківську і невідомо чи є вони в тому польському Станиславові. Повний список похованих є у філії Національного військово-історичного музею України – музеї «Герої Дніпра» в Івано-Франківську.

Також згідно з донесенням про безповоротні втрати, в м. Станіславі під час бомбардування 22 червня 1941 р. були вбиті дев'ять понтонерів 10-го понтонно-мостового батальйону 10-ї танкової дивізії, які були поховані на кладовищі в м. Станіславі. Троє з них: рядовий понтонер Варакушин Олександр Федорович, 1920 р. н., уродженець с. Шаранове Шатнівського району, Горьківської області; старший сержант Полтавець Василь Трохимович, 1914 р. н., уродженець с. Велика Андрусівка, Новогеоргієвського району, Кіровоградської області; приписник Кохан Петро Михайлович, 1912 р. н., уродженець с. Скнилів Краснянського району Львівської області, є в списках на Меморіальному кладовищі на вул. Лепкого. Троє: рядовий понтонер Лазарєв Олексій Іванович, 1921 р. н., уродженець Горьковської області Гогинський район, с. Утка; рядовий понтонер Ключник Павло Гнатович, уродженець с. Скнилів Краснянського району Львівської області та рядовий приписник Застрижний Йосип Йосипович с. Петричі Краснянського району Львівської області, є в списках братської могили на Київській. А ось трьох: рядовий понтонер Санькович Антон Прохорович, уродженець с. Рубежі Мінської області Дороженського району; рядовий понтонер Новіков Олександр Іванович, уродженець с. Бличино Мєховського району Вітебської області; курсант Козлов Володимир Самойлович с. Зеречево Горьковської сільради Ст. Дороженського району Мінської області[421] – їхніх прізвищ ніде немає.

421 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 818884. – Спр. 5. – Арк. 7.

РОЗДІЛ 8.
ВІЙСЬКОВЕ ПОХОВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО ЛОКОМОТИВО-РЕМОНТНОГО ЗАВОДУ

Під час боїв за звільнення міста 27 липня 1944 р. на території Станіславського паровозоремонтного заводу загинули двоє червоноармійців. Їх тіла були знайдені після звершення боїв під час відновлення заводу. Їх поховали тут же на території заводу. Довгий час прізвища були невідомі. Пізніше встановили прізвище одного і то невірно – Карпицький, замість Корнацький.

Пам'ятник на могилі солдата Каршицького Петра Івановича, загиблого в боях за звільнення м. Станіслава 27 липня 1944 р. НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Сторінка з «Альбома фотоснимков воинских кладбищ и памятников воинам Советских Вооруженных Сил погибших в период Великой Отечественной войны. (1941–1945 гг.) и захороненных на территории Станиславской области». (1. 06. 1958 г.). 106 арк.

Начальник 4-го відділу Івано-Франківського обласного військового комісаріату майор Куперштейн 13 квітня 1965 р. подавав «Відомості про військові кладовища, братські та індивідуальні могили, воїнів, загиблих в період Великої Вітчизняної війни і похованих на території Івано-Франківської області», м. Івано-Франківськ (під № 5):

№ п/п	Місце знаходження	Кількість похованих			
		Офіцерів	Сержантів і солдат	Невідомих	Всього
5.	Індивідуальтні могили, територія паровозоремонтного заводу		1	1	2

І тільки в 1980-х рр. було встановлено прізвище другого, молодшого сержанта Степаненка Степана Мойсейовича.

Братська могила радянських воїнів на території Івано-Франківського локомотиво-ремонтного заводу. Могила довжина – 4 м, ширина – 3 м, Автор пам'ятника Я. Постоловський, мармурова крошка, висота – 3,45 м, пілон – 2,5 м. Рішенням облвиконкому від 28 листопада 1969р. № 6/2/4 пам'ятка місцевого значення. Реконструйована в 1980 р.

5. Количество захороненных:

Всего		Втом числе:	
		известных	неизвестных
2	военнослужащий	2	-

6. Персональные сведения о захороненных

№ п/п	Воинское звание	Фамилия, имя отчество	Год рождения	Дата гибели или смерти	Место захоронения на кладбище, участке кладбищ	Откуда перезахоронен
1	рядовой	КОМАРНИЦКИЙ Петр Иванович	1898	27.07. 1944г.	ЛРЗ	
2	мл. сержант	СТЕПАНЕНКО Степан Моисеевич		27.07. 1944 г.	ЛРЗ	
3						

7. Кто шефствует над захоронением Локомотивно-ремонтный завод в/ч 7480

8. Фотоснимок захоронения

9. Схема расположения захоронения

10. Представитель Министерства обороны СССР Иваново-Франковский горвоенком
Полковник КАТАНАХА
Председатель Иваново-Франковского горисполкома
ТАЛЛИХ

"Представитель местных органов власти"

Место печати 31 октября 1991 г.

11. Дополнительная информация

УЧЕТНАЯ КАРТОЧКА
воинского захоронения

Приложение № 2
к директиве Министерства обороны СССР
1990 года №

страна Украина

62 21
номер карточки

1. Место и дата захоронения: Иваново-Франковская область, гор. Иваново-Франковск, локомотивно-ремонтный завод, захоронены в 1944г

2. Вид захоронения: Братская могила

3. Размеры захоронения и его состояние: Длина - 4 м, ширина - 3м
Состояние хорошее

4. Краткое описание памятника (надгробия) на захоронении: Стелла из железобетона, высота-3,45 м, пилон, высота - 3,5 м, автор А.Постоловский. Реконструирован в 1980г.
Технически исправен

Облікова картка братської могили на території Івано-Франківського ЛРЗ, датована 31 жовтня 1991 р. В обліковій картці допущена помилка. Прізвище Корнацького Петра Івановича записано як Комарницький.

Копія облікової картки братської могили на території Івано-Франківського ЛРЗ, датованого 22 грудня 2005 р.

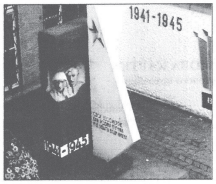
5.Кількість похованих		В тому числі	
Всього		Відомих	Невідомих
2 чоловіка		2	

6.Персональні відомості про похованих

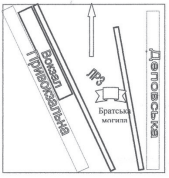
№ з/п	Військове звання	Прізвище, ім'я та по-батькові	Рік народження	Дата загибелі чи смерті	Місце поховання на кладовищі, ділянці кладовища	Звідки перепоховань
1.	мол. с-т	СТЕПАНЕНКО С.М.		27.07.44		
2.	ряд.	КОРНАЦЬКИЙ П.М.		27.07.44		

7.Хто шефствує над похованням

8. Фотознімок поховання

9.Схема розташування поховання

10. Представник місцевих органів влади — Івано-Франківський міський голова З.ШКУТЯК

Представник Міністерства Оборони України — Івано-Франківський міський військовий комісар п-к Ф.С.ЯРОШЕВИЧ

М.П. „22" 12 2005року

ЗГІПНО: Військовий комісар Івано-Франківського міського військового комісаріату

ОБЛІКОВА КАРТКА
військового поховання

1. Місце поховання	м. Івано-Франківськ Локомотиво ремонтний завод
2. Вид поховання	Братська могила
3.Розміри поховання та його стан	4*3 м задовільний
4.Короткий опис пам'ятника на похованні	пам'ятник в вигляді стели з рельєфним зображенням висотою 3,5 м, встановленої на залізобетонному постаменті висотою 0,2 м. Реконструйовано в 1980 році.

ЗГІПНО: Військовий комісар Івано-Франківського міського військового комісаріату

Список воїнів Радянської армії похованих на території локомотиворемонтного заводу в м. Івано-Франківську

Корнацький Петро Іванович, рядовий 1898 р. н., 687-й стрілецький полк 141-ї стрілецької дивізії, загинув в бою 27 липня 1944 р., дружина – Корнацька Анастасія Тимофіївна, с. Велика Яромерка Городоцького району Хмельницької області[422].

2. Степаненко Степан Мойсейович, молодший сержант, командир відділення, 1911 р. н., 687-й стрілецький полк 141-ї стрілецької дивізії, загинув в бою 27 липня 1944 р., дружина Степаненко Альбіна Феліксівна, с. Дубівка Поліського району Київської області[423].

Після донесення про безповоротні втрати 141-ї стрілецької дивізії обидва поховані: «м. Станіслав, братська могила» (насправді територія Станіславського ПРЗ). Згідно списку, крім Корнацького П. І. та Степаненка С. М., в цій братській могилі поховані ще ряд військовослужбовців.

Але варто зазначити, що донесення про безповоротні втрати 141-ї стрілецької дивізії містять багато помилок в розміщенні похованих. Насправді Корнацький Петро Іванович і Степаненко Степан Мойсейович були поховані на території Станіславського паровозо-ремонтного заводу. Їх тіла зайшли після завершення боїв під час відбудови заводу.

В день 40-річчя звільнення м. Івано-Франківська від нацистської окупації 27 липня 1984 р. в стіну будинку зліва від братської могили була закладена пам'ятна капсула.

Пам'ятна капсула біля братської могили на ЛРЗ.

422 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 780. – Л. 8.

423 Там же. – Л. 9.

РОЗДІЛ 9.
БРАТСЬКЕ ВІЙСЬКОВЕ КЛАДОВИЩЕ НА СОФІЇВЦІ

Село Софіївка виникло на землях, які належали власникові приміського с. Вовчинець Каролю Гальперну. Із самого початку польської окупації в 1919 р., а може і раніше Гальперн продавав парцелі (земельні ділянки) під будову на лані, що був близько до Станиславова по сусідству з тодішньою Гіркою. Так виникло с. «Софіївка»[424].

Свою назву село отримало від однойменного урочища, яке відоме ще з першої половини XIX ст. Припускають, що походить назва від імені дівчини, яка колись втопилася в тамтешніх болотистих місцях. Спочатку село належало до ґміни Вовчинець. Після війни, коли Станіславську область поділили на 36 дрібних районів, Софіївка стала адміністративним центром одного із них – Станіславського. В 1958–1959 рр. десять районів, у тому числі і Станіславський, ліквідували, а Софіївку приєднали до складу міста.

Теперішня вул. Софіївка колись була головною вулицею села. Тоді вона називалася Калініна. Центр села був на місці перехрестя вулиці Софіївки та Героїв УПА. Тут концентрувалися райком КПУ і райвиконком (тепер диспансерне відділення фтизіопульмонологічного центру), міліція, пошта, Будинок культури (тепер розбудований під промисловий об'єкт, незавершений), меморіал «Софіївська група» (1950-ті)[425].

424 Возняк В. Село моє – України цвіт: історія Вовчинця. [Текст] / Василь Возняк; Науково-редакційний відділ при управлінні культури Івано-Франківської обласної державної адміністрації. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. – С 40.

425 Головатий М. 200 вулиць Івано-Франківська. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – С. 354.

До складу Станіславського району належали (в дужках зазначено старі назви населених пунктів): Софіївка – село, районний центр, Вовчинець – село, Горішній Угринів – село, Гутиська – хутір Майданської сільської ради (нині виключений з облікових даних), Добровляни – село, Долішній Угринів – село, Загвіздя – село, Клузів – село, Колодіївка – село, Майдан – залізнична станція, Майдан – село, Микитинці – село, Нова Гута – село, Павлівка (Павелче) – залізнична станція, Павлівка (Павелче) – село, Пасічна – село, Підлісся (Пациків) – село, Підлужжя – село, Підпечари – село, Рибне – село, Ринь – село, Тяжів – хутір Майданської сільської ради, нині приєднаний в с. Майдан, Угорники – село, Угринів – залізничний вузол, Узінь – село, Цензів – залізнична станція, Ямниця – село, Ямниця – залізнична станція. На сьогодні за адміністративно-територіальним підпорядкуванням: села Ринь (16 вересня 1950 р.), Пасічна (1958 р.), Софіївка (16 вересня 1950 р.) – були включені в м. Івано-Франківськ, а села Вовчинець, Угорники, Микитинці у 1982 р. – до Івано-Франківської міської ради, решта відносилися до Тисменицького району, а тепер до Івано-Франківського району.

Розповідь була би неповною, якби ми оминули бойові дії Другої світової війни на території колишнього Станіславського району. Бо на братських кладовищах в м. Івано-Франківську поховані також ті, хто поліг звільняючи від нацистської окупації населені пункти колишнього Станіславського району. Спочатку в с. Софіївка були поховані загиблі в боях за місто солдати і офіцери 141-ї стрілецької дивізії. Пізніше сюди були перенесені останки загиблих з сіл близьких до обласного центру.

Бойові дії за звільнення Станіславського району

Територія тодішнього Станіславського району була окупована угорськими частинами з 29 червня по 3 липня 1941р. А з початку серпня 1941 р. територія області перейшла з рук угорців уже під контроль німецької адміністрації.

Під час проведення Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції, 31 березня 1944 р., розгромивши ворога в м. Тисмениці танкові полки 19-ї та 21-ї механізованих бригад 8-го гвардійського механізованого корпусу 1-ї танкової армії в кінці дня підійшли до східної окраїни Станіслава. Попереду виявилася танкова рота старшого лейтенанта Андрія Сулими, яка нараховувала всього 5 танків та 30 автоматників. Вриватися в місто такими малими силами було нерозсудливо, тому зустрінуті вогнем, танкісти відійшли в сторону Тисмениці. Танкові полки цих бригад, знекровлені боями в районі Тлумача, Тисмениці, нараховували всього по десятку танків. Не змогли надати допомоги і основні сили корпусу, 351-а стрілецька дивізія була включена до складу 8-го гвардійського механізованого корпусу, яка мала завдання наступати на Станіслав, рухаючись з боями пішим порядком, відстала від механізованих частин і вийшла тільки до с. Колодіївка[426].

Звільнена територія району була 26-27 липня 1944 р. частинами 18-го гвардійського та 30-го стрілецьких корпусів 1-ї гвардійської армії. До села Колодіївки 25 липня 1944 р. підійшла 6-та рота 2-го батальйону 745-го стрілецького полку 141-ї стрілецької дивізії, яка після форсування Дністра біля с. Устя Зелене, вела наступ на Станіслав з північного сходу. Командував ротою лейтенант Олександр Савельєв, майбутній Герой Радянського Союзу. При підтримці шести танків ворожа піхота намагалася зім'яти порядки роти Савельєва. І хоч у роті не було протитанкової зброї, бійці не розгубилися. Вони відсікли ворожу піхоту від танків, примусили її залягти, а самі кинулися в контратаку. Танки змушені були відійти. Увечері село Колодіївку було здобуто.

Наступного дня полк був уже на підступах до Станіслава. Вранці почався запеклий бій. Ворог чинив упертий опір, особливо в районі с. Вовчинець. Бій тривав кілька годин, а вибити противника з укріплень ніяк не вдавалося. Рота, якою командував лейтенант Савельєв, піднялася в атаку. Солдати противника почали

426 ЦАМО РФ. – Ф. 236. – Оп. 2673. – Д. 832. – Л. 376–379.

відступати, а червоноармійці з близької відстані косили їх автоматним вогнем. Згідно з поданням Савельєва на звання Героя Радянського Союзу, командир роти у цьому бою знищив гранатами чотири ворожі кулемети і понад 25 німецьких солдат.

Лівим сусідом 141-ї стрілецької дивізії була 395-а стрілецька дивізія, яка після здобуття 24 липня 1944 р. Тисмениці, 25 липня зайняла с. Підпечари і 26 липня вела бій за с. Микитинці. На правому фланзі 30-го стрілецького корпусу наступала на Станіслав його 30-та стрілецька дивізія.

В бою за с. Майдан 26 липня 1944 р. героїчний подвиг звершив командир взводу протитанкових гвинтівок 15-го стрілецького полку молодший лейтенант Олександр Коряков. Коли самохідна гармата підійшла до позицій взводу. Коряков з пістолетом у руці заскочив на ходу в самохідку і перестріляв увесь її розрахунок. Німецький офіцер встиг вистрелити в Корякова і убив його. Офіцера тут же застрелив комсорг батальйону лейтенант Мишин. Гармата з запасом снарядів була використана для розгрому ворога.

В бою за с. Ямниця відзначилася санінструктор 59-го стрілецького полку цієї ж 30-ї дивізії Лідія Сергіївна Павловська. За доставку снарядів в критичний момент бою її нагородили медаллю «За відвагу».

Станіславське угрупування німецької армії стало відступати в напрямку на Калуш. В бою за с. Рибне 27 липня відзначився стрілецький батальйон 726-го стрілецького полку 395-ї стрілецької дивізії майора Михайла Даниловича Фролова. Непримітно висунувши до села першу роту старшого лейтенанта Констянтина Олексійовича Гридасова при підтримці з флангів другої і третьої рот, батальйон рішучою атакою в короткому бою розгромив німецький гарнізон. В полон попало 23 вояки Вермахту, 7 гармат. За цей бій майор Фролов і старший лейтенант Гридасов були нагороджені орденами «Червоного Прапора».

Переслідуючи противника, який відступав з Станіслава, біля с. Ценжів частини 395-ї стрілецької диві-

зії зустрілися з великою колоною автомашин, танків і бронетранспортерів противника. Вперед були висунуті батареї 968-го артилерійського полку підполковника Осьмака. Розвернувши гармати, артилеристи майже з усіх полкових гармат вдарили по відступаючих. Дезорганізований ворог повернув в сторону села Майдан, але тут їх чекав новий сюрприз. Він на просіці стикнувся з сьомою батареєю полку капітана Олександра Степановича Коровіна. Артилеристи батареї встигли розвернути 76 мм гармати і впритул стали розстрілювати колону. Біля двох годин продовжувалося побиття затиснутого в тиски ворога. Довершили справу піхотинці 723-го стрілецького полку. По дорозі на Майдан противник залишив до 400 трупів, біля 80 автомашин, дивізіон артилерії, біля 200 коней, багато підвід, 2 обгорілі танки. Це був штаб 4-ї угорської дивізії, яка з цього моменту перестала існувати[427].

Здавалося би що простіше, є братські могили, їх впорядковують і на їх місці виникає меморіальне кладовище. Але не так виявилося в с. Софіївка. Як уже говорилося вище, спочатку в с. Софіївка були поховані загиблі в боях за місто солдати і офіцери 141-ї стрілецької дивізії. Точне число похованих встановити зараз важко. Але, згідно з вже згадуваним пунктом 1. рішення Станіславського міськвиконкому № 354/II від 6 липня 1946 р. «Про перенесення останків воїнів, які полягли смертю хоробрих за звільнення Станіслава і Станіславської області»: «г/. Із села Софіївки перенесено останки лейтенанта Ільїнського; е/. Останки бійців похованих у братських могилах № 1 і № 2 в с. Софіївки»[428]. Останки були перенесені на нове кладовище воїнів, що загинули при звільнення Станіслава і Станіславської області від нацистської окупації. Мається на увазі новостворю-

427 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Виписка з історичного формуляру 395-ї сд. зроблена в ЦАМО РФ головою ради ветеранів дивізії Захаровим С. Д. 1985. – Арк. 7.

428 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Архівна довідка ДАІФО № 105/1-2 від 22 серпня 1985 р.

ване кладовище на вул. Леніна (нині Лепкого)[429]. Частина похованих – в донесенні: «північно-західна окраїна м. Станіслав, братська могила № 1» є в списках на меморіалі на вулиці Лепкого, частина на плитах меморіалу на вул. Софіївка, а переважної більшості взагалі ніде немає (див. списки цих поховань).

До 9 квітня 1945 р. центр району був в м. Станіславі, а пізніше в с. Софіївка. Як у справжньому райцентрі, в центрі села був райком КП(б)У і райвиконком, міліція, пошта, будинок культури. Звісно ж мала бути і братська могила загиблим за визволення району. Її влаштували в центрі села на перехресті нинішніх вулиць Софіївки та Героїв УПА, звізши сюди останки загиблих з сіл району.

Відповідно до «Книги обліку військових кладовищ, братських і індивідуальних могил воїнів Радянської Армії, загиблих в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. по місту Станіславу і Станіславському району Станіславської області», датованої 1947 р.:

«Станіславський район (райцентр Софіївка), північна окраїна с. Софіївка. Братська могила воїнів загиблих під час Великої Вітчизняної війни в період 1944-1945 рр. Огорожі нема, пам'ятник поставлений – споруджується. Трупи звезені з сіл всього району, в братській могилі поховано 30 чоловік, прізвища, імена і по батькові, а також коли загинули відомостей нема. Звезені в одну братську могилу в червні 1947 р.

Трупи звезені з наступних сіл:

с. Угринів Долішній –14 чол.

с. Клузів – 1 чол.

с. Пасічна – 2 чол.

с. Колодіївка – 4 чол.

с. Підлужжя – 2 чол.

с. Софіївка – 2 чол.

429 Якщо бути точним, невідомо як в 1946 р. були облікувані ці могили і за яким принципом перепоховували? Бо згідно з донесенням про безповоротні втрати 141-ї стрілецької дивізії загиблі 26 липня 1944 р., були поховані: 687 й стрілецький полк – м. Станіслав, братська могила і 745-й стрілецький полк – північно-західна окраїна м. Станіслав, братська могила № 1. Про могилу № 2 згадки немає. ЦАМО РФ. – Ф. 58 – Оп. 18002. – Д. 709. – Л. 9-13.

с. Микитинці – 1 чол.
с. Угорники – 3 чол.
с. Вовчинець – 1 чол.

Всього 30 чоловік. Поховані в червні 1947 р. До 30-ї річниці Жовтневої соціалістичної революції буде поставлений пам'ятник з огорожею»[430].

Станіславський міський військовий комісар підполковник Шевчук 6 грудня 1948 р. (вих. № 0696) доповідав в Станіславський обласний військовий комісаріат: «…Воинам погибшим за освобождение Станиславского района в райцентре Софиевка построен памятник, 5.11.1948 г. состоялось его открытие. Памятник вокруг обнесен каменно-железным забором, внутри и вокруг памятника в два ряда висажены елки. Памятник имеет хороший вид… В г. Станиславе и Станиславском районе выявленных и не взятых на учет могил погибших воинов нет. Все учены, снесены и звезены в братские могилы и приведены в надлежащий порядок».

Згодом підполковник Шевчук 30 червня 1949 р. (Вих. № 3/0470) доповідав про виконання вказівок Станіславського обласного військового комісара по питанню благоустрою і фотографування військових кладовищ і пам'ятників по м. Станіславу і Станіславському району: «В с. Софіївка будівництво пам'ятника закінчено в 1948 р. Навколо пам'ятника обгороджено парканом, всередині посаджені квіти і ялинки. Догляд за пам'ятником здійснює колектив РК ЛКСМУ *(комсомол – авт.)*. Фотографування кладовищ і пам'ятників буде зроблено в 3-му кварталі».

Тимчасово виконуючий обов'язки Станіславського міського військового комісара капітан адміністративної служби Бибик 22 листопада 1949 р. (Вих. № 2/0738) подавав до Станіславського обласного військового комісаріату «Легенду про побудовані в м. Станіславі

430 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Книга учета военных кладбищ, братских и индивидуальных могил воинов Советской Армии и партизан, погибших в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. по г. Станислав и Станиславскому району. // Станиславский ОВК. Сведения о состоянии братских могил. Т. 60. – 1947 г. – Арк. 111–119.

і селі Софіївка Станіславського району кладовища і споруджені на них пам'ятники – монументи радянським воїнам, загиблим в боях за визволення Станіслава і Станіславського району від німецько-фашистських загарбників» і 10 фотографій до неї. На першій сторінці внизу цієї легенди: «До спорудження пам'ятника-кладовища загиблі воїни були поховані в різних місцях Станіслава, а дві братські могили знаходилися в с. Софіївка Станіславського району». Тут йде мова про побудову братського кладовища на тодішній вулиці Леніна і могили, які згідно вже згадуваного пункту 1. рішення Станіславського міськвиконкому № 354/II від 6 липня 1946 р. «Про перенесення останків воїнів, які полягли смертю хоробрих за звільнення Станіслава і Станіславської області» були перенесені.

Звідки ж тоді в списку облікових карток братської могили за 1991 і 2005 рр. і на плитах пам'ятника на вул. Софіївській поховані в братській могилі № 1 на північно-західній окраїні с. Софіївка і чому ніде нема переважної більшості прізвищ похованих там же. Це свідчить про те, що перепоховання робилося дуже формально: «П. 4. На південній окраїні с. Софіївка Станіславського району було закладено будівництво пам'ятника Радянським воїнам загиблим в боях за визволення Станіславського району від німецько-фашистських окупантів. Імена загиблих залишилися невідомими. 6 листопада 1948 р. будівництво пам'ятника було закінчено. Комсомольська організація Станіславського району взяла шефство над пам'ятником. Вартість будівництва 50 000 рублів. На кладовищі в с. Софіївка похований 31 радянський воїн»[431].

В легенді є примітка: «Фотоснимки в колличестве 10 штук» (мається на увазі всі пам'ятники в місті). На жаль, фотознімки зроблені в 1949 р. до нас не дійшли. Але в альбомі виготовленому Станіславським обласним військовим комісаріатом в 1958 р. ми бачимо подану нижче фотографію пам'ятника.

431 ДАІФО. – Ф. Р-375. – Оп. 1. – Спр. 88. – Арк. 151, 162, 247.

Братська могила. Похований 31 невідомий воїн Червоної армії. Могила розташована на вул. Калініна (колишнє село Софіївка). Останки загиблих перенесені з різних сіл Станіславського району і перепоховані в червні 1947 р. Пам'ятник-обеліск споруджений за рішенням райкому КПУ і виконкому районної ради депутатів трудящих колишнього Станіславського району 6 листопада 1949 р. (Станіславський міський військовий комісаріат в грудні 1948 р., червні і листопаді 1949 рр. подає дату відкриття 6 листопада 1948 р.).

В 1958-1959 рр. десять районів, у тому числі і Станіславський, ліквідували, а Софіївку приєднали до міста. Тому в цьому альбомі і написано: «колишнього Станіславського району».

Начальник 4-го відділу Івано-Франківського обласного військового комісаріату майор Куперштейн 13 квітня 1965 р. подавав відомості про військові кладовища, братські і індивідуальні могили воїнів, загиблих в період радянсько-німецької війни і похованих на території Івано-Франківської області. «м. Івано-Франківськ п. 5. – Братська могила, вул. Калініна. Поховано: невідомих – 31, всього – 31». В 1967 і 1970 рр. братське кладовище було реконструйоване.

У енциклопедії «Вікіпедія» читаємо: «Меморіал «Софіївська група» – монумент радянським солдатам, що

Братська могила воїнів Червоної армії, вул. Софіївка. На фото ми бачимо 8 плит. На першій плиті (по ходу) напис: «ЗДЕСЬ ПОХОРОНЕНЫ ВОИНЫ СОВЕТСКОЙ АРМИИ КОТОРЫЕ ПОГИБЛИ В БОЯХ ЗА ОСВОБОЖДЕНИЕ Г. ИВАНО-ФРАНКОВСКА ОТ НЕМЕЦКО-ФАШИСТКИХ ЗАХВАТЧИКОВ В 1944 Г.» На 2-7 плитах список загиблих.

Братська могила воїнів Червоної армії, вул. Софіївка, 1946, 1967 рр. автор М. Данилюк, цемент, камінь, пісковик, мармурова крихта, Площа 30х16 м, могила 7,8х9,2 м. Пілон з барельєфом з залізобетону висота 6,6 м., на залізобетоному постаменті висотою 0,2 м. 8 плит з іменами з залізобетону Рішенням облвиконкому від 28 листопада 1969 р. № 6/2/4 пам'ятка місцевого значення

загинули у війні та в боях з УПА (1950-ті)»[432]. Місцевим краєзнавцям чомусь дуже хочеться «за вуха притягнути» солдатів і офіцерів піхотинців, які в березні-квітні і липні 1944 р. вели бої за місто проти німецьких та союзних з ними угорських військ до боїв проти вояків УПА. Свідомо, або від неглибокого знання теми, плутають зовсім різні військові частини. Існувало два 256-х стрілецьких полки: 256-й стрілецький полк, який належав до 30-ї стрілецької дивізії, солдати і офіцери якого вели бої за Станіслав в липні 1944 р., їхні останки власне поховані в братській могилі на Софіївці. Та 256-й стрілецький полк конвойних військ НКВС, який належав до 36-ї стрілецької дивізії конвойних військ НКВС. В офіційних документах він так і називається «256-й сп. КВ НКВС». Полк прибув в Станіслав 1 листопада 1944 р. для боротьби з підпіллям ОУН і УПА. 3 листопада 1944 р. полк оперативно підпорядковувався Прикордонним військам НКВС Прикарпатського округу, пізніше Внутрішнім військам НКВС Українського округу. Загиблі військовослужбовці цього полку поховані в інших місцях міста і області. Це два зовсім різні полки, які не мають ніякого відношення один до одного.

А серед похованих в даній братській могилі на Софіївці нема жодного військовослужбовця частин НКВС-МДБ. В списку загиблі тільки стрілецьких і мотострілецьких підрозділів, які загинули в боях за місто і приміські села.

432 Софіївка (Івано-Франківськ) // Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Софіївка_(Івано-Франківськ)

Схеми знаходження могил загиблих 30-ї стрілецької дивізії

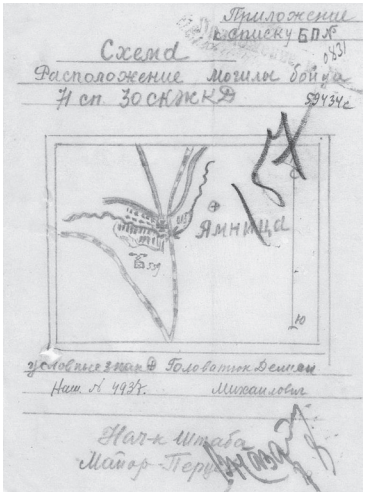

Схема 1. Розміщення могили рядового 71-го стрілецького полку 30-ї стрілецької дивізії Головатюка Дем'яна Михайловича в с. Ямниця. Прізвище є на пам'ятнику на Софіївці.

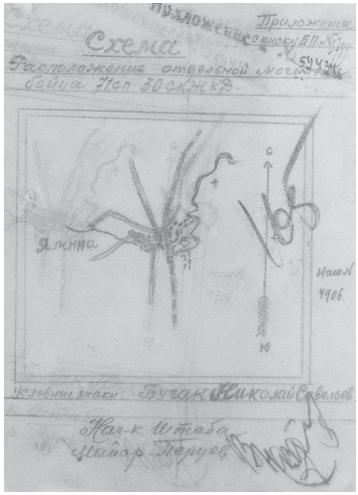

Схема 2. Розміщення одиночної могили рядового 71-го стрілецького полку 30-ї стрілецької дивізії Бучака Миколи Савелійовича в с. Ямниця. Прізвище є на пам'ятнику на Софіївці.

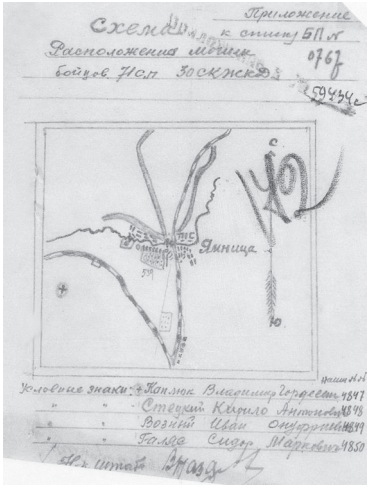

Схема 3. Розміщення братської могили бійців 71-го стрілецького полку 30-ї стрілецької дивізії в с. Ямниця. З чотирьох похованих тільки Володимир Гордійович є на Лепкого, прізвищ Стецький Кирило Антонович, Возний Іван Онуфрійович і Галяс Сидір Маркович нема ні на Софіївці, ні на жодному іншому меморіалі в місті Івано-Франківську.

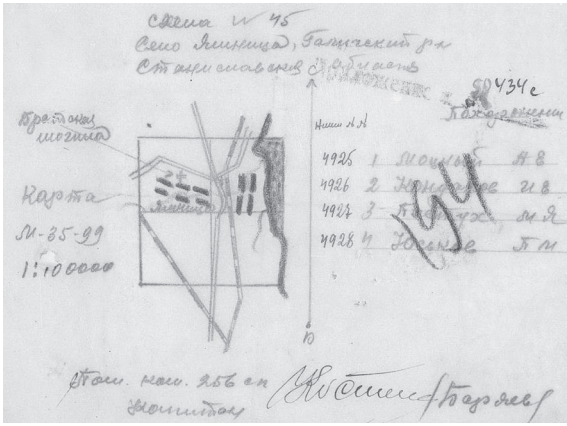

Схема 4. Розміщення братської могили бійців 71-го стрілецького полку 30-ї стрілецької дивізії в с. Ямниця. З чотирьох похованих Моцний А. Е. і Пастух М. Я. є в списках на Солфіївці, Юськов П. М. є в списках на вул. Київській, а Кондакова И. Е. немає ніде.

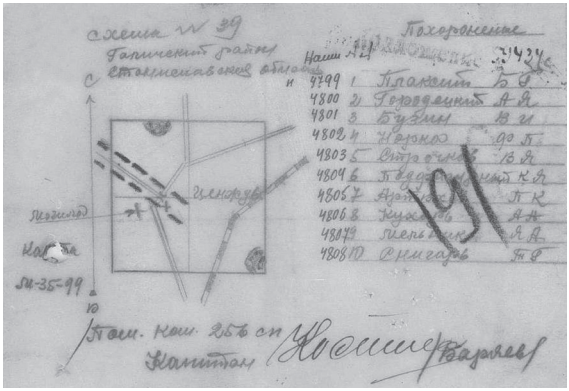

Схема 5. Місця розміщення братської могили 256-го стрілецького полку 30-ї стрілецької дивізії в с. Ценжів. З десяти похованих Плаксій Б. Г., Бузін В. І., Норка Ф. П., Строчков В. Я., Підфігурний К. Я., Артюхов П. К., Мельник Я. А., Сніцарь Т. Г.- є в списках на Софіївці. А Городецького А. Я. і Кухар А. А. – немає.

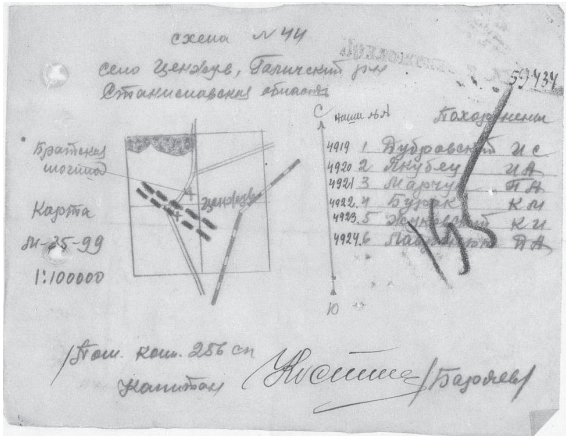

Схема 6. Місця розміщення братської могили 256-го стрілецького полку 30-ї стрілецької дивізії в с. Ценжів. Всі шестеро поховані Дубровський І. С., Марчук П. А., Бурак К. М., Жуковський К. Г., Лавренюк Д. О., Якубець І. А. – є в списках на Софіївці.

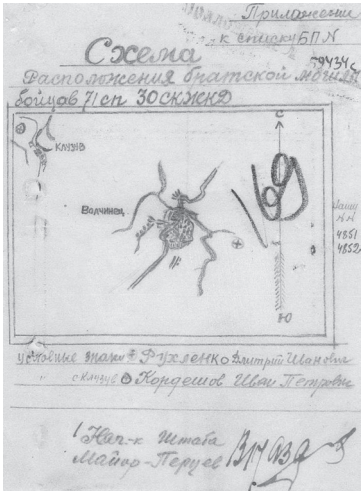

Схема 7. Розміщення могили бійців 71-го стрілецького полку 30-ї стрілецької дивізії у с. Вовчинці та с. Клузові. Старший сержант Рухленко Дмитро Іванович – в документі: «східна окраїна с. Вовчинець», Кордашов Іван Петрович в документі: «північно-західніше с. Клузів», їх немає на Софіївці.

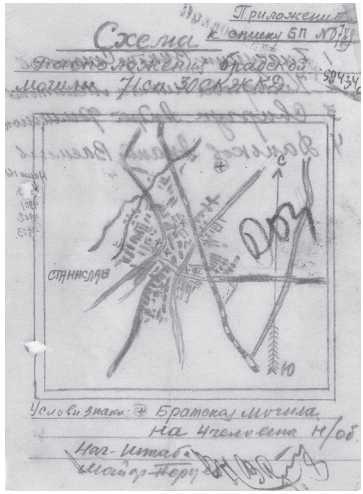

Схема 8. Розміщення братської могили 71-го стрілецького полку 30-ї стрілецької дивізії на північно-східній окраїні Станіслава. З чотирьох похованих: Колобов М. М., Свирчук А. Ф., Даньков А. В., Благушин В. С. в списках на Софіївці є тільки Благушин В. С.

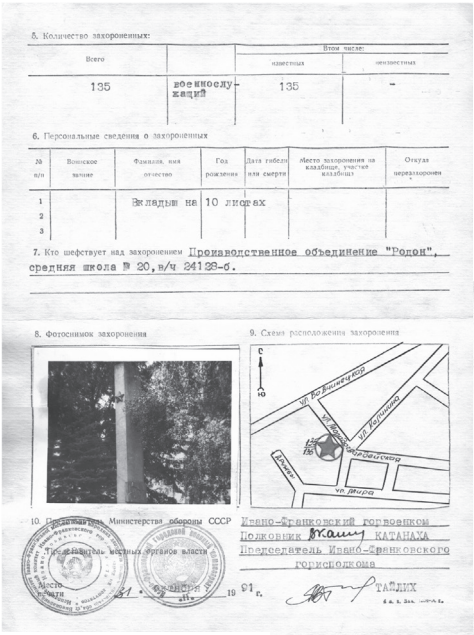
Схеми на сторінках 356-358 Некрополя з: Донесення про безповоротні втрати рядового і сержантського складу 30 стрілецької дивізії за липень від 20 серпня 1944 року. ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 787. – Л. 35-65.

До облікової картки доданий «Список воїнів Радянської армії загиблих в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. і похованих на меморіалі по вулиці Софіївка в м. Івано-Франківськ». В списку є 135 прізвищ. Станом на 24 травня 2014 р. на плитах меморіалу вибито 139 прізвищ:

1 плита – 19 прізвищ (18 + 1 (Яковенко О. П. дописаний));

2 плита – 19 прізвищ (18 + 1 (Ахметов дописане);

3 плита – 21 прізвище (18 + 2 (Азарова М. К і Хмиров С. Г. дописані);

5. Количество захороненных:

Всего		Втом числе:	
		известных	неизвестных
135	военнослужащий	135	-

6. Персональные сведения о захороненных

№ п/п	Воинское звание	Фамилия, имя отчество	Год рождения	Дата гибели или смерти	Место захоронения на кладбище, участке кладбища	Откуда перезахоронен
1		Вкладыш на 10 листах				
2						
3						

7. Кто шефствует над захоронением Производственное объединение "Родон", средняя школа № 20, в/ч 24128-б.

8. Фотоснимок захоронения

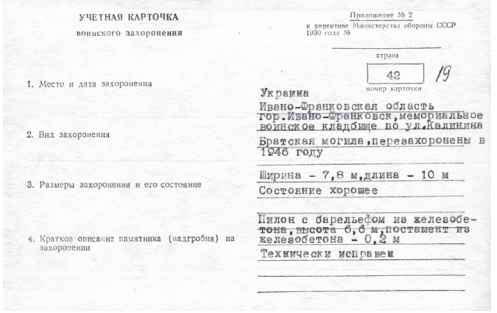
9. Схема расположения захоронения

10. Представитель Министерства обороны СССР
Представитель местных органов власти
Место печати
"31" октября 1991 г.

Ивано-Франковский горвоенком
Полковник КАТАНАХА
Председатель Ивано-Франковского горисполкома
ТАЛДЫХ

11. Дополнительная информация

Облікова картка меморіального кладовища на вулиці Калініна (нині перетин вул. Софіївська і Героїв УПА) датована 31 жовтня 1991 р.

УЧЕТНАЯ КАРТОЧКА
воинского захоронения

Приложение № 2
к директиве Министерства обороны СССР
1990 года №

страна Украина
номер карточки 42/19

1. Место и дата захоронения: Ивано-Франковская область гор.Ивано-Франковск,мемориальное воинское кладбище по ул.Калинина

2. Вид захоронения: Братская могила,перезахоронены в 1946 году

3. Размеры захоронения и его состояние: Ширина - 7,8 м,длина - 10 м; Состояние хорошее

4. Краткое описание памятника (надгробия) на захоронении: Пилон с барельефом из железобетона,высота-6,8 м,постамент из железобетона - 0,2 м; Технически исправен

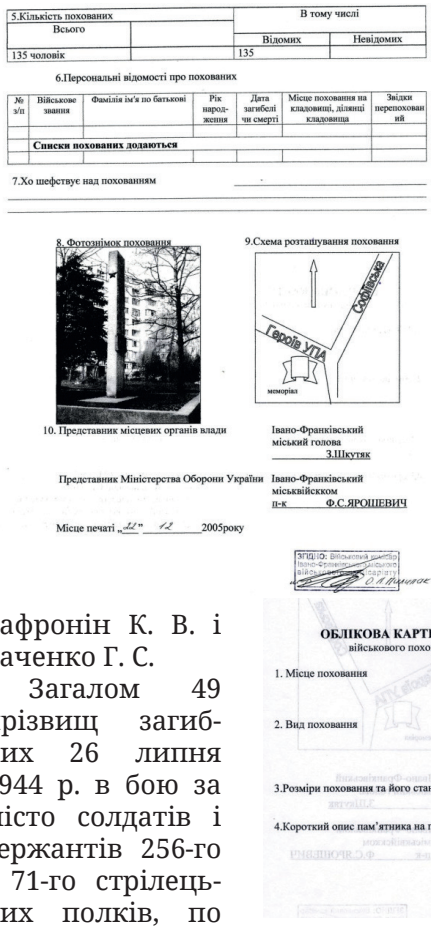
4 плита – 21 прізвище (18+ 2 (Град С. И. і Прокопченко В. І. дописані);

5 плита – 21 прізвищ (18 + 2 (Никифоров С. І і Сильвейстров М. Н. дописані);

6 плита – 19 прізвищ (18 + 1(Абрамов О. Н. дописаний);

7 остання плита – 19 прізвищ (16 + 3 (Головатюк Д. М., Кривець Л. Г. і Джебраілов М. С. дописані).

На плитах пам'ятника є 139 прізвищ. В обліковій картці поховання – 135 прізвищ. На пам'ятнику є, але нема в обліковій картці 4 чоловіки: Прокопенко В. М., Сильвейстров М. П., Суржей Г. М. і Хмиров С. Г. (135+4 =139). Одночасно – в обліковій картці поховання і в книзі обліку загиблих є, але немає на пам'ятнику 5 чоловік: Ключников О. М., Курашвілі Г. О., Кушнір М. М.,

5.Кількість похованих

Всього		В тому числі	
		Відомих	Невідомих
135 чоловік		135	

6.Персональні відомості про похованих

№ з/п	Військове звання	Фамілія ім'я по батькові	Рік народження	Дата загибелі чи смерті	Місце поховання на кладовищі, ділянці кладовища	Звідки перепоховано
	Списки похованих додаються					

7.Хто шефствує над похованням

8. Фотознімок поховання

9.Схема розташування поховання

10. Представник місцевих органів влади — Івано-Франківський міський голова З.Шкутяк

Представник Міністерства Оборони України — Івано-Франківський міськвійськком п-к Ф.С.ЯРОЩЕВИЧ

Місце печаті „11" 12 2005року

ОБЛІКОВА КАРТКА
військового поховання

1. Місце поховання	м. Івано-Франківськ вул. Софіївська
2. Вид поховання	Меморіальне кладовище
3.Розміри поховання та його стан	12*16 м задовільний
4.Короткий опис пам'ятника на похованні	Перепоховання в 1946році, пам'ятник в вигляді Стели з залізобетону висотою 7м встановленої на залізобетонному постаменті висотою 0,2 м. 8 плит з іменами з залізобетону.

Облікова картка меморіального кладовища на вул. Софіївська. Датована 22 грудня 2005 р.

Сафронін К. В. і Саченко Г. С.

Загалом 49 прізвищ загиблих 26 липня 1944 р. в бою за місто солдатів і сержантів 256-го і 71-го стрілецьких полків, по донесеннях про безповоротні втрати 30-ї стрілецької дивізії записано: «північно-західна окраїна м. Станіслав братська могила № 1» та «м. Станіслав, братська могила»[433], і в селах Ямниця, Ценжів, Клузів (звідки останки перепоховували) в списках на Софіївці, і на інших меморіалах міста немає. З трьох розвідників розвідувальної роти 19-ї

433 ЦАМО РФ. – Ф. 33. – Оп. 11458. – Д. 576. – Л. 6; ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 709. – Л. 9-15.

гвардійської механізованої бригади, загиблих 5 квітня 1944 р., похованих: «в могилі, що 150 м південно-східніше с. Підлужжя Станіславського району»[434] – гвардії сержант Запєвалов Микола Григорович є в списках на Софіївці, а гвардії сержанта Олексія Івановича Привалова і гвардії єфрейтора Горбунова Михайла Івановича немає.

Повний список похованих в братській могилі на Софіївці є у філії Національного військово-історичного музею України – музеї «Герої Дніпра» в Івано-Франківську.

434 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 238. – Л. 7.

РОЗДІЛ 10.
ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ НА ЦИВІЛЬНОМУ КЛАДОВИЩІ В С. ЧУКАЛІВКА

Міський цвинтар розміщений на околиці с. Чукалівка колишнього Тисменицького району, а сьогодні Івано-Франківської ОТГ, поблизу лісу. Призначений для поховання жителів усього Івано-Франківська. Започаткований в 1974 р., коли йшлося про закриття міського цвинтаря на вул. Київській. Займає площу понад 28 га. Має форму прямокутника з видовженою на північ правою частиною, два в'їзди. Поділений на сектори й ряди. Тут ховають жителів міста різних національностей та віросповідань. Багато відомих людей поховані на Почесній алеї[435].

Серед них Герої Радянського Союзу, які жили в Івано-Франківську:

Могила Героя Радянського Союзу Гончара Григорія Мойсейовича (31.05. 1916–17.12. 1998)

435 Максимонько О. Міський цвинтар (на околиці с. Чукалівки Тисменицького району, поблизу лісу) // Пам'ятники історії та культури Івано-Франківська. Книга IV. Некрополі Івано-Франківська. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2012. – С. 112-114.

Могила Героя Радянського Союзу Кунця Олександра Миколайовича (31. 08. 1924–03. 05. 1988)

Могила Героя Радянського Союзу Міщенка Івана Васильовича (03 .05. 1922–3. 05. 1987)

Могила Героя Радянського Союзу Ляхова Логвина Прохоровича (30. 11. 1915–07. 08. 1983)

Могила Героя Радянського Союзу Чернова Григорія Івановича (10. 01. 1914–29. 09. 1974)

Могила Героя Радянського Омельчука Григорія Купріяновича (25. 01. 1920–03. 03. 1983)

В кінці Почесної алеї, в секторі 24 ,облаштована ділянка військових поховань. Одна з них братська могила воїнів Червоної армії. Поховані 18 вояків, що загинули в боях за звільнення міста від нацистської окупації. Спочатку солдати були захоронені в с. Вовчинець (тепер Івано-Франківської міськради), а в 1984 р. їх прах перенесли на цвинтар в Чукалівці. Відомі імена шести похованих – Д. Я. Єремчук, М. А. Костів, І. А. Кость, К. І. Кругляк, В. К. Марцонь. На могилі встановлена стела з рельєфним погрудним зображенням воїна у плащ-палатці та касці виконана з чорного граніту. Розміри могили – 3,0х3,2 м. Список похованих викарбуваний на стелі[436].

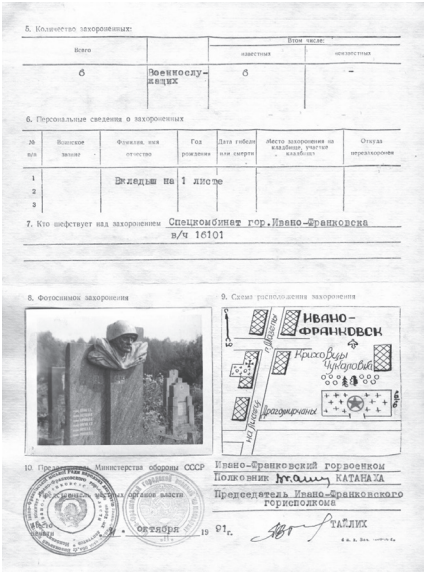

Братська могила радянських воїнів в секторі 24 на кладовищі в с. Чукалівка. Фото 2 липня 2014 р.

436 Головачанська У. Братська могила воїнів радянської армії (в кінці почесної алеї) // Пам'ятники історії та культури Івано-Франківська. Книга IV. Некрополі Івано-Франківська. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2012. – С. 114-115.

Братська могила радянський воїнів на кладовищі в с. Чукалівка. Фото 2 липня 2014 р. Могила 3х2,2. Стела 2,2 м, чорний граніт. Пам'ятник встановлений в 1985 р. Рішенням облвиконкому від 10 лютого 1987 р. № 20 пам'ятка місцевого значення.

5. Количество захороненных:

Всего		Из них: известных	неизвестных
6	Военнослужащих	6	-

6. Персональные сведения о захороненных

№ п/п	Воинское звание	Фамилия, имя отчество	Год рождения	Дата гибели или смерти	Место захоронения на кладбище, участке, квартале	Откуда перезахоронен
1		Вкладыш на 1 листе				
2						
3						

7. Кто шефствует над захоронением Спецкомбинат гор. Ивано-Франковска в/ч 16101

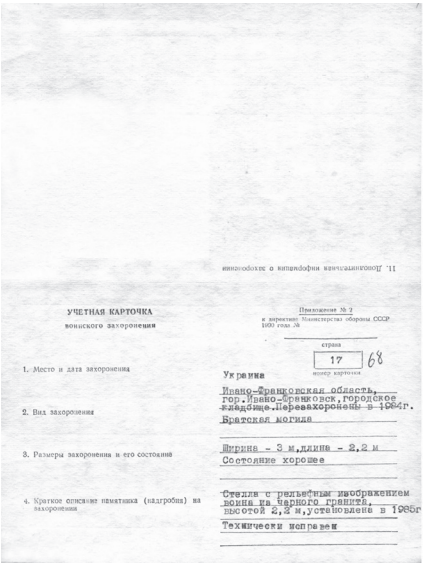
8. Фотоснимок захоронения

9. Схема расположения захоронения

10. Представитель Министерства обороны СССР
Представитель местных органов власти

Ивано-Франковский горвоенком
Полковник КАТАНАЕВ
Председатель Ивано-Франковского горисполкома
ТАЛЛИХ

«18» октября 1991 г.

11. Дополнительные сведения о захоронении

УЧЕТНАЯ КАРТОЧКА
воинского захоронения

Приложение № 2
к приказу Министерства обороны СССР
1990 года №

страна
17
номер карточки
68

1. Место и дата захоронения
Украина
Ивано-Франковская область, гор. Ивано-Франковск, городское кладбище. Перезахоронены в 1964г.

2. Вид захоронения
Братская могила

3. Размеры захоронения и его состояние
Ширина - 3 м, длина - 2,2 м
Состояние хорошее

4. Краткое описание памятника (надгробия) на захоронении
Стелла с рельефным изображением воина на черного гранита, высотой 2,2 м, установлена в 1985г
Технически исправен

Облікова картка братської могили на міському кладовищі в с. Чукалівка. Датована 31 грудня 1991 р.

№№ пп	Воинское звание	Фамилия имя отчество	Год рожд.	Дата гибели или смерти	Место захоронения на кладбище, уч-ке кладбища	Откуда перезахоронен
1.	Рядовой	ЕРЕМЧУК Дмитрий Яковлевич	1904	27 июля 1944г.	Сектор № 4-а	с. Вовчинец
2.	Рядовой	КОСТАВ Михаил Антонович	1910	27 июля 1944г.	Сектор № 4-а	с. Вовчинец
3.	Рядовой	КОСТЬ Иван Антонович	1913	26 июля 1944г.	Сектор № 4-а	с. Вовчинец
4.	Рядовой	КРУГЛЯК Кирилл Ильич	1901	26 июля 1944 г.	Сектор № 4-а	с. Вовчинец
5.	Рядовой	КУРНЯК Алексей Петрович	1923	27 июля 1944 г.	Сектор № 4-а	с. Вовчинец
6.	Рядовой	МАРЦОНЬ Вацлав Карлович	1921	26 июля 1944 г.	Сектор № 4-а	с. Вовчинец

Список до облікової картки братської могили на міському кладовищі в с. Чукалівка. Датований 31 грудня 1991 р.

В цьому списку вказано номер сектора 4а, а із заповненням кладовища сектор став 24а.

5. Кількість похованих

Всього		В тому числі	
		Відомих	Невідомих
6 чоловік		6	

6. Персональні відомості про похованих

№ з/п	Військове звання	Прізвище, ім'я та по батькові	Рік народження	Дата загибелі чи смерті	Місце поховання на кладовищі, ділянці кладовища	Звідки перепохований
1.	ряд.	КУРНЯК А.П.				
2.	ряд.	КОСТАВ М.А.				
3.	ряд.	МАРЦОНЬ В.К.				
4.	ряд.	КРУГЛЯК К.І				
5.	ряд.	КОСТЬ І. А.				
6.	ряд.	СРЕМЧУК Д.Я.				

7. Хто шефствує над похованням

8. Фотознімок поховання

9. Схема розташування поховання

10. Представник місцевих органів влади — Івано-Франківський міський голова

В. АНУШКЕВИЧУС

Представник Міністерства оборони України — Івано-Франківський міський військовий комісар

полковник Ф.С ЯРОШЕВИЧ

М.П. "21" 12 2006 року

ОБЛІКОВА КАРТКА
військового поховання

1. Місце поховання	Івано-Франківське кладовище с .Чукалівка, сектор 24а
2. Вид поховання	Братська могила
3.Розміри поховання та його стан	2м х 3 м, задовільний
4.Короткий опис пам'ятника на похованні	Перепохования в 1984 році з під села Вовчинці, стела з рельєфним зображенням з чорного граніту, висотою 2,5 метрів, встановлена в 1985 році

Облікова картка братської могили радянських воїнів на міському кладовищі в с. Чукалівка. Датована 22 грудня 2012 р.

Список воїнів Червоної армії загиблих в період радянсько-німецької війни 1941-1945 рр. і похованих на міському кладовищі с. Чукалівка в м. Івано-Франківську. Сектор 24а.

№ п/п	Прізвище, ім'я по батькові	Військове звання	Рік нар.	Військова частина	Причина вибуття	Первинне місце поховання	Місце перепоховання	Відомості про родичів
	Єремчук Дмитро Якович	Рядовий	1904	745 сп. 141 сд.	Загинув в бою 28. 07. 1944	с. Майдан Станіславського району	Міське кладовище с. Чукалівка Сектор 24 а.	дружина Єремчук Надія Степанівна с. Біле Смотричського (нині Дунаєвецького) р-ну Хмельницької обл.
	Костів Михайло Антонович	Рядовий	1900	745 сп. 141 сд.	вбитий 26. 07. 1944	м. Станіслав	Міське кладовище с. Чукалівка Сектор 24 а.	дружина Костів Марія Василівна с. Чемерівці Чемеровецького р-ну, Хмельницької обл.
	Кость Іван Антонович	Рядовий	1913	745 сп. 141 сд.	Загинув в бою 28. 07. 1944	с. Майдан Станіслав-ського району	Міське кладовище с. Чукалівка Сектор 24 а.	дружина Кость Федора Степанівна с. Чемерівці Чемеровецького р-ну, Хмельницької обл.
	Кругляк Кирило Ілліч (в донесенні Іванович)	Рядовий	1901	745 сп. 141 сд.	28. 07. 1944	с. Майдан Станіслав-ського району	Міське кладовище с. Чукалівка Сектор 24 а.	дружина Кругляк Надія Іванівна с. Кучаївці Чемеровецького р-ну, Хмельницької обл.

	Курняк Олексій Петрович	Рядовий	1923	745 сп. 141 сд.	Загинув в бою 27. 07. 1944	м. Станіслав	Міське кладовище с. Чукалівка Сектор 24 а.	дружина Курняк Ірина Савівна с. Кучаєвці Чемеровецького р-ну, Хмельницької обл
	Марцонь Владислав Карлович	Рядовий	1921	745 сп. 141 сд.	вбитий 26. 07. 1944	м. Станіслав	Міське кладовище с. Чукалівка Сектор 24 а.	дружина Марцонь Аполонья Павлівна Кам.-Подільська область м. Проскурів

Джерело: ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 735. – Л. 3, 8, 9.

Івано-Франківський обласний військовий комісар полковник А. Дюжин (був обласним військовим комісаром до травня 1985 р.) подавав «Довідку про кількість загиблих в роки Великої Вітчизняної війни військовослужбовців радянської армії, захоронених на території Івано-Франківської області»:

По місту Івано-Франківську (серед інших поховань):

Міське кладовище с. Чукалівка:

– братська могила: офіцерів –, сержантів і солдат 6, невідомих 12, всього 18.*

– братська могила: офіцерів –, сержантів і солдат 7, невідомих –, всього 7.*

В цій же довідці на с. 3. «Тисменицький район – Братська могила с. Майдан: офіцерів –; сержантів і солдат 11; невідомих –; всього 11».

Примітка. В архіві Івано-Франківського комунального підприємства «Міська ритуальна служба» зберігається книга обліку військовослужбовців загиблих в німецько-радянській війні 1941-1945 рр. В неї на початку вкладено 5 сторінок з книги поховань на кладовищі на вул. Радянській (Меморіальний сквер). Прізвища з № 167 по № 265 (завершення). Після них коли могили вже були на Чукалівці зроблено запис: «18 чел. Погибших +7» і далі йде назва «Почесне поховання».

Багато загиблих 745-го і 796-го стрілецьких полків цієї дивізії, які були поховані в селах колишнього Станіславського району (в т. ч. Ценжів, Майдан, які нині

відносяться до Тисменицького району), в братських могилах на північно-західній окраїні Станіслава, в післявоєнні роки були перепоховані в братську могилі на вул. Калініна (нині Софіївка) і на братське меморіальне кладовище на вул. Леніна (нині Лепкого). Донесення про безповоротні втрати 141-ї стрілецької дивізії за цей період містять дуже багато помилок. Поховані в с. Вовчинець взагалі в ньому не згадуються. Тому згідно з донесенням про безповоротні втрати 141-ї стрілецької дивізії, встановити хто саме був похований в с. Вовчинець практично не можливо.

Відповідно до «Книги обліку військових кладовищ, братських і індивідуальних могил воїнів Радянської Армії, загиблих в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. по місту Станіславу і Станіславському району Станіславської області», датованої 1947 р., в червні 1947 р. в с. Софіївка були звезені трупи з сіл всього району, в братській могилі поховано 30 чоловік, прізвища, імена і по батькові, а також коли загинули відомостей небуло. Серед цих 30-ти згадується тільки один перевезений з с. Вовчинець[437].

У «Списках військовослужбовців, загиблих і померлих від ран під час захисту і визволення м. Івано-Франківська в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр». первинне місце поховання відомих 6-ти похованих на міському цвинтарі в с. Чукалівка не вказано[438]. Інформація про первинне місце їх поховання в приведеному нами «Списку воїнів Червоної армії» похованих на міському кладовищі с. Чукалівка в м. Івано-Франківську в секторі 24а взята з донесення про безповоротні втрати 141-ї стрілецької дивізії[439].

437 Книга учета военных кладбищ, братских и индивидуальных могил воинов Советской Армии и партизан, погибших в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. по г. Станислав и Станиславскому району. // Станиславский ОВК. Сведения о состоянии братских могил. Т. 60. – 1947 г. – Арк. 111–119.

438 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Івано-Франківський міський військовий комісаріат. Списки військовослужбовців, загиблих і померлих від ран під час захисту і визволення м. Івано-Франківська в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. – С. 62.

439 ЦАМО РФ – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 735. – Л. 3, 8, 9.

Донесення про безповоротні втрати 141-ї стрілецької дивізії, на відміну від інших дивізій, виконані досить формально з багатьма неточностями. Основна маса прізвищ з цього донесення є в списках братської могили на вул. Софіївці. Але є 49 прізвищ яких ніде нема, з них 11 (див. список) з 745-го стрілецького полку. Тому можна допустити, що саме вони і поховані в братській могилі на міському кладовищі в с. Чукалівка. Але через відсутність точних відомостей стверджувати достовірність цього важко. Можливо вони все таки серед інших були перепоховані в братську могилу на Софіївці. Про це ми вже не дізнаємося.

Список загиблих 745-го стрілецького полку 141-ї стрілецької дивізії

№ п/п	Прізвище, ім'я по батькові	Військове звання	Рік нар.	Військова частина	Причина вибуття	Первинне місце поховання	Відомості про родичів
	Горевич Василь Семенович	Рядовий	1921	745 сп. 141 сд.	Загинув 28. 07. 1944	с. Майдан Станіслав. р-ну	дружина Горевич Анна Сидорівна Кам.-Подільська обл. Смотрицький р-н с. Неважба
	Джигун Олексій Петрович	Рядовий	1908	745 сп. 141 сд.	вбитий 26. 07. 1944	м. Станіслав	дружина Джигун Марія Степанівна Кам.-Подільська область Чемировецький район с. Чемерівці
	Древняк Пантелій Михайлович	Рядовий	1904	745 сп. 141 сд.	вбитий 26. 07. 1944	північно-західна окраїна м. Станіслав братська могила № 1	дружина Древняк Антоніна Климентівна Кам. -Подільська обл. Фельштинський район с. Хоминці

	Каюк Максим Прохорович	Рядовий	1914	745 сп. 141 сд.	вбитий 26. 07. 1944	північно-західна окраїна м. Станіслав братська могила № 1	Київська область Звенигородський район с. Рижанівка дружина Каюк Орина Федорівна
	Кушнір Василь Данилович	Рядовий	1911	745 сп. 141 сд.	вбитий 26. 07. 1944	північно-західна окраїна м. Станіслав братська могила № 1	дружина Кушнір Зінаїда Олексіївна Кам.-Подільська обл. Чемеровецький район с. Сбрижа
	Локотько Дмитро Гаврилович	Рядовий	1909	745 сп. 141 сд.	загинув 28. 07. 1944	с. Майдан Станіславського р-ну	дружина Шутюк Ольга Павлівна с. Почеськи Красилівського р-ну Кам. -Подільської обл.
	Лямок Василь Герасимович	Рядовий	1900	745 сп. 141 сд.	вбитий 26. 07. 1944	північно-західна окраїна м. Станіслав братська могила № 1	мати Лямок Олександра Ісаківна Кам.-Подільська область Оринінський район с. Пухляки
	Мазур Василь Арсентійович	Рядовий	1918	745 сп. 141 сд.	вбитий 26. 07. 1944	північно-західна окраїна м. Станіслав братська могила № 1	мати Мазур Євдокія Дем'янівна м. Іркутськ вулиця Владимирська, 76 (ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 18002. – Д. 709. – Л.15.)
	Сидоркін Микола Іванович	Молодш. сержант	1925	745 сп. 141 сд.	вбитий 26. 07. 1944	північно-західна окраїна м. Станіслав братська могила № 1	мати Сидоркіна Євгенія Матвіївна м. Омськ вулиця 10-річчя Жовтня будинок № 86

	Уляшинський Іван Лукич	Рядовий	1901	745 сп. 141 сд.	вбитий 26. 07. 1944	північно-західна окраїна м. Станіслав братська могила № 1	дружина Уляшинська Надія Михайлівна Житомирська область Потієвський район с. Будилівка
	Фігурін Григорій Семенович	Рядовий	1912	745 сп. 141 сд.	вбитий 26. 07. 1944	північно-західна окраїна м. Станіслав братська могила № 1	дружина Фігуріна Клавдія Андріївна Північно-Казахстанська область Красноармійський район

Ще раніше своїм рішенням № 193 від 20 березня 1975 р. «Про перенесення могил з кладовища по вул. Радянській на кладовище по вул. Куйбишева та на Чукалівку» Івано-Франківський міськвиконком приступив до «перенесення могил з кладовища по вул. Радянській-Куйбишева на відкрите в с. Чукалівці». Цитуємо: «Відповідно до рішення виконкому міської Ради про закриття міського кладовища по вул. Радянській та у зв'язку з будівництвом дороги виконком міської ради депутатів трудящих вирішив:

Зобов'язати завідуючу похоронним бюро Квашину Л. І. до 10 квітня 1975 р. провести перенесення могил з кладовища по вул. Радянській на кладовище по вул. Куйбишева і с. Чукалівку згідно з додатком (у цьому додатку вказано 99 могил, в основному військовослужбовців та партійних працівників, як Лещинця І. І. – секретаря ОК ЛКСМУ (+1948) чи Богданова І. Е. – секретаря Бурштинського райкому партії (+1950 р.) та. ін.»[440].

В додатку до цього рішення було 99 прізвищ. Але згідно з актом, було перенесено останки 100 осіб. З них: 5 чоловік – Лещинця І. І. – секретаря ОК ЛКСМУ (+1948), Богданова І. Е. – секретаря Бурштинського райкому

440 ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп. 3. – Спр. 7728. – Арк. 151-155; ДАІФО. – Ф. Р-11. – Оп.3. – Спр. 7766. – Арк. 320-324.

партії (+1950 р.), Голуба Н. С. секретаря облвиконкому (+1948), Бельнова П. П. – зав. відділом по репатріації ОВК (облвиконкому) і полковника Богданова М. Г., згідно з рішенням, перепоховали на кладовище на вул. Куйбишева (Київській). Насправді останки 104-х були перепоховані на кладовище в с. Чукалівка. З них 4 військовослужбовці, прізвищ яких нема в акті на перепоховання. В додатку до рішення – 42 військовослужбовців. Серед них і полковник Богданов М. Г., якого перепоховали на кладовище по вул. Куйбишева (нині Київська).

Згідно з рішенням Івано-Франківського міськвиконкому № 193 від 20 березня 1975 р., могили тих кого перепоховували, розміщувалася під проїзджою частиною нинішньої вулиці А. Мельника. Але тоді дорога так і не була побудована, не вистачило коштів, у зв'язку з проведенням літніх Олімпійських ігор у Москві в 1980 р. Ця частина довго стояла пусткою.

Як проходило перенесення могил військовослужбовців в 1975 р. відомо небагато, але в 1989 р. Ярема Кваснюк розмовляв з колишнім прапорщиком однієї з частин гарнізону, який приймав безпосередню участь в роботах по перепохованню військовослужбовців. Могили розкопували при допомозі екскаватора. Зі слів колишніх працівників кладовища перепоховували в простих дерев'яних, навіть не фарбованих домовинах. В ході дослідження працівник кладовища, який приймав безпосередню участь в ексгумації і перепохованні вже на кладовищі в с. Чукалівка, розповів, що часу на перепоховання було відведено мало, а об'єм робіт був великий. Вдаватися в деталі він не захотів, посилаючись на те, що міг щось і призабути. На момент перенесення могил майже на всіх були встановлені пам'ятники. Треба було переносити і пам'ятники, і останки. Процес був непростий і часто хаотичний. Тому, не виключено, що частину цих могил могли просто зрівняти з землею в результаті майбутньої реконструкції кладовища під Меморіальний сквер. А на кладовищі в с. Чукалівка є тільки надмогильні пам'ятники, про це в неофіційній розмові підтвердив і працівник кладовища.

Хаотичність підтверджується і тим, що наприклад: могила секретаря Бурштинського РК КПУ І. Є. Богданова, якого згідно з рішенням міськвиконкому перепоховали на кладовище на вул. Київській, опинилася на міському кладовищі в с. Чукалівка (див. фото), а на Київській стоїть пам'ятник (див. фото). Прізвище коменданта залізничної станції, підполковника Мультановського, який був похований в центрі кладовища на вул. Радянській, нема в списках на перепоховання, відповідно до рішення міськивиконкому № 193 від 20 березня 1975 р.. Проте є в списках похованих на братському меморіальному кладовищі на вул. Лепкого, а могила на міському кладовищі в с. Чукалівка (див. фото).

Військовослужбовці поховані на міському кладовищі в с. Чукалівка.

(вибрано з додатку до рішення № 193 від 20 березня 1975 р.)

№ п/п	Прізвище, ім'я по батькові	Рік народж.	Військов звання і в/ч	Причина і дата смерті
	Богданов Михайло Георгійович (є в Книзі поховань з архіву «Міської ритуальної служби»)	1900	полковник	1.11.1948
	Бором Е. В. (Барам Є. Я.)	не вказ.	лейтенант	(Загинула 30.08.1945) (Учасник Другої світової війни)
	Бондаренко Дмитро Захарович)	22.11.1922	старший лейтенант в/ч 23239 авіація	20.02.1953 помер, травма туловища, розлом голови
	Воробйов Іван Фролович	15.11.1926	лейтенант в/ч 23239 авіація	20.02.1953 помер, травма голови і туловища
	Губаков Н. С.	1930	лейтенант	1954
	Дехтярьов Микола Михайлович	1919	старший сержант	24.05.1949
	Єфанов Володимир Дмитрович	17.05.1905	підполковник медичної служби	помер 28.05.1952
	Зембінський Л. Т.	1896		19.06.1945

	Зенов Іван Михайлович	25.07.1928	сержант в/ч 23239	30.05.1952 помер при аварії літака
	Іванов Олександр Іванович	1907	майор в/ч 5555	12.06.1950 помер, рак шлунку
	Иушин Іван Якович	1.10.1922	звання не вказано	1.09.1950 вбитий українським підпіллям
	Кабанов Володимир Кузьмич	3.04.1922	капітан	5.08.1951
	Кнутарєв Володимир Петрович	1930	рядовий в/ч 23239	22.05.1954
	Козлов С.С.	1907	майор	1952
	Кондрашов Володимир Федорович	18.10. 1921	лейтенант (пілот)	17.01.1952
	Коростильов Сергій Петрович	16.09.1931	сержант в/ ч 23239 авіація	20.02.1953 причина не вказана
	Корчагін І. Ф.		лейтенант (пілот)	загинув у 1940
	Котов Іван Олександрович	1909	підполковник	1952
	Крюченко Микола Матвійович	1913	старший лейтенант, МВС	27.09.1950
	Кудрявцев Серафим Георгійович	1908	старший лейтенант МДБ	9.07.1947
	Кудряшов на памятнику Кудряков П. П.	1920	звання не вказане	1946
	Кузнєцов Віктор Гаврилович	28.11.1923	старший лейтенант в/ч 74230, 205-й сп.	30.01.1952
	Лапшов Микола Іванович	24.12.1924	старший лейтенант	30.05.1952
	Лапшов П. П.	1900		1954
	Ларін Олексій Петрович	1903 (15.07. 1916)	гвардії капітан в/ч 57233	12.11.1952 помер, травматичний вилив крові
	Маринов Михайло Миколайович	1910	капітан в/ч 57233	1952, помер після ускладнення завороту кишок
	Матриков П. М. На пам'ятнику Мажников Павло Миколайович	15.08.1928	сержант (авіація)	7.01.1953

	Незнакомов П. А. в одній могилі з ним Плохой Н. И.	1890		1949
	Нестеренко Кім Георгійович	13.07.1929	капітан	25.10.1951
	Шеляков Володимир Васильович	1930	сержант (авіація)	помер, опік I-II ст. 13.10. 1952
	Олейніков Петро Севастьянович	10.07. 1912	лейтенант	14.09. 1949
	Павлов Микола Павлович	1918 (22. 12. 1908)	підполковник (артилерист)	18.01.1951
	Павловський Н. С.			1949
	Пархоменко Михайло Данилович	1907	міліціонер	вбитий 18.09.1946, похований 20.09.1946
	Парш Микола Федорович	1927	молодший лейтенант МДБ	1949 помер, крововилив у мозок
	Плохой Казимир Іванович	1911	майор МДБ	13.11.1950, вбитий
	Полушин Анатолій Петрович	13.11.1916	старший лейтенант МДБ	вбитий 10.10.1950
	Пшенников Микола Львович	19.12.1914	старший лейтенант	22.08.1952
	Раєвський Євген Іванович	1930	лейтенант	22.05.1954
	Савицький Григорій Данилович	1932	технік-лейтенант	22.03.1955
	Семенов Іван Семенович	1918	капітан МДБ	1951, вбитий
	Сідой Іван Остапович	1912	підполковник міліції	7.06.1953 помер, некроз
	Совета Михайло Афанасійович	1917	старший лейтенант МДБ	18.04.1953 помер, перитоніт
	Соколов Микола Олексійович	1923		1953
	Стельмахович Олексій Іванович	1921		1951
	Строгонов И. Е.	26.03.1918	капітан	Помер 13.01.1946
	Туртушкін Йосип Олександрович	4.04.1900		1946 (19.08.1949)

	Хількевич Микола Лаврентійович	4.04.1915	старший лейтенант в/ч 40481	2.03.1953 помер травматичний перелом черепа
	Хозяєв Іван Антонович	15.09.1903	капітан, зам. начальника паспортного столу УМВС	30.03.1953 помер гостра серцева недостатність
	Шоня М.М. – Шона Микола Михайлович	1918	майор	19.11.1954 причина не вказана
	Чурсін Аандрій Мойсейович (одна могила з Дехтярьовим Н.М.)	20.10.1913	сержант	22.05.1949 (24.05.1949)
	Дехтярьов Микола Михайлович (одна могила з Чурсіним А.М.)	12.11.1919	сержант	22.05.1949 (24.05.1949)
	Аптекарь Юрій Макарович	1932	рядовий в/ч 96837	1953 помер, гостра кишкова непрохідність
	Буланов Павло Іванович	1924	старший лейтенант, пілот винищувач	1948
	Васильченко Іван Іванович	1914	гвардії майор	1949
	Ковцур И. К.			1951
	Крючко Іван Феодосійович			1949
	Невідомий			
	прізвища немає			
	Рогальов Георгій Йосипович	1924	майор	15.04.1949
	Семенов А. П.			1945
	Чубаков Всеволод Семенович	14.02.1930	лейтенант в/ч23239 (авіація)	28.07.1953 численні травматичні пошкодження внутр. органів

Курсивом відмічено прізвища, яких нема в акті на перенесення, але пам'ятники є вже на Чукалівці (з № 53 по № 62). Інформація про приналежність до військових частин доповнена з джерел музею «Герої Дніпра».

Військовослужбовці вказані в Додатку до рішення виконкому міської Ради від 20 березні 1975 р. № 193, були перепоховані в окремому секторі № 4, яких

розташований в кінці почесної алеї, вліво від її північної частини. Пізніше з заповненням кладовища сектор отримав № 24. Восьми могил з вказаного Додатку розшукати не вдалося. Натомість є 5 могил не вказаних в списку. Після закриття кладовища на вул. Радянській, родичам пропонували перепоховати останки близьких на кладовище в с. Чукалівка. Що і зробили родичі Чубакова В. С., Васильченка І. А., Нестеренка К. Г., Буланова П. І., Рогальова Г. Й.

Могила молодшого лейтенанта Парша М. Ф. (1927–1949)

Прізвище Незнакомова П. А вибите на одному пам'ятнику з майором Плохим К. И., який є Додатку. В цьому ж секторі на момент обстеження була виявлена ще частина могил партійних і радянських активістів вказаних в Додатку (див. фото). З кладовища на вул. Радянській разом з останками також були перенесені і пам'ятники встановлені на могилах.

Серед інших, є ряд могил двійних

Могила сержантів Чурсіна А. М. (20.10.1913–22.05.1949) і Дегтярьова Н. М. (12.11.1919–22.05.1949)

Могила майора Іванова А. І. (1907–12.06.1950)

Могила гірського інженера Петкевича Б. (+23.03.1980)

Обидві могили є в списках

Позаду братської могили йде ряд з 5 могил з однаковими пам'ятниками. Зліва направо:

Могила підполковника Мультановського К. Т.

Могила майора Рогелєва Г. Й.

Могила льотчика-винищувача техніка-лейтенанта Буланова П. І.

Могили невідомих

Могил невідомих в Додатку на перенесення немає, але на кладовищі на вул. Радянській були могили невідомих.

Могила лейтенанта Чубакова Всеволода Семеновича (14.02.1946–28.07.1953)

Могила лейтенанта Кузнєцова Віктора Гавриловича (28.11.1923–30.01.1952)

Могила сержанта Зенова Івана Михайловича 25.07.1928–30.05.1952)

Аптекар
Юрій Маркович
(4.05.1932–19.10 1953)

Могила секретаря
Бурштинського РК КП(б)У
Богданова
Ісидора Єфимовича

Згідно з актом мали перепоховати на Київську

Могила Панова Павла
Петровича
(15.10.1900–29.12.1954)
сектор 24 (в списках
немає)

Могила Зембінського
Л. Т. (1898–19.06.1945)
сектор 24 (є в списках)

Могила Барам Є. Я.
(загинула 31.08.1945)
сектор 24 (є в списках)

Могила Віри Николаєвої (1940–1955) піонервожата, сектор 24 (в списках немає)

З правого боку від могили Віри Николаєвої, є могила без напису. За розмірами надмогильної плити, могила братська. В кінці сектора 24 (за нею доріжка), інформації немає.

У 1980-х рр. Івано-Франківський обласний військовий комісар полковник А. Дюжин в «Довідці про кількість загиблих в роки Великої Вітчизняної війни військовослужбовців Радянської армії і партизанів похованих на території Івано-Франківської області» подає дві братські могили на міському кладовищі в с. Чукалівка. Одну, де поховано на 18 чол, з них 6 відомих і 12 невідомих, фото, якої вже представлено на початку. Другу, де поховано 7 невідомих сержантів і солдатів.

Могила Смирнової Єлени Іванівни (1906–1953)

Могила Савицького Григорія Даниловича (1932 – заг. при вик. сл.обов'язків 22.03.1955)

Могила старшого лейтенанта Лашова Миколи Івановича (24.07.1924–30.05.1952)

Але чи це саме ця могила встановити важко. Ця довідка єдиний документ, де є згадка про неї.

Могила рядового (авіація) Шелякова Володимира Васильовича (1930 – заг. при вик. сл. обов'язків 13.10.1952) сектор 24 (є в списках)

Могила підполковника медичної служби Єфанова В. Д. (17.05.1905–28.05.1952) сектор 24 (є в списках)

Могила старшого лейтенанта Бондаренка Дмитра Захаровича (22.11.1922–20.02.1953) сектор 24 (є в списках)

Могила капітана Кабанова В. К. (3.04.1922–5.03.1951) сектор 24 (є в списках)

Могила старшого лейтенанта Полушина Анатолія Петровича (8.11.1916–19.10.1950) сектор 24 (є в списках)

Могила гвардії майора Васильченка Івана Івановича (1914–1949) сектор 24 (є в списках)

Могила старшого лейтенанта Карчагіна І. Ф. (р.н. не вказано – заг. в 1940) авіація штурман або технік сектор 24 (є в списках)

Могила гв.ст./лейтенанта Пшенникова І. Д. (19.12.1914 – заг.22.08.1952) сектор 24 (є в списках)

Могила ст./лейтенанта Хількевича М. Л. (4.04.1915–3.03.1953) сектор 24 (є в списках)

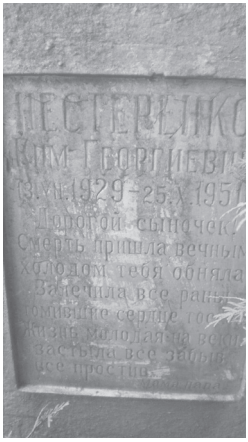

Могила Кудрякова Н. П. (1920–1946) звання невідоме сектор 24 (є в списках)

Могила Строгонова И. Е., звання не вказане, але на фото він капітан (26.08.1918 –18.01.1946) сектор 24 (є в списках)

Могила Нестеренка К. Г. (13.07.1929–25.10.1950) звання не вказане сектор 24 (є в списках)

Могила Байдакова К. (23.08.1928–27.02.1950) звання не вказане сектор 24 (в списках немає)

Могила сержанта Коростильова С. П. (16.09.1931–20.02.1953) авіація, сектор 24 (є в списках)

Могила старшого лейтенанта Крюченка Н. М. (1913 – заг.27.09.1950) МВС, сектор 24 (є в списках)

Могила лейтенанта Воробйова І. Ф. (15.02.1926–20.02.1953) авіація (штурман), сектор 24 (є в списках)

Могила Семенова И. С.

На могилі Семенова И. С секторна тумба, розташована в кінці сектора 24 (за нею вже доріжка). На момент дослідження, в липні 2014 р. тумба дуже знищена, вдалося прочитати тільки частину прізвища «Семен…» В списку на перенос два Семенова – один Семенов И. С. (1918-1951).

Могила Венговської Н. Я. (4.11.1927–27.10.1950) Сектор 24 (є в списках)

Невідома могила, написів немає, встановити, хто похований неможливо.

Могила підполковника Котова И. А. (1909–1952) Сектор 24 (є в списках)

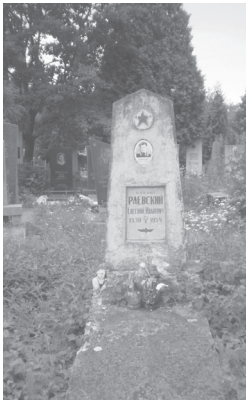
Могила сержанта Мажникова П. М. (15.08.1928–7.01.1953) сектор 24 (є в списках)

Могила Іушина И. Я. (1.10.1922–1.09.1950) звання не вказане сектор 24 (є в списках)

Могила лейтенанта Кондрашова В. Ф. авіація, сектор 24 (є в списках)

Могила лейтенанта Раєвського Є. І. авіація (штурман) сектор 24 (є в списках)

Могила рядового Кнутарєва В. П. авіація, сектор 24 (є в списках) сектор 24 (обидва є в списках)

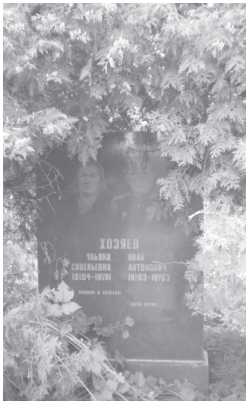

Могила Незнакомова П. А. (1890–1949) і майора Плохой К. И. (1911–1950)

В 70-80-ті роки сектор заповнювався могилами померлих колишніх військовослужбовців та їх дружинами. Пам'ятники встановлювалися нові, вже на обох з подружжя (див. фото).

Могила лейтенанта Олейникова П. С. (10.07.1912 –14.09.1949) Сектор 24 (є в списках)

Капітан Хозаєв І. А. (15.09.1903–20.05.1953) Хозяєва У. С. (25.09.1904–27.03.1981) Хозяєв І. А. є в списках, на момент дослідження є новий пам'ятник.

Могила підполковника Павлова М. П. (22.12.1908–18.01.1951) і Павлової А. П. (18.06.1913–21.02.1983) сектор 24, підполковник Павлов М. П. є в списках, на момент дослідження 2 липня 2014 р. – новий пам'ятник.

Могила Туртушкіна Й. О.(4.04.1900) і Туртушкіної М. І. (5.06.1899–18.10.1987) сектор 24, Туртушкін Й. О. є в списках, на момент дослідження 2 липня 2014 р. – новий пам'ятник.

Могила гвардії капітана Ларіна О. П. (15.07.1916–12.11.1952). На правому краю сектора 24 (є в списках) новий пам'ятник

Могила Крючко Івана Феодосійовича (1883–1949) інженер-майор залізничного транспорту могила зліва від Ларіна О. П. (є в списках)

Загиблі в Афганістані

В 1981-1986 рр. на міському кладовищі в с. Чукалівка були поховані загиблі у війні в Афганістані:

1. Горобець Сергій Анатолійович, 15.12.1955 р. н., м. Коломия, українець. Освіта вища. Навчався в Київ-

ському вищому загальновійськовому командному двічі Червонопрапорному училищі ім. М. В. Фрунзе, яке закінчив у 1977 р. Мобілізований Київським ВВОКУ 01.09.1973 р. з Групи радянських військ в Німеччині через в/ч п.п. 71632. Відправлений в Афганістан в вересні 1985 р. Командир десантно-штурмового батальйону. Майор. Повітрянодесантні війська. В/ч п.п. 93992. Загинув у бою 24.02.1986 р., в одному з повітів провінції Нангархар отримав бойове завдання про блокування виходів з ущелини. Під час виходу до ущелини батальйон був зупинений сильним вогнем противника, С. Горобець вміло командуючи своїми підлеглими, організував відбиття атаки, але сам при цьому загинув, підірвавшись на міні. Похований 05.03.1986 р. на міському цвинтарі м. Івано-Франківська в с. Чукалівка, Тисменицький р-н. Надгробний пам'ятник встановлений 04.09.1987 р. Нагороджений орденами «Червоної зірки», «Бойового Червоного Прапора» від 10.11.1986 р. (посмертно), медаллю «60 років ЗС СРСР» від 28.01.1978 р.

2. Грузін Костянтин Іванович, 07.03.1957 р. н., с. Борова, Харківська обл., українець. Освіта вища. Навчався в Івано-Франківській СШ № 12, Хмельницькому вищому артилерійському командному училищі, яке закінчив у 1979 р. До армії працював слюсарем на Івано-Франківському КСЗ-63. Мобілізований Івано-Франківським МВК 01.08.1975 р. Відправлений в Афганістан в травні 1985 р. Командир артилерійської батареї. Капітан. Артилерійські війська. В/ч п.п. 51932. Беручи участь в бойових операціях, показав себе вимогливим, вольовим офіцером. Пропав без вісти 23.12.1985 р., а 17.01.1986 р. його тіло було знайдено в р. Кабул. Похований 25.01.1986 р. на міському цвинтарі м. Івано-Франківська в с. Чукалівка, Тисменицький р-н. Надгробний пам'ятник встановлений 04.09.1987 р. Нагороджений орденом «Червоного Бойового Прапора» та медаллю «60 років ЗС СРСР» від 28.01.1978 р.

3. Жистко Геннадій Іванович, 04.05.1938 р. н., м. Краматорськ, Донецька обл., українець. Освіта середня. Мобілізований Краматорським РВК 04.08.1960 р.

Прапорщик. Автомобільні війська. Помер на фронті 05.02.1982 р. в Афганістані, від хвороби. Похований на міському цвинтарі м. Івано-Франківська в с. Чукалівка, Тисменецький р-н.

4. Казимирів Геннадій Петрович, 08.11.1962 р. н., м. Макіївка, Донецька обл., українець. Освіта середня. До армії навчався в Івано-Франківській СШ. Мобілізований Івано-Франківським МВК 15.11.1980 р. Відправлений в Афганістан в березні 1981 р. Снайпер. Молодший сержант. Мотострілецькі війська. В/ч п.п. 51844. Помер від ран 25.02.1982 р., цього дня під час бою на БМП супроводжував колону бензовозів. Слідуючи маршрутом, колона попала під обстріл. Г. Казимирів відкрив влучний вогонь. В бою отримав смертельне поранення. Похований 10.03.1982 р. на міському цвинтарі м. Івано-Франківська в с. Чукалівка, Тисменецький р-н. Надгробний пам'ятник встановлений 25.11.1983 р. Нагороджений орденом «Червоної зірки».

5. Лагоша Володимир Павлович, 16.03.1960 р. н., м. Івано-Франківськ, українець. Освіта середня. Навчався в Івано-Франківській СШ № 14. До армії працював на Івано-Франківському ЛРЗ. Мобілізований Івано-Франківським МВК 03.04.1980 р. Відправлений в Афганістан в липні 1980 р. Радіотелеграфіст. Рядовий. Мотострілецькі війська. В/ч п.п. 39676. Загинув у бою 01.11.1981 р. Похований 16.11.1981 р. на міському цвинтарі м. Івано-Франківська в с. Чукалівка, Тисменецький р-н. Надгробний пам'ятник встановлений 12.07.1983 р.

6. Мельничук Ігор Михайлович, 08.08.1964 р. н., м. Івано-Франківськ, українець. Освіта вища, навчався в Івано-Франківській СШ № 12, Тбіліському вищому військово-артилерійському командному училищі. Мобілізований Івано-Франківським МВК 05.08.1981 р. Відправлений в Афганістан в квітні 1986 р. Командир взводу мінометної батареї. Лейтенант. Артилерійські війська. В/ч п.п. 51932. Загинув у бою 13.09.1987 р. Похований 23.09.1987 р. на міському цвинтарі м. Івано-Франківська

в с. Чукалівка, Тисменецький р-н. Надгробний пам'ятник встановлений 05.11.1988 р.

7. Чернов Ігор Іванович, 04.10.1938 р. н., м. Тамбов, Росія, росіянин. Освіта вища, навчався у Воронежському суворівському військовому училищі. Мобілізований Чернівецьким МВК 26.09.1956 р. Відправлений в Афганістан у червні 1981 р. Військовий радник командира і начальника штабу 15-ї піхотної дивізії афганської армії. Полковник. Мотострілецькі війська. В/ч п.п. 44708. Загинув у бою 03.06.1983 р. в районі м. Кандагар. В ході бойової операції в провінції Кунар в складній бойовій обстановці особисто очолив дії 34-го піхотного полку 15-ї піхотної дивізії афганської армії. Проявив мужність, високу військову доблесть і майстерність. В бою був смертельно поранений в голову. Похований 11.06.1983 р. на міському цвинтарі м. Івано-Франківська в с. Чукалівка, Тисменицький р-н. Надгробний пам'ятник встановлений в квітні 1984 р. Нагороджений орденами «Червоної зірки», «Бойового Червоного Прапора», «За службу Батьківщині у ЗС СРСР» 3-го ступеня, медалями «50 років ЗС СРСР» від 26.12.1967 р., «60 років ЗС СРСР» від 28.01.1978 р.

8. Чухін Сергій Михайлович, 06.11.1957 р. н., м. Прилуки, Чернігівська обл., росіянин. Освіта вища, навчався у Прилуцькій СШ, Харківському вищому військово-авіаційному училищі. Мобілізований Харківським ВВАІУ 05.08.1976 р. Відправлений в Афганістан у липні 1983 р. Бортовий авіатехнік. Старший лейтенант. Військово-повітряні сили. В/ч п.п. 97978. Проявив себе сміливим, мужнім військовим спеціалістом. В бойовій обстановці діяв рішуче і холоднокровно. Загинув у бою 01.12.1984 р., виконуючи бойове завдання із підтримки бойових дій наземних військ. Його вертоліт був збитий противником. Похований 11.12.1984 р. на міському цвинтарі м. Івано-Франківська в с. Чукалівка, Тисменицький р-н. Надгробний пам'ятник встановлений 01.11.1985 р. Нагороджений орденом «Червоної зірки» від 23.04.1985 р. (посмертно).

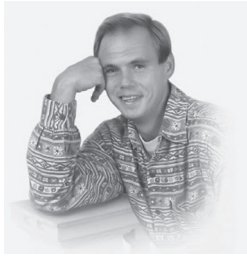
9. Ярош Віталій Геннадійович, 19.07.1958 р. н., м. Петропавловськ-Камчатський, Росія, українець. Освіта вища. Навчався у Петропавловськ-Камчатській СШ № 7, Благовіщинському вищому військовому загальнокомандному училищі. Мобілізований Петропавловськ-Камчатським МВК 31.08.1975 р. Відправлений в Афганістан у лютому 1982 р. Командир мотострілецького взводу. Старший лейтенант. Мотострілецькі війська. В/ч п.п. 51932. Загинув у бою 26.06.1982 р. Взвод В. Яроша виконував бойове завдання із супроводження колони по маршруту Кабул–Гардез. На марші колону обстріляв противник. При відбиття атаки В. Ярош, вміло організував оборону і евакуацію поранених, впевнено командував взводом і керував вогнем підлеглих. В цьому бою був двічі поранений. Помер на полі бою від втрати крові. Похований 06.07.1982 р. на міському цвинтарі м. Івано-Франківська в с. Чукалівка, Тисменицький р-н. Надгробний пам'ятник встановлено в квітні 1984 р. Нагороджений орденом «Червоної зірки».

Джерело:

1. НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Ивано-Франковский областной военный комиссариат. Списки военнослужащих, проходивших военную службу в ДРА и списки погибших (умерших) при выполнении интернационального долга. – Д. 45. Т. 1. – 298 арк.

2. НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Ивано-Франковский областной военный комиссариат. Списки военнослужащих, проходивших военную службу в ДРА и списки погибших (умерших) при выполнении интернационального долга. – Д. 45. Т. 2. – 392 арк.

3. НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Ивано-Франковский областной военный комиссариат. Переписка по воинам – интернационалистам, погибшим в Афганистане и членам их семей. – Д. 159. – Т. 2. – 145 арк.

Бистров Андрій Олександрович. – народився в 23. 11. 1970 р. в місті Івано-Франківськ. Був мобілізований у травні 2015 р., проходив службу в складі 14-ї ОМБР. Помер 20. 04. 2016 р. під час несення служби поблизу м. Красногорівка Мар'їнського району Донецької області. Причиною смерті став набряк головного мозку. Кандидат у майстри спорту зі спортивного плавання, майстер спорту з військового багатоборства. Неодноразовий переможець та призер обласних та Всеукраїнських змагань з плавання та військового багатоборства.

Місце поховання: м. Івано-Франківськ, Чукалівське кладовище.

Грицик Роман Васильович (29. 05. 1986 – 29. 08. 2014) – молодший сержант міліції, загинув 29 серпня 2014 р. під час виходу з Іловайського котла. Тимчасово був похований на Краснопільському цвинтарі м. Дніпропетровська, як невпізнаний герой. Був упізнаний за тестами ДНК. Перепохований 4 квітня 2015 р. Указом Президента України № 270/2015 від 15 травня 2015 р. «За особисту міжність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету і територіальної цілісності України, вірність військовій присязі», нагороджений орденом «За мужність» III ступеня (посмертно).

Кожушний Руслан Володимирович (11. 09. 1976 – 13. 05. 2016) закінчив Богородчанське СПТУ №12 за

спеціальністю водій категорії «А», «В», «С». Був призваний під час мобілізації у Збройні сили України 4 червня 2015 р. Проходив службу у п.п. В1603 (55-а бригада) в зоні АТО/ООС. Помер у військовій частині від серцевої недостатності. Місце поховання: с. Чукалівка Тисменицький район.

Ломей Дмитро Вікторович («Лом) (2. 02. 1982 – 22. 02. 2015) – народився в с. Цуцилів Надвірнянського району. Загинув 22 лютого 2015 р. у селищі Піски Ясинуватського району від прямого попадання танкового снаряда у приміщення, де перебували бійці. Митрополитом Галицьким, керуючим Івано-Франківською єпархією УАПЦ нагороджений медаллю «За мужність і милосердя». Місце поховання: с. Чукалівка, Тисменицький район, Алея Слави центрального міського кладовища.

Басараб Олег Васильович (08. 09. 1977 – 21. 09. 2015) – сержант 309-го окремого інженерно-технічного батальйон, помер від зупинки серця 21 вересня 2015 р. в селі Очеретино Красноармійського району Донецької області. Місце поховання: Івано-Франківськ.

Прошак Андрій Васильович (09. 06. 1990 – 31. 01. 2015) – сержант, стрілець-гранатометник, 15-й окремий гірський мотопіхотний батальйон. В ніч на 31 грудня 2015 р. група бійців,

у якій був Андрій, вирушила з опорного пункту на допомогу товаришам, які на БМП–2 потрапили у засідку під час евакуації поранених з району Нікішине–Рідкодуб (Шахтарський район) дорогою на Дебальцеве. Андрій загинув у бою з противником. Указом Президента України № 270/2015 від 15 травня 2015 р. «За особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету і територіальної цілісності України, вірність військовій присязі», нагороджений орденом «За мужність» ІІІ ступеня (посмертно). Місце поховання: с. Чукалівка, Тисменицький район, Алея Слави центрального міського кладовища.

Хіврич Сергій Олександрович (16. 09. 1971 – 24. 01. 2015) – старший сержант, старший стрілець, 15-й окремий гірський мотопіхотний батальйон. Загинув 24 січня 2015 р. внаслідок артилерійського, мінометного обстрілу поблизу с. Нікішине Донецької області, стримуючи атаку російських збройних формувань. Указом Президента України № 270/2015 від 15 травня 2015 р. «За особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету і територіальної цілісності України, вірність військовій присязі» нагороджений орденом «За мужність» ІІІ ступеня (посмертно). Місце поховання: с. Чукалівка, Тисменицький район, Алея Слави центрального міського кладовища.

Віталій Сенюк (8. 07. 1971 – 14. 01. 2017) – капітан, начальник розвідки батальйону 24-ї механізованої бригади. Народився в с. Острівець Городенківського району Івано-Франківської області. Ще підлітком вирішив бути військовим. Після закінчення військового авіаційного училища служив у Чорткові, Коломиї, Івано-Франківську («старший технік літаків»).

Вже на пенсії, після 20 років служби і операції на спинному мозку, у 2014 р. він пішов добровольцем на Схід. Загинув в районі села Новоолександрівка Попаснянського району Луганської області, терористи обстріляли з протитанкового ракетного комплексу машину, в якій він їхав. Батько трьох неповнолітніх дітей загинув на місці. Місце поховання: с. Чукалівка, Тисменицький район, Алея Слави центрального міського кладовища.

Денега Вадим Васильович (14. 07. 1974 – 16. 03. 2017) – старший прапорщик, начальник групи приймальних радіопристроїв 114-ї бригади тактичної авіації. В зоні проведення АТО/ООС був кулеметником 95-ї окремої десантно-штурмової бригади. Народився в м. Івано-Франківськ. Пройшов запеклі бої під Горлівкою, Авдіївкою. Трагічно загинув 16 березня 2017 р. в районі м. Слов'янська Донецької області.

Місце поховання: м. Івано-Франківськ.

Ризанич Богдан Володимирович (3. 01. 1962 – 3. 04. 2017) – капітан медичної служби, начальник медичного пункту 150-го окремого протитанкового артилерійського дивізіону 44-ї окремої артилерійської бригади. Народився в м. Калуші Івано-Франківської області. У 1985 р. завершив навчання в Івано-Франківському державному медичному інституті. Працював 25 років лікарем-травматологом у цілодобовому травматологічному пункті Івано-Франківської міської клінічної лікарні № 1. Трагічно загинув 3 квітня 2017 р. від вогнепального поранення в районі м. Лисичанськ Луганської області. Місце поховання: м. Івано-Франківськ.

На фасаді Івано-Франківської міської клінічної лікарні № 1 на честь Богдана Ризанича 24 серпня 2020 р. відкрито меморіальну дошку.

Витвицький Андрій Ярославович (31. 12. 1987 – 16. 01. 2018) – доброволець 5-го окремого батальйону, згодом розвідувальної групи «Санта» Добровольчого Українського Корпусу «Правий сектор». Народився в м. Івано-Франківську. Протягом 2005-2010 рр. навчався у Львівській римо-католицькій духовній семінарії. Активний учасник Революції Гідності, один із засновників Правого сектору, член групи швидкого реагування «Черепахи».

Загинув 16 січня 2018 р. увечері в промисловій зоні м. Авдіївка внаслідок важких осколкових поранень. Залишились мати, дружина, донька. Місце поховання: с. Чукалівка, Тисменицький район, Алея Слави центрального міського кладовища.

На фасаді школи № 3 м. Івано-Франківська, у якій навчався Андрій Витвицький, 16 вересня 2018 р. відкрили меморіальну дошку на його честь. 25 квітня 2019 р. Андрію Витвицькому присвоєно звання «Почесний громадянин міста Івано-Франківська» (посмертно).

Кузнєцов Віталій Вікторович (9.07.1974–21.11.2018) – майор, начальник розвідки 8-го окремого гірсько-штурмового батальйону 10-ї окремої гірсько-штурмової бригади. Народився в м. Івано-Франківську. Був заступником командира 4-го батальйону Національної гвардії. В зоні проведення АТО/ООС з 2014 р. Раптово помер 21 листопада 2018 р. під час бойового чергування на позиціях поблизу с. Кримське Новоайдарського району Луганської області від серцевого нападу. Залишилися

дружина та двоє синів, а також донька від першого шлюбу.

Місце поховання: с. Чукалівка, Тисменицький район, Алея Слави центрального міського кладовища.

Бурлака Артур Олегович (15. 03. 2000 – 22. 03. 2019) – солдат, номер обслуги, 108-й окремий гірсько-штурмовий батальйон 10-ї окремої гірсько-штурмової бригади. Народився в м. Івано-Франківську. Трагічно загинув 22 березня 2019 р. в районі с. Новотошківське Попаснянського району Луганської області. Залишились мати, два брати та сестра.

Місце поховання: с. Чукалівка, Тисменицький район, Алея Слави центрального міського кладовища.

Бут Дмитро Ігорович (30. 09. 1982 – 11. 06. 2020) – молодший лейтенант, начальник евакуаційного відділення медичної роти 24-ї окремої механізованої бригади. Народився в м. Івано-Франківську. Входив до складу музичних гуртів «НІОПЛАН», «Листопад», «Brandy Rocks», «Фляшка Не-звідки». Трагічно загинув 11 червня 2020 р. в районі м. Світлодарськ, Бахмутського району Донецької області. Залишились дружина і син.

Місце поховання: с. Чукалівка, Тисменицький район, Алея Слави центрального міського кладовища. На фасаді центрального корпусу Івано-Франківського національного медичного університету 18 червня 2021 р. відкрили меморіальну дошку випускнику ІФНМУ Дмитрові Буту.

РОЗДІЛ 11. ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ У СЕЛІ КРИХІВЦІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

Вздовж автодороги Івано-Франківськ-Богородчани у центрі села Крихівці (до 1947 р. офіційна назва Крехівці) розташований меморіальний комплекс «Вічна пам'ять борцям за волю України», де в граніті викарбувані імена всіх односельчан, які загинули в лавах УГА, на фронтах Другої світової війни, вояків ОУН-УПА. Біля меморіального комплексу є пам'ятний знак на честь чотаря 1-го полку Українських Січових Стрільців, а згодом поручника УГА Миколи Петріва (1893–18.12.1918). Народився він у заможній родині, навчався у Станиславівській гімназії, Віденському університеті. З початком Першої світової війни був мобілізований до австро-угорської армії, проходив військову службу у 36-у стрілецькому полку, отримав три поранення, був нагороджений чотирма орденами та медалями. Згодом перейшов на службу до 1-го полку УСС, де отримав військове звання чотаря. Після Листопадового зриву та проголошення ЗУНР у 1918 р. воював у складі УГА у званні поручника. Загинув Микола Петрів у бою з польським військом під Сиховом *(зараз район м. Львова – авт.)* біля Львова. Його батько оплатив після українсько-польської війни перевезення тіла сина до Крихівців у 1922 р., де він був похований на місцевому цвинтарі біля могили своєї матері, яка загинула у 1916 р. від рук російських солдатів. Некролог про Миколу Петріва був опублікований у номері за 1 січня 1919 р. газети «Републиканець»: «Одним з таких Героів є покійний Микола, мужик з роду, інтелігент з образования, а стає під сей час взірцем українського

громадянина». Цікаві спогади про перепоховання Миколи Петріва зібрала Любов Соловка для книги про історію Крихівців, зокрема дівчина загиблого під час похорону кинула на його гріб свою фату, а вірний собака зустрічав свого господаря на початку дороги до села, а після похорону залишився на могилі свого господаря, та помер на ній від несамовитої туги.[441]

У міжвоєнний період на могилу Миколи Петріва щорічно здійснювали поминальні походи в час «Зелених свят» – на другий день Празника Святої Трійці. В Державному архіві Івано-Франківської області зберігся звіт від 8 червня 1936 р. коменданта постерунку польської поліції у Крихівцях Мичковського про проведення поминального походу 7 червня на могилу Миколи Петріва. У той час діяла заборона польської влади проводити організовані поминальні походи, тому ініціатори – рідний брат полеглого Роман Петрів та голова місцевого гуртка «Рідної школи», журналіст, колишній в'язень польського концентраційного табору «Береза Картузька» Антон Дівнич замаскували його під щорічний похід освячення сільськогосподарських полів. Розпочався він процесійно від церкви у Крихівцях о 15:30 годині, очолював його місцевий парох отець Іван Ісаїв. Під час походу несли 9 вінків із зелені, на стрічках яких були наступні написи: «Борцеві» від «Дитячого садка» у Крихівцях, «Борцеві за волю України» від «Дівчат підлітків» з Крихівців, «Борцеві за волю України» від «Рідної школи» у Крихівцях, «Борцеві за волю України» від «Союзу Українок» у Крихівцях, «Борцеві за волю України» від читальні «Просвіти» у Крихівцях, «Героєві» від брата, «Товаришеві» від товаришів, «Борцеві за волю України» від старшин 1-го полку УСС, напис на останньому вінку представники поліції не зуміли прочитати. Перші 6 вінків мали паперові стрічки, решта 3 вінки мали полотняні стрічки кольору українського прапору, подаровані родині під час перепоховання Миколи Петріва у 1922 р. Протягом обходу полів жалібні пісні викону-

441 Соловка Л., Жерноклеєв О. Крихівці / Крихівці: коріння, що воскрешає, оживляє, творить. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. – С. 189-190.

вав чоловічий хор разом з оркестром читальні «Просвіти» у Крихівцях. Близько години 17:50 процесія прибула до місцевого цвинтаря, де зупинилася біля входу, вінки завішали на хрест на могилі Миколи Петріва, а далі, отець Іван Ісаїв у супроводі чоловічого хору відправив поминальний молебень за полеглим. Після нього оркестр виконав національний гімн «Ще не вмерла Україна». На цьому поминальний похід завершився, у ньому взяло участь близько 600 осіб, люди порозходилися по цвинтарю, а отець Іван Ісаїв відправляв поминальні молебні на могилах на прохання рідних[442]. Стрілецька могила меморіального комплексу «Вічна пам'ять борцям за волю України» висипана на могилі Миколи Петріва, у ході його облаштування поруч було встановлено новий надгробний пам'ятник Миколі Петріву. До прямокутної стели з червоної крихти прикріплена плита з чорного граніту з портретом полеглого у однострої австро-угорської армії. Біля її підніжжя на плиту накладена металева табличка з первісної могили із зображенням латинського хреста та з написом: «Тут спочиває четар 1 п. УСС / Николай Петрів Р. 1893 Г. / Поліг 18. 12. 1918 р. під Сиховом». У 1944 р. рідний брат Роман Петрів емігрував за кордон, а родину рідної сестри Палагни репресувала та вивезла на заслання до Сибіру радянська влада. Згодом родина повернулася назад до Крихівців, де й проживає до сьогодні[443].

Після завершення Другої світової війни, з 1945 р. в с. Крихівці дислокувався 223-й зенітно-артилерійський полк протиповітряної оборони, який підпорядковувався 38-й армії. Пізніше зенітно-артилерійський полк (в/ч 13312) був включений до складу 70-ї гвардійської мотострілецької дивізії. До розформування разом з дивізією – це був зенітно-ракетний полк. Кладовище розташоване на тій же вулиці, за кілька десятків метрів від військового містечка, яке займав полк. Нині

442 ДАІФО. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 530. – Арк. 52-52зв.

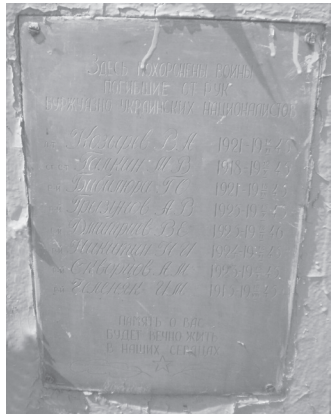
443 Соловка Л., Жерноклеєв О. Крихівці / Крихівці: коріння, що воскрешає, оживляє, творить. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. – С. 189-190.

територія колишнього військового містечка забудована мікрорайоном «Калинова Слобода».

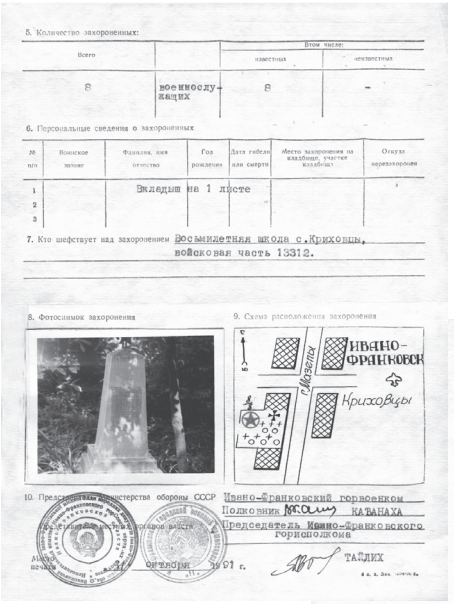

Братська могила воїнів Червоної армії. В північно-західній частині старого кладовища в с. Крихівці Івано-Франківської міськради. Фото 26 травня 2014 р. Розміри могили 2х3,5 м. Цегляна поштукатурена стела висотою 1,2 м в основі 0,8х0,8 м.

Стела, встановлена на братській могилі і таблиця з нержавіючої сталі з вигравіруваними прізвищами.

5. Количество захороненных:

Всего	Из них: известных	неизвестных
8	военнослужащих 8	-

6. Персональные сведения о захороненных

№ п/п	Воинское звание	Фамилия, имя отчество	Год рождения	Дата гибели или смерти	Место захоронения на кладбище, участке кладбища	Откуда перезахоронен
1		Вкладыш на 1 листе				
2						
3						

7. Кто шефствует над захоронением Восьмилетняя школа с.Крихивцы, войсковая часть 13312.

8. Фотоснимок захоронения

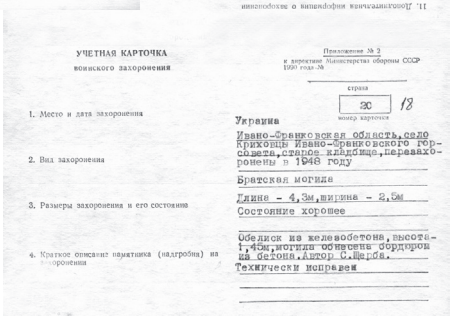
9. Схема расположения захоронения

10. Представитель Министерства обороны СССР Ивано-Франковский горвоенком Полковник КАВАНАХА

Председатель Ивано-Франковского горисполкома ТАЛДИХ

«31» октября 1991 г.

Облікова картка братської могили датована 31 жовтня 1991 р.

УЧЕТНАЯ КАРТОЧКА
воинского захоронения

Приложение № 2
к директиве Министерства обороны СССР
1990 года №

страна 30 18
номер карточки

1. Место и дата захоронения: Украина
Ивано-Франковская область, село Крихивцы Ивано-Франковского горсовета, старое кладбище, перезахоронены в 1948 году

2. Вид захоронения: Братская могила

3. Размеры захоронения и его состояние: Длина - 4,3м, ширина - 2,5м
Состояние хорошее

4. Краткое описание памятника (надгробья) на захоронения: Обелиск из железобетона, высота-1,45м, могила обложена бордюром из бетона. Автор С.Щерба.
Технически исправен

Список військовослужбовців Червоної армії похованих в братській могилі с. Крихівці, вул. Крихівецька (на старому кладовищі):

1. Бибилюра Георгій Осипович, рядовий, 1921 р. н., загинув 18 грудня 1945 р.

2. Галкін Михайло Володимирович, старший сержант,1918 р. н., загинув 12 жовтня 1945 р.

3. Гризунов Олександр Васильович, рядовий, 1925 р. н., загинув 15 жовтня 1945 р.

4. Дмитрієв Вадим Юхимович, рядовий, 1925 р. н., 223-й зенітно-артилерійський полк, загинув 14 листопада 1945 р. Батько Дмитрієв Юхим Матвійович, м. Трубчевськ, Брянської обл., Росія.

5. Козирєв Василь Андрійович, лейтенант, 1921 р. н., загинув 14 листопада 1945 р.

6. Нікітін Микола Іванович, рядовий 1924 р. н., загинув 14 листопада 1945 р. Мати Нікітіна Домна Лук'янівна, Донецька обл. м. Слов'янськ вул. Шевченка, 81.

7. Скворцов Анатолій Михайлович, рядовий 1923 р. н., 223-й зенітно-артилерійський полк, загинув 15 жовтня 1945 р. Мати Скворцова Катерина Романівна, Миколаївська обл. Баштанський р-н с. Новоєгорівка.

8. Челеняк Іван Михайлович, рядовий 1915 р. н., 223-й зенітно-артилерійський полк, загинув 19 серпня 1945 р. під час аварії автомашини. дружина Челеняк Марія Петрівна, Закарпатська область Тячівський район с. Вільхівці[444].

5.Кількість похованих

Всього		В тому числі	
		Відомих	Невідомих
8 чоловік		8	

6.Персональні відомості про поховання

№ з/п	Військове звання	Прізвище, ім'я та по-батькові	Рік народження	Дата загибелі чи смерті	Місце поховання на кладовищі, ділянці кладовища	Звідки перепоховані
1	лейтенант	КОЗИРЄВ В.Л.	1921	14.11.1945		
2	ст. с-нт	ГАЛКІН М.В.	1918	12.05.1945		
3	рядовий	БИБЛЮРА Г.О.	1921	15.10.1945		
4	рядовий	ГРИЗУНОВ А.В.	1925	15.05.1946		
5	рядовий	ДМІТРІЄВ В.Є	1925	14.02.1946		
6	рядовий	НІКІТІН М.І.	1924	15.02.1945		
7	рядовий	СКВОРЦОВ А.М.	1923	13.10.1945		
8	рядовий	ЧЕЛЄНЯК І.М.	1913	20.10.1945		

7.Хто шефствує над похованням

8. Фотознімок поховання

9.Схема розташування поховання

10. Представник місцевих органів влади — Івано-Франківський міський голова В. АНУШКЕВИЧУС

Представник Міністерства Оборони України — Івано-Франківський міський військовий комісар полковник Ф.С.ЯРОШЕВИЧ

М.П. "12" 12 2006року

Копія облікової картки братської могили на кладовищі в с. Крихівці. Паспорт датований 22 грудня 2006 р.

ОБЛІКОВА КАРТКА
військового поховання

1. Місце поховання	м. Івано-Франківськ вул. Крихівецька (старе кладовище)
2. Вид поховання	Братська могила
3.Розміри поховання та його стан	2м х 3,5м задовільний
4.Короткий опис пам'ятника на похованні	Поховання в 1945-46 років, цегляна стела, висота 1,2м, в основані 0,8м х 0,8м

Всі вісім вояків перепоховані з одиночних могил на північній ділянці кладовища в с. Крихівці. Прізвища рядових, Дмитрієва Вадима Юхимовича, Нікітіна Миколи Івано-

444 ЦАМО РФ. – Ф. 58. – Оп. 977523. – Д. 200. – Арк. 20.

вича і Челяняка Івана Михайловича є також на пам'ятнику братської могили в селищі Лисець, колишньому райцентрі, до якого свого часу належало с. Крихівці.

Пам'ятник-обеліск односельчанам загиблим на фронтах Другої світової війни. Фото 11 травня 2013 р. Розташований в с. Крихівці, вул. Крехівецька. Зліва від старого будинку садочка.

На момент дослідження 11 травня 2013 р., на плиті з нержавіючої сталі фарбою написано: «МИ ПАМЯТАЄМО ВАС НАШІ ОДНОСЕЛЬЧАНИ». Нижче написано 15 прізвищ: Васильковський Д. П., Волосянко М. М., Дембіцький М. В., Дейнека М. І., Дивнич Д. М., Дубницький І. М., Стефанишин М. М., Шимановський М. І., Яремин С. І., Штундер Д. М., Балан П. С., Тарафан П. М., Соя М. І., Кравчук М. М., Кіцманюк М. С. Частина прізвищ важко читається. Під списком напис-посвята, яку прочитати неможливо. З 15 прізвищ, 11 є на плитах нового меморіалу. Прізвищ Штундер Д. М., Балан П. С., Соя М. І., Кіцманюк М. С. на новому меморіалі чомусь немає.

У вересні 2007 р. під час святкування 566-річчя села Крихівці Івано-Франківської міської ради освятили спільний меморіал полеглим радянським солдатам і воякам ОУН-УПА, зведений за кошти громади і меценатів.

Меморіальний комплекс «Вічна пам'ять борцям за волю України» с. Крехівці, де в граніті викарбувані імена всіх односельчан, які загинули в лавах січових стрільців, вояків ОУН-УПА, радянської армії.

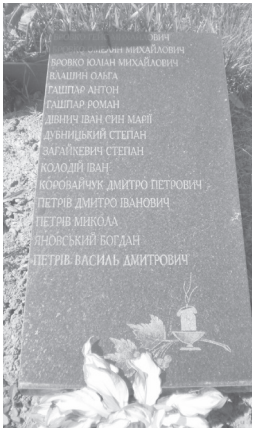
Фрагмент меморіалу полеглим на фронтах о дносельчанам.

Плити з прізвищами односельчан, які загинули в лавах Червоної армії.

Фрагмент меморіалу січовим стрільцям, воякам ОУН-УПА.

Чомко Ярослав Степанович (20. 09. 1984 – 12. 01. 2015) – молодший лейтенант, старший ординатор госпітального відділення 1-ї окремої медичної роти імені Пирогова Північного територіального Київського управління Національної гвардії України, молодший лейтенант медичної служби резерву.

Народився в м. Івано-Франківську. Закінчив загальноосвітню школу-ліцей № 23 міста Івано-Франківська, у 2009 р. – інтернатуру Івано-Франківського національного медичного університету.

Взимку 2013-2014 рр. перебував на Майдані Незалежності у м. Києві, де надавав медичну допомогу хворим та пораненим учасникам Революції гідності.

З грудня 2014 р. проходив військову службу в 1-ій окремій медичній роті імені Пирогова Північного територіального Київського управління Національної гвардії України (військова частина 3001, місто Київ).

З 6 січня 2015 р. брав участь в антитерористичній операції на сході України. Бригада медиків 1-ї окремої медичної роти імені Пирогова виїхала 12 січня 2015 р. в район бойових дій для евакуації поранених. Під час надання медичної допомоги пораненому бійцю, молодший лейтенант медичної служби резерву Чомко отримав три кульових поранення, в результаті яких помер в лікарні міста Артемівськ (нині Бахмут) Донецької області. Похований 16 січня 2015 р. на кладовищі села Крихівці Івано-Франківської міської ради Івано-Франківської області.

В місті Івано-Франківськ 27 травня 2015 р. на фасаді будівлі загальноосвітньої школи-ліцей № 23 (вулиця Мазепи 90) та 14 жовтня 2015 р. на фасаді головного корпусу Івано-Франківського національного медичного університету (вулиця Галицька 2), де навчався Ярослав Чомко, відкрито меморіальні дошки. Нагороджений медаллю «За врятоване життя» (01.12.2015; посмертно). Залишились батьки[445].

Меморіальна дошка Ярославу Чомку на фасаді Івано-Франківського національного медичного університету.

445 Український меморіал. Пам'яті героїв, що загинули за Україну // Режим доступу: https://ukraine-memorial.org/ua/biography/chomko-yaroslav-stepanovich/

РОЗДІЛ 12.
ВІЙСЬКОВІ ПОХОВАННЯ У МЕМОРІАЛЬНОМУ КОМПЛЕКСІ «ДЕМ'ЯНІВ ЛАЗ»

Загиблі учасники АТО/ООС

Барасюк Андрій Васильович (1. 06. 1986 – 25. 08. 2015).

Народився в м. Івано-Франківську. Старший матрос, розвідник-геодезист, 501-й окремий батальйон морської піхоти. Загинув під час артилерійського обстрілу близько 0:30 поблизу с. Сопине в районі міста Маріуполь Донецької області.

Похований: м. Івано-Франківськ, Меморіальний комплекс «Дем'янів Лаз».

Указом Президента України № 9 від 16 січня 2016 р. «За особисту мужність і високий професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету і територіальної цілісності України, вірність військовій присязі», нагороджений орденом «За мужність» III ступеня (посмертно).

Шевченко Тарас Ярославович (24.04.1981–20.05.2015) – народився в м. Івано-Франківську. Молодший сержант, механік-водій 72-ої ОМБр. Загинув від вибухового предмету в районі села Гранітне (Волноваський район) на півдні Донецької області. Указом Президента України №345/2016 р. «За особисту мужність і високий

професіоналізм, виявлені у захисті державного суверенітету і територіальної цілісності України, вірність військовій присязі», нагороджений орденом «За мужність» ІІІ ступеня (посмертно). Похований: м. Івано-Франківськ, Меморіальний комплекс «Дем'янів Лаз».

Військові поховання у в с. Вовчинець Івано-Франківської міської ради:

Неправильним було би не згадати ще двох наших земляків – загиблого в Афганістані Олега Базилевича і на Сході України Руслана Юрчишина.

Базилевич Олег Іванович, 13. 10. 1965 р. н., м. Івано-Франківськ, українець. Освіта середня. До армії навчався в Івано-Франківському СПТУ-13. Мобілізований Івано-Франківським МВК 16.10.1984 р. Відправлений в Афганістан в квітні 1985 р. Санітар-розвідник. Рядовий. Повітрянодесантні війська. В/ч п.п. 83506. Розвідгрупа, в складі якої перебував О. Базилевич, 26.09.1985 р. зненацька вийшла на групу моджахедів. В жорстокому бою з переважаючим чисельно противником О. Базилевич, вівши вогонь з автомату, був поранений, але продовжував бій. Після другого поранення втратив свідомість. Помер від ран 27.09.1985 р. Похований 04.10.1985 р. на сільському цвинтарі в с. Вовчинець, Івано-Франківської міської ради. Надгробний пам'ятник встановлений 29.08.1986 р. Нагороджений орденом «Червоної зірки» від 21.03.1986 р. (посмертно)[446].

Пам'ятник на могилі Олега Базилевича на сільському цвинтарі с. Вовчинець.

446 НВІМУ – музей «Герої Дніпра». Ивано-Франковский областной военный комиссариат. Переписка по воинам – интернационалистам, погибшим в Афганистане и членам их семей. – Д. 159. – Т. 2. – Арк. 14.

Юрчишин Руслан Іванович (31. 05. 1982 – 02. 01. 2016) народився в м. Івано-Франківську. Солдат, снайпер Київської окремої бригади, Північне ОТО Національної гвардії України. Художник за освітою. У родині був єдиним дорослим чоловіком. Однак, влітку 2014 р. Руслан вирішив змінити пензлики і полотно на приціл гвинтівки. Саме першого січня 2015 р. боєць отримав вогнепальне поранення від ворожого снайпера в бою з ДРГ противника на блокпосту № 34 в районі с. Кримське Луганської області. Упродовж 2015 р. лікувався та проходив реабілітацію. Він лікувався в Греції, потім вдома мав тривалу реабілітацію, планував ще один курс лікування поранення ноги. Помер боєць в ніч з 1 на 2 січня 2016 р. у Дорі, що під Яремче. Був на відпочинку. Як розповідають друзі – хлопець заснув і вже не прокинувся. Похований в с. Вовчинець Івано-Франківської міської ради[447].

Відкриття меморіальної дошки Руслану Юрчишину на фасаді Ямницької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів

У селі Ямниця на фасаді Ямницької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів 1 травня 2016 р. за ініціативи громадськості, керівництва закладу, сільської влади відкрито пам'ятну дошку Руслану Юрчишину – добровольцю, снайперу Національної Гвардії України, за покликанням – талановитому художнику. У заході взяли участь та вшанували пам'ять бійця: заступник голови Тисменицької районної ради Ігор Федоришин, радник голови Тетяна Градюк, яка передала слова щирої

447 Комарщук О. Помер снайпер Нацгвардії з Івано-Франківська / Олександра Комарщук // Галка. – 2016. – 2 січня // Режим доступу: http://www.galka.if.ua/zaginuv-snayper-natsgvardiyi-z-ivano-frankivska/

подяки за воїнську звитягу та велику жертовність родичам та близьким Руслана Юрчишина від голови Тисменицької районної ради Романа Крутого, депутат Івано-Франківської обласної ради Роман Ткач, сільський голова села Ямниця Микола Зелінський, директор Ямницької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів Наталія Винник, побратими, волонтери, родичі, друзі Героя. Право відкрити пам'ятну плиту надали учасникам АТО Тарасу Сасмсонову та Володимиру Резі[448].

Меморіальна дошка Русланові Юрчишину на фасаді Ямницької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів.

448 Герої не вмирають! У с. Ямниця відкрито пам'ятну дошку бійцю АТО Руслану Юрчишину // Тисменицька районна державна адміністрація. – 2016. – 1 червня // Режим доступу: http://tsm.if.gov.ua/content/content&content_id=9093

ВИСНОВКИ

Хоча Івано-Франківськ є порівняно молодим містом, втім на його території розташована значна кількість військових поховань вояків армій різних держав. В силу історичних обставин їхній життєвий шлях завершився у місті між двома Бистрицями і вони мають повне право не бути забутими.

Хтось з них помер в бою, хтось від ран чи хвороб у станиславівських шпиталях, хтось загинув від нещасного випадку, щасливіші померли у похилому віці вдома. Багато з цих могил були знищені (переважно в радянський час), частина залишилась, втім до сьогодні ніхто не ставив собі завдання з'ясувати реальний стан справ у цій ділянці історичних знань. Ми ж наведемо найцікавіші результати дослідження.

На початок XX ст. відомо було про поховання на головному християнському кладовищі двох офіцерів: Яна Копистинського (1787–28.07.1809) та Антоні Фальковського (1783–09.10.1809). Вони померли у той час, коли Станиславів два місяці займало військо Варшавського герцогства. Згідно з інформацією Станіслава Ніцеї, це були найстаріші збережені надгробні пам'ятники цілого кладовища, які були знищені у 1980 р.

На головному міському кладовищі були поховані учасники польських повстань 1830-1831 та 1863-1864 рр. та учасники революції «Весни народів» 1848-1849 рр. На кладовищі було поховано 30 учасників «листопадового» повстання, згодом цілу алею так і називали – «алея Повстанців». Єдиним збереженим пам'ятником учасників «листопадового» повстання є могила Маурицію Гославського. На кладовищі було поховано 9 учасників революції «Весни народів» 1848-1849 рр., вона досі залишається наймасштабнішою у європейській історії хвилею революцій. На кладовищі було поховано загалом більше 40 учасників польського національно-визвольного повстання 1863-1864 рр. у Російській імперії. Отримало назву «січневого», від місяця в якому розпочалося.

У повстанні, окрім поляків, взяли участь литовці, білоруси, українці. Єдиною збереженою могилою учасників «січневого» повстання є могила Кароля Свідзінського.

Окремої уваги заслуговує життєпис Романа Равіча Бохенського (Roman Rawicz Bocheński) (1842–11.11.1907) – підпоручника драгунів російської імператорської армії, який перейшов на бік повстання. Отримав звання ротмістра у збройному відділі майора Александра Люттіха. У бою 5 липня 1863 р. під Хоженіцами Ченстоховського повіту Сілезького воєводства, був оточений та порубаний козаками, отримав 18 ран, перебував на межі життя та смерті. Після одужання отримав звання майора, емігрував до Швейцарії, а згодом виїхав добровольцем до США, для участі у громадянській війні 1861-1865 рр. на стороні північних штатів, однак на той час війна уже припинилася, і добровольців більше не приймали до американської армії.

Найбільше поховань в нашому місті залишила І Світова війна. На початок робіт з впорядкування у 1923 р. тут було 317 могил, в яких поховано до 800 російських солдат. З 1 листопада 1924 р., було розпочато проведення ексгумації останків солдат з 4 військових цвинтарів Станиславова на головний військовий цвинтар за міським цвинтарем по вулиці Сапіжинській. З міського городу біля міської газовні на вулиці Баторія (Batorego) були ексгумовані 69 одиночних, 30 подвійних, 17 братських могил; з міського парку ексгумували 7 одиночних могил, з міського стадіону Ощадної Каси були ексгумовані 34 одиночних, 29 подвійних, 11 братських могил; з городу єврейського дитячого притулку на вулиці Матейки (Matejki) були ексгумовані 2 одиночні могили. Загалом, після допоховання ексгумованих останків солдат на головному військовому цвинтарі Станиславова було 665 могил Першої світової війни.

Окрім вояків російської армії, в Княгинин-місті на кладовищі на вулиці Церковній поховано 25 військовополонених італійських вояків, померлих від ран і хвороб за період з 20 травня по 28 листопада 1918 р. у таборі для військовополонених в Станиславові.

У ІІ кварталі 1926 р., були ексгумовані 3 братські мо-

гили з 7 останками легіоністів з міського цвинтаря на вулиці Сапіжинській на головний військовий цвинтар та поховані за воротами алеї міського цвинтаря, де був зроблений головний вхід з нього на військовий цвинтар. Згодом ця алея міського цвинтаря отримала назву «алея Легіоніста».

Вояків УГА, армії УНР, та польських військовополонених, які померли у військових шпиталях Станиславова в період ЗУНР-ЗОУНР ховали на головному християнському цвинтарі міста на вулиці Сапіжинській (сучасна Незалежності). Поховання здійснювали на «Новому полі» кладовища на цвинтарній алеї у два ряди в напрямку північ-південь, там були поховані разом українці та поляки. Ми склали повний список похованих вояків УГА та польських військовополонених на основі «Księgi Cmentaza Glów. I-I do XII-7», де подано прізвища похованих по секторах цвинтаря. Згідно з цією книгою на цвинтарній алеї поховано 199 осіб, з них 180 відомих та 19 невідомих, 139 відомих прізвищ вояків УГА та армії УНР, 1 прізвище російського військовополоненого, 34 прізвищ польських військовополонених, 6 прізвищ польських військових інших років. В міжвоєнний період в української громадськості Станиславова та округи склалася хороша традиція вшановувати полеглих вояків УГА в час «Зелених свят» – в день празника Святої Трійці, одного із головних християнських свят церковного року. За давнім українським звичаєм в цей день поминали померлих родичів, на могили вояків УГА на головному міському кладовищі Станиславова влаштовували величаві поминальні походи, які розпочиналися від греко-католицького катедрального собору Святого Воскресіння та прямували центральними вулицями міста до некрополя.

Згідно з цвинтарної документації могила похованих 7 «Пеов'яків» була на Новому полі кладовища, у секторі VII-2, ту ділянку називали тоді «мала алея Семи Полеглих».

В період з 20 вересня 1939 по 16 липня 1941 рр. згідно з книгами обліку головного міського кладовища на вул. Сапіжинській (Радянській), на ньому було

поховано 69 військовослужбовців віком від 22 до 39 років. Основна маса похованих померли від хвороб і отриманих травм у військовому шпиталі № 605 «при площі Тринітарській» (йдеться про колишній палац Потоцьких) та внаслідок бомбардувань у червні 1941 р. Усього за період з 20 вересня 1939 р. по 25 червня 1941 р. на кладовищі на вул. Сапіжинській (Радянській) було поховано 126 радянських військовослужбовців.

За архівною інформацією тут поховано близько 700 німецьких та 300 угорських військових. В червні-липні 2012 р. робочою групою представництва Німецької народної Спілки в Західному регіоні України під керівництвом Мирона Старка з-під землі було піднято рештки 376 осіб, з них: 246 німецьких та 130 угорських солдат. Де поховані військовослужбовці німецької та угорської армії, які загинули в ході боїв за місто 26-27 липня 1944 р. невідомо. Згідно з спогадами першого коменданта Станіслава, яким він побув близько однієї доби, командира 569-го стрілецького полку 161-ї стрілецької дивізії, яка за звільнення міста отримала почесну назву Станіславська, полковника Василя Федотова: «ворог тільки на південній околиці (міста – авт.) залишив вбитими та пораненими до 400 солдат і офіцерів, 132 гітлерівці були захоплені в полон». Після війни Василю Федотову було присвоєне звання «Почесного громадянина м. Івано-Франківська». Загалом у донесенні 161-ї стрілецької дивізії про звільнення м. Станіслава зазначається, що «воїнами дивізії було знищено більше 500 ворожих солдат та офіцерів, 200 взято в полон».

У кінці 1944 р. НКВС розпочав організацію стаціонарних таборів для військовополонених і в безпосередній близькості від районів бойових дій на Прикарпатті. У жовтні 1944 р наказом НКВС СРСР № 001271 було створено перший з них № 304 (м. Станіслав). Мова йде про територію, яку нині займає ВАТ «Ласощі». Через важку роботу і погані умови утримання багато з них помирало. Згідно з інформацією Центрального державного архіву вищих органів України від 26 лютого 2010 р. в Станіславі було поховано 572 померлі військовополонені. Тут розташований, створений у 1972 році, гараж-

ний кооператив № 5 індивідуального користування, з юридичною адресою вул. Кармелюка № 49. Поки ми документально підтверджуємо друге місце захоронення військовополонених – в південній частині колишнього єврейського цвинтаря.

Згідно з обстеженням 1959 р., на кладовищі № 1 (вул. Радянська, 60) в одиночних і братських могилах за 1944-1955 рр. було поховано 245 чол. Червоної/Радянської армії. З них 158 чоловік, прізвища яких були відомі. В це число очевидно увійшли і поховані в 1939-1941 рр. Натомість, загальна ж цифра похованих на центральному міському кладовищі згідно з книгою поховань з архіву Івано-Франківської міської ритуальної служби становить 457 могил (з 1944 р. – по 22 березня 1955 р.).

Військові ділянки на цивільному кладовищі на вул. Київській. У 1919-1920 рр. на військовій ділянці гмінного цвинтаря Княгинин-колонія стали ховати померлих від хвороб вояків польського війська, а в період українсько-польсько-більшовицької війни 25 квітня – 18 жовтня 1920 р. загиблих та померлих від ран її учасників. Загалом на ній було поховано 53 вояки армії УНР та 166 вояків польського війська. Після завершення облагороджувальних робіт на військовому цвинтарі у Княгинин-колонії було 378 могил Першої світової війни та 363 могили з українсько-польсько-більшовицької війни. На північно-східній частині івано-франківського цвинтаря, біля вулиці Київської, є чотири доглянуті могили з написом «Королівство Нідерланди», єдиний матеріальний слід драматичних подій 1942–1944 рр., через які Станиславів, він же Івано-Франківськ, назавжди ввійшов у історію Нідерландів. Протягом 7 лютого – 27 червня 1942 р. на кладовищі Княгинин-колонія було поховано 158 радянських військовополонених, із них 6 відомих прізвищ та 152 невідомих.

На братському військовому кладовищі на розі вул. Лепкого і Рєпіна («вічний вогонь») загальна кількість похованих становить 408 осіб.

Багато знищених місць військових поховань м. Івано-Франківська потребує маркування, що автоматично тягне за собою потребу чіткішого осмислення та

впровадження політики історичної пам'яті на локальному рівні. Закликаємо читачів при нагоді запалити свічу пам'яті на військових могилах нашого міста, адже багато хто з похованих походить з дальших регіонів та країв, а тому їхніх родичів тут не має.

Додаток 1. Список похованих вояків УГА та польської армії на головному міському цвинтарі Станиславова на вулиці Сапіжинській (Незалежності).

№ сектора	№ могили	Тип могили	Ім'я та прізвище	Дата і місце народження	Військове звання	Дата поховання або смерті
IX-8	45	не вказано	Осип Кривошмак (Osyp Krywoszmak) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Осип Кривошня	1896 р., Мостиська	Старший стрілець	1919
IX-8	46	не вказано	Федір Івільчук (Fedir Ivilczuk)			1919
IX-8	47	не вказано	Іван Бокун (Iwan Bokun) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Іван Богун	1894 р., Забереже, Сокаль	Хорунжий	1919
IX-8	48	не вказано	Михайло Галайчук (Michał Halajczuk) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Михайло Галапчук	1894 р., Цинява, Коломия	Стрілець	1919
IX-8	49	не вказано	Зигмунт Хельнанський (Zygmunt Chełnański)			1919
IX-8	50	не вказано	Йозеф Фішер (Józef Fischer)			1919

IX-8	51	не вказано	Марія Мельш (Marja Melsz)			1919
IX-8	52	не вказано	Василь Антус (Wasyl Antus) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Василь Артус	1893 р., Підпечари, Товмач	Стрілець	1919
IX-8	53	не вказано	Василь Вороних (Wasyl Woronych) Варіант з «Літопису Червоної Калини«: Василь Воронич	1897 р., Глубока, Богородчани	Стрілець	1919
IX-8	54	не вказано	Василь Радович (Wasyl Radowycz) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Василь Радович	1894 р., Комарно, Рудки	Старший стрілець	1919
X-8	37	земляна	Абрагам Рольський (Abraham Rolski)			l:595 порядковий номер військового поховання
X-8	38	земляна	Василь Левицький (Wasyl Lewyckyj)	1899 р., Пакість, Мостиська	Стрілець УГА	30. 05. 1919 l:542
X-8	39	земляна	Панько Ленринів (Pańko Lenryniw) За надгробною табличкою Панько Лавринів		Стрілець УГА	03.12. 1919 l:596

X-8	40	земляна	Юрій Залеський (Juryj Zaleskij) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Юрко Залєвський	1892 р., Іваниківка, Богородчани		1:543
X-8	41	земляна	Карло Новаківський (Karło Nowakiwskij) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Карло Новаковський	1887 р., Бучач	Стрілець	1:544
X-8	42	земляна	Дмитро Чубрик (Dmytro Czubryk)	1889 р., Пороги, Богородчани	Стрілець	1:597
X-8	43	земляна	Лука Бернек (Luka Bernek) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Лука Берник	1901 р., Збараж	Стрілець	1:598
X-8	44	земляна	Володимир Рослерник (Wolodymir Roslernyk)			1:545
X-8	45	земляна	Василь Бульбак (Wasyl Bulbak) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Василь Бульбяк	1894 р., Бартатів, Городок	Стрілець	1:546
X-8	46	земляна	Іван Фединець (Iwan Fedyniec)	1894 р., Сколе	Стрілець	1:599
X-8	47	земляна	Іван Кулка (Iwan Kulka)	1892 р., Лопушанка, Самбір	Стрілець	1:600
X-8	48	земляна	Микола Дідух (Nykola Diduch)	1894 р., Снятин	Стрілець	1:547

X-8	49	земляна	Осип Боднар (Osyp Bodnar)	1898 р., Товсте	Стрілець	l:548
X-8	50	земляна	Іван Корилюк (Iwan Koryluk) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Іван Курилюк	1897 р., Яворів, Косів	Стрілець	l:601
X-8	51	земляна	Йосип Ріхмінек (Josyp Richminek)			l:602
X-8	52	земляна	Михайло Лолик (Mychajło Lołyk)			l:549
X-8	53	земляна	Марія Косрицька (Marja Kosrycka)			l:550
X-8	54	земляна	Штогрин (Stogryn)		Старший стрілець	l:603
XI-1	1	пам'ятник	Бартко Гавриш (Bartko Hawrysz)	1894 р., Калинівщина, Чортків	Стрілець	1919
XI-1	2	пам'ятник	Юрко Гавриленко (Jurko Hawrylenko)	1895 р., Битьків, Надвірна	Стрілець	1919
XI-1	3	пам'ятник	Григорій Бойчук (Hryhorij Bojczuk) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Гринько Бойчук	1882 р., Віргам, Снятин	Стрілець	1919
XI-1	4	пам'ятник	Єржі Єргієвич (Jergij Jergijewycz)			1919

XI-1	5	пам'ятник	Василь Русмак (Wasul Rusmak) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Василь Руснак	1888 р., Чернелиця, Товмач	Стрілець	1919
XI-1	6	пам'ятник	Петро Горунюк (Petro Horuńuk) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Петро Горнюк	1884 р., Золотники, Підгайці	Стрілець	1919
XI-1	7	пам'ятник	Петро Микитнюк (Petro Mykytńuk) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Петро Микитюк	1896 р., Свобідка, Коломия	Стрілець	1919
XI-1	8	пам'ятник	Василь Мертищук (Wasyl Mertyszczuk) Варіант з «Літопису Червоної Калини«: Василь Мартищук	1888 р., Жаб'є, Косів	Вістун	1919
XI-1	9	пам'ятник	Стефан Кручай (Stefan Kruczaj) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Степан Кручай	1890 р., Добрівляни, Дрогобич	Стрілець	1919
XI-1	10	пам'ятник	Петро Юрчанюк (Petro Jurczaniuk)			1919
XI-1	11	пам'ятник	Микола Лукасюк (Mykola Łukasiuk)	1885 р., Заболотів, Снятин	Стрілець	1919

XI-1	12	пам'ятник	Сава Руссон (Sawa Russon) Варіант з «Літопису Червоної Калин»: Сава Русон	1880 р., Серет, Буковина	Стрілець	1919
XI-2	1	пам'ятник	Федір Сас (Fedir Sas)	1900 р., Бабухів, Рогатин	Стрілець	1919
XI-2	2	пам'ятник	Софрон Скінський (Sofron Skinskij)	1880 р., Тори, Сокаль	Стрілець	1919
XI-2	3	пам'ятник	Григорій Цупра (Hryhorij Cupra) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Гриць Цюпа	1900 р., Гринівці, Товмач	Стрілець	1919
XI-2	4	пам'ятник	Іван Міхарчук (Iwan Micharczuk) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Іван Міхурчик	1900 р., Темерівці, Станиславів	Стрілець	1919
XI-2	5	пам'ятник	Федір Тимків (Fedir Tymkiw)	1895 р., Коропець, Бучач	Канонір (Артилерист)	1919
XI-2	6	пам'ятник	Корнило Шмігульський (Kornylo Szmigulskij) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Дмитро Шмігельський	1901 р., Фірліївка, Золочів	Стрілець	1919
XI-2	7	пам'ятник	Дмитро Гаврилюк (Dmytro Hawryluk)			1919

XI-2	8	пам'ятник	Микола Весолашко (Mykola Wesolaszko) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Микола Васалашко	1897 р., Отинія, Товмач	Стрілець	1919
XI-2	10	пам'ятник	Осип Лубмаєр (Osyp Lubmajer) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Осип Любмарч	1875 р., Відень, III	Стрілець	1919
XI-2	11	пам'ятник	Роман Хрупис (Roman Chrupys)	1888 р., Вербяни, Яворів	Стрілець	1919
XI-2	12	пам'ятник	Іван Заремба (Iwan Zaremba)	1892 р., Загвіздь, Станиславів	Вістун	1919
XI-2	13	пам'ятник	Микола Кароль (Mykola Karol)	1900 р., Станиславів	Стрілець	1919
XI-2	14	пам'ятник	Іван Лесюк (Iwan Łesiuk)	1898 р., Пуків, Рогатин	Стрілець УГА	12. 02. 1919 l:740
XI-3	1	пам'ятник	Тома Пелех (Toma Pelech)	1892 р., Сороки, Львів	Стрілець	1919
XI-3	2	пам'ятник	Федір Кобрин (Fedir Kobryn)	1880 р., Товмач	Стрілець	1919
XI-3	3	пам'ятник	Іван Копців (Iwan Kopciw)	1897 р., Бабухів, Рогатин	Стрілець	1919
XI-3	4	пам'ятник	Томаш Костенко (Tomasz Kosteńko) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Анастазій Костенко	1892 р., Донська губернія	Стрілець	1919

XI-3	5	пам'ятник	Максим Даниш (Maksym Danysz)			1919
XI-3	6	пам'ятник	Микола Роравський (Mykola Rorawskyj)			1919
XI-3	7	пам'ятник	Яків Халупенко (Jakiw Chalypenko)	1889 р., Ланчин, Надвірна	Вістун	1919
XI-3	8	пам'ятник	Володимир Саленко (Wolodymyr Saleńko)			1919
XI-3	9	пам'ятник	Дмитро Попик (Dmytro Popyk)			1919
XI-3	10	пам'ятник	Людвік Циган (Ludvik Cygan)	1899 р.	Польське військо	03. 03. 1919 l:735
XI-4	1	пам'ятник	Федір Петришин (Fedir Petryszyn)	1898 р., Хомяківка, Станиславів	Стрілець	1919
XI-4	2	пам'ятник	Яків Довбуш (Jakiw Dowbusz)	1887 р., Загвіздя, Станиславів	Стрілець	1919
XI-4	3	пам'ятник	Осип Ірук (Osyp Iruk)			1919
XI-4	4	пам'ятник	Микола Юращук (Mykola Juraszczuk)	1890 р., Новосілка, Товмач	Стрілець	1919
XI-4	5	пам'ятник	Йосип Тимчишин (Josyp Tymczyszyn)			1919
XI-4	6	пам'ятник	Павло Грицак (Pawlo Hrycak)			1919

XI-4	7	пам'ятник	Трофим Лісовий (Trofym Lisowyj)	1892 р., Сокиринці, Полтава	Сотник	1919
XI-4	8	пам'ятник	Володимир Хованець (Wołodymyr Chowaneć)	1895 р., Липовець, Київ	Канонір	1919
XI-4	9	пам'ятник	Осип Сова (Osyp Sowa)			1919
XI-4	10	пам'ятник	Степан Сміх (Stepan Śmich)	1894 р., Гниловоди, Підгайці	Хорунжий	1919
XI-4	11	пам'ятник	Доктор Микола Дикий (Mykola Dykyj)	1855 р., Перемишль	Лікар	1919
XI-4	12	пам'ятник	Невідомий			1919
XI-4	13	пам'ятник	Емануіла Лісович, Емілія Мудрак, Єремія Пришляк (Emanuila Lisowycz, Emilja Mudrak, Eremija Pryszlak)			1919
XI-5	1	пам'ятник	Павло Береза (Pawlo Bereza)	1888 р., Синевідсько нижнє, Сколе	Стрілець	1919
XI-5	2	пам'ятник	Михайло Корнійчук (Mychajło Kornijczuk)	1897 р., Вінниця	Стрілець	1919
XI-5	3	пам'ятник	Петро Клиновський (Petro Klynowskij)			1919
XI-5	4	пам'ятник	Микола Єдліцький (Mykola Jedlickij)			1919
XI-5	5	пам'ятник	Микола Заящук (Mykola Zajaszczuk)			1919

XI-5	6	пам'ятник	Стефан Коник (Stefan Konyk)			1919
XI-5	7	пам'ятник	Василь Козорис (Wasyl Kozorys) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Василь Козолис	1898 р., Голобівка, Самбір	Канонір	1919
XI-5	8	пам'ятник	Степан Олексин (Stepan Oleksyn)	1894 р., Глибоке, Богородчани	Стрілець	1919
XI-5	9	пам'ятник	Олекса Бубонок (Oleksa Bubonok) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Олекса Бубнюк	1899 р., Турка	Стрілець	1919
XI-5	10	пам'ятник	Антон Борковський (Antoni Borkowski) Варіант з «Літопису Червоної Калини«: Микола Боровський	1873 р., Золотий Потік, Бучач	Стрілець	1919
XI-5	11	пам'ятник	Степан Климко (Stepan Klymko) та один Невідомий	1895 р., Жиличі, Городок Ягелонський	Стрілець	1919
XI-5	12	пам'ятник	Роман Косткович (Roman Kostkowycz)			1919
XI-5	13	пам'ятник	Антон Вісмевський (Antoni Wiśmewski) та 8 невідомих			1919
XI-5	14	пам'ятник	Невідомий			1919

XI-5	15	пам'ятник	Микола Заяць (Mikolaj Zajac)			1919
XI-5	16	пам'ятник	Ян Ведлер (Jan Wedler)			1917
XI-5	17	пам'ятник	Ян Дзєхімевич (Jan Dziechimewicz)			1919
XI-5	18	пам'ятник	Вінцентій Інивєвський (Wincenty Inyiewski)			1919
XI-5	19	пам'ятник	Вінцентій Іворняк (Wincenty Iworniak)			1919
XI-5	20	пам'ятник	Блажей Попєль (Blażej Popiel)			1919
XI-5	21	пам'ятник	Невідомий			1919
XI-5	22	пам'ятник	Міхал Шидловський (Michal Szydlowski)			1919
XI-5	23	пам'ятник	Ян Турський (Jan Turski)			1919
XI-5	24	пам'ятник	Рудольф Людвік (Rudolf Ludwik)			1919
XI-5	25	пам'ятник	Роман Равіч (Roman Rawicz) та Бохонський (Bochoński)			1919
XI-5	26	пам'ятник	Невідомий			1917-1919
XI-5	27	пам'ятник	Францішек Папєровський (Frańciszek Papierowski)			1917-1919

XI-5	28	пам'ятник	Костянтин Якусіч (Konstanty Jakuśicz)			1917-1919
XI-5	29	пам'ятник	Юзеф Гудриховський (Józef Hudrychowski)			1917-1919
XI-5	30	пам'ятник	Ян Ошеховський (Jan Oszechowski)			1917-1919
XI-5	31	пам'ятник	Юзеф Леон де Аумта (Józef Leon de Aumta)			1917-1919
XI-5	32	пам'ятник	Антоні Ролл (Antoni Roll)			1917-1919
XI-5	33	пам'ятник	Міхал Пілярський (Michal Pilarski)			1917-1919
XI-5	34	пам'ятник	Францішек Пантус (Frańciszek Pantus)			1917-1919
XI-5	35	пам'ятник	Андрій Квесінський (Andrej Kwesiński)			1917-1919
XI-5	36	пам'ятник	Євгеніюш Шаєр (Eugenjusz Schayer) Станіслав Ватраховський (Stanisław Watrachowski) Фелікс Мазурек (Feliks Mazurek)	1871 р. 1899 р. 1894 р.	Легіоніст польський 1 полк I Бригади Легіонів Польських Легіоніст польський	1921 24. 12. 1918 13. 07. 1913 l:877

XI-5	37	пам'ятник	Юзеф Висоцький (Józef Wysocki) Владислав Мосціцький (Władysław Moscicki) Александр Гриневич (Aleksander Gryniewicz)	24.02.1894 р. 1897 р.	Легіоніст польський І Бригада Легіонів Польських польський легіоніст, сержант військової жандармерії	1914 23.03.1919 10.12.192 ? l:876
XI-5	38	пам'ятник	Ян Добровський (Jan Dąbrowski)			1917-1919
XI-5	39	пам'ятник	Михайло Лесічмик (Mychajlo Łesiczmyk)			1917-1919
XI-5	40	пам'ятник	Андрій Облодан (Andrij Obłodan) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Андрій Обладан	1893 р.	Стрілець	1917-1919
XI-5	41	пам'ятник	Іван Федорійчук (Iwan Fedorijczuk)	1899 р., Тростянець, Снятин	Стрілець	1917-1919
XI-5	42	пам'ятник	Осип Голендер (Osyp Holender) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Осип Голєндер	1897 р., Ворона, Товмач	Стрілець	1917-1919
XI-5	43	пам'ятник	Йосип Вавринюк (Józef Wawryniuk) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Осип Вавринюк	1901 р., Константинів	Стрілець	1917-1919

XI-5	44	пам'ятник	Андрій Зборовський (Andrij Zborowskij) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Антін Зборовський	1886 р., Гринів, Бібрка	Стрілець	1917-1919
XI-5	45	пам'ятник	Василь Анчмах (Wasyl Anczmach)			1917-1919
XI-5	46	пам'ятник	Василь Кутницький (Wasyl Kutnyckij)	1900 р., Дев'ятники, Бібрка	Стрілець	1917-1919
XI-5	47	пам'ятник	Дмитро Ткачук (Dmytro Tkaczuk)	1895 р., Вербіж вижній, Коломия	Стрілець УГА	02. 04. 1919 l:653
XI-5	48	пам'ятник	Василь Бабій (Wasyl Babij)	1899 р., Полівці, Чортків	Стрілець	1917-1919
XI-5	49	пам'ятник	Григорій Климович (Hryhorij Kłymowycz) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Гринь Климович	1891 р., Скнилів, Львів	Стрілець	1917-1919
XI-5	50	пам'ятник	Людвік Сова (Ludwik Sowa)			1917-1919
XI-5	51	пам'ятник	Міхал Маціовський (Michał Maciowski)			1919
XI-5	52	пам'ятник	Михайло Корчинський (Mychajło Korczyński)	1897 р., Розлуч, Турка	Стрілець	1919
XI-5	53	пам'ятник	Михайло Темний (Mychajło Temnyj)	1901 р., Гарачівка, Перемишляни	Стрілець	1919
XI-5	54	пам'ятник	Михайло Голуб (Mychajło Holub)			1919

XI-5	55	пам'ятник	Микола Коменецький (Mykola Komeneckij) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Микола Камінецький	1896 р., Товсте, Скалат	Стрілець	1919
XI-5	56	пам'ятник	Іван Бойців (Iwan Bojciw)	1895 р., Ворона, Товмач	Стрілець	1919
XI-6	1	пам'ятник	Михайло Сеньків (Mychajło Seńkiw)	1899 р., Товсте, Скалат	Стрілець	1919
XI-6	2	пам'ятник	Іван Березук (Iwan Berezuk)			1919
XI-6	3	пам'ятник	Василь Стефанюк (Wasyl Stefaniuk)	1894 р., Тарновиця пільна, Надвірна	Стрілець	1919
XI-6	4	пам'ятник	Дмитро Дудяк (Dmytro Dudiak)	1885 р., Кутиска, Товмач	Стрілець	1919
XI-6	5	пам'ятник	Дмитро Шкварук (Dmytro Szkwaruk)	1888 р., Олешів, Товмач	Стрілець УГА	27. 03. 1919 l:623
XI-6	6	пам'ятник	Іван Чулій (Iwan Czulij)	1898 р., Наливка, Калуш	Стрілець	1919
XI-6	7	пам'ятник	Василь Стефурак (Wasyl Stefurak)	1896 р., Кривець, Богородчани	Стрілець	1919
XI-6	8	пам'ятник	Микола Цибулька (Mykola Cybulska)	1896 р., Стрий	Стрілець	1919
XI-6	9	пам'ятник	Микола Головчак (Mykola Holowczak)	1894 р., Дорогів, Станиславів	Стрілець	1919
XI-6	10	пам'ятник	Михайло Рошко (Mychajło Roszko)			1919

XI-6	11	пам'ятник	Михайло Мокиляк (Mychajło Mokylak) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Михайло Могиляк	1894 р., Королівка, Товмач	Стрілець	1919
XI-6	12	пам'ятник	Іван Костинець (Iwan Kostinec)			1919
XI-7	1	пам'ятник	Степан Мартинюк (Stepan Martyniuk)	1897 р., Маркова, Богородчани	Стрілець	1919
XI-7	2	пам'ятник	Федір Романюк (Fedir Romaniuk)		Стрілець	1919
XI-7	3	пам'ятник	Лозе Колеп (Łoze Kolep)			1919
XI-7	4	пам'ятник	Василь Лаврик (Wasyl Lawryk) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Василь Ваврик	1894 р., Яворів	Стрілець	1919
XI-7	5	пам'ятник	Василь Жураковський (Wasyl Żurakowskij)	1899 р., Ганківці, Снятин	Стрілець	1919
XI-7	6	пам'ятник	Вацлав Пеховіч (Waclaw Pechowicz)			1919
XI-7	7	пам'ятник	Федір Іваночко (Fedir Iwanoczko)	1896 р., Ямниця, Станиславів	Стрілець	1919
XI-7	8	пам'ятник	Мечислав Рудковський (Meczyslaw Rudkowski)			1919
XI-7	9	пам'ятник	Михайло Мельник (Mychajło Melnik)			1919

XI-7	10	пам'ятник	Іван Яхович-Коверинський (Iwan Jachowycz-Koweryński)			1919
XI-7	11	пам'ятник	Іван Ковч (Iwan Kowcz) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Іван Ковач	1890 р., Дмитровичі, Мостиська	Стрілець	1919
XI-7	12	пам'ятник	Антон Баран (Antoni Baran)			1919
XI-8	1	пам'ятник	Михайло Степурак (Mychajło Stepurak) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Михайло Стефурак	1897 р., Делятин, Надвірна	Стрілець	1919
XI-8	2	пам'ятник	Іван Венгер (Iwan Wenger)			1919
XI-8	3	пам'ятник	Іван Конішак (Iwan Koniszak)	1886 р., Самбір	Стрілець	1919
XI-8	4	пам'ятник	Іван Камінський (Iwan Kamińskij)	1900 р., Бариш, Бучач	Стрілець	1919
XI-8	5	пам'ятник	Петро Білаш (Petro Bilasz)	1896 р., Одеса	Полковник	1919
XI-8	6	пам'ятник	Микола Дурак (Mykola Durak)		Стрілець	1919
XI-8	7	пам'ятник	Гриць Хміленко (Hryć Chmilenko)	1893 р., Лозова, Катеринослав	Полковник	1919

XI-8	8	пам'ятник	Невідомий			1919
XII-5	84	пам'ятник	Іван Балів (Iwan Bałiw)			1919
XII-5	85	пам'ятник	Михайло Лабко (Mychajło Łabko) та невідомий	1888 р., Старі Богородчани	Стрілець	1919
XII-5	86	пам'ятник	Яків Урбан (Jakiw Urban)	1883 р., Іщків, Підгайці	Старший стрілець	1919
XII-5	87	пам'ятник	Гаврило Стадник (Hawrylo Stadnyk) та 3 невідомих	1886 р., Жабокруки, Городенка	Стрілець	1919
XII-5	88	пам'ятник	Микола Кнімірак (Mykola Knimirak)			1919
XII-5	89	пам'ятник	Федір Костловський (Fedir Kostlowskij)	1902 р., Лятишів	Стрілець	1919
XII-5	90	пам'ятник	Дмитро Лукинчук (Dmytro Łukyńczuk) Варіант з «Літопису Червоної Калини»: Дмитро Луканчук	1891 р., Турка, Коломия	Стрілець	1919
XII-5	91	пам'ятник	Вінцентій Господарчик (Wincenty Gospodarczyk)			1919
XII-5	92	пам'ятник	Петро Лосійчук (Petro Łosijczuk) Варіант з «Літопису Червоної Калини«: Петро Ласійчук	Вербовець, Косів	Стрілець	1919

XII-5	93	пам'ятник	Михайло Нечесний (Mychajło Neczesnyj)	1897 р., Рогатин	Стрілець УГА	17. 05. 1919 l:688
XII-5	94	пам'ятник	Францішек Слодкі (Frańciszek Slodki)			1919
XII-5	95	пам'ятник	Кароль Цігель (Karol Cigel)	1876 р.	Рядовий Польське військо	04. 05. 1919 l:686
XII-5	96	пам'ятник	Микола Бедрило (Mykola Bedrylo)	1898 р., Ставчани, Городок	Вістун	1919
XII-5	97	пам'ятник	Дмитро Щупачинський (Dmytro Szczupaczyński) та 2 невідомих	1900 р., Петрилів, Товмач	Стрілець	1919
Разом			**199 (180 відомих та 19 невідомих)**			

Джерело: Ми склали повний список похованих вояків УГА та польських військовополонених на основі «Книги Голов. Цвинтаря. I-I до XII-7» («Księgi Cmentaza Glów. I-I do XII-7»), де подано прізвища похованих по секторах цвинтаря. Книга складена під час інвентаризації могил у 1935 р., куди вносилися записи могил із збереженими написами. У ній вказувався сектор цвинтаря, порядковий номер могили у секторі, тип могили (гробниця, пам'ятник, земляна), прізвище та рік поховання. Відповідно до «Книги Голов. Цвинтаря. I-I до XII-7», на цвинтарній алеї поховано 199 осіб, з них 180 відомих та 19 невідомих, 139 відомих прізвищ вояків УГА та армії УНР, 1 прізвище російського військовополоненого, 34 прізвищ польських військовополонених, 6 прізвищ польських військових інших років.

Додаток 2. Список полеглих вояків в українсько-польській війні 1918–1919 рр., українсько-польсько-більшовицькій війні 1920 р., та померлих від поранень та хвороб, похованих у Станиславівському повіті: у Пасічній, в Тустані, у Станиславові: на головному міському кладовищі по вулиці Сапіжинській (сучасна Незалежності) та парафіяльному цвинтарі у Княгинин-колонії (сучасна вулиця Київська).

L. p.	Szarża	Nazwisko i imię	Armia	Pułk (komp. formacjaoddzial)	Data urodz.	Miejsce	Poległ Umarł dnia	Pochowany	Położenia mogiły			
								dnia	na cmentarzy	gmina	w wgrobie	
1	ppor.	Henryk Nowosielski-Sas	WP	6 p.a.p.	1894	Stanisławów	18.06. 1920	25.06. 1920	gmin.		pojed.	cm. gm. Pasieczna
2		Władysław Laszkiewicz	WP	ochotnik w 1920 r		Stanisławów		15.08. 1920	gmin.	STANISLAWÓW MIEYSKI CMENTARZ Stanislawów	pojed.	№ 812
3		Zeliura Bronisław Tyszkiewicz	WP	legionist	lat 23	Stanisławów			gmin.	STANISLAWÓW MIEYSKI CMENTARZ Stanislawów	masow.	№ 814

4		Isaak Jędzej Piotrowicz	WP	uczeń. II kl. gim. P.O.W.	1903	Tysmienica	30.05. 1919	09.06. 1919	gmin.	STANISLAWÓW MIEYSKI CMENTARZ Stanislawów	ma-sow.	
5		Stanisław Kraśnicki	WP	uczeń. II kl. gim. realnej P.O.W.	1903	Stanislawów	30.05. 1919	09.06. 1919	gmin.	STANISLAWÓW MIEYSKI CMENTARZ Stanislawów	ma-sow.	
6		Frańciszek Pokoj	WP	ślusarz kolejowy P.O.W.	1889	Stanislawów	30.05. 1919	09.06. 1919	gmin.	STANISLAWÓW MIEYSKI CMENTARZ Stanislawów	ma-sow.	
7		Józef Deniszczuk	WP	ślusarz kolejowy	1898	Stanislawów	30.05. 1919	09.06. 1919	gmin.	STANISLAWÓW MIEYSKI CMENTARZ Stanislawów	ma-sow.	
8		Józef Kozicki	WP	uczeń. gim. P.O.W.	1902	Stanislawów	30.05. 1919	09.06. 1919	gmin.	STANISLAWÓW MIEYSKI CMENTARZ Stanislawów	ma-sow.	
9		Stanisław Deboń	WP	uczeń. seminar. naucz. P.O.W.	1901	Stanislawów	30.05. 1919	09.06. 1919	gmin.	STANISLAWÓW MIEYSKI CMENTARZ Stanislawów	ma-sow.	
10		Rudolf Katcki	WP	zarobnik P.O.W.	1902	Stanislawów	30.05. 1919	09.06. 1919	gmin.	STANISLAWÓW MIEYSKI CMENTARZ Stanislawów	ma-sow.	

11	ppor.	dr. Juliusz Adam Majewski	WP	P. K.U. Stanisławów	1867	Stanisławów		04.03. 1920		STANISLAWÓW MIEYSKI CMENTARZ Stanislawów	grobowiec familjony	
12	wieżeń szereg.	Izyja Fischbein	WP			Wierzbiec		16.02. 1920	żydowski	STANISLAWÓW MIEYSKI CMENTARZ Stanislawów	pojed.	
13		Wojciech Batora	WP	21 p. p. 10 kmp.			14.09. 1920	15.09. 1920	NA POLU TUSTAŃ 12.12. 1925 ekshumowany	HALICZ	pojed.	
14		Romanowski	WP	21 p. p. 1 kmp.			14.09. 1920	15.09. 1920	NA POLU TUSTAŃ 12.12. 1925 ekshumowany	HALICZ	pojed.	

15		Józef Kępczyński	WP	21 p. p. 1 kmp.			14.09. 1920	15.09. 1920	NA POLU TUSTAŃ 12.12. 1925 ekshumowany	HALICZ	pojed.
16		Kubakowska	WP	21 p. p. 1 kmp.			14.09. 1920	15.09. 1920	NA POLU TUSTAŃ 12.12. 1925 ekshumowany	HALICZ	pojed.
17		Witold Kolnet	WP	21 p. p. 1 kmp.			15.09. 1920	15.09. 1920	NA POLU TUSTAŃ 12.12. 1925 ekshumowany	HALICZ	pojed.

18		Mazurowski	WP	21 p. p. 1 kmp.	1898		14.09. 1920	15.09. 1920	NA POLU TU-STAŃ 12.12. 1925 ekshu-mowa-ny	HALICZ	pojed.	
19		Andrzey Błaszczyk	WP	21 p. p.	1897		14.09. 1920	15.09. 1920	NA POLU TU-STAŃ 12.12. 1925 ekshu-mowa-ny	HALICZ	pojed.	
20	szereg.	Sikora	WP	21 p. p. 11 kmp.			14.09. 1920	15.09. 1920	NA POLU TU-STAŃ 12.12. 1925 ekshu-mowa-ny	HALICZ	pojed.	

21	ppor.	Tadeusz Orłowski	WP	21 p. p. 1 kmp.			14.09. 1920	14.09. 1920		HALICZ	pojed.	NA POLU TU-STAŃ 12.12. 1925 ekshu-mowa-ny
22		Władysław Góral	WP	B. 20 02.06.			07.09. 1920	07.09. 1920		HALICZ	pojed.	NA POLU TU-STAŃ 12.12. 1925 ekshu-mowa-ny
23		Józef Malko-wiec	WP	21 p .p.			15.09. 1920	15.09. 1920		HALICZ	pojed.	NA POLU TU-STAŃ 12.12. 1925 ekshu-mowa-ny

24	szereg.	Stanisław Chlebiński	WP		1901	Nowy Sącz	03.06. 1920	04.06. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
25	szereg.	Józef Antosiak	WP	11 p.a.p.	1900		15.06. 1920	16.06. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
26	siostra	Jadwiga Hawrykówna	WP		1898	ul. Badeniego Lwów	27.06. 1920	28.06. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
27	cywilna	Magdalena Kułakowska	WP		1897	Krasówka Tarnopol				KNIHININ KOLONJA CMENTARZ		
28	szereg.	Zygmunt Kubera	WP	areszt wojsk	1900	Orehów	06.07. 1920	07.07. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
29	szereg.	Karol Misiarz	WP	39 p. 4 kmp. b. 6			12.07. 1920	14.07. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
30	kap.	Wilhelm Spicer	WP	5 p. a. p.			16.07. 1920	18.07. 1920		KNIHININ KOLONJA CMENTARZ		
31	cyw.	Jan Nowakowski	WP							KNIHININ KOLONJA CMENTARZ		
32	szereg.	Antoni Reczin	WP	49 p. p. 1 kmp.	1901	Ostrowa Częstochowa	16.07. 1920	20.07. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

33	szereg.	Stanisław Telka	WP	49 p. p.	1900	Nowy Targ	16.07. 1920	20.07. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
34	szereg.	Władysław Bogrus	WP	54 p. p.				22.07. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
35	szereg.	Ignacy Półtorak	WP	54 p. p. 1 kmp.	1901	Sozaczyn Kalno	21.07. 1920	22.07. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
36	szereg.	Jan Kurlej	WP	b. 3	1898	Cholewiano Góra Nisko	02.08. 1920	03.08. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
37	szereg.	Jan Lepucki	WP	kol. tabor 248	1899	Piotrówek Krosno	05.08. 1920	06.08. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
38	szereg.	Karol Wolanczuk	WP	6 baon Lwowski	1898	Wyszów Sokal	16.08. 1920	17.08. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
39	szereg.	Stanisław Studniarz	WP	baon wart. 6/4	1901	Debowa Pilzno	09.08. 1920	10.08. 1920		KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
40	szereg.	Jan Przybyło	WP	48 p. p. b. zapas.	1901	Iłez Opoczno	16.08. 1920	16.08. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
41	szereg.	Franciszek Resler	WP	49 p.p.			16.08. 1920	17.08. 1920		KNIHININ KOLONJA CMENTARZ		

42	szereg.	Franciszek Bester	WP	14 p. p.	1902	Bedna-rowka Tłumacz	16.08. 1920	17.08. 1920		KNIHININ KOLONJA CMENTARZ		
43	szereg.	Stanisław Kopeć	WP	48 p. p.	1902	Ratiniec Radomek	17.08. 1920	18.08. 1920		KNIHININ KOLONJA CMENTARZ		
44	szereg.	Władysław Głąbiński	WP	11 p.a.p. bat. zap.	1902	Lwów	17.08. 1920	18.08. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
45		Nieznany	WP							KNIHININ KOLONJA CMENTARZ		
46		Jan Wójcik	WP	Z kmp. koł.	1900	Wadowice		20.09. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
47	szereg.	Stanisław Kacik	WP	13 p. p. 6 kmp. 15 bryg.	1898	Aleksan-drowiec Kraków	21.10. 1920	22.10. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
48	szereg.	Tadeusz Kapecki	WP	baon wart. 6/6	1900	Zagórzany Kraków	24.10. 1920	25.10. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
49	urz. wojsk.	Kalikot Rzę-czynki	WP	1 okr. komisja zakupu zbozia	1856	Czarny Ostrów Ploskurów	28.09. 1920	29.09. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

50	szereg.	Michał Marcinów	WP	1 b. 7 kmp. koł.	1897	Jamelna Gródek Jagielloński	05.10. 1920	07.10. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
51		Antoni Opałka	WP	1 kmp. motor.	1901	Wróblik Szlachecki Krosno	11.10. 1920	12.10. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
52	szereg.	Józef Grzeszkiewicz	WP	36 p. p. 11 kmp.	1900		13.10. 1920	14.10. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
53	szereg.	Andrzej Łukasik	WP	1 kmp. motor.	1897	Hopniec Szlachecki	15.10. 1920	16.10. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
54	szereg.	Edward Rogulski	WP	2 b. 1 kmp. motor. koł.	1899	Zachód Wegrów	16.10. 1920	16.10. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
55		Wojciech Oleś	WP	baon wart. 6/5	1894	Wolica Piaskowa Ropczyce	21.10. 1920	23.10. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
56	szereg.	Stanisław Wójcik	WP	1 kmp. motor.	1899		25.10. 1920	26.10. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
57	szereg.	Leon Guziak	WP	baon wart. 2/6	1900	Lódz	04.11. 1920	06.11. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

58	kpr.	Władysław Bryl	WP	pociag pancer.	1902	Kraków	06.11. 1920	06.11. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
59	szereg.	Władysław Barański	WP	2 b. 5 kmp. 37 p. p.	1900	Opoczno Radom			wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ		
60	szereg.	Stefan Przanowski	WP	baon wart. 2/6	1896	Gostynia	04.11. 1920	06.11. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
61	szereg.	Ignacy Leśko	WP	45 p. p. baon zap.	1901	Wojko Częstochowa	07.11. 1920	08.11. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
62	szereg.	Stanisław Hryniuk	WP	3 b.	1900	Kołomyja	11.11. 1918	18.11. 1918	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	mylnie wciągnieto
63	szereg.	Feliks Kamiński	WP	48 p. p.	1900	Jerock Pułtusk	31.03. 1920	02.04. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
64	szereg.	Władysław Gajda	WP	baon wart. 2/6	1899	Olkusz Kielce	03.04. 1920	05.04. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
65	szereg.	Antoni Iwaniec	WP	oboz ćwiczelny Stanisławów	1897	Likusko Kijów			wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

66	szereg.	Jan Zera	WP	48 p. p.	1901	Zyszek Bystoy	01.04. 1920	05.04. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
67	szereg.	Julian Kuratkowski	WP	48 p. p.	1900	Łąk Sandomierz	06.04. 1920	08.04. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
68	szereg.	Michał Jasiński	WP	oboz ćwiczelny	1901	Grybów	09.04. 1920	10.04. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
69	kan.	Michał Pajak	WP	11 p. a. c.	1899	Jadowniki Mokre Dąbrowa	10.04. 1920	12.04. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
70	szereg.	Antoni Nowicki	WP	oboz ćwiczelny Stanislawów	1898	Kielmno Lódz	14.04. 1920	16.04. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
71	kan.	Stanisław Stojak	WP	11 p. a. p.	1900	Tomaszówka Lisko Iłża			wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
72	st. szereg.	Czesław Izczerbak	WP		1896	Ruzie Dąbrowa	18.04. 1920	19.04. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
73	szereg.	Antoni Hebrajski	WP	Stanislawów	1897	Częstochowa		20.04. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

74	kprl.	Frańciszek Jaworski	WP	48 p. p.	1898	Biejków Grójec		21.04. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
75	kan.	Gołebiowski	WP	11 p. a. c.	1901	Debowica Blotnica Radom	20.04. 1920	21.04. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
76	szereg.	Walenty Koś	WP	48 p. p.	1900	Zimna woda Sando-mierz	26.04. 1920	27.04. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
77	szereg.	Jan Wiśniew-ski	WP	11 p. a. c.	1901	Rolylinki Pinczów			wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
78	szereg.	Stanisław Klecki	WP	48 p. p. 1 kmp. baon zap.	15.01. 1899	Ljsie Turka	27.04. 1920	28.04. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
79	szereg.	Frańciszek Skrok	WP	areszt wojsk.	1899	Bliskowice gub. Lubelska	04.05. 1920	04.05. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
80	kan.	Władysław Lasota	WP	11 p. a. p.	1900	Wola solecka Iłża	05.05. 1920	07.05. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
81	szereg.	Józef Salwin	WP	48 p. p.	1900	Pułtusk Warszawa	10.05. 1920	12.05. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

82	szereg.	Dawid Silberman	WP	48 p. p.	1901	Opatów	17.05. 1920	18.05. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
83	szereg.	Aleksander Mróz	WP	48 p. p.	1900		28.05. 1920	29.05. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
84	szereg.	Józef Wiśniewski	WP	oboz ćwiczel.	1900	Ruda Wieluń	01.06. 1920	01.06. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
85	kan.	Jacek Majka	WP	11 p. a. p.	1901	Janów Kielce	06.03. 1920	08.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
86	szereg.	Stanisław Wojtowicz	WP	48 p. p.	1896	Modliborzyce Opatów	06.03. 1920	08.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
87	szereg.	Jan Marchewa	WP	48 p. p.	1900	Przystałowice Opoczno	09.03. 1920	10.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
88	szereg.	Józef Jaca	WP	wojsk. wiez. Stanisławów	1901	Łoźnica Sandomierz	08.03. 1920	08.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
89	stz.	Józef Wolbarski	WP	48 p. p.	1900	Zelazowce Opoczno	07.03. 1920	08.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

90	kan.	Lukasz Najder	WP	11 p. a. p	1901	Pinczów		14.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
91	kan.	Stanisław Herkel	WP	11 p. a. c	1900	Lancko-rona Wadowice	17.03. 1920	18.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
92	szereg.	Józef Banasz-czyk	WP	48 p. p.	1900	Ptezy Opoczno	18.02. 1920	19.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
93	ppor.	Tadeusz Trela	WP	31 p. p. 3 bat.	1898	Buka-czowce Rohatyn	21.03. 1920	23.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
94	szereg.	Stajniak	WP	48 p. p.	1900	Swiątniki Sando-mierz		25.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
95	szereg.	Wojciech Uryś	WP	oboz ćwiczel. Stanisla-wów	1900	Herka Rzeszów	23.03. 1920	25.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
96	szereg.	Lejzor Kuper-berg	WP	oboz ćwiczel. Stanisla-wów	1900	Końska wola Puławy	25.03. 1920	28.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
97	szereg.	Władysław Kułak	WP	48 p. p.	1900	Urzedów Puławy	26.03. 1920	28.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

98	szereg.	Frańciszek Pietrzak	WP	48 p. p.	1901	Duckoniec Warszawa	28.03. 1920	30.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
99	szereg.	Stanisław Piotrowski	WP	48 p. p.	1900	Jasiorów Pułtusk	28.03. 1920	30.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
100	szereg.	Bolesław Sierań	WP	48 p. p.	1891	Mackory Opoczno	29.03. 1920	30.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
101		Frańciszek Nalepa	WP	oboz ćwiczel. Stanisla-wów	1900	Mielczyn Wieluń	30.03. 1920	31.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
102	stzel.	Władysław Starzański	WP	48 p. p.	1901	Opatów	17.02. 1920	19.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
103	szereg.	Stanisław Sosnowski	WP	48 p. p.	1900	Przystało-wice Opoczno	18.02. 1920	18.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
104	szereg.	Piotr Fudalek	WP	40 p. p.	1900	Biołolicko Opatów	17.02. 1920	19.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
105	kan.	Frańciszek Folga	WP	11 p. a. p. bat. zap.	1901	Oświęcim		21.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

106	szereg.	Władysław Jakubczyk	WP	48 p. p. bat. zap.	1900	Plesko-wice Opoczno	18.02. 1920	21.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
107	kan.	Frańciszek Zatka	WP	11 p. a. p. 2 bat. z kmp.	1900	Piaski Brzesko	22.02. 1920	23.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
108	szereg.	Stanisław Skowron	WP	48 p. p.	1901	Osiecko Sando-mierz	21.02. 1920	23.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
109	kan.	Wojciech Wojcik	WP	11 p. a. c. bat. zap.	1900	Radocza Wadowic	20.02. 1920	23.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
110	szereg.	Antoni Wunk	WP	48 p. p.	1900	Prudniki Opoczno	20.02. 1920	23.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
111	szereg.	Frańciszek Płatek	WP	11 p. a. p. kom. gosp.	1901	Brzeco-wiec Myślenice	22.02. 1920	24.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
112	szereg.	Paweł Kuł-inski	WP	11 p. a. p.	1885	Janów	24.02. 1920	24.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
113	kan.	Piotr Koniarz	WP	11 p. a. c. bat. zap.	1901	Lewniowa Brzesko	20.02. 1920	24.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

114	szereg.	Józef Zajac	WP	48 p. p.	1900	Plomo Opoczno	22.02. 1920	24.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
115	kan.	Stanisław Masławski	WP	11 p. a. p.	1901	Czarkowy Pińczów	23.02. 1920	25.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
116	kan.	Jan Furman	WP	11 p. a. c.	1901	Błażkowa Pilzno	23.02. 1920	25.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
117	szereg.	Piotr Białkowski	WP	48 p. p.	1901	Podklasztory Opoczno	23.02. 1920	25.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
118	szereg.	Ignacy Majewski	WP	48 p. p.	1901	Przstalowce Opoczno	24.02. 1920	26.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
119	szereg.	Józef Rutkowski	WP	48 p. p.	1900	Sulejow Opoczno	24.02. 1920	26.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
120	szereg.	Jan Oleś	WP	48 p. p.	1900	Nackrapy Sandomierz	26.02. 1920	28.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
121	szereg.	Antoni Oleksik	WP	48 p. p.	1900	Różanna Opoczno	26.02. 1920	28.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

122	kan.	Jan Kurzak	WP	11 p. a. c.	1901	Podolsze Ośurecim	26.02. 1920	28.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
123	szereg.	Władysław Dubek	WP	48 p. p. bat. zap.	1900	Różanna Opoczno	27.02. 1920	28.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
124	cyw.	Rudolf Karwasiecki	WP		1869	Stanisławów	25.02. 1920	28.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
125	cyw.	Marjan Karwasiecki	WP		1897	Stanisławów	25.02. 1920	25.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
126	szereg. areszt.	August Mamejan	WP	7 p. p. 4 komp.	1897	Olesko Prusy wchodnie	27.02. 1920	29.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
127	kan.	Roman Kwiatkowski	WP	11 p. a. p.	1901	Łomsk Radom	01.03. 1920	02.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
128	kan.	Józef Ciołek	WP	11 p. a. p.	1901	Czarkowy Pińczów	01.03. 1920	03.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
129	st. szereg.	Maciej Walczak	WP	11 p. a. c.	1898	Szczyrk Biała	01.03. 1920	03.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
130	kan.	Stanisław Sołtysiak	WP	11 p. a. p.	1901	Jarząbki Stopnica	21.02. 1920	23.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

131	szereg.	Frańciszek Tymowski	WP	48 p. p.	1901	Gtalienie Mackory Opoczno	03.03. 1920	06.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
132	szereg.	Władysław Majewski	WP	48 p. p.	1901	Janikowiec Opoczno	06.03. 1920	08.03. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
133	szereg.	Michał Kriczka	WP	wojsk. wiez.	1895	Baranów Garwolin	08.02. 1920	10.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
134	szereg.	Stanisław Lewandowski	WP	30 p. p. 7 komp.	1899	Krezec Skiemiewice	10.02. 1920	11.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
135	szereg.	Józef Marjański	WP	11 p. a. c.	1900	Skołyszyn Jaslo	10.02. 1920	12.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
136	szereg.	Aleksander Zbrzeżniak	WP	11 p. a. p. bat. zap.	1900	Wyszków	12.02. 1920	12.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
137	szereg.	Jan Borek	WP	11 p. a. c	1900	Greboszów Dąbrowa	12.02. 1920	12.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
138	szereg.	Frańciszek Pitomski	WP	144 p. p.	1887	Zabrze Gór. Slask	12.02. 1920	13.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

139	szereg.	Frańciszek Zatka	WP	11 p. 2 bat. 7 komp.	1900	Pialki Brzesko	12.02. 1920	13.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
140	szereg.	Stanisław Sisiarz	WP	11 p. a. c. bat. zapas.	1900	Borzęcin Brzesko	12.02. 1920	13.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
141	szereg.	Frańciszek Kunka	WP	11 p. a. p.	1901	Lipsko Iłża	13.02. 1920	14.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
142	szereg.	Stanisław Kozioł	WP	11 p. a. c.	1901	Łaki górne Pilzno	13.02. 1920	14.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
143	szereg.	Frańciszek Grzech	WP	11 p. a. c. bat. zapas.	1900	Przczyły-lów Pilzno	13.02. 1920	14.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
144	szereg.	Stefan Smisek	WP	48 p. p.	1900	Zielice Polomiec Sando-mierz	14.02. 1920	16.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
145	szereg.	Feliks Lisow-ski	WP	48 p. p.	1900	Teresko Opoczno	14.02. 1920	16.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
146	szereg.	Frańciszek Sockacki	WP	48 p. p.	1900	Prysałow-ce małe Opoczno	15.02. 1920	16.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

147	szereg.	Jan Sada	WP	48 p. p.	02.08. 1900	Sośnie-rzany Koprzy-wince Sando-mierz	14.02. 1920	16.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
148	szereg.	Antoni Zie-liński	WP	oboz ćwiczel.	1898			16.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
149	kan.	Ludwik Łatek	WP							KNIHININ KOLONJA CMENTARZ		
150	szereg.	Jan Kulikow-ski	WP	48 p. p.	1901	Opoczno	16.02. 1920	17.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
151	st. szereg.	Frańciszek Górecki	WP	11 p. a. p. bat. zapas.	28.03. 1890		15.02. 1920	17.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
152	szereg.	Ludwik Skulski	WP	48 p. p.	1898	Dublany Sambor	15.02. 1920	17.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
153	szereg.	Jan Zydrón	WP	11 p. a. c. bat. zapas.	1901	Okocim Brzesko	17.02. 1920	17.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

154	kan.	Józef Pisowicz	WP	11 p. a. c. bat. zapas.	1901	Błażkowa Pilzno	17.02. 1920	18.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
155	kan.	Józef Adler	WP	11 p. a. p. bat. zapas.	1900	Zborów Stopnica	17.02. 1920	18.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
156	kan.	Władysław Baliga	WP	11 p. a. c. bat. zapas.	1901	Jadowinki Mokre Dąbrowa	17.02. 1920	17.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
157	cyw.	Michał Czyżewski	WP	14 p. p.	1902	Bednarówka Tlumacz	15.02. 1920	18.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
158	kan.	Jan Rak	WP	11 p. a. c. bat. zapas.	1900	Sułejów Opoczno	17.02. 1920	18.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
159	szereg.	Włodzimier Młodziński	WP	48 p. p.	31.10. 1900	Machory Opoczno	16.02. 1920	19.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
160	szereg.	Stanisław Janusz	WP	baon wart. 2/6	1899	Przemyśl	16.02. 1920	19.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
161	szereg.	Frańciszek Slizewski	WP	baon wart.	1888	Bojarnicze	08.01. 1920		wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

162	szereg.	Roman Stanisławski	WP	Stacja zbor. Stanislawów	1903	Buczacz	07.01. 1920	11.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
163	areszt.	Włodzimier Giziński	WP	wojsk. wiez. Stanislawów	1903	Siedliśko Lublin	09.01. 1920	11.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
164	szereg.	Józef Waligóra	WP	1 p. strz. podk.	1897	Moszezanica Wyż. Nowy Sacz	12.01. 1920	13.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
165	szereg.	Jan Golas	WP	40 p. p.	1898	Górka Brzesko	11.01. 1920	13.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
166	szereg.	Michał Ktos	WP	11 p. a. p.	1880	Wola Brzesko	13.01. 1920	14.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
167	sierż.	Jan Tyszkowski	WP	Post. Zand. Tlumacz	1895	Zagórze Zborów	10.01. 1920	12.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
168	szereg.	Marjan Szac	WP	38 p. p.	1897	Nowa wieś Kutno	16.01. 1920	17.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

169	kaprl.	Adam Luczak	WP	oboz ćwiczel. Izba chor.	1896	Sokolniki Lwów	19.01. 1920	20.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
170	szereg.	Jan Muchowski	WP	49 p. p.	1888	Brystamie	18.01. 1920	20.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
171	szereg.	Marcin Gumienny	WP	oboz ćwiczel. Izba chor.	1894	Budylów Brzeżany	18.01. 1920	20.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
172	szereg.	Jan Kazimierski	WP	145 p. p.	1879	Grzybów Kutno Warszawa	20.01. 1920	21.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
173	szereg.	Bonifacy Jurcaba	WP	P.K.U. Czortków			17.01. 1920	21.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
174	szereg.	Jan Dziubak	WP	23 p. p.	1898	Wola Zelechowska Garwolin	21.01. 1920	23.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
175	sierż.	Feliks Malinowski	WP	oboz ćwiczel.	1888	Brzozdowce Bóbrka	23.01. 1920	24.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
176	szereg.	Wincenty Nowak	WP	144 p. p.	1896	Witkowo Poznańskie	26.01. 1920	28.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

177	szereg.	Władysław Borowski	WP	144 p. p.	1886	Swirz Białystok	30.01. 1920	01.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
178	szereg.	Frańciszek Pater	WP	48 p. p.	1899	Skotniki Sando-mierz	01.02. 1920	02.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
179	cyw.	Piotr Ma-ściowski	WP		1899	Borzczów	03.02. 1920	04.02. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
180	szereg.	Józef Grela	WP	30 p. p. oboz ćwiczel.	1899	Radom	31.12. 1919	02.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
181	szereg.	Piotr Za-wistowski	WP	48 p. p.	1884	Larska Zaska Ostrów	31.12. 1919	02.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
182	szereg.	Kazimierz Kołodziej	WP	D-wo placu Stanisla-wów	1894	Stanisla-wów	02.01. 1920	04.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
183	szereg.	Paweł Krę-cioz	WP	48 p. p.	1899	Pornik Stebniki	03.01. 1920	05.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
184	szereg.	Wojciech Kapica	WP	baon wart. 2/6	1897	Wólka Abramow-ska Zamość	03.01. 1920	05.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

185	szereg.	Bronisław Zurek	WP	baon wart. 2/6	1901	Zawoja Myślenice	04.01. 1920	06.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
186	szereg.	Mikołay Kocol	WP	30 p. p.	1898	Mieleń-czyco Wądzin Piotrków	08.01. 1920	09.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
187	st. szereg.	Lucjan Ho-fman	WP	13 p. a. p. 1 dyw. 1 baon	1896	Wągro-wiec Poznań	09.07. 1920	10.07. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
188	sierż.	Tadeusz Pilic-kiewicz	WP	wojsk. wiez. Stanisla-wów	1899		18.01. 1920	19.01. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	
189	szereg.	Stanisław Wojtkiewicz	WP	O. K. P. W. Stanisla-wów	1891	Mohyłów Podolski	21.04. 1920	23.04. 1920	wojsk	KNIHININ KOLONJA CMENTARZ	pojed.	

Джерело: ДАІФО. – Ф. 6. Станіславське повітове староство Станіславського воєводства. 1918–1939 рр. – Оп. 1. Реферат безпеки. 1919–1939 рр. – Спр. 48. Список лиц, погибших во время нападения Польши на Советскую Россию и переписка с сельскими гминами об обеспечении инвалидов и добровольцев польского войска земельными наделами. 27 февраля 1921 г. – 5 апреля 1921 г. – 43 арк.

Список джерел та літератури

Неопубліковані архівні документи

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Ф. 581. Колекція документів про діяльність урядів і армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. 1914–1939 рр.

Оп. 1.

Спр. 146. Накази та оперативні звіти начальної інтендантури Галицької армії при КЕА [Команді етапу армії] та окружних командувань в Коломиї, Самборі та Чорткові. березень 1919 р. – жовтень 1919 р. – 143 арк.

Державний архів Івано-Франківської області

Ф. 2. Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.

Оп. 1. Відділ громадської безпеки.

Спр. 327. Сведения поветовых старост о проведенных украинскими националистами собраниях и шествиях, посвященных памяти погибших солдат бывшей украинской Галицкой армии. 29 мая 1923 г. – 12 июня 1926 г. – 94 арк.

Оп. 8. Комунікаційно-будівельний відділ. 1921–1939 рр.

Спр. 393. Переписка с Министерством общественных работ о привидении в порядок военных кладбищ и о постройке надгробных памятников. 12 ноября 1923 г. – 27 мая 1927 г. – 47 арк.

Спр. 394. Переписка с Министерством общественных работ и поветовыми отделами самоуправления об эксгумации могил солдат, погибших в первой империалистической войне. 6 октября 1923 г. – 13 апреля 1929 г. – 184 арк.

Спр. 461. Квартальные отчёты об упорядочении военных кладбищ в Станиславском воеводстве за 1924–1927 гг. 25 января 1924 г. – 16 мая 1927 г. – 133 арк.

Ф. 6. Станіславське повітове староство Станіславського воєводства. 1918–1939 рр.

Оп. 1. Реферат безпеки. 1919–1939 рр.

Спр. 48. Список лиц, погибших во время нападения Польши на Советскую Россию и переписка с сельскими гминами об обеспечении инвалидов и добровольцев польского войска земельными наделами. 27 февраля 1921 г. – 5 апреля 1921 г. – 43 арк.

Спр. 530. Информации секретных осведомителей и донесения органов полиции о праздновании украинскими националистами «свята могил» в повете. 5 мая 1936 г. – 8 июня 1936 г. – 53 арк.

Оп. 2. 1918–1939 рр.

Спр. 227. Планы и техническое описание кожевенного завода частника Андермана Сауля в Станиславе. 21 июня – 24 декабря 1926 г. – 18 арк.

Ф. 7. Станіславський міський магістрат. Австро-угорський період. 1841–1918 рр.

Оп. 1.

Спр.219а. Плани міста Станіслава. 1904 р. – 3 арк.

Ф. 68. Станіславське воєводське управління державної поліції, м. Станіслав Станіславського повіту Станіславського воєводства. 1921–1939 рр.

Оп. 2. Слідче управління. 1921–1939 рр.

Спр. 168. Донесения поветовых управлений государственной полиции о проведении украинскими националистами празднования «Дня могил» в поветах Станиславского воеводства. 15 июня 1932 г. – 5 августа 1932 г. – 42 арк.

Спр. 517. Информации и донесения поветовых управлений государственной полиции о праздновании «праздника могил» украинскими националистическими организациями и обществами в поветах Станиславского воеводства. 8 мая 1939 г. – 9 сентября 1939 г. – 87 арк.

Ф. 528. Станіславське міське поліцейське управління, м. Станіслав. 1915–1917 рр. Оп. 1.

Спр. 16. Листування з генерал-губернатором, військовими частинами про санітарний стан міста. Акти обстеження санітарного стану міста. 27 березня – 17 травня 1915 р. – 69 арк.

Спр. 51. Листування з військовими частинами з питань розшуку осіб, рухомого і нерухомого майна, дозволу на виїзд. 2 жовтня – 28 грудня 1916 р. – 136 арк.

Ф. Р-11. Виконавчий Комітет Станіславської міської ради депутатів трудящих. 1944–1991 рр.

Оп. 2.

Спр. 1. Постанови виконавчого комітету Міської ради депутатів трудящих за 1944 р. 4 серпня – 30 грудня 1944 р. – 155 арк.

Спр. 2. Рішення виконавчого комітету Міської ради депутатів трудящих за 1945 р. 3 січня – 30 червня 1945 р. – 155 арк.

Спр. 3. Постанови виконавчого комітету Міської ради депутатів трудящих за 1945 р. 2 липня – 21 вересня 1945 р. – 90 арк.

Спр. 4. Протоколи № 1-15 засідань виконавчого комітету Міської ради. Т. 1. 6 січня – 26 липня 1945 р. – 115 арк.

Спр. 5. Протоколи № 16-29 засідань виконавчого комітету Міської ради. Т. 2. 27 липня – 26 грудня 1945 р. – 151 арк.

Спр. 6а. Постановления суженого заседания облисполкома «О размещении эвакогоспиталя 1509» и о реорганизации эвакогоспиталя № 1230 в Центральный областной госпиталь для инвалидов Отечественной войны и о расформировании эвакогоспиталей № 2796 и № 1509. 24 января – 3 октября 1945 р. – 4 арк.

Спр. 7. Протоколи № 1-44 засідань міськвиконкому. 16 січня – 25 грудня 1946 р. – 487 арк.

Спр. 7б. Постановление и выписка из протокола заседания суженого состава исполкома Станиславского областного Совета депутатов трудящихся. 9 марта – 15 июня 1946 г. – 2 арк.

Спр. 10. Протоколи № 1-22 засідань міськвиконкому. Т. 1. 4 січня – 22 червня 1946 р. – 354 арк.

Оп. 3.

Спр. 871. Протокол № 2 засідання виконавчого комітету Іва-

но-Франківської міської ради депутатів трудящих від 26 січня 1968 р. – 60 арк.

Спр. 1728. Протокол № 7 засідання виконавчого комітету Івано-Франківської міської ради депутатів трудящих від 20 березня 1975 р. № 160-200 – 172 арк.

Спр. 1766. Первинні матеріали до протоколу № 7 засідання виконавчого комітету Івано-Франківської міської ради депутатів трудящих від 20 березня 1975 р. № 160-200. Кн. І. – 394 арк.

Ф. Р-98. Станиславская областная комиссия содействия чрезвычайной государственной комиссии по учету ущерба и злодеяний, нанесенных немецко-фашистскими захватчиками и их сообщниками.

Оп. 1.

Спр. 2. Протоколы допросов, акты Станиславской городской комиссии по раследованию зверств немецко-фашистских захватчиков, сведения о размере ущерба, нанесенного торговым и промышленным предприятиям города Станислава немецко-фашистскими захватчиками, списки замученных, расстреляных и угнанных в Германию советских граждан из города. 29 ноября 1944 г. – 25 января 1945 г. – 122 арк.

Ф. Р-491. Станіславський 14-й державний шкірно-екстрактовий завод ім. М. С. Хрущова Українського республіканського тресту «Укршкірвзуття», 1944–1952 рр.

Оп. 1.

Спр. 1. Вступительные балансы, инвентарные описи и месячные отчеты о работе завода за 1944 г. 1 августа – 30 ноября 1944 г. – 10 арк.

Спр. 2. Приказ по тресту и акт передачи завода из ведения Обллегпрома в ведение треста. 4 октября – 22 октября 1945 г. – 8 арк.

Спр. 4. Отчет о производственной и финансово-хозяйственной деятельности завода за 1946 г. июль 1946 г. – январь 1947 г. – 47 арк.

Ф. Р-753. Станіславський обласний військовий комісаріат. 1944–1962 рр.

Оп. 2.

Спр. 88. Материалы и постановления заседаний облисполкома и горрайвоенкоматов по благоустройству могил воинов Советской Армии погибших в Великой Отечественной войне. 21 января – 31 декабря 1949 г. – 298 арк.

Державний архів Львівської області

Ф. 1. Львівське воєводське управління. 1921–1939 рр.

Оп. 30. Окружна дирекція громадських робіт. Загально-технічний підвідділ.

Спр. 2362. Списки военнослужащих итальянской армии, погибших в I империалистическую войну. 21 июля – 14 декабря 1927 г. – 29 арк.

Ф. 257. Польське товариство вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств, м. Львів. 1921–1939 рр.

Оп. 1.

Спр. 570. Перечень поляков интернированых в Золочеве, Тарнополе, Станиславе и других городах в 1918 году. 1919 г. – 15 арк.

Національний військово-історичний музей України – філія музей «Герої Дніпра».

Альбом «Пам'ятник-кладовище воїнам Радянської Армії, які загинули в боях з німецько-фашистськими загарбниками при звільненні м. Станіслава. Збудований 23. X .1946 р.», виготовлений у 1946 р. для секретаря ЦК КП(б)У Д. С. Коротченка. – 42 арк. – Основний фонд № 9982.

Альбом фотоснимков воинских кладбищ и памятников воинам Советских Вооруженных Сил погибших в период Великой Отечественной войны. (1941– 1945 гг.) и захороненных на территории города Станислава. Альбом № 1 (1. 06. 1958 г.). – 40 арк. – Основний фонд № 14732.

Альбом фотоснимков воинских кладбищ и памятников воинам Советских Вооруженных Сил погибших в период Великой Отечественной войны. (1941– 1945 гг.) и захороненных на территории Станиславской области. (1. 06. 1958 г.). – 106 арк.

Виписка з історичного формуляру 395-ї сд. зроблена в ЦАМО РФ головою ради ветеранів дивізії Захаровим С. Д. 1985. – 8 арк.

Вхідна кореспонденція НВІМУ – філії музею «Герої Дніпра». Лист ЦДАВО України № 66 від 26 лютого 2010 р. – 2 арк.

Івано-Франківський міський військовий комісаріат. Списки військовослужбовців, загиблих і померлих від ран під час захисту і визволення м. Івано-Франківська в період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. – 70 с.

Історична довідка щодо місця поховання угорських військових, загиблих у роки Другої світової війни на території Івано-Франківська (Станіславова та його околицях) // Відомство зв'язків з громадськістю та військово-меморіальної роботи Міністерства оборони Угорщини, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника / Упоряд. підполковник д-р Ласло Телл, Ігор Кочкін. – Будапешт 2011. – 53 с.

Ивано-Франковский областной военный комиссариат. Списки военнослужащих, проходивших военную службу в ДРА и списки погибших (умерших) при выполнении интернационального долга. – Д. 45. – Т. 1. – 298 арк.

Ивано-Франковский областной военный комиссариат. Списки военнослужащих, проходивших военную службу в ДРА и списки погибших (умерших) при выполнении интернационального долга. – Д. 45. – Т. 2. – 392 арк.

Ивано-Франковский областной военный комиссариат. Переписка по воинам – интернационалистам, погибшим в Афганистане и членам их семей. – Д. 159. – Т. 2. –145 арк.

Книга учета военных кладбищ, братских и индивидуальных могил воинов Советской Армии и партизан, погибших в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. по г. Станислав и Станиславскому району. // Станиславский ОВК. Сведения о состоянии братских могил. Т. 60. – 1947 г. – Арк. 111-119.

Повідомлення № 16053 від 20 лютого 1981 р. Архіву військово-медичних документів. 191180, Ленінград, Д-180 Лазаретний пров. 2. – 2 арк.

«Перші залпи». Спогади про бойові дії в початковий період війни

1941–1945 років командира 2-ї батареї 227 окремого зенітного артилерійського дивізіону О. О. Муравйова. Написані власноручно. – 10 арк.

Реєстр пам'яток історії та монументального мистецтва Івано-Франківської області. – 59 с.

Список военнослужащих, погибших и умерших от ран при защите и освобождении города Ивано-Франковска в период Великой Отечественной войны 1941–1945 г. г. (Укладений Івано-Франківським МВК). – 62 арк. – Основний фонд №14760, 14761.

Списки похороненных военнослужащих на кладбищах № № 1 и 2 Станислава за период 1944–1958 г. г. (без надгробных памятников). –147 арк. – Науково-допоміжний фонд № 1235.

Спогади колишнього лінійника-наглядача кабельно-жердинної роти батальйону, полковника у відставці Данильчева Івана Олексійовича. – 12 арк.

Спогади заступника командира 29-го танкового полку старшого політрука Комлєва Якова Яковича. – 8 арк.

Спогади ветерана Другої світової війни Литвинського Володимира Дмитровича. – 14 арк.

Спогади воєнфельдшера 77-го полку по охороні шляхів сполучень військ НКВС Мимрикова Федора Архиповича. – 6 арк.

Спогади капітана 77-го полку по охороні шляхів сполучень військ НКВС Соколовського Івана Миколайовича. – 9 арк.

Спогади ветерана 21-го кавалерійського полку військ НКВС, Фролова Г. П., який приймав участь у звільненні міста Станіслава в складі 161-ї сд. в липні 1944 р. – 11 арк.

Цифрова копія Книги запису померлих кладовища по вул. Радянській. м. Станиславів. 1934–1943 рр.

Цифрова копія Книги запису померлих кладовища по вул. Київській. м. Станиславів. 1934–1940 рр.

Цифрова копія Книги запису померлих кладовища по вул. Київській. м. Станіслав. 1940–1944 рр.

Цифрова копія Книги обліку похованих військовослужбовців на кладовищі по вул. Радянській (Центральне). 1944–1955 рр.

Российский государственный военно-исторический архив (РГВИА)

Ф. 2202. 12-й армейский корпус, Киевский военный округ. 1876–1918 гг.

Оп. 1. Штаб 12 армейского корпуса.

Д. 361. Списки убитых и умерших от ран и болезней воинов и схемы расположения могил. 2 марта 1917 г. – 5 июня 1917 г., 39 л.

Ф. 2260. 41-й армейский корпус. 1915–1918 гг. Оп. 1.

Д. 161. Списки умерших и убитых солдат частей корпуса. Кроки могил. 29 апреля – 29 августа 1916 г., 51 л.

Д. 162. Списки умерших и убитых солдат частей корпуса. Кроки могил. 3 октября – 4 ноября 1916 г., 41 л.

Российский государственный военный архив (РГВА)

Ф. 38600. Донесения боевых частей о безвозвратных потерях войск НКВД.

Оп. 1.

Д. 684. – Л. 56, 220, 240, 241, 259.

Ф. 38650. Главное управления ВВ НКВД СССР. 1941–1945 гг.

Оп. 1. Управление оперативных войск НКВД СССР.

Д. 704. – Л. 386.

Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (ЦАМО РФ)

Ф. 33. Приказы Главного Управления Кадров об исключении из рядов РККА военнослужащих офицерского состава по причине их гибели на фронте Великой Отечественной войны. 1941–1945 гг.

Оп. 594.

Д. 6. – Л. 6, 9.

Оп.11458.

Д. 576. – Л. 6.

Д. 875. – Л. 2.

Оп. 594258.

Д. 6. – Л. 10.

Оп. 594259.

Д. 6. – Л. 7, 8, 9.

Ф. 58. Главное Управление по учету потерь рядового и командного состава Красной Армии в Великой Отечественной войне. 1941–1945 гг.

Оп. 18002. Донесения воинских частей и соединений о безвозвратных потерях рядового и командного состава (1941–1946 гг.).

Д. 238. – Л. 7.

Д. 709. – Л. 9–13.

Д. 735. – Л. 3, 8, 9.

Д. 770. – Л. 1, 11-17.

Д. 780. – Л. 8, 9.

Д. 787. – Л. 10, 18, 23, 26, 53, 56, 57, 65.

Д. 905. Именной список лиц сержантского и рядового состава, умерших от ран в период боевых действий в ППГ 3220. – Л. 4.

Д. 915. Именной список лиц сержантского и рядового состава, умерших от ран в период боевых действий в ЕГ 4430. – Л.

Д. 940. – Л. 3.

Д. 1018. – Л. 15.

Д. 1170. Именной список лиц сержантского и рядового состава, умерших от ран в период боевых действий в ЕГ 2113. – Л. 11, 20.

Д. 1213. Именной список лиц сержантского и рядового состава, умерших от ран в период боевых действий в ГЛ 5557 – Л.

Д. 1229. Именной список лиц сержантского и рядового состава, умерших от ран в период боевых действий в ЕГ 2113. – Л. 4, 21.

Д. 1295. Именной список лиц сержантского и рядового состава, умерших от ран в период боевых действий в ЕГ 2113. – Л. 3, 5.

Д. 1944. Именной список лиц сержантского и рядового состава, умерших от ран в период боевых действий в ЕГ 3245 с 01. 01. 1944 г. – 31. 12. 1944 г. – Л. 1.

Оп. А 83627. Документы госпиталей, медсанбатов (1941–1946 гг.).

Д. 1270. Именной список лиц сержантского и рядового состава, умерших от ран в период боевых действий в 415 ЕГ (СЕГ 415) за 1942–1945 г. г. – Л. 188-194.

Д. 2710. Именной список лиц сержантского и рядового состава, умерших от ран в период боевых действий в ЕГ № 1230 за 1942–1944 г. г. – Л. 26.

Д. 6783. Именной список лиц сержантского и рядового состава, умерших от ран в период боевых действий в ХППГ 4395 с 22.06.1944 г. – 9.05.1945 г. – Л. 66-68.

Оп. 818884.

Д. 5. – Л.7.

Оп. 977523.

Д. 200. – Л. 20.

Ф. 236. Военный Совет 1-го Украинского фронта.

Оп. 2673.

Д. 832. Боевое донесение штаба 1-го Украинского фронт Верховному Главнокомандующему о действиях войск на территории западных областей УССР. 30 марта 1944 г. – Л. 376–379.

Опубліковані джерела

Розпорядок Державного Секретаріяту шляхів пошт і телеграфів і Державного Секретаріяту військових справ з дня 2 мая 1919 в справі безплатної їзди в цілі відвідин ранених або недужих українських жовнірів // Република. – 1919. – Ч. 77. – 6 мая. – С. 1.

Періодичні видання

Виказ жертв на ранених стрільців при Окр. військ. Лічниці в Станиславові // Република. – 1919. – Ч. 11. – 14 лютого. – С. 4.

Виказ жертв в хосен Жіночого Комітету для несення помочи раненим і хорим жовнірам // Република. – 1919. – Ч. 17. – 21 лютого. – С. 4.

Для жертв війни // Република. – 1919. – Ч. 73. – 30 квітня. – С. 4.

Жертви // Република. – 1919. – Ч. 10. – 13 лютого. – С. 4.

Жертви // Република. – 1919. – Ч. 20. – 25 лютого. – С. 4.

Жертви // Република. – 1919. – Ч. 21. – 26 лютого. – С. 4.

Жертви на воєнні вдови і сироти // Република. – 1919. – Ч. 38. – 18 марта. – С. 4.

З діяльности Тов. Охорони Воєнних Могил // Літопис Червоної Калини. – 1929. – Ч. 3. – грудень. – С. 11-13.

З днів тривоги на Покуттю. Хроніка 23–28 травня 1919 р. (Докінчення) // Літопис Червоної Калини. – 1929. – Ч. 3. – грудень. – С. 15–18.

Загальні збори тов. «Укр. Червоного Хреста» // Република. – 1919. – Ч. 30. – 8 марта. – С. 1.

Збірка на ранених жовнірів // Република. – 1919. – Ч. 76. – 4 мая. – С. 3.

Зелені свята // Станиславівські вісті. – 1937. – Ч. 8. – 20 червня. – С. 5.

Зелені свята в Станиславові // Станиславівські вісті. – 1937. – Ч. 8. – 20 червня. – С. 3;7.

Комунікат // Республика. – 1919. – Ч. 46. – 27 марта. – С. 1.

Концерт в честь чужоземних гостей // Республика. – 1919. – Ч. 39. – 19 марта. – С. 4.

Ліки і санітарний матеріял // Республика. – 1919. – Ч. 14. – 18 лютого. – С. 4. Ліки і санітарний матеріял // Республика. – 1919. – Ч. 16. – 20 лютого. – С. 4.

Лікарі, лікарки, медики, медички // Республика. – 1919. – Ч. 20. – 25 лютого. – С. 4.

Лягли за волю України // Республика. – 1919. – Ч. 67. – 20 цвітня. – С. 4.

На воєнні вдови і сироти // Республика. – 1919. – Ч. 19. – 23 лютого. – С. 3.

Наслідком ран і хоріб померли в лічницях: Станиславів // Республика. – 1919. – Ч. 29. – 7 марта. – С. 4.

Наслідком ран і хоріб померли в лічницях: Станиславів // Республика. – 1919. – Ч. 34. – 13 марта. – С. 4.

Наслідком ран і хоріб померли в лічницях: Станиславів // Республика. – 1919. – Ч. 40. – 20 марта. – С. 4.

Наслідком ран і хоріб померли в лічницях: В окр. лічниці Станиславів в м. лютім // Республика. – 1919. – Ч. 63. – 16 цвітня. – С. 4.

Окр. військ. лічниця // Республика. – 1919. – Ч. 45. – 26 марта. – С. 4.

Складайте жертви для жертв війни! // Республика. – 1919. – Ч. 39. – 19 марта. – С. 4.

Спіть хлопці, спіть…// Станиславівські вісті. – 1937. – Ч. 8. – 20 червня. – С. 1.

У шпиталі // Республика. – 1919. – Ч. 40. – 20 марта. – С. 3.

Урядовий відділ // Республика. – 1919. – Ч. 75. – 3 мая. – С. 1.

Урядовий відділ // Республика. – 1919. – Ч. 88. – 18 мая. – С. 1.

Швайцарська місія Червоного Хреста у Станиславові // Республика. – 1919. – Ч. 37. – 16 марта. – С. 3–4.

Komitet Pań // Znicz. – 1919. – Nr. 32. – 20 marca. – S. 3.

Nieznanemu Żołnierzowi // Kurjer Stanisławowski. – 1925. – Nr. 267. – 12 września. – S. 1.

Hiszpańska grypa // Kurjer Stanisławowski. – 1918. – Nr. 1605. – 27 października. – S. 3.

Podziękowanie // Znicz. – 1918. – Nr. 5. – 15 grudnia. – S. 4.

Plyta «Nieznanego Żołnierza» // Kurjer Stanisławowski. – 1925. – Nr. 264. – 23 sierpnia. – S. 3.

+ Roman Rawicz Bocheński // Kurjer Stanisławowski. – 1907. – Nr. 1158. – 17 listopada. – S. 1.

Ruskie panie // Znicz. – 1919. – Nr. 53. – 29 maja. – S. 2.

Spital Czerwonego Krzyża w Zakładе karnym // Kurjer Stanisławowski. – 1915. – Nr. 1515. – 19 września. – S. 1–2.

Stanisławów // Tygodnik Illustrowany. – 1915. – Nr. 13. – 27 marca. – S. 197.

Święcone // Znicz. – 1919. – Nr. 40. – 17 kwietnia. – S. 3.

Ś. p. Władysław Kahaniuk // Znicz. – 1918. – Nr. 6. – 19 grudnia. – S. 3-4.

Śp. Stanisław Watrachowski // Znicz. – 1919. – Nr. 11. – 5 stycznia. – S. 4.

Uczenice szkoły wydż. im. król. Jadwigi // Znicz. – 1918. – Nr. 6. – 19 grudnia. – S. 4.

W odpowiedzi... // Znicz. – 1919. – Nr. 18. – 30 stycznia. – S. 1.

Z komitetu opieki nad żołnierzem Polakiem // Kurjer Stanisławowski. – 1918. – Nr. 1605. – 27 października. – S. 1.

Z miłości dla czlowieka... // Znicz. – 1918. – Nr. 3. – 8 grudnia. – S. 3.

Мемуари

Боберський І. Щоденник, 1918–1919 / Іван Боберський // Упоряд. Ю. А. Мицик. – Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2003. – 260 с.

Deblessem A. Wspomnienia z prac i walk o polskość Stanisławowa. Ze specjalnem podkreśleniem akcji P.O.W. z czasów 1918–1920. – b.m.w., 1934. – 103 s.

Монографії та статті

Адамович С. Станиславів в часи лихоліть Великої війни (1914–1918) / Сергій Адамович. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2013. – 79 с. – (Серія «Моє місто», № 38).

Арсенич П. Меморіальний сквер в Івано-Франківську: З історії найдавнішого міського цвинтаря / Петро Арсенич, Богдан Гаврилів, Михайло Головатий, Микола Канюс. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – 112 с.

Баграмян И. Х. Так начиналась война / Иван Христофорович Баграмян. – Москва: Воениздат, 1971. – 512 с.

Бігун І. Голландці в УПА. Як утікачі з концтабору знайшли прихисток у повстанців / Ігор Бігун // Українська правда // Історична правда. – 2013. – 17 липня // Режим доступу: https://www.istpravda.com.ua/research/2013/07/17/130834/view_print/

Богатырев С. Смертельная горечь плена. Судьбы солдат вермахта на вятской земле / Работа одиннадцатикласника из г. Кирова Семена Богатырева // Режим доступу: http://stengazeta.net/?p=10001582

Бондарев І. Фортеця на Волоському тракті / Іван Бондарев. – 2-е вид. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – 122 с. – (Серія «Моє місто», № 2).

Бондарев І. Братське кладовище та монумент слави / Іван Бондарев // Репортер. – 2010. – 5 серпня // Режим доступу: http://stanislaw.in.ua/statti/vulyci/Bratske-kladovyshhe-ta-monument-slavy

Бондарев І. Останній імператор / Іван Бондарев // Репортер. – 2012. – 12 квітня. – С. 24.

Бондарев І. Австрійська залога Станиславова: [історія в поштівках] / Іван Бондарев // Репортер. – 2013. – 10 січня. – № 2. – С. 16.

Бондарев І. Слідами забутих пам'ятників / Іван Бондарев. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. – 107 с. – (Серія «Моє місто», № 36).

Бондарев І. Тюрма і війна. Життя в'язнів Станиславова під час Першої світової війни / Іван Бондарев // Репортер. – 2016. – 4 лютого. – № 5. – С. 20.

Возняк В. Село моє – України цвіт: історія Вовчинця. [Текст] / Василь Возняк; Науково-редакційний відділ при управлінні культури

Івано-Франківської обласної державної адміністрації. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. – 207 с.

Волков М. Солдатів повертають із-забуття / Микола Волков // Репортер. – 2012. – 12 липня // Режим доступу: https://report.if.ua/socium/Soldativ-povertayut-z-zabuttya/

Гаврилишин П., Чорненький Р. Станиславів: віднайдені історії. Науково-популярне видання. – Брустурів: Дискурсус, 2020. – 256 с. (серія «Цікава історія» № 1).

Галицкий В. П. Проблема военнопленных и отношение к ней Советского государства / В. П. Галицкий // Советское государство и право. – 1990. – № 4. – С. 121-130.

Ганицький О. Кіннота Української Галицької Армії / Олександр Ганицький // Українська Галицька Армія у 40-річчя її участи у визвольних змаганнях (матеріяли до історії) / [ред-упоряд. Д. Микитюк]: у 5 т. – Вінніпег: «Канадійський Фармер», 1958. – Т. 1. / [ред-упоряд. Д. Микитюк]. – 1958. – С. 205-209.

Герои освобождения Прикарпатья: сборник / сост. Б. С. Венков. – Ужгород: Карпаты, 1970. – 224 с.

Герої не вмирають! У с. Ямниця відкрито пам'ятну дошку бійцю АТО Руслану Юрчишину // Тисменицька районна державна адміністрація. – 2016. – 1 червня // Режим доступу: http://tsm.if.gov.ua/content/content&content_id=9093

Головатий М. 200 вулиць Івано-Франківська / Михайло Головатий. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2010. – 464 с. – (Серія «Моє місто», № 25).

Горять свічки на серці України. – 2-ге вид. доп. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2018. – 316 с.

Грабовецький В. В. Нарис історії Княгинина. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2000. – 148 с.

Дорош Р. У вирі життя та праці: спогади, 2-ге видання, доповнене / Роман Дорош. – Івано-Франківськ: Сімик, 2009. – 96 с.

Дриг Е. Механизированные корпуса РККА в бою: история автобронетанковых войск Красной Армии в 1940–1941 гг. / Евгений Дриг. – Москва: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 830 с.

Залеський О. Музичне життя Станиславова / Осип Залеський // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріялів до історії Станиславова і Станиславівщини: у 3 т. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен: Друкарня д-ра Петра Белея в Мюнхені, 1975. – Т. 1. / [ред-упоряд. Б. Кравців]. – 1975. – С. 552-557.

Зефиров М. Асы Второй мировой войны. Союзники Люфтваффе: Венгрия. Румыния. Болгария. Хорватия. Словакия. Испания / Михаил Зефиров. – Москва: АСТ, 2002. – 526 с.

Іван Ставничий // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріялів до історії Станиславова і Станиславівщини: у 3 т. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен: Друкарня д-ра Петра Белея в Мюнхені, 1975. – Т. 1. / [ред-упоряд. Б. Кравців]. – 1975. – С. 940-942.

Івано-Франківський некрополь / упоряд. М. Головатий. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2008. – 48 с. – (Серія «Моє місто», № 18).

Катастрофа Ли-2 87 ОГАСП ГВФ в районе Станислава // Режим доступу: http://www.airdisaster.ru/database.php?id=2377

Кваснюк Я. Бронепоїзд 77-го полку 10-ї дивізії по охороні залізничних споруд. // Український військовий музей. – 2011. – Вип. 3. – С. 29-33.

Кваснюк Я. Військові шпиталі ЗУНР у Станиславові / Ярема Кваснюк // Галицький кореспондент. – 2018. – № 40. – 4 жовтня. – С. 11.

Книга пам'яті військовослужбовців Збройних Сил України, які загинули захищаючи територіальну цілісність та недоторканність України. Книга ІІ. (Автономна Республіка Крим, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська області та м. Київ) / Національний військово-історичний музей України – Київ: ЛАТ&К – 2017. – 448 с.

Коваль Р. Багряні жнива Української революції: 100 історій і біографій учасників Визвольних змагань: Воєнно-історичні нариси. – Київ: Діокор, 2005. – 376 с.

Коркотадзе А. Жизнь не по маслу… Но по правде / Александр Коркотадзе // МедВестник. – 2010. – 1 июля // Режим доступу: http://www.medvestnik.by/ru/regions/view/zhizn-ne-po-maslu-no-po-pravde-8024-2010/

Комарщук О. Помер снайпер Нацгвардії з Івано-Франківська / Олександра Комарщук // Галка. – 2016. – 2 січня // Режим доступу: http://www.galka.if.ua/zaginuv-snayper-natsgvardiyi-z-ivano-frankivska/

Круцик Р. Дем'янів лаз. Геноцид Галичини. – Київ: Видавничий дім «Простір», 2009. – 352 с.

Куликов В. Операция «Барабаросса». Воздушные сражения 1941 года / В. Куликов, И. Мокшанский // Фронтовая иллюстрация. – № 3. – Москва: Стратегия КМ, 2000. – 80 с.

Купчинський Б. Івано-Франківський локомотиворемонтний завод: 140-річчю присвячується / Богдан Купчинський, Зіновій Федунків. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 194 с.

Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. / Микола Литвин; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Ін-т Схід.–Центр. Європи. – Львів: [б. в.], 1998. – 469 с.

Маковеев В. Ф. Там, где русская слава прошла. Федотов В. Н. В пламени боев. – Москва: Воениздат, 1989. – 208 с.

Мотика В. Якщо розшукаємо 70% загиблих на війні німців – добре / Володимир Мотика // Львівська газета. – 2013. – 9 січня. – С. 4.

Олесницький Б. Наші лікарі / Богдан Олесницький // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріялів до історії Станиславова і Станиславівщини: у 3 т. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен: Друкарня д-ра Петра Белея в Мюнхені, 1975. – Т. 1. / [ред-упоряд. Б. Кравців]. – 1975. – С. 603–613.

Олійник М. Єврейський цвинтар поч. 20 ст. / Мирослава Олійник // Звід пам'яток Івано-Франківської області. Івано-Франківськ і села міської ради. – Кн. І. Пам'ятки археології, історії та мистецтва. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – С. 91-92.

Пам'ятники історії та культури Івано-Франківська. Книга IV. Некрополі Івано-Франківська. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2012. – 224 с.

Полєк В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. [Текст]: іст.-культур. путівник / Володимир Полєк; [фото В. Солодкого, О. Парешних]. – Львів: Світло і тінь, 1994. – 90 с.

Руккас А. Бойові дії радянських військ у вересні 1939 р. / Андрій Руккас // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / НАН України. Інститут історії України. – К.: Наукова думка, 2010. – Кн. 1. – С. 165-195.

Русский архив: Великая Отечественная [Текст] / общ. ред. В. А. Золотарев. – Москва: Терра, 1993. – Т. 24 (13): Иностранные военнопленные второй мировой войны в СССР / авт.-сост. В. Н. Вартанов [и др.]. – [Б. м.]: [б. и.], 1996. – 560 с.

Рутар В. Повсякденна гігієна, методи лікування і профілактики захворювань військовиків Галицької армії (листопад 1918 – листопад 1919 рр.) / Володимир Рутар // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – 2015. – Вип. 16. – С. 175-187.

Соловка Л., Жерноклеев О. Крихівці / Крехівці: коріння, що воскрешає, оживляє, творить. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2020. – 784 с.

Смольный М. К. 7000 километров в боях и походах: Боевой путь 161-й стрелковой Станиславской Краснознаменной, ордена Богдана Хмельницкого дивизии 1941-1945 гг. – Москва: Воениздат, 1972. – 200 с.

Софіївка (Івано-Франківськ) // Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Софіївка_(Івано-Франківськ)

Сохоцький І. Станиславів – тимчасова столиця ЗУНР (ЗОУНР) / о. Ісидор Сохоцький // Альманах Станиславівської землі. Збірник матеріялів до історії Станиславова і Станиславівщини: у 3 т. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен: Друкарня д-ра Петра Белея в Мюнхені, 1975. – Т. 1. / [ред-упоряд. Б. Кравців]. – 1975. – С. 113-117.

Старі фото Станиславова // Режим доступу: http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=1326285&page=150

Тарас Д. А. Боевые награды союзников Германии во II мировой войне / Денис Анатольевич Тарас. – Минск: Харвест, 2004. – 208 с.

Тареева Е. Станиславская библиотека, ее читатели и прочее… / Евгелина Тареева // Режим доступу: https://tareeva.livejournal.com/13778.html

Український меморіал. Пам'яті героїв, що загинули за Україну // Режим доступу: https://ukraine-memorial.org/ua/biography/chomko-yaroslav-stepanovich/

Храбатин Н. Станиславів у часи війни / Наталія Храбатин // Галицький кореспондент. – 2012. – 13 травня // Режим доступу: https://gk-press.if.ua/x6728/

Ципердюк І. Дорогами забутих епітафій (трагедії Станіславівських цвинтарів) / Іван Ципердюк, Іван Андрусяк // Західний кур'єр. – 1991. – 17 серпня. – № 38. – С. 4-5.

Чорненький Р. Справа загибелі 7-ми Пеов'яків зі Станиславова під час українсько-польської війни у травні 1919 року / Роман Чорненький // Po stronie pamięci i dialogu... Stanisławów i Ziemia Stanisławowska w dobie przemian społecznych i narodowościowych XIX i pierwszej połowy XX wieku, t. 1, Polityka – Wojskowość. / red. M. Kardas, A. Ostanek, P. Semków. – Warszawa –Stanisławów, 2017. – S. 184-196.

Шанковський Л. Піхота Української Галицької Армії / Лев Шанковський // Українська Галицька Армія у 40-річчя її участи у визвольних змаганнях (матеріяли до історії) / [ред-упоряд. Д. Микитюк]: у 5 т. – Вінніпег: «Канадійський Фармер», 1958. – Т. 1. / [ред-упоряд. Д. Микитюк]. – 1958. – С. 145-176.

Щуровський В. Медична і санітарна служба / Володимир Щуровський // Українська Галицька Армія у 40-річчя її участи у визвольних змаганнях (матеріяли до історії) / [ред-упоряд. Д. Микитюк]: у 5 т. – Вінніпег: «Канадійський Фармер», 1958. – Т. 1. / [ред-упоряд. Д. Микитюк]. – 1958. – С. 271-285.

Brykowski R. Kołomyja jej dzieje, zabytki / Ryszard Brykowski. – Warszawa, 1998. – 168 s.

Chołodecki Józef. Cmentarzyska i groby naszych bohaterów z lat 1794-1864 na terenie Wschodniej Małopolski. – Lwów: Nakładem Pol. Tow. Opieki nad Grobami Bohaterów we Lwowie Czcionkami drukarni «Mieszczańskiej», 1928. – 47 s.

Nicieja S. Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast Kresowych / Stanisław Nicieja. – T. 1.: Lwów, Stanisławów, Tarnopol, Brzeźany, Borysław. – Opole: Wydawnictwo MS, 2012. – 288 s.

Ostanek A. A. W służbie Ojczyźnie. Wojsko Polskie w systemie bezpieczeństwa województw południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej (1921–1939) / Adam Ostanek. – Warszawa, 2019. – 516 s.

Pelikan S. Tyśmieniccy zakładnicy / Stanisław Pelikan // Zeszyty Tłumackie. – 2003. – № 3–4. – S. 25-26.

Polskie Sily Zbojne w Drugiej wojnie swiatowei. – T. 1. – Cz. 4. – London, 1986. – 816 s.

Spoczną i wstaną! Mogiły uczestników walk o niepogległość narodową na cmentarzu stanisławowskim / Zebrali Justyn Sokulski i Leon Krzemieniecki. – Stanisławów: Druk. i Lit. St. Chowaniec, 1906. – 22 s.

Świdziński K. Poezje. – Lwów: I Związkowa Druk., 1878. – 112 s.

Więch A. Wychowawca Polskości.Tadeusz Gawryś (1881–1914) / Arkadiusz Więch. – Dębica: Drukarnia Cyfrowa ZET, 2013. – 52 s.

Wybór dokumentów do agresji 17.9.1939 r. // Wojskowy Przegląd Historyczny. – Warszawa: Wojskowy Instytut Historyczny. – 1993. – № 2. – S. 174-175.

Wyczańska K. Polacy w Komunie Paryskiej. – Warszawa: Wyd. MON, 1971. – 368 s.

Illesfalvi Peter, Kovács Vilmos, Maruzs Roland. «Vitezsegert». – Budapest, 2011. – o. 52-59.

H. Keppel Hesselink, Kgf. 31675, geboren 16-06-1887 te Arnhem, begraven 29-09-1942 te Stanislau // Режим доступу: http://www.eindhovenfotos.nl/Overste_Hendrik_%20Keppel_Hesselink.htm

ЗМІСТ

Вступ 3

Розділ 1. Поховання періоду Першої світової війни 7
Гарнізон Станиславова на початку Першої світової війни 9
Поховання вояків загиблих під час Першої світової війни
в м. Станиславові 9
Поховання вояків Російської імператорської армії 11
Поховання військовополонених італійців 13
Військові поховання за межами існуючих міських цвинтарів.
Поховання в парку і за парком цісарівни Єлизавети 22
Кладовище по вулиці Сапіжинській (Радянській/Незалежності).
Могили військових XIX століття на кладовищі
по вул. Сапіжинській 27
Військові поховання вояків Російської імператорської армії.
Створення головного військового цвинтаря Станиславова 42
Могила польських легіоністів 62

Розділ 2. Поховання загиблих в українсько-польській війні 1918-1919 рр. та українсько-польсько-більшовицькій війні 1920 р. 68
Могили вояків УГА, армії УНР та польських військовополонених .. 68
Могила «Леов'яків» 137
Таємниця однієї фотографії
або чи були турецькі військові поховання у Станиславові 145
Плита Невідомого солдата 148

Розділ 3. Поховання періоду Другої світової війни 154
Військові могили 1939–1941 рр. Станиславів
на початку Другої світової війни 154
Станіславський гарнізон
на початок радянсько-німецької війни 157
Поховання угорських і німецьких військових загиблих в роки
Другої світової війни. Коротка історична довідка про участь
угорських військ у боях на території Прикарпаття 164
Поховання угорських військових загиблих в роки Другої світової
війни на території міста Станіслава (Івано-Франківська) 169
Аналіз документальних джерел 170
Встановлення місця розташування угорського військового
кладовища 1941-1944 рр. 175
Поховання військовослужбовців німецької армії та її союзників
після звільнення міста частинами Червоної армії 201
304-й табір військовополонених НКВС 202
Пам'ятне місце масових розстрілів німецькими нацистами
мирних громадян та військовополонених в 1941-1944 рр. 216
Військові поховання воїнів Червоної / Радянської армії 218
ФЕП-61 (фронтовий евакопункт) 222

Розділ 4. Військові поховання Революції гідності та АТО/ООС у Меморіальному сквері 248

Розділ 5. Військові ділянки на цивільному кладовищі по вул. Київській 254
Поховання Першої світової та українсько-польсько-більшовицької війни 254
Поховання Другої світової війни. Могили 1939-1940 років 260
Могили нідерландських офіцерів 261
Поховання радянських військовослужбовців 270
Перепоховання рядового Онопрієнка Сергія Петровича 293

Розділ 6. Могили солдатів і офіцерів Червоної армії за межами міських цвинтарів 302
Катастрофа Лі-2 87-го ОГАСП в районі Станіслава 306

Розділ 7. Братське військове кладовище на розі вул. Лепкого і Рєпіна 310

Розділ 8. Військове поховання на території Івано-Франківського локомотиво-ремонтного заводу 340
Список воїнів Радянської армії похованих на території локомотиво-ремонтного заводу в м. Івано-Франківську 344

Розділ 9. Братське військове кладовище на Софіївці 345
Бойові дії за звільнення Станіславського району 346
Схеми знаходження могил загиблих 30-ї стрілецької дивізії 356

Розділ 10. Військові поховання на цивільному кладовищі в с. Чукалівка 362
Загиблі в Афганістані 388
Військові поховання учасників АТО/ООС 393

Розділ 11. Військові поховання у селі Крихівці Івано-Франківської міської ради 399

Розділ 12. Військові поховання у Меморіальному комплексі «Дем'янів Лаз» 409
Загиблі учасники АТО/ООС 409
Військові поховання у в с. Вовчинець Івано-Франківської міської ради 410
Відкриття меморіальної дошки Руслану Юрчишину на фасаді Ямницької загальноосвітньої школи І-ІІІ ступенів 411

Висновки 413

Додаток 1. Список похованих вояків УГА та польської армії на головному міському цвинтарі Станиславова на вулиці Сапіжинській (Незалежності) 419

Додаток 2. Список полеглих вояків в українсько-польській війні 1918–1919 рр., українсько-польсько-більшовицькій війні 1920 р., та померлих від поранень та хвороб, похованих у Станиславівському повіті: у Пасічній, в Тустані, у Станиславові: на головному міському кладовищі по вулиці Сапіжинській (сучасна Незалежності) та парафіяльному цвинтарі у Княгинин-колонії (сучасна вулиця Київська) 438

Список використаних джерел та літератури 465

Науково-популярне видання

Ярема Кваснюк
Петро Гаврилишин
Роман Чорненький

Військові некрополі Станиславова – Івано-Франківська

Коректорка *Христина Пукальська*
Дизайнер *Микола Шмадюк*
Макетування *Василя Лабачука*

Підп. до друку 09. 02. 2022 р.
Формат 84×108/32. Друк офсетний.
Гарнітура PT Serif.

ТОВ «Дискурсус»
Івано-Франківська область, Косівський район,
село Брустурів, присілок Грунь, буд. 43.
e-mail: ladiscursus@gmail.com
www.discursus.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4523 від 14 квітня 2013 року.